SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VIII

2023 /8

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERKASAP

ARTİKEL AKADEMİ: 307

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VIII (2023/8)
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERKASAP

ISBN 978-625-8088-99-1

Birinci Basım: Ekim - 2023

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,
34427 Beyoğlu/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2023

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VIII

2023 /8

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERKASAP

YAZARLAR

Erdinç KALAYCI

Ezgi AYDOĞAN

Hayati AKSU

Ragıp BİNGÖL

Ramazan YILDIZ

Rukiye SÖNMEZ

Sera ŞANLI

Serhat ALPAĞUT

Serkan ÖKTEN

Sevda YALÇIN

Sevinç ŞAHİN DAĞLI

Şeyda KOÇAK KURT

Tülay Yazar ÖZTÜRK

Uğur ERDOĞAN

Umut EROĞLU

Ümran GÜLER

artikel akademi

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM
KAPİTALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI: BATI AVRUPA'DA ÇALIŞMA ZİHNİYETİNİN DÖNÜŞÜMÜ 9
- Ezgi AYDOĞAN

2. BÖLÜM
DİJİTAL ÇAĞDA MEDYA DİLİ 27
- Ragıp BİNGÖL

3. BÖLÜM
TOPLUMSAL CİNSİYET DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE ERKEKLİK ALGISI 41
- Erdinç KALAYCI

4. BÖLÜM
DEPREM VE LOJİSTİĞE YÖNELİK BİLGİ ALANLARININ BELİRLENMESİ 49
- Ramazan YILDIZ

5. BÖLÜM
ENFLASYON, BÜTÇE DENGESİ VE BİTCOİN İLİŞKİLERİ: TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK TESTİ 71
- Sera ŞANLI

6. BÖLÜM
TERÖR VE BÜYÜME İLİŞKİSİ 93
- Hayati AKSU & Serhat ALPAĞUT

7. BÖLÜM
KOPENHAG OKULU VE GÜVENLİKLEŞTİRME POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN TÜRK ve BATI MEDYASINDA TERÖR HABERLERİ 113
- Serkan ÖKTEN

8. BÖLÜM
DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK YAKLAŞIMI: ÇALIŞMA ORTAMINDAKİ GÖRÜNÜMÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA..... 137
- Sevda YALÇIN

9. BÖLÜM
TOPSİS YÖNTEMİYLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA..... 171
- Sevinç ŞAHİN DAĞLI

10.BÖLÜM
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KADIN YAZININ KONU EDİNDİKLERİ..... 191
- Şeyda KOÇAK KURT

11. BÖLÜM
GAYRİMENKUL PİYASASINDA YATIRIMCININ TALEBİ VE FİNANSMAN BOYUTUNDA GELİŞMELER..... 219
- Tülay Yazar ÖZTÜRK

12. BÖLÜM
ULUSLARARASI TİCARETTE DİJİTALLEŞME: E-İHRACAT..... 235
-Uğur ERDOĞAN

13. BÖLÜM
İŞLETMELERDE EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜMÜNDE TEMEL STRATEJİLER VE SÜREÇ..... 253
- Umut EROĞLU

14. BÖLÜM
DİJİTAL İŞBİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÖZELLİKLERİNİN ÇEVİKLİK PERFORMANSINA ETKİSİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA..... 281
- Ümran GÜLER & Rukiye SÖNMEZ

EDİTÖRDEN;

Bu kitap, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çalışmalarının yer aldığı 14 bölümden oluşmaktadır. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler alanında farklı bakış açılarını keşfetmek isteyenler için yararlı bir kaynak olmasını diliyoruz

Eserimizin ilk bölümü, Ezgi Aydoğan tarafından kaleme alınan "Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Batı Avrupa'da Çalışma Zihniyetinin Dönüşümü," başlığıyla kapitalizmin tarihini ve çalışma zihniyetindeki evrimi incelemektedir.

Ardından, ikinci bölümde Ragıp Bingöl, "Dijital Çağda Medya Dili" başlığı altında dijital medyanın dilini ele alarak günümüz iletişim dinamiklerine ışık tutmaktadır.

Üçüncü bölümde Erdinç Kalaycı, "Toplumsal Cinsiyet Dinamikleri Çerçevesinde Erkeklik Algısı" başlığıyla toplumsal cinsiyet konusundaki dinamikleri ele alırken, dördüncü bölümde Ramazan Yıldız, "Deprem ve Lojistiğe Yönelik Bilgi Alanlarının Belirlenmesi" konusuna odaklanarak bilgi yönetiminin deprem mücadelesindeki rolünü incelemektedir.

Beşinci bölümde Sera Şanlı, "Enflasyon, Bütçe Dengesi ve Bitcoin İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi" başlığıyla yeni ekonomik ilişkilere ışık tutarken, altıncı bölümde Hayati Aksu ve Serhat Alpağut, "Terör ve Ekonomik Büyüme İlişkisi"ni detaylı bir şekilde incelemektedirler.

Yedinci bölümde ise Serkan Ökten, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Politikası Perspektifinden Türk ve Batı Medyasında Terör Haberleri" başlığıyla terör haberlerinin medya üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.

Sekizinci bölümde, Sevda Yalçın'ın "Dönüşümcü Liderlik Yaklaşımı: Çalışma Ortamındaki Görünümüne Yönelik Bir Araştırma" başlığı altında liderlik anlayışının çalışma ortamına etkilerini incelediği bu bölüm, liderlik konusunda yeni ve dönüşümcü bir perspektif sunmaktadır.

Dokuzuncu bölümde Sevinç Şahin Dağlı, "Topsis Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi: Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Üzerine Bir Uygulama" ile finansal performans değerlendirmesi konusuna odaklanarak gayrimenkul yatırımlarının finansal boyutunu ele almaktadır.

Onuncu bölümde Şeyda Koçak Kurt, "Osmanlı'dan Günümüze Kadın Ya-

zınının Konu Edindikleri" başlığıyla kadın yazınında geçmişten günümüze olan evrimi detaylı bir şekilde incelemektedir.

On birinci bölümde Tülay Yazar Öztürk, "Gayrimenkul Piyasasında Yatırımcının Talebi ve Finansman Boyutunda Gelişmeler" konusuna odaklanarak gayrimenkul piyasasındaki talep ve finansman gelişmelerini analiz ederken on ikinci bölümde Uğur Erdoğan, "Uluslararası Ticarette Dijitalleşme: E-İhracat" başlığıyla, uluslararası ticaretin dijitalleşme sürecini ve e-ihracatın önemini ele almaktadır.

On üçüncü bölümde Umut Eroğlu, "İşletmelerde Eğitim Etkinliğinin Ölçümünde Temel Stratejiler ve Süreç" başlığıyla işletmelerde eğitim etkinliğinin ölçümü için temel stratejilere odaklanmaktadır.

Son olarak, on dördüncü bölümde Ümran Güler ve Rukiye Sönmez, "Dijital İşbirliği İlişkileri Özelliklerinin Çeviklik Performansına Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" başlığıyla dijital işbirliklerinin çeviklik performansına etkilerini inceleyerek kitabımızı noktalamaktadırlar.

Bu eser, çeşitli alanlardaki araştırmalara duyulan ihtiyacı karşılamayı ve akademik dünyada yeni bakış açıları sunmayı hedeflemektedir. Umarım kitabımız, bilim dünyasında yeni keşiflere,s tartışmalara ve iş birliklerine ilham verir.

Keyifli okumalar dilerim

Saygılarımla,

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERKASAP

1. BÖLÜM

KAPİTALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI: BATI AVRUPA'DA ÇALIŞMA ZİHNİYETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Dr. Ezgi AYDOĞAN
Kirklareli Üniversitesi
İktisat
ezgi.uysal@klu.edu.tr
https://orcid.org/0009-0002-4851-1785

ÖZET

Modern kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilgili en tartışmalı eserlerden bir tanesi Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'dur. Bu kitapta Weber din ve iktisat arasında bağlantı kurmuş ve dinin iktisadi karar ve davranışlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Ancak iktisadi düşünce tarihi için bu kitabın başka bir önemi daha vardır. Modern kapitalizmi ortaya çıkaran çalışma zihniyetindeki dönüşümü göstermesidir. Weber için kapitalizm salt bir para kazanma güdüsü ile ilişkilendirilemez kaldı ki; insanlık tarihinde para kazanma amacı her daim var olmuştur. Esas değişim bireyin iç dünyasında yani zihniyetinde meydana gelmiştir. Bu değişim çalışmaya ve mesleğe yönelik yönelik zihniyet değişiminin yaşanmasıdır. Çalışmada modern kapitalizmi ortaya çıkaran çalışmaya, işe yönelik değişen zihniyet tarihsel olarak ortaya koyulmuştur.

GİRİŞ

Çalışmada amaçlanan Batı Avrupa'da yaşanan iktisadi zihniyetin değişmesi ve çalışmaya yönelik dönüşen bakış açısının ortaya konulmasıdır. Ilk olarak zihniyetin ne olduğu açıklanmış ve sosyal bilimlerde zihniyete benzerlik gösteren tanımlara yer verilmiştir. Çalışmanın devamında modern kapitalizmi ortaya çıkaran çalışma zihniyeti üzerinden tarihsel bir inceleme yapılmıştır.

1. İKTİSADİ ZİHNİYET

Max Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı kitabında Batı Avrupa'da kapitalist sistemin ortaya çıkışını salt bir para kazanma tutkusu ile ilişkilendirmez. Ona göre kapitalizmin ortaya çıkışı bir zihniyet dönüşümüdür kaldı ki, para kazanma tutkusu kapitalist sistemin öncesinde de var olmuştur. Bu çalışmada Max Weber'in vurguladığı bu zihniyet dönüşümü üzerinde durulmuş ve bu dönüşüm üzerinden modern kapitalist zihniyetin nasıl ortaya çıktığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Weber modern kapitalizmin ortaya çıkışında maddi dünyanın ötesindeki bir gerçekliğe zihniyete odaklanmaktadır. Peki nedir zihniyet? Zihniyet bir topluluğun ortak düşünce ve davranış alışkanlıklarıdır. Toplumun geneli tarafından benimsenir ve nesilden nesile aktarılır, yani tohumları geçmişin içinde saklı ve nesiller boyunca aktarılan bir aşılanma gibi düşünülebilir (Braudel,1996). Zihniyet bireye bir yaşam tarzı sunar. Sosyal bilimlerde zihniyet kavramına benzer kavramlara rastlamak mümkündür.

Örneğin, Durkheim bütünün (toplumun) parçaları (bireyleri) açıklamayı olanaklı kıldığı bir bilimsel duruşu savunur. Bu bağlamda toplumdaki ortak tasarımların toplamı olarak ele aldığı kolektif bilinç kavramını kullanır (Corcuff, 2016). Durkheim 1893'te yayınlanan ''Toplumsal İşbölümüne Dair'' eserinde şunları söyler (Durkheim 1893'ten aktaran Corcuff, 2016):

> *''Bilinç hallerimizin büyük çoğunluğu yalıtılmış varlıklarda ortaya çıkmaz, başka biçimde gruplaşmış varlıklarda ise bambaşka biçimde ortaya çıkardı. Dolayısıyla bilinç hallerimiz genel olarak insanın psikolojik doğasından değil, bir kere ortaklaşmış insanların birbirlerini karşılıklı*

biçimde etkileme tarzlarından türerler. Burada parçaların biçimi pekala bütünün biçimi tarafından belirlenir."

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun habitus kavramı da zihniyet kavramıyla kesişir. Habitus kavramını ilk olarak Aristoteles Nikomakhos'a Etik adlı eserinde kullandıktan sonra, felsefe tarihinin farklı duraklarında kalıcı etkiler bıraktı. Durkheim, Weber, Veblen gibi sosyologlar tarafından da kullanılmış olmakla birlikte, kavramın tam teşekküllü bir biçimde sosyolojik bir terim haline gelmesi Bourdieu'nun eylem biliminde merkezi bir rol oynamasıyla gerçekleşmiştir (Wacquant 2016'dan aktaran Akçaoğlu 2018). Bourdieu habitus kavramı şu anlamda kullanılmaktadır (Bourdieu'dan aktaran Mouzelis, 2007)

"Tarihin bir ürünü olan habitus, tarihin ürettiği şemalara uygun bireysel ve kolektif pratikler -daha fazla tarih- üretir. Her organizmada algı, düşünce ve eylem şemalı biçiminde tortullaşmış geçmiş deneyimlerin aktif mevcudiyetini sağlar, pratik doğruluğunu ve onların zamanda sabitliğini bütün resmi kurallar ve açık normlardan daha güvenilir biçimde sağlama eğilimindedir."

Bourdieu'nun eğilimsel eylem felsefesinde önemli bir yer tutan habitus kavramı ''eğilimler sistemini kısaca görmenin, eylemenin ve düşünmenin kalıcı biçimlerini ifade eder. Başka bir manada, algı, düşünce ve eylem yapılarının ya da kategorilerinin kalıcı olmasından ziyade dayanıklı sistemi olarak ifade edilmektedir. Habitus, dışsal dünyanın zihinsel yapıda içselleştirilmesiyle ortaya çıkar ve dış dünyadaki karşılaşmalara cevap üretmeye rehberlik etmektedir. Bu bağlamda habitus tek başına eylem üretmez; lakin, farklı eylemler üzerinde tarz türdeşliği biçiminde iz bırakmaktadır (Akçaoğlu,2018) Sosyal bir gerçeklik olarak kabul edilen habitus kavramı, bir sınıfın, topluluğun ya da sosyal grubun aynı sosyal koşulları paylaşmayan diğerlerine göre farklılaşmasını anlamaya dönük bir çerçeve sunmaktadır (Akçaoğlu, 2018).

Wacquant habitusun dört ayırt edici özelliği olduğundan bahseder (Wacquant 2011'den aktaran Akçaoğlu, 2018)

1- Sosyalleşme ve eğitim yolu ile kazanılır

2- Bilinç ve söylemin altında yatan eylemsel ustalık mekanizması olarak

çalışır

3- Toplumsal konum ve güzergaha bağlı olarak farklılık gösterebilir

4- Habitus biçimlendirilebilir ve aktarılabilir

Veblen "Kurumlar'' anlayışı zihniyetle benzeşmektedir. Veblen, kurumları belirli bir dönemde kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıkları olarak yorumlamıştır (Veblen,2015) Veblen'in düşünce alışkanlıkları, zaman geçtikçe katılaşan ve meşruiyeti sorgulanmayan, kaynağını geleneksel toplumsal deneyimlerden alan, bireyin düşünce yapısını, davranışını ve olaylar karşısındaki tutumunu belirleyen toplumsal bilinç olarak tanımlanabilir (Gürkan,2007). Veblen'in analizinde önemli bir yeri olan kurum, geçmişten devralınan düşünce alışkanlıklarının bir toplamını yansıtmakta ve bireylerin eğilimlerini, tercihlerini ve değerlerini belirleyen önemli bir unsurdur (Baş Dinar,2011)

Şerif Mardin "kök paradigmaları'' ile tanımladığı kavram ile iki özelliğinden söz eder. İlki, bireysel davranışlara teşkil eden ve ideal bir toplumun çerçevesini sunan haritalar olarak; ikincisi, kültür çantasında yer alan bireyin toplumsal konumlara ve kurallara ilişkin algılanması ile, görüntüleri, sesleri, renkleri anlamlı kılan araçları birbiriyle kaynaştıran başlıklar olarak ele alınır (Mardin,1992). Bu bağlamda kök paradigmalar ahlaki değer ile bir noktada kesişir. Çünkü ahlaki değer, içinde bir dünya görüşü barındırır; bireyin her türlü eyleminde bir başvuru kaynağıdır. Lakin kök paradigmalar sosyalizasyon sürecinin resmi görüntüsü dışında gelişen ve bireyin faydası doğrultusunda gelip geçici olarak benimsediği bir dayanaktır. Bu bakımdan tam anlamıyla ahlaki değer terimi ile kesişmez (Aygül, 2014).

Mardin "Vaziyet Alış" olarak tanımladığı kavramı ile bireyin dünyanın diğer görünüşlerinden ayırt ettiği bir dünya görüşü karşısında davranışlarından çıkarılmış bir psikolojik süreç örgütlenmesinden bahseder. İnsanların belirli hadiseler karşısında belirli tutumları olduğunu biliriz. Bu tutumların bilimsel olarak incelenmesi vaziyet alışların alanını teşkil eder. Vaziyet alışlar toplum olayları için anlam ekseni sağlar, insan eylemine yön veren, şekillendiren iç yapılardır (Mardin; 2019).

Her ne kadar bu kavramlar ve zihniyet arasında bir benzerlik olsa da zihniyet denildiği zaman ön plana çıkan iki özellik bulunmaktadır. İlki zihniyet bir toplumunun ortak yaşayış tarzıdır. Zihinsel yapılar ve toplumsal yapılar iç

içedir yani hem birbirlerini destekler hem de birbirlerini doğururlar. İkincisi zihniyet eylem haline dönüşmüş düşünce kalıplarıdır (Aygül, 2014). İktisadi zihniyet ise toplumun geneli tarafından kabul edilmiş, nesilden nesile aktarılmış ve birey tarafından içselleştirilmiş ve eyleme dökülmüş bilgilerin iktisadi hayatta kullanılmasıdır (Aygül, 2014). Zihniyet somut olayların ötesindeki düşünce, tutum, inanç, değer gibi soyut kavramları içeren bir dünyadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, her ne kadar zihniyet somut dünyayı şekillendirse de aynı zamanda somut dünyanın kendisinde de etkilenmektedir. Örneğin ekonomik yapılar, yeme-içme alışkanlıkları, barınma, alet kullanımı gibi durumlar da zihniyeti şekillendirmektedir. Dolayısıyla iktisat ve zihniyet arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen bir durum vardır.

Peki zihniyet ya da iktisadi zihniyet kişiden kişiye veya dönemden döneme değişebilir mi? Her tarihsel dönemin kendine özgü maddi-manevi özellikleri olduğu için her dönem kendine özgü iktisadi zihniyetleri olabilir. İktisadi zihniyet aynı dönem içerisinde bireyler arasında da farklılık gösterebilir ancak önemli olan egemen zihniyettir. Bu durumda her bir dönem içerisinde farklı zihniyetlere sahip bireyler olsa da önemli olan her tarihsel döneme ait egemen zihniyeti bulmaktır. Bu durumda iktisadi dünya her zaman aynı düşünce biçimi tarafından yönlendirilmez. Dolayısıyla ekonomik süreçler konusunda doğru bir kavramsallaştırma yapabilmek için ekonomik yaşamı yönlendiren düşünce biçimini incelemek gerekir. Örneğin eskiden bir esnafı yönlendiren zihniyet ile günümüz modern girişimciyi yönlendiren zihniyet aynı olmadığı gibi; günümüzde esnafın, bankacının ya da memurun zihniyeti farklı olabilir. Burada önemli belirli ekonomi dönemi şekillendiren egemen zihniyettir. Çalışmanın devamında bu yaklaşımdan yola çıkarak çalışma zihniyeti üzerinden kapitalizm ve kapitalizm öncesi dönem incelenmiştir.

1.1. Kapitalizmden Önce Çalışma Zihniyeti

Avrupa'da kapitalizm öncesi dönem feodalizm olarak adlandırılır. Feodalizm sözlük anlamıyla toprağa dayalı düzen demek iken; tarihsel anlamıyla Orta Çağ'a karşılık gelen sosyal, siyasal, ekonomik düzen demektir (Aydemir ve Genç, 2011). Feodal düzenin siyasal açıdan en önemli özelliği merkezi otoritenin zayıf olması ve dolayısıyla siyasi birliği olmamasıdır. Kısaca güçlü bir merkezi devlet yoktur. Feodal düzenin ekonomik açıdan en önemli özelliği

toprağa dayalı üretimin hakimdir ve bu üretim ilişkileri toprak sahibi olan feodal bey ile toprağı işleyen köylü arasındadır. Feodal düzen ekonomisi geçimlik bir diğer anlamıyla ev ekonomisi olarak adlandırılır. Üretici kesim ürettiği ürünün fazlasına toprak sahibi tarafından el konulur. Dolayısıyla üreticinin elinde ihtiyaçları kadar ürün kalır. Artık ürünü pazarda satma imkanı yoktur. Artık ürün senyörün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu süreçte para dolaşımı yoktur. Sonuç olarak köle emeği senyörü zenginleştirmiş, ancak senyör sermaye birikimi yapmadığı için sermayedar olmamıştır (Çavdar, 2003).

Werner Sombart "Burjuva" adlı kitabında feodal düzendeki bu insanı tanımlamıştır. Ona göre bu döneme ait insan doğal insandır. Tanrı'nın yarattığı haliyle sağlam bir vücuda ve sağlam bir kafaya sahip, bir yerden bir yere yetişmek için çılgınca koşturmayan, acelesi olamayan, yavaş hareket eden insandır. Böyle bir insanın zihniyeti açıklamak zor değildir. Bu zihniyeti o insanın doğası kendiliğinden oluşturmuş gibidir (Sombart,2008). Sombart bu dönemi harcama ekonomisi olarak adlandırır ve ona göre her türlü ekonomik etkinlik harcamaya dayalıdır. Peki bu dönemde harcama ya da ihtiyaçlar nasıl belirlenir? Sombart'a göre birey aslında kendi ihtiyaçlarını belirleyemez, ihtiyaçlar ait olunan toplumsal gruba göre belirlenir. Bu durum insanın ihtiyaçlarını toplumsal konumuna yani statüsüne uygun karşılamasıdır (Sombart,2008). İhtiyaçları toplumsal konumuna uygun karşılama düşüncesi başka bir soruyu daha doğurur. Feodal düzende toplumsal konum nasıldır? Feodal dönemin iki temel sınıfı vardır: Yöneticiler ve yönetilenler, efendiler ve köleler, zenginler ve fakirler, senyörler ve köylüler gibi isimlendirilebilir. Bu durumda iki belirgin yaşam biçimi vardır (Sombart, 2008). Bir tarafta bir zengin gibi yaşamak. Peki bir senyör gibi yaşamak ve harcamak nasıl olmalıdır? Dolu dolu ve bolluk içinde yaşamaktır. Senyör çevresindeki insanları besler; günlerini avlanarak ya da savaşarak, geceleri eğlenerek geçirir; gösterişe, unvana, şöhrete önem verir; zaman zaman sahip olduğu olanakların ötesinde lüks bir yaşantı yaşar. Toplumun yönetici kesimi parayı ve para kazanmak için yapılan işleri küçümser. Onlara göre para kazanmak için yapılan her türlü iş son derece ahlaksızcadır (Sombart, 2011).

Toplumun yönetici, zengin kesiminde görülen bu savurgan, şan, şöhret düşkünlüğü, paraya ve çalışmaya karşı olumsuz bakış açısı, toplumun yönetilen, fakir kesiminde yerini geçim derdine bırakmıştı. Bu düşünceye göre her köylü aile ihtiyaçlarıyla orantılı bir parça toprak, bir parça otlak ve ormanın bir

bölümüne sahip olması yeterliydi. Burada toplumun üretici kesiminin tek bir amacı vardı, ihtiyaçlarını karşılaması ve bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli olan çalışma miktarıdır. Bu dönem için geçerli düşünce şudur: Yaptığı meslek insanın karnını doyurmalıdır, herkes mesleği sayesinde ihtiyaçlarını karşılar ve karnını doyurur (Sombart, 2011).

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kişiler ve geçim kaynakları arasındaki fark nedeniyle geçim koşulları her meslek için aynı anlama gelmeyebilir. Örneğin köylü diğer insanlarla ilgilenmeden sadece elindeki toprağı ekip biçerek geçimini sağlamaya çalışırken, esnaf ise geçimini sattığı ürünler sayesinde sağladığından geçimi bu ürünlerin diğer insanlar tarafından beğenilmesine bağlıdır. Burada köylü için toprağın büyüklüğü önemli iken, esnaf için gündelik olarak gerçekleştirdiği mübadele önemlidir. Durum farklı olsa da temel düşünce aynıdır yani geçimin sağlamak (Sombart, 2011). Feodal düzenin egemen zihniyeti geçim düşüncesidir. Ancak bu dönemde de geçinmekle yetinmeyen ve daha çok kazanabilmek için işleri büyüterek yoğun bir ekonomik hayata sahip olmuş esnaf vardır. Ancak Sombart bu noktada istisnaların her zaman var olduğunu vurgular. Önemli olan burada egemen zihniyeti belirlemektir. Bu dönem insanının bir diğer özelliği entelektüel yetersizliği yani hesaplama, ölçme, rakamların doğru kullanımı konusunda becerisizliktir. Bu yetersizlik dönemin tüccarında bile vardır (Sombart, 2011). Bir şeyleri sayı ile ifade etme, sayısallaştırma ya da muhasebeleştirme modern insana ait bir yaklaşımdır. Feodal dönem insanı niceliksel olan mesafelidir. Kendisini niteliksel olanla ilişkilendirir. Dolayısıyla bu dönemde modern bir terim ile ifade etmek gerekirse değişim değeri diye bir şey üretilmemektedir. Sadece tüketime yönelik yani birbirinden niteliksel olarak ayırt edilebilen nesneler vardır (Sombart, 2011). Kapitalizm öncesi dönem tüketime yönelik, kapalı, durağan bir yapıdadır. Toplumun bir kesimi geçim düşüncesinin ötesine geçememiş geleneksel- kanaatkar bir iktisadi zihniyete sahipken, diğer bir kesim ise üretmeyen, gösterişçi tüketime önem veren, çalışmayı ve para kazanmayı hor gören bir yaklaşıma sahipti.

Avrupa'da kapitalizm öncesi bu dönemin iktisadi zihniyeti Aristoteles ve onun skolastik düşüncedeki önemli temsilci Thomas Aquinas'ın fikirleri şekillendirmiştir. Bu dönemdeki insanların çalışmaya, işe ve para kazanmaya yönelik bu ön yargısını anlayabilmek için Aristoteles'in ekonomiyle ilgili düşüncelerini bilmek gerekir. Aristoteles eserlerinde hiçbir zaman salt ekonomik konulardan bahsetmemiştir. Onun ekonomiye dair söylemleri politik konuların

içerisinde yer almaktadır. Çünkü Aristoteles için ekonomi etik bilimin alt dalı olan pratik bilimlerden bir tanesidir ve en yüksek pratik bilim ise ekonominin de tabi olduğu politikadır. Dolayısıyla ekonomi ideal bir yönetim için güçlü araçlardan bir tanesidir ancak onun gözünde hiçbir zaman amaç olmamıştır. Aristoteles'in ekonomik konulara dair yaklaşımları ağırlıklı olarak Politika isimli eserinde yer almaktadır.

Canlı varlık ilk önce beden ve zihinden oluşmuştur. Bunlardan birisi yöneten diğer yönetilendir. Zihin bedeni yönetmelidir çünkü doğaya uygun olan ve iyi olan durum budur. Eğer beden zihni yönetirse bu doğaya aykırı bir şey olduğu için kötüdür. Bu durum kötü koşulları ve kötü insanları ortaya çıkarır. Zihnin beden üzerindeki yönetimi mutlaktır. Bedenin zihin tarafından yönetilmesi hem doğal hem de uygundur (Aristoteles,1975). Yöneten ve yönetilen gibi iki insan topluluğu arasında işleri bedenlerinin kullanımından ibaret olan ve kendilerinden daha fazlası beklenmeyecek olan doğadan köledir. Onlar için yönetilmek daha iyidir (Aristoteles,1975). Doğadan köle bir başkasına bağlı olan ve akıl yürütme yeteneğinden anlayacak kadar pay almış ama ona sahip olacak kadar pay almamış kimsedir. Kölelerin kullanılması bedensel ihtiyaçların giderilmesi için gereklidir. Çünkü doğa özgür ve köle insanların bedenlerini ayrı ayrı tasarlamıştır. Köleler zorunlu bedensel işler için son derece güçlüdür. Doğada bazı insanlar özgür bazı insanlarda köledir. Dolayısıyla köleler için kölelik etmek hem doğru hem de uygundur (Aristoteles,1975). Sonuç olarak her toplumda ağaç kesen, su çeken birileri olmak zorundadır. Bu gibi işler ise doğadan kol işleri için en uygun yaratılmış insanlar tarafından yapılmalıdır (Aristoteles,1975. Aristoteles Politika kitabının farklı bölümlerinde bedenle yapılan işe karşı olan tavrını sert bir üslupla dile getirmiştir. Özgür insanların ruhunu veya zekasını erdemin istek ve etkenlikleri için kullanışsız hale getiren her şey bayağı ve aşağılaştırıcı etkinliklerdir. Bunlar vücudun durumu üstünde bozucu etkisi olan ve para karşılığı yapılan bütün işlerdir (Aristoteles,1975). Herhangi bir alet çalmak ya da şarkı söylemek kendi karakterini geliştirmek için değil başkalarını eğlendirmek için yapılır. Bu durum son derece alçaltıcı ve aşağılıktır (Aristoteles,1975). Bir başka bölümde iyi bir yurttaşın bir beden işçisinin ya da tüccarın yaşamanı sürmemesi gerektiğinden bahseder. Çünkü böyle bir yaşam soylu değildir ve erdemli olmaya elverişsizdir (Aristoteles,1975). Ona göre yurttaşlar belirli bir sınıftır; sürekli olarak ticaretle uğraşanlar ya da kol gücüyle çalışanlar bu sınıfa giremezler (Aristoteles,1975).

Aristoteles'in üzerinde durduğu bir diğer unsur ise ev yönetimidir. Ev yönetimi için oikonomia kelimesini kullanmıştır. Eski Yunanca'da oikos ev oikonomia ev yönetimi anlamına gelir; ancak filozof oikonomia ile sadece ev ekonomisini değil daha geniş anlamda ekonomiyi de düşünmektedir. Oikonomia hem evi hem devleti kapsamaktadır (Aristoteles;1975). Ev halkının yiyecek sıkıntısı çekmemesi gerekir ve yeterince yiyeceğe sahip olmasını sağlamak ev yönetiminin bir parçasıdır. Kıtlık durumu yaşanmaması için sık sık yeni kaynaklar eklenmelidir. Aristoteles'e göre bu durum zamanla para kazanma sanatı ortaya çıkmıştır. Bu noktada kazanç için çalışmanın ev yönetiminin bir parçası olup olmadığından emin değildir ancak bunu kesinlikle ayrı bir şey olarak değerlendirmektedir (Aristetoteles,1975). Aristoteles bu soruya net bir cevap vermek için yine her zamanki çözümleme yöntemine başvurmuştur. Para kazanmak ev yönetimiyle aynı şey midir? Ev yönetimi para kazanmak ile aynı şey değildir çünkü biri malzeme sağlarken öbürü malzemeyi kullanmaya çalışır. Ev ekonomisinin zorunluluğu olan yiyecek elde etmenin birçok türü vardır. Bu durum hem hayvan da hem de insanda farklı yaşam türleri meydana getirmiştir. Beslenmedeki bu farklılıklar farklı yaşam şekilleri ortaya çıkarmıştır. Çünkü bazı hayvanların sürü halinde bazı hayvanların dağınık yaşaması beslenme alışkanlıklarındaki farklılıklardır. Böylece doğa onların beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için her birine farklı yaşayış biçimleri vermiştir. Yine aynı şekilde farklı yiyecek türleriyle beslenen farklı türde hayvanların -örneğin ot yiyenler ile et yiyenler arasında- farklı yaşayış biçimleri vardır. Aynı şekilde insanda da birçok yaşayış çeşidi vardır. İlk önce göçebeler gelir, çok az çalışırlar; çünkü evcil hayvanlardan az emekle rahatlıkla yiyecek elde edebilirler. Hayvanlarını taze otlaklara götürmeleri gerekince göçebelerin hayvanlarla birlikte gitmeleri gerekir. Sonra avcılar veya yakalayabildikleriyle geçinenler gelmektedir. Bunların bir kısmı düpedüz yağmacıdır. Diğerleri ise bir göl, nehir veya denizin balıklı bölümünün yakınında yaşaması gereken balıkçılardır. Üçüncü ve en büyük sınıf ise toprak ve toprakta yetiştirilen ürünlerle geçinenlerdir. Dolasıyla geçim sağlamanın yolu ticaret veya değiş tokuşa bağlı olmayıp da kendi kendini sürdüren türlerdir. Göçebelik, tarımcılık, balıkçılık, yağmalayıcılık ve avcılıktır. İnsan geçimini eğer birinden sağlayamıyorsa ötekini katıp tamamlayarak mutlu bir yaşam sürebilir. Tarımın avcılıkla ya da göçebeliğin balıkçılıkla birleştirilmesi gibi örnekler verilebilir (Aristetoteles,1975). Bu insanlar ihtiyaçlarının onları zorladığı gibi yaşarlar çünkü doğa tüm canlılara ya doğdukları anda ya da gelişme çağında olsun kendi kendine

bakmaya yetecek biçimde yaşama olağanı vermiştir (Aristetoteles,1975). Bundan dolayı mülkiyet edinmenin bir çeşidi olan geçim sağlama doğaya son derece uygundur ve yönetim ekonomisinin de bir parçasıdır. Ele aldığımız topluluk ev de olsa, devlet de olsa bu böyledir. Ancak iyi bir yaşam sürmek için gerekli mali bağımsızlığı yaratacak mülkiyet tutarı sınırlıdır (Aristoteles,1975).

> "*Arkadaşlara, tanıdıklara vermek, yardım etmek, yabancıların sıkıntılarını hafifletmek çok büyük bir zevktir ve işte bu bunu da ancak kendi malı mülkü olan biri yapabilir. Özel mülkiyetin kaldırılması hiç kimsenin geniş gönüllü olarak görülmemesi, eli açık bir davranışta bulunmaması anlamına gelecektir çünkü el açıklığı ancak para kullanımı ile gerçekleşir.*"

Aristoteles'e göre insanın iyi ve güzel eylemlerde bulunması için bazı destekler alması gerekir. Bunlardan biri de belli bir düzeyde servetinin olmasıdır. Böylece mülkiyet sahibi olmak insanın mutlu bir yaşam sürmesi için zorunludur. Bu yaklaşım aynı zamanda özel mülkiyete ahlaki bir gereklilikte getirmektedir (Arslan, 2007).

Mülkiyet edinmeyi savunurken aynı zamanda mülkiyet edinmenin de sınırları konusunda ayrım yapmaktadır. Bundan dolayı para ve mal kazanmayı doğal kazanma yolları(oikonomia) ve doğal olmayan kazanma(kremastike) yolları olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımın temelinde aslında insanların hangi motivasyon güdüsüyle hareket ettiği yatmaktadır. İnsan hayatı iyi bir şekilde mi yaşamak mı istiyor yoksa sadece yaşamak mı istiyor? Aristoteles'in teorisinin özünü aslında iyi yaşamak ve sadece yaşamak arasındaki fark oluşturur. Şöyle ki; Arsitoteles insanın hayatının amacının mutlu bir yaşam sürmek olduğunu düşünür ve bu mutlu yaşama ulaşmak ancak erdemli bir yaşam ile mümkün olur. Öyleyse Aristoteles'e göre erdemli bir yaşam aynı zamanda mutlu bir yaşamdır. Mutlu bir yaşam sürmek isteyen insan için ihtiyaçları sınırlıdır. Dolayısıyla para kazanmak onlar için bir amaç olamaz ancak bazı insanlar iyi bir yaşamı değil sadece yaşamayı ister. Yaşama isteği sınırsızdır dolayısıyla bu insanlar hayatın sürdürülmesini sağlayan şeyleri de sınırsız şekilde arzular (Orman, 2015). Böylece Aristoteles ekonomi kavramına içsel etik bir karakter vermiştir (Crespo, 2009). İyi bir yaşam sürmek oikonomia ile ilişkilendirilirken; sınırsız yaşama arzusu kremastike ile ilişkilendirilir. Doğal olan kazan-

ma şekilleri ev yönetiminin bir parçası iken doğal olmayanlar değildir. Doğal kazanma şekilleri çobanlık, korsanlık, ziraat, balıkçılık, avcılıktır. Doğal kazanma türleri geçim sağlamaya yöneliktir. Bundan dolayı kendi sınırlarını da çizmektedir. Para ve mal kazanmak bir araçtır. İnsanın kendi hayatını sürdürmesine yetecek kadar olması yeterlidir. Bir diğer mal ve para kazanma şekli olan kremastike olarak adlandırılır ve bu yol doğal değildir. Çünkü bu ortamda insanın kendi kendine yeterliliğini sağlaması için araç olan para kazanma amaç haline gelmiştir. Dolayısıyla para kazanmanın bir sınırı olmaz. Para kendisi için istenen bir şey haline dönüşmüştür. Kısaca oikonomia ile kremastike aynı şey değildir. İnsan belirli bir serveti olmadan mutlu bir yaşam süremeyeceği için oikonomia ev yönetiminin bir parçasıdır ancak servet hiçbir zaman amaç olmamalıdır, geçim sağlamak için sadece bir araçtır. Servet sahip olmaktan çok kullanmaktır yani amaç hiçbir zaman biriktirmek değildir (Aristoteles,1975). Aristoteles'e göre gerçek zenginlik bir şeye sahip olmaktan çok kullanmaktır. Zenginliği oluşturan şey faaliyettir yani mülkiyetin kullanımıdır (Meikle,1995).

Aristoteles'in iktisadi düşünceye bir diğer katkısı malların mübadele ve kullanım değerine dair görüşleridir. Ona göre her eşya ya da mülkiyet iki işe yaramaktadır; bu her iki kullanım da o şeyin kendi kullanımlarıdır ancak benzer kullanım değildir. Çünkü biri eşyanın yerli yerinde kullanımı iken; diğeri değildir. Her mal iki işe yarar: Biri eşyanın doğal kullanımıdır, diğer değildir. Bir ayakkabı ya giymeye yarar ya da başka bir şeyle değiştirmeye yaramaktadır. Ayakkabı giymek yerine ihtiyacı olan birine bir şey karşılığında verildiğinde, o ayakkabı olarak kullanılmış olur; ancak bu onun uygun kullanımı değildir. Çünkü ayakkabı giyilmek için üretilmiştir mübadele etmek için üretilmemiştir. Aynı durum mülkiyet konusu olan diğer eşyalar için de doğrudur; değiştokuş süreci eşyalardan herhangi birine uygulanabilir ve bunun kaynağı doğadadır. Çünkü bazı şeyler bazı yerlerde bol bulunurken bazı yerlerde hiç bulunmaz. Bundan dolayı her iki tarafın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar değiştokuş yapılması zorunludur (Aristoteles,1975). Eşya değiştokuşu topluluğun ilk hali olan ailede yoktu. Bir ailenin tüm üyeleri zaten o evdeki her şeyi paylaşırlardı. Topluluklar büyüdükçe değiştokuş ortaya çıktı. Farklı farklı mallar için duyulan karşılıklı ihtiyaç bu değiştokuşun nedenidir. Buğday alıp karşılığında şarap verirlerdi ancak bunu daha ileri götürmezlerdi ve bu durum bir trampa olarak kalırdı (Aristoteles,1975). Bu değiştokuş doğaya uygundu çünkü bir

para kazanma biçimi değildi. Amaç sadece kendi kendine yeterlilik dengesini kurmaktı. Ancak para kazanma bundan doğmuştur. Çünkü ihtiyaç duyulan şeylerin başka yerlerden getirilmesi ve artık malların ulusal sınırların ötesine gönderilmesi sonucunda bir değişim aracının kullanılması zorunlu olmuştur. Para bir kez kullanılınca gelişmesi ve yayılması hızlı oldu. İhtiyaçların zorunlu değiştokuşu olarak başlayan bu süreç ticaret yani para kazanmanın öteki çeşidi haline dönüştü (Aristoteles,1975). Aristoteles Politika'da sık sık ticaretin aşağı ve bayağı bir uğraş olduğundan bahseder (Aristoteles,1975).

Ona göre servet ve para kazanmak ayrı şeylerdir. Servet doğaya uygun olarak ev yönetimine giren ve üretken olan gerçek servettir. Para kazanmak ise ticarete giren ve mal üretici olmayan para kazanma sanatıdır (Aristoteles,1975). Mübadele etmeye karşı değildir ancak mübadelede ihtiyaç sınırını göz etmek son derece önemlidir. İhtiyaçlar dahilinde mübadele edilebilir ancak sınırsız sahip olmaya, para kazanmaya hizmet eden mübadele doğaya aykırıdır. Aristo'nun ticarete karşı durması da bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü ticaret yapmak parayı amaç edinmiş sınırsız bir biriktirme güdüsünden kaynaklanan bir mübadele çeşididir. Buradaki amaç iyi bir yaşam sürmek değil sadece yaşamaktır. Yine aynı neden onun faize karşı olmasını da neden olmuştur. Çünkü faiz paranın kendisinden çıkan bir kazançtır. Halbuki para değiş tokuşu kolaylaştırmak için ortaya çıkmıştır. Faiz ise paranın kendisindeki bir artışı göstermektedir. Böylece faiz paradan doğan paradır ve servet edinme yolları arasında doğaya en aykırı olanıdır (Aristoteles,1975).

Aristoteles diğer önemli eseri olan Nikomakhos'a Etik'te adalet kavramını detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu kitabın beşinci bölümünde fiyat hakkındadır. Fiyat konusuna adalet üzerinden yaklaşır ve fiyatın rolünü de bu bağlamda ele almaktadır (Gordon,1975). Aristoteles'e göre adaletli insan yasaya uyan, eşitlik gözeten ve çıkarcı olmayan insandır (Aristoteles,1997; 89). Adaletsizlik ise eşitliğin gözetilmemesidir. Haksızlık da eşitsizliktir. Eşitlik ise ortada olma halidir. O halde hak eşitliktir. Bu durumda hem hak hem eşitlik ortada olmaktır (Aristoteles, 1997; 94). Aristoteles adaleti dağıtıcı ve düzenletici olarak ikiye ayırmaktadır. Alışverişlerde görülen ise düzeltici adalettir. Ona göre alışveriş eşitler arası bir değişimdir ve her iki taraf da bu durumdan ne zararlı ne de karlı çıkmalıdır (Aristoteles,1997; 96). Bir toplumda insanlar birbirlerine bir şey alıp verme sayesinde biraradadır. Örneğin a bir mimar, b bir ayakkabıcı, c bir ev, d bir ayakkabı olsun. Bu durumda a b'den bir ayakkabı almalı, ona da

kendi yaptığı evden vermelidir. Bu ikisi arasında eşitlik sağlanması için önce oranlama yapılmalı sonra bu oranlamaya göre alışveriş yapılmalıdır. Birinin yaptığı diğerinden daha iyi olabilir ancak bunları eşitlemek gerekir. Bir doktor ile bir çiftçi ya da tamamen farklı ve eşit olmayanlar biraraya gelebilir ancak bunların eşitlenmesi gerekir. Bunun için değiş tokuş yapılan şeylerin bir şekilde karşılaştırılabilir olması gerekir. Para bu şekilde ortaya çıkmıştır. Para bir anlamda ortayı bulmuş yani aracı olmuştur. Fazla olanı da eksik olanı da kısaca her şeyi ölçmektedir (Aristoteles,1997; 99). O halde her şey tek bir şeyle ölçülmelidir. Bu ölçü ise gerçekten ihtiyaçtır ve her şeyi birarada tutmaktadır (Aristoteles,1997; 100).

Aristo'nun yaşadığı zamanda Atina'da piyasalar büyük önem kazanmaya başlamış, ticaret ve fiyat politika sorunları olarak ortaya çıkmıştır. Aristo ise piyasa toplumu olmayan bir toplumun zihniyetiyle bu sorunlara çözüm aramıştır. Amacı piyasa fiyatlarının oluşumunu açıklamak değildi. Piyasanın toplumsal bütünlüğü sarsmadan var olmasını sağlayacak koşulları bulmak ve toplumsal amaçlara uygun fiyatların belirlenmesinde kullanılacak ilkeler geliştirmekti. Geliştirdiği ilkeler, arz ve talep gibi evrensel uygulanabilirliği olan bir kuramsal çerçeve oluşturması mümkün değildi. Aristo'nun adil fiyatı bireysel çıkarı yansıtan arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada değil, ticareti gerçekleştiren tarafların hak ve yükümlülüklerini belirleyen sosyal konumların dikkate alınmasıya ulaşılan bir denge noktasıydı (Buğra, 2015; 54).

Polanyi, Aristo'nun adil fiyatını şu şekilde değerlendirmiştir (Polanyi 1957'den aktaran Buğra, 2015; 55)

"Fiyat, topluluğun bütünlüğünü koruyacak biçimde belirlenmeliydi. Belirleyici olan bireylerin değil, topluluğun çıkarlarıydı. Değişik sosyal konumlardaki kişilerin becerileri, herkesin sosyal konumuyla orantılı biçimde değiş tokuş edilmeliydi. İnşaat ustasının ürettiği şeye ayakkabıcının ürettiğinin şu kadar katına eşit bir değer biçilmeliydi; aksi halde karşılıklılık ilkesi bozulur, topluluğun bütünlüğü korunmazdı."

Dolayısıyla Aristo'nun adil fiyatı aslında ahlaki değerleri içeren bir adil fiyattır. Ancak iktisat bilimleşme sürecinde ahlaki değerlerden uzaklaşınca adil fiyatın içeriği ve tanımı değişmiştir.Adil fiyat fizyokratlardan beri doğal fiyat veya normal değer denilen eskisi gibi uyulması gereken ahlaki ölçüleri değil, serbest piyasa mekanizmasında, tam rekabet koşulları altında, arz ve talebin eşitlendiği noktada ortaya çıkan fiyattır. Adil fiyat ahlaki ölçü olarak klasik

iktisatçılardan bu yana iktisat biliminin sınırları dışına sürülmüştür (Ülgener, 2006; 371).

Arsitoteles'in iktisadi olana yönelik bakışını daha iyi anlayabilmemiz için adaleti öncelik alarak yaklaşmamız gerekir. Onun kremastike- oikonomia ayrımında, faize karşı çıkmasında ya da adil fiyat önerisinde o durumun ya da olgunun adaletli olup olmamasına yönelik bir bakış açısı vardır. Çünkü Aristoteles'in amaçladığı ekonomik bir sistem ortaya koymak değildir. İyi bir politik sistem ortaya koymaya çalışır Bunu yapmak için bireyin kalkış noktası erdem toplumun kalkış noktası adaletli olmaktır.Dolayısıyla onun düşünceleriyle şekillenen Orta Çağ'ın birey bazında temel referansı adaletti. Adalet temel alınarak kurulmuş bir düşünce sistemi ve bu düşünce sistemine yönelik pratikler uygulanmaya çalışılmıştır.

Avrupa'da Orta Çağ Hristiyan felsefesinin önemli temsilcilerden birisi Thomas Aquinas'tır. Aquinas düşüncelerinin temelini Aristoteles felsefesi oluşturur. Aquinas'ın düşünceleri Batı Avrupa'da özellikle erken Orta Çağ'da son derce etkili olmuştur. Aquinas'ın para ile ilgili görüşleri Aristoteles'in yaklaşımıyla aynıdır. Aquinas'a göre para değiş tokuş yapılması için icat olmuştur. Bundan dolayı paranın asıl ve uygun kullanım alanı onun gündelik işlemlerde kullanılması ve harcanmasıdır (Goff, 2021; 30). 13. yy. adalet çağıydı. Bu dönemde adalet kralların eşsiz erdemiydi.

Siyasetnamelerde çizilen ideal kral portresinde adil olması gerektiğini öncelikli olarak vurgulanmıştı (Goff,2021;29). Adaletin bu derece öncelikli hale getirilmesi sonucunda dini ideolojinin ve etiğin doldurduğu iktisadi alanda da hakim fikir haline geldi. Adil fiyat, adil ücret ekonomik faaliyetlerde temel meseleydi. Murahabacılık adil fiyata karşı doğaya karşı olduğu için hoş karşılanmazdı.Bundan dolayı Murabahacılık bir suç olmanın ötesinde günahtı. Çünkü murabahacılık adalete karşı işlenen bir günahtı. (Goff, 2021; 30). Yine aynı şekilde faizle borç vermek de adaletsiz bir durum yarattığı için hoş karşılanmazdı (Goff, 2021; 30). Faize karşı olan bu düşmanlık Yahudi olmayan toplumlarda -Yunan, Batı Avrupa ve İslam- görüldüğü gerçeği son derece şaşırtıcıdır. Faiz üzerindeki bu dini yasağın neredeyse her ahlak sisteminde bir eş değeri vardır. Bu karış duruşun arkasında gayrişahsi bir mübadele aracı olan paranın eski tarım ekonomilerinin kapalı dünyasına zorla sokulmasının eseridir (Braudel, 1996; 165).

Mesleklere olan yaklaşıma baktığımızda; Erken Orta Çağ'da birçok iş ve

meslek tasvip edilmeyip lanetlenmiştir. Bu mesleklerde adı en sık geçenler hancılar, kasapçılar, akrobatlar, büyücüler, simyacılar, dokumacılar, saraçlar, kunduracılar, bahçıvanlar, berberler, sarraflar ve benzerleriydi. Bu hor görmenin altında yatan neden ise birçoğunun antik toplumların tabularını içermesidir (Goff, 2021; 47). Mesela kanla ilgili tabular kasapların, cellatları, doktorların, eczacıların aleyhineydi. Kire ve toza karşı olan tabular boyacıları, aşçıları, çamaşır yıkayıcıları ve Aquinalı Thomas için bulaşıkçıları kusurlu göstermişti (Goff, 2021; 48). Bu dönemde keşişlere iki tür çalışma şart koşulmuştu. Entelektüel iş yani el yazmalarının çoğaltılması ve ekonomik açıdan üretime yönelik iş yani geçim amaçlı tarım yapılmasıdır. Keşişler için zorunlu çalışma pişmanlık eylemiydi. Kilise tarafından bedensel çalışma aşağılanmış ve çalışmanın diğer saygı gösterilen biçimleri (bunlar entelektüel işlerdir.) arasında farklılık ve hatta bir karşıtlık devam etmiş ve pekişmiştir. Şair Rutebuf 'un ben bir beden işçisi değilim diye övünmesi bu duruma iyi bir örnektir (Goff, 2017; 171). Bedeni işe ve adı geçen mesleklere karşı ön yargılar yine Aristoteles'in doğal kölelik kavramına dayanmaktadır.

Ortaçağ Avrupa'sında feodal düzende ekonomiye yaklaşımda Aristoteles ve onun önemli temsilcilerinden birisi olan Thomas Aquinas etkili olmuştur. Aristoteles döneminde çalışan, üreten kesim kölelerdi. Asil, soylu insanlar çalışmazlardı. Üretim özellikle de beden işi kölelikle ilişkilendirildiği için hoş karşılanmazdı. Dolayısıyla üretime, çalışmaya karşı ön yargı vardı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine feodal düzene geçildiğinde bile bu kölelik düzeni ortadan kalkmış olsa da zihniyeti yaşamaya devam etmiş ve bedeni iş hor görülmüş, çalışmak küçümsenmiştir.

1.2. Modern Kapitalizmde Çalışma Zihniyeti

Albert Hirschman "Tutkular ve Çıkarlar" kitabında Max Weber'e atıfta bulanarak şu soruyu sorar: Ticaret, bankacılık gibi para oldu da modern dünya da namuslu işler durumuna geldiler? (Hirschman, 2008; 30). Bu soru Weber'in modern kapitalizme ve modern kapitalist bireye yönelik açıklamalarını hatırlatmaktadır. Weber'in modern kapitalizmin kendinden önceki toplumsal düzenlerden farklı olduğunu ve salt bir para kazanma güdüsü ile açıklanamayacağından bahseder. Weber için modern kapitalizmin esas farkı bireyde ve hatta bireyin iç dünyasında aranmalıdır. Burada bir zihniyet dönüşümü vardır. Nedir buradaki zihniyet dönüşümü, neye yönelik olmuştur? Weber'e göre insanın ça-

lışmaya , işe yönelik bakış açısı değişmiştir. İnsanın kimi iyi eğilimleri (Weber bu iyi olma halini din kaynaklı açıklamış) zararlı eğilimlerine karşı harekete geçmiş ve böylece insan doğasını daha yıkıcı ve zararlı yönleri çürümüş ve böylece Protestan birey meslek etiği sayesinde açgözlülüğünü dönüştürmeyi başarmıştı Modern kapitalist sistemde çalışmaya, işe yönelik egemen zihniyet değişti. Daha sonra burjuva olarak adlandırılacak yeni insan tipi ortaya çıktı.

Weber'e göre bireyin mesleğine karşı kendini sorumlu hissetmesi esas meseledir. Weber, mesleğe karşı bakış açısının değişmesinde reform sonrası ortaya çıkan Protestanlık mezhebine özel bir önem atfetmektedir. Weber dinin en rasyonel halinin Protestanlık olduğunu düşünmektedir ve reform sonrası yaşananlarını dünyanın büyüsünün bozulması olarak tarif eder. Reform meslek ahlakı oluşturmak ve çalışmayı bir ödev ahlakı şeklinde yaklaşma konusunda temel bir rol oynamıştır. Böylece gündelik dünyevi işlerin yerine getirilmesi ahlaki bir eylem olarak görülmüştür. Tanrı'yı memnun etmek için yapılması gereken, dünya işlerinden manastır çileciliği ile uzaklaşmak değil, bireyin dünyadaki sorumluluklarını yerine getirmesidir (Weber, 2019; 80). Luther manastır çileciliğini son derece faydasız, sorumsuz ve bencilce görüyordu (Weber, 2019; 83). Ancak Luther'in özellikle faiz ve para gibi konularda skolastik düşünce ile benzer yaklaşımları mevcuttur. Bu yüzden bu konudaki daha büyük sıçrama Protestan mezhepler tarafından geliştirildi.

Protestan mezhepler sayesinde meslek düşüncesi ahlaki açıdan daha fazla gelişmiştir. Protestanlığın Kalvinizm ,Methodizm, Pietizm, Baptizm olan dört kolu vardır. Ancak Weber'in dediği gibi burada esas ilgilenmemiz gereken nokta hangi mezhebin ne olduğu ya da ne olmadığı gibi tarihsel bir betimleme yapmak değildir. Bizi ilgilendiren durum dini inançtan ya da dini bir pratikten kaynaklanan bireyin günlük yaşantısına yön veren psikolojik güdülerin etkisidir (Weber, 2019; 103). Bu analizin en önemli parçası ise Kalvinizm kolu oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda Weber Kalvinizmde üç temel ilke belirlemiştir. Birincisi evren Tanrı'nın büyük bir zaferidir ve bu evrende meydana gelen her şey Tanrı'nın amaçlarıyla ilişkili olduğunda anlam taşımaktadır. İkincisi Tanrı insan için değil insan Tanrı için vardır. İnsanlığın çok küçük bir kısmı kurtuluşa erecektir. Özgür olan, yasalardan bağımsız olan sadece ve sadece Tanrı'dır ve onun kararları insan için sadece onun lütfettiği kadarıyla anlaşılabilir ve bilinebilir. Dolayısıyla insan sonsuz gerçekliğin yalnızca küçük parçacıklarını

bilebilir ve insanın kaderi dahil herhangi bir şeyi sorgulaması hem sonuçsuz bir çaba hem de büyük bir küstahlık olur. Üçüncüsü insanın kaderi yaradılış anında belirlenmiş ve insanın davranışlarıyla değiştirilemez. Tanrı'nın hükmü değişmez. (Weber, 2019; 112).

Bu üç öğretinin sonucu inanan bireyin iç dünyasında eşi benzeri görülmemiş bir yalnızlık duygusu yaratmıştır. Bu aşamadan sonra reform bireyi için yapılması gereken tek şey kalır; başında beri belli olan kaderini yalnız başına yaşamalıdır. Onu kurtaracak ne bir rahip ne de bir dini öğreti vardır. Böylece bir aracı olarak kurtuluş ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu durum Kalvinist öğretiyi Luthercilik ve Katoliklikten ayıran en keskin özelliktir (Weber, 2019; 113).

Sonuç olarak her Kalvinist "Birey ben seçildim mi?" sorusunu sorar ve bu soruya cevap bulmaya çalışır. Çünkü Calvin'e göre seçilmiş ile lanetlenmiş arasında dışsal bir fark yoktur. Dolayısıyla kader yaklaşımının hakim olduğu bir yerde bir kişinin seçilmiş olduğunu anlaması için belirli ayırt edici özelliklerin olması gerekir (Weber, 2019; 123). Bireyin seçilmişliğini anlaması için durmadan, yorulmadan dünyevi işlerin yerine getirilmesini önerilir. Bir meslek dahilinde yerine getirilen dünyevi işler dinsel kaygıları giderebilecek en uygun araçtır (Weber, 2019; 126).

SONUÇ

Sosyal bilimlerde zihniyet kavramına karşılık olarak kullanılabilecek birden fazla kavram bulunmaktadır. Ancak zihniyetin önemli bir farkı nesilden nesile aktarılan düşünce ve buna bağlı olarak davranış sürekliliğidir. Diğer bir deyişle bir düşüncenin oluşmasını sağlayan sosyal ve ekonomik çevre ortadan kalksa bile o ortamın bir sonucu olan düşünceler ileriki nesillerde yaşamaya devam eder. Çalışmanın odak noktasında bu düşünce sürekliliği üzerinden Batı Avrupa'da modern kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlayan iş ve çalışma zihniyetine yönelik tarihsel süreç incelenmiştir. Özellikle modern kapitalizm öncesi dönem de görülmektedir ki, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla köle düzeni ortadan kalkmıştır ancak köle düzenine ait düşünceler hala yaşamaktadır. Bu durumun en önemli örneği üretmeye, çalışmaya yönelik ön yargının bulunmasıdır.

KAYNAKÇA

Aristoteles, (1975). *Politika,* Çev: Mete Tuncay, İstanbul: İletişim Yayınları

Akçaoğlu, A.(2018). *Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst-Orta Sınıf Habitusu*. İstanbul:İletişim Yayınları

Arslan, A. (2007). İlkçağ*Felsefe Tarihi 3.,* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınlar

Aydemir, C. Genç,S.(2011). "Ortaçağ'ın Sosyo Ekonomik Düzeni: Feodalizm" *Electronic Journal of Social Sciences*.10(36). 226-241

Aygül, H. (2014). Zihniyet, *Din ve İktisat: Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü ve Tipolojik Analizi*, Açılım Kitap: İstanbul.

Baş Dinar, G. (2011). "Kapitalizmin İstikrarsızlığı" Veblen, Keynes, Minsky. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Braudel, F. (1996). *Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev: Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık

Crespo. R. (2008). "The Economic According Aristoteles: Ethical," *Political and Epistemological Implication*s.

Çavdar, T. (2003). *İktisat Kılavuzu,* İstanbul: NK Yayınevi.

Corcuff,P. (2016). *Bireyciliğin Meselesi*, Çev: Aziz Ufuk Kılınç, Ankara: Heretik ayınları

Goff, J. (.2017). *Avrupa'nın Doğuşu*, 2bs. Çev:Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayıncılık

Goff J. (2021). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, 4bs. Çev: Hanife-Uğur Güven, Doğu Batı Yayınevi: Ankara.

Gordon, B.(1975). *Economic Analysis Before Adam Smith,* USA: The Macmillian Press.

Gürkan .C. (2007). *Veblen, Schumpeter ve Teknoloji. Kurumsal İktisat İçinde*, Der. Eyüp Özeveren, İstanbul: İmge Yayınevi.

Hirschman, A.(2008). Tutkular ve Çıkarlar, Çev: Barış Cezar, Metis Yayınları: İstanbul.

Mardin, Ş. (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, 1bs. İstanbul: İletişim Yayınları

Mardin, Ş. (2019). *Din ve İdeoloji*, 27bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meikle, S. (1995). *Aristoteles Economic Thought*, UK:Oxford Press

Mouzelis, N. (2007). Habitus and Reflexivity: Restructuring Bourdieu's Theory and Practice. *Sociological Research Online*. 12(6).

Orman, S. (2001). *İlm-i Tedbir Menzil, Oıkonomia ve İktisat. Düşüncenin Serüveni.*

Sombart W. (2011). *Burjuva,* 2bs. Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınevi: Ankara.

Ülgener, S.(2006). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayıncılık.

Weber M. (2019). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. 1bs. Çev: Gökhan Rızaoğlu. Oda Yayınları: İstanbul.

2. BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA MEDYA DİLİ

Ragıp BİNGÖL
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ragibbingol@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2964-9108

GİRİŞ

Dijital çağın hızla ilerlemesi, iletişim biçimlerimizi ve medya tüketim alışkanlıklarımızı kökten değiştirmiştir. Bu çağda, bilgiye erişim artık sadece geleneksel medya araçlarıyla sınırlı değildir. İnternetin yaygınlaşması, sosyal medyanın yükselişi ve mobil teknolojinin gelişimi, medya alanında köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, medya dilinin de temelde değişmesine yol açmıştır (Aleksiç ve Stamenkoviç, 2018: 102).

Bu makalede, dijital çağın medya diline olan etkilerini inceleyeceğiz. Medya dilinin, iletişimde kullanılan dili ve teknikleri ifade eden bir terim olduğunu düşünürsek, dijital çağın bu dil üzerindeki derin etkileri oldukça önemlidir. Dijital medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, haberler, eğlence, reklamlar ve diğer medya türleri artık sadece geleneksel yayın organları aracılığıyla değil, aynı zamanda internet üzerinden, sosyal medya platformlarından ve dijital uygulamalardan da tüketilmektedir. Bu, medya dilinin sadece yazılı ve görsel öğelerden oluşan geleneksel bir yapıdan, çoklu ortam ve interaktif bir deneyime dönüşmesine yol açmıştır.

Dijital medya; metin, resim, video, animasyon, ses ve hatta artırılmış veya sanal gerçeklik gibi çeşitli medya biçimlerini içerebilir. Bu çeşitlilik, medya

üreticilerinin ve tüketicilerinin iletişim biçimlerini ve beklentilerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Ayrıca, sosyal medya platformları gibi interaktif araçlar, izleyici ve okuyucuların içerik üretimine katılma ve içerikle etkileşime geçme fırsatı sunarak medya dilini daha da zenginleştirmiştir.

Dijital çağda medya dili aynı zamanda hız ve kısa ömür gibi yeni özelliklere sahiptir. Haberler anında paylaşılır, videolar viral hale gelir ve trendler hızla değişir. Bu da medya dilinin daha özgün ve dikkat çekici olma baskısını artırmıştır. Aynı zamanda, dilin daha kısa ve öz olması gerekliliği, sosyal medya platformları gibi sınırlı karakterli iletişim araçları üzerinde de etkilidir.

Bu makale, dijital çağın medya dilini nasıl etkilediğini ve bu değişikliklerin medya üreticileri, tüketicileri ve toplum üzerindeki genel etkilerini inceleyerek, bu önemli konunun altını çizecektir. Ayrıca, dijital medyanın getirdiği fırsatlar ve zorluklar da ele alınacak ve medya dilinin gelecekte nasıl evirilebileceği konusunda bir perspektif sunulacaktır.

1. DİJİTAL MEDYANIN YÜKSELİŞİ

Yaşadığımız çağda, bilgisayar ve internet temelli iletişim teknolojileri gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. İnsanların gündelik hayatında yaşadıkları tecrübeler artık dijital ortama taşınmıştır. Bu gelişmelere kayıtsız kalamayan geleneksel medya, teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda dijital ortama uyum sağlayarak form değiştirmiştir. Günümüzde her türlü ticari etkinlik, eğitim-öğretim faaliyetleri, eğlence ve yemek kültürleri gibi sosyal ve ekonomik faaliyetler hızla dijital dünyaya uyum sağlayacak niteliklere bürünmüştür (Uçan, 2013). Bu dönüşümden kitle iletişim araçları da etkilenmiştir. Basılı gazete ve dergilerin internete taşınmasıyla başlayan dönüşüm, internete erişim olan herkesin ürettiği içeriği, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan internet kullanıcısıyla buluşturduğu yeni medya araçlarının kullanıldığı dijital medya ortamları ile devam etmektedir.

Dijital medya, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte hızla yükselişe geçmiştir. İnternet, metin, ses, görüntü ve video gibi farklı medya türlerini bir araya getiren bir platform olmuştur. Bu, medya içeriğinin daha çeşitli hale gelmesine ve daha geniş bir kitleye ulaşmasına olanak tanımıştır. İnternetin yaygınlaşma-

sı, medya üreticilerini ve tüketicilerini bir araya getirerek geleneksel medyanın sınırlarını aşmıştır.

İletişim teknolojilerinin medyaya uyarlanmasıyla birlikte kullanıcı olarak adlandırılan medya tüketicileri dijital ortamlarda bireysel veya bir araya gelerek bir konu hakkında ürettikleri içeriği internet teknolojisinin sunduğu fırsatlar ölçüsünde paylaşabilmektedirler. Bu bağlamda dijital temelli iletişim teknolojileri kamuoyunda tartışılan konular hakkında bireylere; birlikte düşünme, fikir üretme, konuyla ilgili yeni bilgi sağlama gibi ortam oluşturarak üretilen yeni içeriğin paylaşılması fırsatı sunmaktadır. Dijital platformlar taşıdıkları özellikler bağlamında, kullanıcılarını birbirleriyle etkileşim içinde tutmanın yanı sıra, bireysel içerik üretip yayma imkânı tanıdığı için kullanıcı sayısını hızla artırmaktadır. Bu teknolojilerin insanlar arasındaki paylaşımı kolaylaştırması onları toplumsal yaşamda vazgeçilmez bir unsura dönüşmüştür (Musser ve O'Reilly, 2006: 15).

Öte yandan iletişim teknolojilerindeki gelişmenin kitle iletişim alanına yansıması insanları göreceli olarak kontrol altında tutabilecekleri sosyal medya ortamlarına yönlendirmiştir. Bu anlamda teknolojinin iletişim alanına etki etmesi yalnızca kitle iletişim alanıyla sınırlı kalmamış, toplumsal yaşamda da değişiklikler meydana getirmiştir. İletişim teknolojileri eksenli yaşanan bu toplumsal değişimi, toplum bilimciler "bilgi- iletişim çağı" olarak tanımlamışlardır (Özçağlayan, 1998). İletişim olarak dünyayı sarmalayan bilgisayar ağları iletişim sürecini değiştirerek, geleneksel medya araçlarından sunulan iletişimi kullanıcılara yeniden biçimlendirme fırsatı sunmaktadır. Bu değişikliği gerçekleştiren iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak toplumsal dönüşüm doğru orantılı değişmektedir (Castells, 2008; Alpsoy, 2023). Ekonomik ve sosyal olarak insanlığın yaşam koşullarını etkileyen ve zamanına göre devrim olarak adlandırılan teknolojik yenilikler toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir. 1600'lü yılların sonunda üretilen buhar makinesi teknolojisi sanayi devrimine yol açarak toplumsal hayatı sanayi toplumuna dönüştürdüğü gibi, yaşadığımız yüzyılda bilgi teknolojilerinde gerçekleşen yenilikler de toplumu enformasyon toplumuna dönüştürmüştür (Durmaz, 1999).

Medeniyetin başladığı çağlardan yaşadığımız günlere kadar iletişim alanında meydana gelen her değişiklik, iletişimi kolaylaştıran her buluş, insanların iletişim ve etkileşimini artırmıştır. İletişimi ekonomik olarak daha ucuz ve ko-

lay hale getiren iletişim teknolojileri toplumsal hayatın her aşamasını zamana göre yeniden inşa etmektedir (Innis, 2014: 49-52). Enformasyona ulaşmanın giderek önem kazandığı günümüzde, habercilik formasyonuna sahip olmayan sosyal medya kullanıcıları üretip paylaştıkları içeriklerle toplumun bilgilendirilmesine katkı sağlamaktadırlar. İletişim teknolojisinin

yöndeşmesine bağlı olarak geleneksel kitle iletişimden farklı bir yapıya bürünen yeni medya, medyada sahiplik etkisinden bağımsız olarak gazeteci, kaynak ve izlerkitleyi etkileşime geçirebilme özelliğini göstermektedir. Bu bağlamda dijital medya platformları geleneksel medyaya alternatif bir habercilik oluşturmakta ve gazetecilik mesleğinin yöndeşmesine zemin hazırlamaktadır (Demirel, 2018: 827).

2. DİJİTAL MEDYANIN İLETİŞİM BİÇİMİ

Teknolojinin hızlı evrimi ve dijitalleşmenin etkisiyle, iletişim biçimlerimiz de köklü bir değişim geçirmiştir. Yeni medyanın gelişimi, bilgiyi yerleştirme ve alma biçimini değiştirdiği gibi, bu mesajların şekillenme biçimini de değiştirmiştir. Yeni medya metinleri geleneksel metinlerden önemli ölçüde farklılaşmıştır. Yeni medya formlarında ilginizi çeken bir içeriğe bir tıkla geçme imkânı varken, geleneksel medyada böyle bir yaklaşım akıllara dahi getirilemezdi (Aleksiç ve Stamenkoviç, 2018: 107). Bu değişim, yeni medya dilinin yükselişine yol açmıştır.

Yeni medya dili, dijital platformlarda, sosyal medya ağlarında, metin iletişiminde ve çevrimiçi içerik üretiminde kullanılan özel bir iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu yeni dil biçimi, hızlı, özgün ve sıklıkla kısa ifadelerle karakterizedir ve dijital çağın iletişim ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Yeni medya dili günlük yaşantımızın merkezine yerleşmiş durumdadır. Sosyal medya platformları, haber siteleri, bloglar ve anlık mesajlaşma uygulamaları gibi dijital ortamlar, insanların duygu, düşünce ve bilgi paylaşımını hızlandırmış ve basitleştirmiştir. Bu hızlı iletişim biçiminin kültürel, psikolojik ve toplumsal etkileri olmuş, bireylerin tutum ve davranış biçimleri ile beraber dil kullanımlarını da değişikliğe uğratmıştır.

İletişim sürecini tek yönlü gören kitle iletişim kavramı teorik çevrelerde uzun süre önce reddedilmiştir. Modern araştırmalarda izlerkitlenin artık yal-

nızca içeriğin alıcısı olmadığı, aynı zamanda içeriğin üreticisi olduğu kabul edilmektedir. Web siteleri, bloglar ve diğer ortamlarda içerikler oluşturan alıcılar, mesajları kamuoyunu etkileyen, medya söyleminin bir parçası haline gelen ve aynı zamanda yansıttığı mesajın yapısını ve şekillenmesini de etkileyen geleneksel gazeteci rolünü üstlenmişlerdir. Bu olgu basın türleri kavramının yeniden tanımlanması tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin; yeni medya ortamlarından biri olan kişisel blogların bilgilendirme işlevinden faydalanan alıcının, geleneksel gazetecilik modellerini takip etmek zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bloglarda, geleneksel medyada olduğu gibi aynı metinde edebi ve konuşma tarzının birleşiminin yanı sıra, standart dil ve argo kombinasyonuna, resmi belgelere uygun olmayan sözcük seçimlerine, mevcut türlere yerleştirmenin zor olduğu anlatım akışına sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu tür anlatımlarda kullanılan sözcükler "doğrudan internet iletişimi sonucu ortaya çıkan kelimeler" olarak tanımlanmıştır (Crystal, 2011).

Web portallarına bakıldığında metnin yanı sıra içerikleri de istatistikler, grafikler, dış bağlantılar, ses ve video klipler, etkileşimli öğeler vb. içeriklerin yer aldığı görülmektedir. Bu iletişim biçimi bilgi taşıma açısından internetteki modern içeriğin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Paul, 1995, Pavlik, 2001). Buradan hareketle, günümüzde bir haberin sadece metin halinde yayımlanmadığını, beraberindeki içeriklerin de haberin tamamının kavramsallaştırılmasına katkı sağlayabileceğini, bunun da hem gazeteciliğin kendisini hem de bilginin veriliş biçimini değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Dijital medya aracılığıyla izlerkitle artık bilgiye farklı şekillerde ulaşmaktadır. Hedef kitle bilgiye sadece belli bir kanaldan ulaşmakla yetinmeyip, internet teknoloji sayesinde bilgi aktaran farklı kanallar aracılığıyla edindiği bilgilerin doğruluğunu test etmektedirler. Bilginin her zamankinden daha fazla ulaşılabilir olması nedeniyle, mesajın en kısa ve en yaratıcı şekilde iletilmesi, alıcının dikkatini canlı tutma açısından çok önemlidir. Bu özellik, belirli dilsel ve üslupsal özellikler taşıyan sosyal ağlar çağında belirgin hale gelmektedir (Aleksiç ve Stamenkoviç, 2018: 108). Facebook ve Twitter gibi popüler sosyal ağlar içerik oluşturulmasında takipçileriyle interaktif bir sistem uygulayarak bilgi paylaşım platformlarına dönüşmüşlerdir. Bu sistem daha fazla haberciyi bu platformlara yönelttiği için günümüzde sosyal medya ortamları olmadan çevrimiçi gazetecilik neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Kaymas, 2017).

Sosyal ağların popülaritesi, yeni türlerin yaratılmasına ve sosyal ağların

kullanıcılarına kendilerine özgü sunduğu kolaylıklar sağlamıştır. Bu olgu bazı sosyal medya paylaşım sitelerinin metin içeriklerinde uyguladığı karakter sınırlamasını meşru hale getirerek, haber yazmada kullanılan geleneksel medya haber yazım tekniklerine uyma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Ancak haber metnini kalem alan yazarın kendine has üslubu bu tespitin dışında tutulmuştur (Song ve Lin, 2012).

Dijital medya ortamının geleneksel medyada kullanılan dilde yaptığı değişiklikler ele alındığında küreselleşmenin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. İngilizce en başından beri çevrimiçi haberciliğe hâkim dil olmuştur. İngilizcenin küresel kullanımından bahsetmek İngilizcenin ikinci dil olarak öğrenilmesi ve bu dil sisteminin kazanılması, İngilizce kelimelerin diğer dil sistemlerinde ortaya çıkmasına işaret etmektedir. Çevrimiçi ortamdan gelen Anglo-Amerikan dilsel ve kültürel kalıpları, günlük konuşma alanında kullanılan diğer dilleri olumsuz etkilemiştir (Cameron, 2004).

İletişimin kültürel bir eylem olduğunu belirten Eco'ya (2001) göre, insanlar, dil ve semiyotik kodlar aracılığıyla kültürel bilgiyi paylaşmakta, anlam inşa etmekte ve kültürel kimliklerini ifade etmektedir. Bu nedenle, dil ve semiyotik kodların kültürel iletişim ve kültürler arası etkileşimdeki rolü büyük öneme sahiptir. Dijital medya platformlarında kullanılan dile bakıldığında, metin, görsel ve işitsel öğelerle zenginleştirilmektedir. Bu nedenle dijital medya dilinin anlaşılabilirliğini artırmak için ortak bir zemin oluşturmaya ihtiyacı doğmuştur. Bu ortamlarda kurulan cümlelerle temel iletişim biçimi olan kaynaktan alıcıya gönderilen mesajın çözülmesi için gönderen ve alıcının ortak kodda buluşmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İletilen ve alınan mesajda anlam bütünlüğünün sağlanması bu dil dizgesi sayesinde gerçekleşmektedir (Chomsky, 2002: 136).

3. GÖRSEL İLETİŞİM

Son yıllarda görsel iletişim çok çeşitli bireyler, gruplar ve kurumlar için günlük aktivitelerin düzenli bir özelliği haline gelmiştir. Görsel iletişim içerikleri yalnızca sıradan insanların ve medya profesyonellerinin değil, şirketlerin, hükümetlerin ve aktivistlerin çalışmalarının önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Medya içeriğinin üretimi, dağıtımı ve tüketimine yönelik birden fazla teknolojik platformun varlığı, gazetecilik, markalaşma ve sosyal ağ oluşturma gibi çok yönlü iletişim ortamlarında görsellerin çoğalmasına yol açmıştır. Gör-

sellik uzun süredir önemli bir iletişim biçimi olsa da, günümüz medyasının dijital, küresel ve çok modlu özellikleri ışığında görsel içerikler iletişimin vazgeçilmez öğesi haline gelmiştir (Aiello ve Parry, 2020: 2).

Öte yandan dijital medya ortamları, çeşitli iletişim biçimleriyle zenginleştirilmiş içeriklerle iletişim kurulduğu sosyal paylaşım ağlarıdır. Toplumun her yaştan bütün kesimlerine hitap eden sosyal paylaşım ağlarında, kullanıcılar görüntü, ses, metin gibi içerikler kullanarak birbirleriyle iletişim kurabilmektedir. Bu ortamların kullanıcılara iletişimde bulunacağı kişiyi ya da kişileri belirleyebilme hakkını tanıması tercih edilme oranını artırmaktadır (Vural ve Bat, 2010). Dijital medya, diğer iletişim biçimlerden çok görsel iletişime vurgu yapmaktadır. Video içerikler, infografikler ve görsel hikâyeler, bilgiyi daha hızlı ve etkili bir şekilde iletmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, görsel medyanın duygusal ve estetik etkisi, izleyiciyi daha fazla etkilemektedir (Binark, 2007).

Multimedya içeriklerinin yoğun olarak kullanıldığı dijital medya ortamlarının yükselişiyle birlikte yeni medya ekolojisinde görsel imajlara doğru bir kayma yaşanmıştır. Sosyal medya kullanıcıları açısından en popüler sosyal medya platformlarının bazıları öncelikle resim, video gibi görsellere odaklandığı görülmektedir. Gerçekten de, görsellerin paylaşılması günümüzde sosyal medya deneyiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medya platformlarının, gençler arasında, sosyalleşmenin temel odağı olduğu göz önüne alındığında, görsellere doğru olan bu değişim, iletişimi tartışmasız şekilde dönüştürdüğünü görmekteyiz. Bu bağlamda görsel içerikler birbirimizi ve etrafımızdaki dünyayı, ayrıca benlik duygumuzu nasıl algıladığımızı ve oluşturduğumuzu etkilemektedir (Russmann ve Svenson, 2017: 1).

Highfield ve Leaver'a (2016) göre, sosyal medya uygulamalarındaki bu değişim, iletişim araştırmacıları sosyal medya alınanda yaptıkları çalışma alanını yeniden şekillendirmiştir. Yakın zamana kadar çevrimiçi medya alanında yapılan çalışmalar metin üzerine odaklanmış, çevrimiçi iletişimin yönü ve bağlantıları gibi yapısal unsurlarla sınırlı tutulmuştur (s.48-49). Görsel öğeler benzersiz bir araştırma nesnesidir. Görsel görüntüler genellikle yazılı veya sözlü metni tamamlayan ek iletişim modları olarak kabul edilmektedir. İzleyicinin veya okuyucunun bir mesajı daha hızlı anlamasını sağlamaktadır (Hand, 2017).

Görsel imgeler gerçekliği akla getirerek, nedensel ilişkiler yaratmakta ve etkileşimi teşvik etmektedir (Fahmy, Bock ve Wanta, 2014). Ancak sosyal

medyadaki görsel imajlara doğru yaşanan bu değişimi yalnızca görsel iletişimin geri dönüşü olarak görmek asıl noktadan uzaklaşmak olacaktır. Günümüzde dijital medya, yazılı metinlerin yanı sıra resimler, videolar, hashtagler, ifadeler de barındırdığı için multimedya nitelikli içerik üreten ve paylaşan platform haline gelmiştir. Üstelik bu platformlar görsel içeriklerin paylaşmadan önce çerçevelenmesine, filtrelenmesine ve düzenlenmesine de olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, çevrimiçi görseller yalnızca bir mesaja ek bilgi eklemek ve ‘‘biz kimiz’’ konusunu detaylandırmakla kalmaz, aynı zamanda belirli bir izlenim vermek için son derece stratejik ve dönüşlü bir iletişim sağlamaktadır. Bu nedenle çevrimiçi görselleri iletişimde yalnızca bir mesajın anlaşılması ve mesajın detaylandırılmasıyla sınırlandırmak doğru değildir. Aynı zamanda çevrimiçi görseller, iletişim sürecinde mesajı üretip gönderen hakkında belirli bir izlenim vererek geri dönüşlü iletişimde stratejik görev üstlenmektedir (Russmann ve Svensson, 2017: 2) .

4. HIZLI ve ANLIK BİLGİ AKIŞI

Sosyal medya platformları, haberlerin hızla yayılmasını ve anında paylaşılmasını sağlayan ortamlardır. Bu özellik, medya dilini hızlı haber ve anlık bilgi akışına adapte etmiştir. Buna bağlı olarak gazetecilikteki geleneksel redaksiyon süreçleri, hızlı haber döngüsüne ayak uydurmak için daha hızlı ve esnek bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Dijital medya veya yeni medya kavramı, 1900’lü yılların son çeyreğinde iletişim hakkında çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından ortaya atılmış ve yüzyılın sonlarına doğru ise iletişim teknolojilerindeki gelişmenin medya alanına yansımasıyla farklı boyutlara ulaşmıştır (Dilmen, 2014: 114). İletişim alanındaki teknolojik gelişmelerin ürünü olan dijital medya, insanların etkileşim içinde iletişim kurmasına, bilgiye mümkün olan en kısa zamanda ulaşmasına ve yine bilgiyi en kısa zamanda dünyanın herhangi bir yerindeki internet kullanma olanağına sahip bir kişi veya kişilerle zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın çok hızlı şekilde paylaşma olanağı tanımaktadır. Yeni medya kavramsallaştırılırken genellikle gazete, radyo ve televizyona atıfta bulunularak ifade edilen geleneksel medyadan farklı olarak bir takım bilgisayar kodlama sistemi kullanan ve iletişim sürecinde interaktifliğin esas alındığı, multimedya içeriklerin hızlı ve anlık paylaşıldığı araçlara vurgu yapılmaktadır (Binark,

2007: 5). Medya alanında yapılan araştırmalarda geleneksel medya ile dijital medya karşılaştırılırken, interaktif, eş zaman, çok yönlü ve hızlı iletişim kurma ortamı gibi olanaklar ön plana çıkmaktadır. Öte yandan yeni medya, içerik üretme ve paylaşmada sunduğu imkânlar dâhilinde profesyonel habercilerin yanında iletişim teknolojisi bilgisine sahip bütün kullanıcıları medyanın içine alma gibi önemli bir işleve de sahip olmuştur (Dedeoğlu, 2016: 35).

Dijital medya, internet teknolojisini kullanarak, habere ilişkin doneleri, haber yapmada kullanılan bilgileri saklayarak izlerkitlenin kullanımına sunma, interaktif donanımıyla etkileşim sağlama, anlık ve hızlı iletim sağlama, görsel, video ve metinlerle zenginleştirilmiş multimedya içerikler gibi geleneksel medyada olmayan fırsatları kullanıcıların hizmetine sunmaktadır (Alemdar ve Uzun, 2013: 222).

Dijital gazetecilik ile dinamik bir süreçte hızlı yol alan haberler, iletişim teknolojisinin sunduğu imkânlarla hızını artırmaya devam etmektedir. İletişim teknolojisinin alt yapısını kullanan taşınabilir aygıtların yaygınlık kazanmasıyla doğru orantılı biçimde sosyal medya olarak adlandırılan yeni medya kullanımı artmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları gündelik hayat içerisinde haber ya da bilgi kapasitesi taşıyan içerikleri kişiselleştirilmiş iletişim ortamlarından paylaşmaktadırlar. Bu içerikler ‘‘takipçi’’ olarak adlandırılan gruplar tarafından yeniden paylaşılarak daha geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. Bu kitleler tarafından paylaşılan içerikler medya profesyonelleri tarafından da kullanılarak habere dönüştürülmektedir. Bu bağlamda sosyal medya kullanıcıları profesyonel habercilerin bilgi kaynakları arasında yerini almıştır. Dijital iletişim çağında habercilik sürecini yeniden şekillendiren kalıplar, kullanıcıların tutumları, davranışları, alışkanlıkları ve istekleri doğrultusunda dinamik bir yapıya dönüşmüştür (Bingöl, 2021).

5. KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ İÇERİK

Dijital çağda medya dilinin bir başka önemli yönü, içeriğin kişiselleştirilmesidir. Algoritmalar, kullanıcının ilgi alanlarına ve tüketici davranışlarına dayalı olarak içerik sunmaya olanak tanımaktadır. Dolayısıyla medya dili daha özelleştirilmiş ve hedeflenmiş bir yapıya bürünmektedir.

İletişim teknolojisinin medyaya uyarlanması, dijital medya ortamlarının

kullanıcılarına sunduğu hizmetler, geleneksel medya olarak tabir edilen gazete, radyo ve televizyon gibi interaktif olmayan kitle iletişim araçları tarafından kullanılan iletişim sürecini deştirmiştir. Geleneksel medyada yürütülen iletişim süreci tek yönlü, yeni medyada ise etkileşimlidir. Dijital medyada kullanıcılar kendileri içerik oluşturmakta veya medya tarafından kullanıcıların kişisel tutum ve davranışlarına göre içerik üretilmektedir. Bu bağlamda dijital medya sahip olduğu teknolojik imkânlar aracılığıyla, toplumun medya tüketimini zaman ve mekândan bağımsız hale getirerek, kullanıcılara sunduğu içerik tercih etme özelliği ile tüketimi kişiselleştirmiştir. Öte yandan yeni medyada sıkça kullanılan kişiselleştirme kavramı, genel olarak medya tarafından sunulan içeriklerin, dijital medya tarafından yeniden biçimlendirildiği süreci ifade etmektedir (Blom ve Monk, 2009; Sarıgül; 2023; Sundar ve Sampada, 2010; Selçuk, 2022).

Dijital iletişim alanında "etkileşim" terimi 1990'lardan itibaren sık sık tartışılmış ve tanımı sürekli güncellenmiştir. İletişim bilimcilerin çoğu, "etkileşim" teriminin anlamından daha fazlasını gerektiren bir kavram olduğu konusunda hemfikirlerdir. Kavram aynı zamanda güçlü bir ideolojik yük de taşımaktadır. Herhangi bir sistemin etkileşimli olduğunu duyurmak, o sistemi sihirli bir güçle donatmak anlamıyla eş değerdir. İdeolojik düzeyde etkileşim, dijital medyanın temel ''katma değer'' özelliklerinden biri olmuştur. Bu anlamda geleneksel medya pasif tüketimi sunarken, yeni medya etkileşim sunmaktadır. Bilgi kaynaklarıyla daha bağımsız bir ilişki, kişiselleştirilmiş medya kullanımı ve daha fazla kullanıcı seçimi ile bu terim, medya metinleriyle daha güçlü bir kullanıcı etkileşimi anlamına gelmektedir (Lister vd., 2009: 21).

Ağlarla örülü dünyaya açılan bir pencere olan, dijital medyada son derece kişiselleştirilmiş platformlar aracılığı ile kişinin sosyal ve profesyonel etkinliklerini destekleyen, ihtiyaca göre uyarlanabilen, kişisel ortamlar oluşturmak mümkündür. Çevrimiçi materyaller ileri düzeyde bilgisayar eğitimine gerek kalmadan kolayca saklanabilir, etiketlenebilir, sınıflandırılabilir ve başka bir amaç için değiştirilerek kullanılabilmektedir. Bu bağlamda sosyal medya platformları sunduğu teknolojik imkânlarla bir yandan kullanıcıların sosyalleştirmelerini sağlarken diğer yandan da kullanıcıların kendi hesaplarını kişiselleştirmelerine ortam hazırlamaktadır (Tonta, 2009: 755).

Dijital medyanın kapsamını oluşturan inovatif gelişmeler, kitle iletişim sürecinde "sıradanlaşan" hedef kitleyi, iletişim süreçlerinde medya ile etki-

leşimde bulunan ve aynı zamanda içerik üreten kullanıcılara dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, kitle iletişimine etkileşim temelli dinamik bir yapı kazandırmış, kullanıcı olarak tabir edilen bireylere ise ihtiyaçlarına göre içerik tercihinde bulunma fırsatı sunarak kitle iletişimini daha özgür bir zemine taşımıştır (Özel ve Özay, 2021: 301).

SONUÇ

Dijital çağ, medya dilini kökten değiştirmiş ve medya üretimi ile tüketimi üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu çalışmada mevcut bilimsel literatür ışığında, dijital çağın medya diline olan etkilerini ve bu değişikliklerin medya üreticileri, tüketicileri ve toplum üzerindeki genel sonuçları incelenmiştir.

Dijital medyanın yükselişi ile medya dilinin çeşitlenmesi ve zenginleşmesine neden olmuştur. Metin, resim, video, ses ve interaktif öğelerin bir araya gelmesi, iletişimi daha etkili ve ilgi çekici hale getirmektedir. Ancak bu çeşitlilik, içerik üreticileri için daha yüksek bir yaratıcılık ve teknik beceri gerektirirken, izleyiciler ve okuyucuları daha fazla eleştirel düşünmeye teşvik etmektedir.

Dijital medyanın hızlı döngüsü, medya dilini hızlı bir şekilde değişime uğratmıştır. Haberler ve eğlence içerikleri anında paylaşılırken, medya tüketicilerinin eğilimlerini hızla değişmektedir. Bu süreç, medya üreticilerinin ve tüketicilerinin sürekli olarak güncel kalmalarını ve yeniliklere ayak uydurmalarını gerektirmektedir. Aynı zamanda, bu hızlı döngü, yanlış bilgi ve manipülatif içeriklerin yayılma riskini artırmaktadır. Bu nedenle, paylaşılan içeriklerde kaynak doğrulama önemli hale gelmektedir. Dijital medya, medya dilini daha erişilebilir hale getirmiştir. İnternete erişme imkânı olan herkes, içerik üretip paylaşabilmektedir. Bu imkân, farklı seslerin duyulmasını ve çeşitliliğin artmasını sağlamıştır.

Medya dilinin çeşitlenmesi ve hızlanması yeni fırsatlar sunarken, medya okuryazarlığı ve içerik kalitesi gibi konuları da beraberinde getirmiştir. Dijital çağın medya diline olan etkilerini anlamak, medya alanında daha bilinçli ve etkili bir şekilde iletişim kurmamıza yardımcı olacaktır. Gelecekte, medya dilinin daha da karmaşıklaşması ve değişmesi muhtemel, bu nedenle bu gelişime ayak uydurmak için sürdürülebilir öğrenmeye ve adaptasyona ihtiyaç duyulacaktır.

KAYNAKÇA

Aiello, G. ve Parry, K. (2020). *Visual communication.* Sage Publications.

Alemdar. K. ve Uzun, R. (2013). *Herkes için gazetecilik*. Tanyeri Kitap.

Aleksiç ve Stamenkoviç. (2018). The language of media in the digital age. *Balkan Social Science Review,* 12, 101-113.

Alpsoy, İ. (2023). Türk Medyasında Yapay Zeka Destekli Robot Gazeteciliğine Dair İlkler. (Editör: Serap Sarıbaş ve Turgay Akkuş). *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar* içinde, (s. 2261-2276). Duvar Yayınları.

Binark F., M. (2007). Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu. F.M. Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmaları*, (s. 21-44). Dipnot Yayınları.

Bingöl, R. (2021). *Sosyal medyadan al haberi.* Kadim Yayınları.

Blom, J., ve Monk. A. (2009). Theory of personalization of appearance: why users personalize their pcs and mobile phones. *Human–Computer Interaction*, 18(3), 193-228.

Cameron, D. (2004). Globalizing 'communication'. J. Aitchison, & D. Lewis (Eds.), *New media language*, (pp. 41-49). Routledge.

Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi. Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Chomsky, N. (2002). *Dil ve zihin*. A. Kocaman (Çev). Ayraç Yayınları.

Crystal, D. (2011). Internet linguistcs: A student guide. *Australian Review of Applied Linguistics*, 35(2), 218-220.

Dedeoğlu, G. (2016). *Teknoloji, iletişim, yeni medya ve etik*. Sentez Yayıncılık.

Demirel, S.D. (2018). Dijital medyada haber üretim sürecinde okuyucu odaklılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 824-831.

Dilmen, N. (2014). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri- bloglar ve gazeteciliğe yansımaları. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 113-122.

Durmaz A. (1999). *Dijital televizyonun teknik temelleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Eco, U. (2001). *Açık yapıt.* Pınar Savaş (Çev.). Can Yayınları.

Fahmy, S., Bock, A.,B., Wanta, W. (2014). *Visual communication theory and research*.

Springer.

Hand, M. (2017). Visuality in social media: Researching images, circulations and practices. L. Sloan & A. Quan-Haase (Eds.), *The sage handbook of social media research methods* (pp. 217–231). Sage Publications.

Highfield, T., ve Leaver, T. (2016). Instagrammatics and digital methods: Studying visual social media, from selfies and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practices*, 2(1), 47–62.

Innis, H. (2014), *Antik imparatorluklarda iletişim araçları.* David Crowley ve Paul Heyer (Edt.), Berkay Ersöz (Çev) (s.48-57), Siyasal Kitabevi.

Kaymas, S. (2017). When the journalist meets New media: Some feflections on the interactions between journalist and new media driven journalism in Turkey. *Journal of Media Research*, 10(3), 26-47.

Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I. ve Kelly., K. (2009). New media: a critical introduction. Routledge.

Musser, J. ve O'Reilly, T. (2006). *Web 2.0 principles and best practices*. O'Reilly Media.

Özçağlayan, M. (1998). *Yeni iletişim teknolojileri ve değişim*. Alfa Yayınları

Özel, S. ve Özay, D. (2021). Yeni medya ortamlarında izleyici seçimi ve öneri algoritmaları Netflix örneği. İlef *Dergisi*, 8(2), 297-324.

Paul, N. (1995). *Content: A Re-visioning. Production in the electronic products rewsroom*. The Poynter Institute.

Pavlik, J. (2001). *Journalism and new media.* Columbia University Press.

Russmann, U. ve Svensson J. (2017). Introduction to visual communication in the age of cocial media:

Conceptual, theoretical and methodological challenges. *Media and Communication*, 5(4), 1-5.

Sarıgül, A. (2023) Sosyal medya ve örgütsel eylemler. (Editörler: Müjdat Avcı ve Ergün Kara), *Birey Örgüt ve Toplum* (s. 15-26). Eğitim Yayınevi.

Selçuk, H. Alpsoy, İ. ve Bingöl, R. (2022). Siyasal iletişimde yapılan etik ihlallerde yeni medyanın kullanımı. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 5(2), 119-126.

Song, Y., & Lin, A. (2012). A genre-aware approach to online journalism education. *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, Antalya, Turkey.

Sundar, S., & Sampada, M. (2010). Personalization versus customization: The importance of agency, privacy and power usage. *Human Communication Research*, 36(6): 298-322.

Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, Sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4), 742-768.

Uçan, B. (2013). Türkiye'de karikatürün dijital dönüşümü: Uykusuz dergisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 3(3): 41-50.

Vural, Z., B., A. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yaşar University,* 20(5), 3348-3382.

3. BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE ERKEKLİK ALGISI

Dr. Erdinç KALAYCI
Yozgat Bozok Üniversitesi
Sosyal Hizmet Bölümü
kalaycierdinc@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8572-972X

ÖZET

Toplumsal cinsiyet dinamikleri ile ilgili genellikle kadın odağında ele alınan çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak özellikle son zamanlarda erkeklik kavramı üzerinde durularak, toplumsal cinsiyet odağı başka bakış açısı ile incelenmeye başlamıştır. Erkeklik, bir toplumun veya kültürün cinsiyet rolleri ve beklentileri bağlamında erkek bireyleri nasıl tanımladığı ve bu tanımın nasıl inşa edildiğini açıklayan bir kavramdır. Bu çalışma, erkeklik kavramının tarihsel evriminden günümüzdeki anlamına, güç ve toplumsal cinsiyet dinamikleriyle olan ilişkisinin incelenmesi amacıyla yürütülmüştür.

GİRİŞ

Erkeklik, tarih boyunca toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına göre şekillenen bir kavram olmuştur. Bu kavram, biyolojik cinsiyetin ötesinde, bireyin toplum içindeki rolü, davranışları ve beklentileriyle ilgili birçok unsuru içermektedir. Erkeklik, genellikle güç, kontrol, liderlik ve cesaret gibi özelliklerle ilişkilendirilirken, bu özelliklerin her toplumda ve dönemde aynı anlama gelmediğini ve erkeklik kavramının yeniden üretilebilen bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet, bireyin doğuştan gelen biyolojik cinsiyetinin ötesinde, toplumun bireye atfettiği roller, beklentiler ve normlarla ilgilidir. Bu normlar, bireyin yaşamının her aşamasında onun davranışlarını, tercihlerini ve hatta fırsatlarını etkileyebilir. Erkeklik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, erkek bireylerin toplum içinde nasıl algılandığı, hangi rollerin ve beklentilerin onlara atandığı ile doğrudan ilgilidir.

Bu çalışmada, erkeklik kavramının tarihsel evriminden günümüzdeki anlamına, güç ve toplumsal cinsiyet dinamikleriyle olan ilişkisine kadar geniş bir perspektiften ele alınacaktır. Ayrıca, erkeklik ve güç kavramlarının nasıl iç içe geçtiği, bu ilişkinin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileri incelenecektir.

1. ERKEKLİK KAVRAMININ TARİHSEL PERSPEKTİFİ

Erkeklik kavramının tarihsel evrimi, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik değişimleriyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. İlk topluluklarda avcı-toplayıcı yaşam tarzının hakim olduğu dönemlerde erkekler, fiziksel güçleri ve avcılık yetenekleriyle öne çıkmışlardır. Bu dönemde erkekler, ailenin ve topluluğun beslenmesi için gerekli olan avı sağlama görevini üstlenmişlerdir (Akça ve Tönel, 2011). Antik çağlarda, erkeklik kavramı daha çok savaşçılık, liderlik ve bilgelikle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Antik Yunan ve Roma'da erkeklerin toplum içindeki statüsü, savaşçılık yetenekleri ve bilgeliğiyle doğrudan ilişkilidir (Atılgan, 2023). Orta Çağ'da ise, erkeklik kavramı dini ve feodal normlarla şekillenmiştir. Bu dönemde erkeklerin toplum içindeki rolü, şövalyelik, dini

liderlik ve toprak sahipliği gibi konularla belirlenmiştir. Bu dönemde, şövalye kodu, erkekliğe yeni bir boyut kazandırdı, özellikle kadınlara karşı olmak üzere onur, cesaret ve nezaketi vurguladı (Karras, 2003). Rönesans dönemi, hümanizme olan odaklanmasıyla, erkek idealine daha rafine ve eğitimli bir yön getirdi, sanatsal ve entelektüel başarıları kutladı (Tosh, 2005).

Endüstri devrimi ile erkeklik, çalışkanlık, mühendislik yeteneği ve ekonomik bağımsızlıkla özdeşleşmiştir. Bu dönemde, erkeklerin rollerinin tarım işçilerinden sanayi işçilerine geçişiyle başka bir değişikliği işaret etti. Bu dönem, erkekliğin bir aileyi geçindirme yeteneğiyle bağlantılı olduğu 'aile reisi' modelinin yükselişini gördü (David ve Brannon, 1976). Kavram, 20.yüzyılın ikinci yarısın feminizm ve LGBTQ+ hareketleri gibi sosyal değişimlerle yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Aslında, İkinci Dünya Savaşı ile savaşçı erkeklik kavramı yeniden vurgulanmış, ancak geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyan feminist hareketlerin yükselişiyle karşı anlatılar ortaya çıkmıştır (Connell ve Messerschmidt, 2005). Aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri de tarih boyunca değişim göstermiştir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren toplumsal cinsiyet rolleri konusunda daha esnek ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu değişim, erkeklik kavramının da evriminde önemli bir rol oynamıştır (Vatandaş, 2007).

Son yıllarda, erkeklik kavramı, ırk, sınıf ve cinsellik gibi faktörlerden etkilenen çoklu erkeklik tanımlarının açığa çıkmasıyla daha akıcı hale gelmiştir (Connell, 2020). 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başları, erkeklik ifadelerinin çeşitliliğinin artan bir şekilde kabul görmesine tanık olmuş, katı, geleneksel normlardan eskiye göre uzaklaşmıştır (Kimmel, 2008).

Anlaşıldığı üzere, erkekliğin tarihsel yörüngesi, daha geniş toplumsal değişiklikleri ve zorlukları yansıtan dinamik ve evrilen bir kavramı ortaya koymaktadır. Toplumlar evrilmeye devam ettikçe, erkeklik tanımlarının ve ifadelerinin de dönüşüme uğrayacağı düşünülmektedir. Bu dönüşüm içinde erkeklik ile güç kavramının da farklılaşması mümkündür. Bu bağlamda diğer bölümde erkeklik ve güç kavramı ele alınacaktır.

2. ERKEKLİK VE GÜÇ İLİŞKİSİ

Erkeklik, bir toplumun veya kültürün cinsiyet rolleri ve beklentileri bağlamında erkek bireyleri nasıl tanımladığı ve bu tanımın nasıl inşa edildiğini açıklayan bir kavramdır. Erkeklik, toplumun bireylere cinsiyet rolleri ve davranışları nezdinde atfettiği bir kimlik ve rol olarak görülür. Erkeklik, bireylerin ve toplumun cinsiyetle ilgili beklentilerine ve normlarına uygun davranışlar ve kimliklerle ilişkilendirilir. Toplumların ve kültürlerin erkeklik tanımları, cinsiyet eşitsizliği, güç ilişkileri ve toplumsal dinamikler üzerindeki etkilere odaklanmaktadır (Özdemir, 2019).

Erkeklik, tarih boyunca çeşitli toplumlarda farklı şekillerde tanımlanmış olsa da bu tanımlamaların çoğunda "güç" kavramıyla yakından ilişkilidir. Erkeklerin fiziksel gücü, avcı-toplayıcı toplumlardan bu yana onların toplum içindeki rolünü belirleyen önemli bir faktör olmuştur (Taylor, 2001).

Erkeklik ile güç arasındaki karmaşık ilişki, özellikle son 30 yıldan bu yana cinsiyet çalışmalarının odak noktası olmuştur. Tarihsel olarak erkeklik, hem kadınlar hem de diğer erkekler üzerinde sıklıkla hakimiyet, otorite ve kontrol kurma durumuyla ilişkilendirilmiştir (Özdemir, 2019). Bu ilişki, toplumsal yapılar, kültürel normlar ve bireysel davranışlarda derinlemesine yerleşmiştir.

Birçok toplumda, geleneksel erkeklik anlayışı, güç ve liderlik pozisyonlarıyla sıklıkla bağlantılı olan güç, kararlılık ve duyguda yoksun hareket etme gibi özelliklere vurgu yapar (Çelik, 2016). İçselleştirildiğinde, bu özellikler, erkekleri kadınlardan üstün kılan ve ataerkil sistemleri pekiştiren güç dinamiklerine yol açabilir. Örneğin, kurumsal dünya, politika ve hatta ev içi alanlar, tarihsel olarak erkek güç dinamiklerinin, genellikle kadınlar ve marjinalleşmiş grupların zararına olacak şekilde kurgulanan yerler olmuştur (Connell ve Messerschmidt, 2005).

Ancak, tüm erkeklik ifadelerinin hakimiyet veya baskıcı güçle ilişkilendirilmediğini kabul etmek esastır. Hegemonik modele meydan okuyan alternatif erkeklikler vardır ve bu erkeklikler iş birliği, duygusal açıklık ve eşitliği vurgular (Connell, 2020). Bu alternatif modeller, geleneksel güç dinamiklerini bozabilir ve daha eşitlikçi ilişkiler ve yapılar için zemin hazırlayabilir.

Ayrıca, ırk, sınıf ve cinsellikle erkeklik arasındaki kesişim, güç dinamik-

lerine karmaşık bir yapıyı da beraberinde getirmektedir (Collins, 2000). Örneğin, beyaz, varlıklı bir erkek belirli güç ayrıcalıklarından yararlanabilirken, renkli bir işçi sınıfı erkeği, sistemik ırkçılık ve sınıfçılık nedeniyle gücü farklı bir şekilde deneyimleyebilir.

Erkeklik ve güç arasındaki ilişki çok yönlüdür ve toplumsal yapılarla derinlemesine bağlantılıdır. Erkekliğin geleneksel anlayışları sıklıkla hakimiyetle özdeşleşirken, güç dinamiklerini sorgulayan ve yeniden şekillendiren evrilen erkeklik anlayışının olduğu görülmektedir.

3. TOPLUMSAL CİNSİYET DİNAMİKLERİ

Toplumsal cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyetinin ötesinde, toplumun bireye atfettiği roller, beklentiler ve normlarla tanımlanır. Bu normlar, bireyin yaşamının her aşamasında onun davranışlarını, tercihlerini ve hatta fırsatlarını etkileyebilir. Erkeklik ve kadınlık arasındaki güç dengesi, tarih boyunca değişiklik göstermiş, bazı dönemlerde erkeklerin üstünlüğü, bazı dönemlerde ise daha eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmiştir (Ecevit, 2021).

Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Örneğin, bazı toplumlarda erkeklerin ev içindeki rolleri sadece geçim sağlamakla sınırlıyken, bazı toplumlarda erkeklerin ev işlerine ve çocuk bakımına daha aktif katılımı teşvik edilmektedir (Aydoğdu, 2017).

Modern toplumlarda, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi, erkeklik ve kadınlık arasındaki güç dengesini yeniden tanımlamaktadır. Bu mücadele, erkeklerin toplumsal cinsiyet normlarına uyma baskısını azaltabilir ve erkeklerin daha esnek, duyarlı ve empatik bir erkeklik kimliği geliştirmelerine yardımcı olabilir

Erkeklik ile güç arasındaki etkileşim, daha geniş toplumsal cinsiyet dinamikleri çerçevesinde derinlemesine yerleşmiştir. Tarihsel olarak, toplumlar erkekliği, hakimiyet, otorite ve kontrolle özdeşleşen bir dizi özellik, rol ve davranış olarak inşa etmiştir (Connell, 1995). Bu inşa, sadece erkeklerin izole bir karakterizasyonu değil, aynı zamanda toplumsal feminenlik algıları ve daha geniş cinsiyet hiyerarşisiyle derinlemesine iç içedir.

Birçok bilim insanının teorize ettiği gibi, toplumsal cinsiyet dinamikleri, güç ilişkileri etrafında döner. Birçok geleneksel bağlamda erkeklik, ‘güçlü’

olarak tezahür ederken, feminenlik 'itaatkar' veya 'pasif' olarak inşa edilmiştir (Butler, 1990). Bu ikilik, erkeklerin sıklıkla hem kamusal hem de özel alanlarda otorite rollerinde konumlandırıldığı ataerkil yapıları pekiştirir.

Ancak, bu dinamiklerin statik olmadığını anlamak esastır. Feminist hareketlerin ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının yükselmesiyle, geleneksel erkekliklerin eleştirel bir incelemesi yapılmıştır. Bilim insanları, hegemonik formu sorgulayan bazılarının varlığını vurgulayarak, birden fazla erkeklik olduğunu belirtmiştir. Örneğin, ‹ilgili erkeklikler› besleyici rolleri ve duygusal açıklığı vurgular, geleneksel güç dinamiklerine meydan okur (Hanke, 1998). Ayrıca, ırk, sınıf ve cinsellikle kesişim, bu dinamiklere başka boyutlar da eklemektedir (Crenshaw, 1989). Tüm erkekler gücü aynı şekilde deneyimlemez; zengin bir beyaz erkeğin güç ve erkeklik deneyimi, renkli bir işçi sınıfı erkeğinkinden büyük ölçüde farklı olabilir. Erkeklik ve güç arasındaki ilişki, toplumsal cinsiyet dinamiklerinin daha geniş bağlamından ayrılamaz. Toplumlar evrildikçe ve geleneksel cinsiyet normlarını sorguladıkça, erkeklik, güç ve toplumsal cinsiyet dinamikleri arasındaki etkileşim, cinsiyete dair daha kapsayıcı ve çeşitli anlayışları yansıtarak değişmeye devam edecektir.

Toplumsal cinsiyet dinamiklerine güç kavramı gibi etki eden bir diğer kavram ise iktidar kavramı. İktidar olma duygusu güç kavramı ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte erkeklik ve toplumsal cinsiyet dinamikleri ile yakından ilişkilidir.

Erkeklik ile iktidar arasındaki bağlantı, toplumsal cinsiyet dinamiklerinin geniş manzarası içerisinde derinlemesine yerleşmiştir. Toplumsal cinsiyet dinamikleri içerisinde, güç ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksel erkeklikler genellikle gücün sahibiyle eşanlamlı olmuş, hem politika ve iş gibi kamusal alanlarda hem de hane halkı gibi özel alanlarda erkekleri başta konumlandıran ataerkil sistemleri pekiştirmiştir. Bu konumlandırma sadece erkeklere ayrıcalık tanımakla kalmamış, aynı zamanda bu kalıba uymayan alternatif erkeklikleri kenara iten belirli bir tür hegemonik erkekliği altın standart haline getirmiştir.

Ancak, cinsiyet üzerine çağdaş söylem bu geleneksel kavramları sorgulamaya başlamıştır. Feminist teoriler ve hareketler, erkekliklerin akışkanlığını ve onları baskıcı güç yapılarından ayırma ihtiyacını vurgulamıştır (Hooks, 2004). Bu, empati, savunmasızlık ve iş birliğini vurgulayan erkekliğin çeşitli ifadelerini tanıma ve doğrulama yolunu açmıştır. Erkeklik ile iktidar arasında-

ki etkileşim, toplumları şekillendiren geniş toplumsal cinsiyet dinamikleriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Daha eşitlikçi toplumlara doğru ilerlerken, erkeklik yapılarını ve onun iktidarla ilişkisini eleştirel bir şekilde incelemek ve yeniden tanımlamak zorunlu hale gelmektedir.

Toplumsal cinsiyet dinamikleri, erkeklik anlayışımızı şekillendirmede kilit bir role sahiptir. Ataerkil sistemlerin etkisi altındaki geleneksel erkeklik anlayışları, erkeği aile reisi, koruyucu ve karar verici olarak vurgulamıştır. Bu roller, erkeklere bir amaç ve kimlik duygusu sağlarken, aynı zamanda onları sınırlı sınırlar içerisine hapsetmiş ve duygusal ve ifade kapasitelerini sınırlamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erkeklik, tarih boyunca değişen ve evrilen bir kavram olmuştur. Toplumsal cinsiyet normları, kültürel, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterirken, erkeklikle ilişkilendirilen güç dinamikleri de bu değişimden etkilenmiştir.

Toplumsal cinsiyet dinamikleri, erkeklik algısının oluşumunda ve evriminde kritik bir role sahiptir. Tarihsel ve kültürel bağlamlar, erkekliğin ne anlama geldiği konusundaki anlayışlarımızı şekillendirirken, bu anlayışlar sürekli olarak değişmektedir. Geleneksel erkeklik normları, erkekleri belirli roller ve davranışlarla sınırlarken, modern toplumlar bu sınırlamaları sorgulamaya ve erkekliğin daha kapsayıcı ve çeşitli bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımaya başlamıştır.

Feminist teorilerin ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının yükselmesi, erkeklik algılarını yeniden değerlendirmemize ve genişletmemize yardımcı olmuştur. Bu, erkeklerin duygusal, empatik ve işbirlikçi yönlerini kabul ederek, erkekliğin sadece güç ve hakimiyetle sınırlı olmadığını anlamamıza olanak tanır.

Son olarak, erkeklik algısının toplumsal cinsiyet dinamikleri çerçevesinde ele alınması, bireylerin ve toplumların cinsiyet rolleri ve beklentileri hakkında daha bilinçli ve eleştirel düşünmelerini teşvik eder. Bu, daha adil, eşitlikçi ve kapsayıcı toplumlar yaratma yolunda atılan önemli bir adımdır.

KAYNAKÇA

Akça, E. B., Tönel, E., (2011). *Erkek(lik) Çalışmalarına Teorik Bir Çerçeve: Feminist Çalışmalardan Hegemonik Erkekliğe. Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil içinde.* Ed. İlker Erdoğan. Kalkedon Yayınları, s. 11-39.

Atılgan, D. K. (2013). Antik Yunan'da toplumsal cinsiyet rollerinin temsili. *Yedi,* (10), 15-27.

Aydoğdu, F. (2017). *Toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimi ve cinsel eğitim.* Aynal. Ö, Ş. Editör. Çocuk Gelişimi, 1-2.

Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.

Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment.* Routledge.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities.* Polity Press.

Connell, R. W. (2020). *Masculinities*. Polity Press.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, (1), 139-168.

Çelik, G. (2016). Erkekler de ağlar!": Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeklik inşası ve şiddet döngüsü. *Fe Dergi*, 8(2), 1-12.

David, D. S., & Brannon, R. (1976). *The Forty-Nine Percent Majority*. Addison-Wesley.

Dover, K. J. (1989). *Greek Homosexuality.* Harvard University Press.

Ecevit, Y. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları.

Hooks, B. (2004). *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love*. Atria Books.

Karras, R. M. (2003*). From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe.* University of Pennsylvania Press.

Kimmel, M. (2008). *Guyland: The perilous world where boys become men.* Harper-Collins.

Özdemir, H. (2019). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı: Bir Alan Araştırması. *Asya Studies*, 4(10), 90-107.

Tosh, J. (2005). *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain*. Pearson Education.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algilanişi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 29-56.

4. BÖLÜM

DEPREM VE LOJİSTİĞE YÖNELİK BİLGİ ALANLARININ BELİRLENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Ramazan YILDIZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yenice Meslek Yüksekokulu
ramazanyildizahmet@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8437-8171

ÖZET

Depremler, en fazla can ve mal kaybına neden olan afetlerden birisidir. Deprem oluşum zamanının tam olarak bilinememesi, daha fazla can kayıplarına neden olabilmektedir. Deprem bölgesindeki insanlar mevcut imkanlarını kaybettiklerinden, çaresiz durumda kalabilmekte, hayatta kalabilmeleri için yardıma muhtaç olabilmektedirler. Deprem yardım lojistiği ile yaralı veya hayatta kalan insanlara en kısa zamanda müdahale edilerek, hayatta kalma şansları yükseltilebilmektedir. Deprem lojistik planı ve organizasyonu; deprem açığa çıkmadan önce, depremden hemen sonra ve sonraki zamanlara göre yapılması gerekmektedir. Deprem bölgesindeki insan ihtiyaçlarının tam zamanında karşılanabilmesi; üretim, depolanma, taşıma ve dağıtım faaliyetlerinin iyi bir şekilde planlanıp uygulanmasına bağlı olmaktadır. İhtiyaçların karşılanmasında, karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu gibi birçok taşıma türlerinden birisi veya birkaçı kullanılarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu ihtiyaçlar, arama kurtarma ekiplerinin kullanmış olduğu araç gereçlerden, insanların gündelik ihtiyaçlarına kadar geniş bir yelpazede bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı;

deprem ve lojistik üzerine bilimsel öncü çalışmaların ağırlıkla olarak hangi konular üzerinde durulduğunun tespit edilmesidir. Ayrıca, deprem lojistiği faaliyetlerine yönelik problemlerin çözümlerine değinilmektedir. Bunun yanında deprem ve lojistik konusunda gelecekte yapılacak bilimsel çalışmalara yol gösterici olmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda; Web of Science veri tabanında yer alan earthquake and Logistics anahtar kelimeleri kullanılarak, lojistik alanla ilgili 1988-2023 yılları arasında 403 adet çalışmanın bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Analizin yapılmasında VOSviewer programı kullanılmıştır. Bazı analiz sonuçlarına göre; deprem ve lojistik üzerine bilimsel araştırmalarda en fazla çalışma yapıp atıf alan ülkelerin birinci sırasında İran ve ardından Türkiye gelmektedir. Araştırmalarda kullanılan anahtar kelimelerin en fazla görülme olasılıkları ise; "insani lojistik", "çok amaçlı optimizasyon", "sağlam optimizasyon", "yardım dağıtımı" ve "belirsizlik gibi kelimeler gelmektedir. Deprem felaketindeki birçok belirsizlikleri daha aza indirgemek için, bilgisayar yazılımlarını kullanılması ve bilimsel çalışmaları göz önünde bulundurularak detaylı tahmin çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Deprem bölgesi ihtiyaçların ticari lojistikte olduğu gibi, tedarik, üretim, depo ve dağıtım ağı sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Ayrıca uluslararası çapta deprem yardım lojistik faaliyetlerinin iyi bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Afet lojistiğinden ziyada deprem ve lojistik konusunda en fazla çalışma yapan ve atıf alınan ülkelerin genellikle depremden çok etkilenen ülkeler olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Deprem lojistiği, İnsani Lojistik, Yardım Dağıtımı, Uluslararası Lojistik, Tedarik Zinciri Yönetimi

GİRİŞ

Afetler geçmiş olduğu gibi günümüzde ve gelecekte olabilecek, doğaya ve insanlara zarar verebilen olaylardır. Başta deprem olmak üzere, sel, çığ, yangın ve kuraklık gibi birçok afetler meydana gelebilmektedir. Bazı ülkelerde, en fazla ölümle sonuçlanan veya yararlanmalara neden olabilen doğal afet depremdir. Dünyanın her bir yerinde büyüklü, küçüklü birçok depremler sık aralıklarla görülmektedir. Büyük depremler çok büyük insani felaketlerle sonuçlanmaktadır. Kayıtlara geçen dünyada en ölümcül depremi, 1556 yılında Çin'de meydana gelmiş ve 830 000 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Daha

sonraları yıkıcı etkisi büyük olan depremler; Eylül 1999'da Tayvan'da, Ocak 2001'de Hindistan'da, Aralık 2003'te Güneydoğu İran'da meydana gelmiştir (Tzeng, vd. 2007). Türkiye'de ölümle ve yıkımla sonuçlanan birçok depremler olmasına rağmen, en fazla kayıp verilen depremler; 27 Aralık 1939'da Erzincan'da, 17 Ağustos 1999'da Gölcük'te ve son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş Pazarcık ve ardından Elbistan merkezli iki yıkıcı depremler meydana gelmiştir. Son büyük yıkıcı derem, 11 ili etkilemiş binlerce ölümle ve yaralanmalara sonuçlanmıştır (Şenol, 2020).

Gümümüz teknoloji çağında gelişmiş bilgisayar ağları ve deprem ölüm cihazları olmasına rağmen, depremin ne zaman meydana geleceği tam olarak bilemiyor. Kaçınılmaz olan depremlerin açığa çıkardığı olumsuz durumları en aza indirgemek için önlemlerin alınması gerekmektedir. Deprem konusunda; insanların eğitimi, daha çok bilimsel araştırmaların yapılması, depremle ilgilinin doğru bilgilerin yayılması önemlidir. Deprem olduktan sonra, göçük altında kalan birçok insan olabileceği gibi, yeme içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını kaybeden binlerce insanlar da olabilmektedir. Deprem bölgesindeki birçok insanların hayata tutunabilmesi için deprem yardım lojistiğinin önemi çok büyüktür (Ünal, 2011).

Deprem yardım lojistiği, normal lojistik aktivelerinden oldukça güç ve birçok belirsizlikler barındırmaktadır. Bu belirsizlikleri genel anlamda dört aşamada toplanmaktadır. Birincisi, depremde bölgenin ne oranda etkilendiğinin (yıkıntı, göçük miktarları, kaç kişinin temel ihtiyaçlarının olduğu, vb.) tam olarak bilenememektedir. Açığa çıkacak ihtiyaçlar tarihsel verilerle önceden tahmin edilememektedir. İkincisi, depremde açığa çıkabilecek ihtiyaçların miktarının çok olması durumunda, tedarikçiler tarafından zamanında temin edilememe riski yüksektir. Üçüncüsü, depremde etkilenen hasarlı altyapıların (karayolu, havayolu, demiryolu ve limanlarda oluşan hasarlar) hızlı bir şekilde onarılması ile ilgili belirsiz bir zamanın olmasıdır. Son olarak, büyük depremlerden dolayı uluslararası yardım ve lojistik kaynakların yönetimlerinde sorunlar yaşanabilmektedir (Sheu, 2007).

Depremde bir taraftan göçük altında kalan insanların çıkarılması, yaralıların tedavi edilmesi, ölmüş olanların defni yapılırken diğer taraftan hayatta kalınların temel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Zamanla yarışılan bu durumda, yardımların olabildiğince en hızlı bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması hayati öneme sahiptir. Etkin can kurtarma ve yardım operasyonların gerçekleş-

tirilmesinde lojistik faaliyetlerinin önemi çok büyüktür. Yardım faaliyetlerinin yolcular ve yükler açısından planlanmaların yapılması gerekmektedir. Deprem bölgesine ürünler veya yolcuların taşıması; karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu gibi birçok taşıma türü veya türlerinin birkaçı kullanılarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu taşıma türlerine bağlı olarak deprem için ihtiyaçların önceden belirlenerek plan ve organizasyonun yapılması gerekmektedir (Gözaydın, 2013).

Deprem bölgesindeki ihtiyaçların detaylı bir şekilde karşılanabilmesi için plan ve organizasyonların tedarik zinciri yönetimi anlayışı ile hazırlanması ve uygulanması gerekmektedir. Diğer taşımacılık türlerine kıyasla deprem lojistiğine yönelik bilimsel çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu alanla ilgi öncü çalışmalara bakıldığında; afetlerde acil durum lojistiği üzerinde Sheu, (2007) çalışma yapmıştır. Tzeng, vd. (2007) yardım ve dağıtımların çok amaçlı optimum planlaması üzerine çalışma yapmışlardır. Afet sonrası insani lojistik üzerine Holguín-Veras vd. (2012), çalışma yapmışlardır. Bozorgi-Amiri vd. (2013), belirsizlik altında afet yardım lojistiğine yönelik çok amaçlı stokastik yaklaşım modeli geliştirmişlerdir. Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında; Özdamar vd. (2004) doğal afetlerde lojistik planlama üzerine çalışma yapmışlardır. Afetlerdeki ihtiyaç dağıtımlarının ağ akış problemleri ile araç rotalama problemlerinin çözümüne yönelik hibrit model geliştirmişlerdir. Yüce ve Bostan (2019), afetlerde lojistik yönetiminin Çanakkale örneği ile ilgili araştırma yapmıştır. Temur, vd. (2019) deprem sonrası plan için lojistik ağ tasarımına yönelik çalışma yapmışlardır. Abbasoğlu, (2019) deprem risklerinin afet lojistiğindeki depo yerleşimine etkileri yönünde çalışma yapmıştır.

Konuyla ilgili yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde çalışmaların ağırlıklı olarak afet lojistiği üzerinde olduğu görülmektedir. Fakat, deprem ve lojistik anahtar kelimeleri ile ilgili bibliyometrik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın deprem lojistik faaliyetlerine yönelik olması ve bilimsel araştırma kelimelerinin farklı olması itibariyle özgün değer taşımaktadır. Ayrıca, deprem yardım lojistiği üzerine bilimsel öncü çalışmaların ağırlıkla olarak hangi konular üzerinde durulduğunun tespit edilmektedir. Bununla beraber, deprem lojistik faaliyetlerine yönelik problemlerin çözümlerine değinilmektedir. Bunun yanında çalışma deprem ve lojistik konusunda gelecekte yapılacak bilimsel çalışmalara yol gösterici olmaktadır. Deprem yardım lojistiğinin birçok belirsizlik barındırması nedeniyle, ortaya çıkarılabilecek herhangi bir bilgi veya

yöntem, hayata dokunabilecek etkiye sahip olacaktır. Bu açıdan çalışmanın önemi büyüktür.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amacı ve öncü bilimsel çalışmalara değinilmektedir. İkinci bölümde, deprem yardım lojistiği ve araştırmaya konu olan çalışmaların bibliyometrik analizlerinin literatür bilgileri yer almaktadır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise çalışmaya ait bulgular yer yer alırken, son bölümde çalışmanın sonuç ve tartışmaları yer almaktadır.

1. DEPREM YARDIM LOJİSTİĞİ VE LİTERATÜR TARAMASI

Lojistiğin en önemli görevlerinden birisi, insan ihtiyaç ve istenilen tam zamanda, istenilen miktarda ve istenilen yere sağlam bir şekilde ulaştırılmasıdır. Ticari lojistiğe yönelik birçok bilimsel çalışma olmasına rağmen deprem yardım lojistiğine yönelik yapılan çalışma sayısı az sayıdadır (Bozorgi-Amiri vd. 2013). Çalışmanın bu bölümü, deprem ve lojistiğe yönelik en fazla atıf almış çalışmalara ağırlık verilmiş literatür bilgilerden oluşmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili yapılmış bibliyometrik çalışmaların literatür bilgileri yer almaktadır.

1.1. Deprem Yardım Lojistiği

Ticari lojistikte gelen talep belirli olup bu talebin istenildiği şekilde, istenilen zamanda, güvenli bir şekilde ve minimum maliyetle ulaştırılması hesaplanabilmekte ve sağlanabilmektedir. Ayrıca, talep tahmininin doğru bir şekilde yapılması ile iyi bir stok ve depo yönetimi yapılabilmektedir. Bunların yanında ticari lojistikte en uygun dağıtım güzergahı belirlenerek ürünler istenilen yere ulaştırılabilmekledir. Ticari lojistiğin nihai amacı kar olup bu doğrultuda belirsizlikler öngörülebilmekte ve işletmenin riskleri minimize edilebilmektedir. Depremin oluş zamanı ve yıkım etkisi tam olarak bilinemediğinden, insanların neye ve ne kadar ihtiyaçlarının olduğu bilinememektedir. Bu yüzden deprem yardım lojistiğinin yönetilmesi zordur. Ticari lojistikteki gibi asıl amaç kar değil, birçok belirsizlikler içerisinde insanların gereksinimlerinin en kısa zamanda karşılayarak hayatta kalma şanslarını arttırmaktır (Holguín-Veras, vd. 2012).

Deprem yardım lojistiğindeki belirsizlikleri en aza indirgeyecek bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Najafi, vd. (2017) deprem bölgesinde yaralıların ve ürünlerin lojistiğini yönetmek için çok amaçlı stokastik model geliştirmiştir. Bu modelde öncelikle farklı senaryolar için kriterler (toplu taşıma, ulaşım modu, kombine taşımacılık, mevcut araçlar, akış tipi, tedarik türü ve talep türü) belirlenmiştir. Belirlenen kriterlerin optimum çözümü için deterministik, stokastik ve bulanık mantık optimizasyon tekinlerini kullanılmıştır. Araştırmada, deprem lojistik süreçlerindeki belirsizliklerin azaltılması için bu yöntemlerin uygulanabileceğinden bahsedilmiştir.

Tayvan'da meydana gelen depremde acil taleplerin hızlı bir şekilde karşılanabilmesi için Sheu, (2006), yenilemeli mekanizma önermiştir. Bunlardan birincisi, afetten etkilenen alan gruplanması yaklaşımıdır. İkincisi ise, gelen yardımların ortak dağıtımıdır. Çalışmasında öncelikle zamanla değişen yardımların talep tahmini üzerinde durulmuştur. Bu tahminleri, günün saatine göre değişen ihtiyaçların tahmini (yeme, içme miktarları, vb.) ve insanların gündelik kullandığı ekipmanların (uyku tulumu, çadır vb.) tahmini olarak değerlendirmiştir. Üçüncüsü, deprem bölgesi ihtiyaçların dağıtım önceliğinin belirlenmesidir. Dördüncüsü, dağıtım faaliyetlerinde gurup bazlı yardım dağıtımıdır. Ve son olarak dinamik olan yardım arzlarının yönetilmesidir. Kurulan bu modelleme ile Tayvan'da acil durum lojistik faaliyetlerinin performansının % 36 oranında arttırıldığını tespit edilmiştir. Problemin çözümünü kolaylaştırmak için kurulan modellerde varsayımlar şunlardan oluşmaktadır;

Afet algılama teknolojileri sayesinde depremden etkilenen alanın belirlenmesi;

Özel dağıtım kanal stratejileri önceden belirlenerek, ulusal afet yönetim programları ile beraber bu kanallara yönelik ürünlerin veya hizmetlerin beslenmesi

Kritik arama kurtarma içi, göçük altında veya diğer alanlardan gelecek olan verilerin güncel tutulması ve öncelilerin belirlenmesi;

Depremde hasar, kayıp ve ihtiyaçlara ilişkin verilerin sürekli güncel tutulması ve izlenmesi;

Acil durumlarda, bir aracın uygun olması durumunda birden fazla farklı görev verilebilmesi;

Depremde acil lojistik planlama; tıbbi malzemeler, personeller, özel kur-

tarma ekibi ile birlikte ekipmanların, gıda vb. birçok ihtiyaçların deprem bölgesine gönderilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtımın yapılması, yaralıların tahliye edilmesi ve tedavileri gibi birçok aşamadan oluşmaktadır. İyi bir deprem lojistik koordinasyonu oluşturabilmek için aşağıdaki bilgilere ulaşmak ve bu bilgilerin bilgisayar ortamında takibi ve analizinin yapılması gerekmektedir. Deprem lojistik işlerinin hangilerinin kaç vardiya çalışacağı, ürünlerin listesi (arama kurtarma, doktorların kullanacağı tüm malzemeler ve ilaçlar), yaralı insanların durumu (hafif, orta, ağır), ulaşımda kullanılacak araç türleri ile ulaşım modu, oluşabilecek düğüm noktaları (tedarik, aktarma ve taleplere yönelik), düğüm noktalarında ihtiyaç duyulacak araç sayıları, araçların yük kapasiteleri, ürünlerin birim ağırlıkları, yaralılara acil müdahale merkezleri, yaralılar için yataklı hastaneler ile kapasiteleri, bir vardiyada bir kişinin geçimini sağlayacağı ürünlerin miktarı, barınma ihtiyaç oranı vb. tüm ihtiyaçların planlarının yapılması gerekmektedir (Yi & Özdamar, 2007).

Deprem yardım lojistiği literatürde; tesisi yerleri, envanter yönetimi ve ağ akış problemleri olarak üç gurupta ele alınmıştır. Araştırmalarda, acil tesis yerlerinin ve deprem bölgesi ihtiyaçlarının önceden belirlenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. İhtiyaçların karşılanabilmesi için; kaynak tedarikçilerin kapasiteleri ve konumları, mağdur insanların mekânsal dağılımı, güvelik, çevre ve ekonomi bilgilerini içeren acil durum planlarının oluşturulması gerekmektedir. İlk yardım müdahalesinde tüketilen veya tüketilmeyen ürünlerin stoklanacağı en iyi noktaların belirlenmesi yapılmaktadır. Ürünlerin, belirlenen depolardan ihtiyaç yerlerine hızı ve güvenli bir şekilde dağıtım ağının oluşturulması gerekmektedir. Afet öncesi ve sonrası, bütçe kısıntılarını göz önüne alarak plan ve programlar oluşturulmalıdır. Envanter ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanabilmesi için, değişen parametrelere ve bölgelere bağlı olarak, optimum stok seviyeleri belirlenmelidir. Bahsedilen plan ve organizasyonların en iyi şekilde yapılıp uygulanabilmesi için, birçok bilimsel yöntemler (doğrusal programlama, deterministik modeller, olasılıklı kuyruk modelleri, dinamik modeller, maksimum kapsama sahip modeli vb.) kullanılmaktadır (Bozorgi-Amiri vd. 2013).

Afet yardım lojistiğine yönelik dağıtım merkezlerinin belirlenmesi çalışmaları yapılmaktadır. Bu tür çalışmada birçok yöntemlerin yanında Analitik Hiyerarşik Proses (AHP) yöntemi kullanmaktadır. (Peker, vd. 2016) Erzincan ilinin afet lojistiği açısından en uygun dağıtım merkezinin belirlenmesi için

yaptığı çalışmada; en önemli kriterler olarak "konum" ardından "altyapı" ve üçüncü olarak "işbirliği" olduğunu belirlenmişlerdir. Afet dağıtım merkezi seçiminde birçok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemi kullanan Ağdaş vd. (2014), en yüksek öncelliğe sahip olan kriterin, "afetzedelere ulaşım süresi" olduğu açıklamışlardır. Yapılan bu çalışmalardan da anlaşılacağı gibi dağıtım merkezinin seçiminde birçok faktörlerin etkili olduğu ve çalışmalarda en iyi tek bir çözümün değil farklı sonuçların bulunabildiği anlaşılmaktadır.

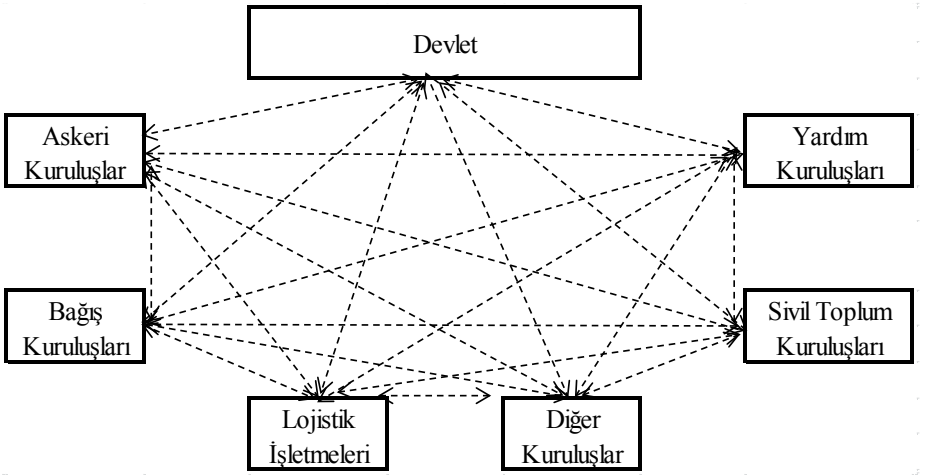

Şekil 1. *Afet Zamanında İnsani İlişkiler Modeli*

Kaynak: Çağlar ve Kuşçuoğlu, (2013)

Deprem gibi doğal afetlerde, daha fazla can kaybının önlenmesi ve muhtaç insanların yeme, içme, barınma, güvenlik gibi birçok ihtiyaçların çok hızlı bir şekilde karşılanması için toplumun ve kuruluşların koordineli çalışması gerekmektedir. Şekil 1'de afet zamanında insanların ve kuruluşların insani ilişkiler modeli bulunmaktadır. Başta devlet olmak üzere askeri kuruluşlar, bağış kuruluşları, lojistik işletmeler, sivil toplum kuruluşları, yardım kuruluşları ve diğer kuruluşların birlikte hareket etmesi gerekmektedir. İnsanların yararına olacak şekilde tüm yardım ve ihtiyaçlar konusunda, kuruluşların birbirleri ile iletişimde ve koordinasyon halinde insani yardımların yürütülmesi gerekmektedir (Çağlar ve Kuşçuoğlu, 2013).

1.2. Bibliyometrik Analiz Kavramı ve Literatür Araştırması

Bibliyometri terimi yeni olmasına rağmen, ilk kez 1969 yılında Pritchard tarafından "kitaplar ve iletişim ortamlarına istatistiksel ve matematiksel yöntemlerin uygulanması" olarak tanımlanmıştır. Bibliyometri kelimesindeki, "biblion" (kitap) ve "metricus" (ölçmek) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Keçeli Erciyas, 2022). Bibliyometrik analiz ile, belirlenen alanla ilgili en verimli araştırmaların hangilerinin olduğu ve bu araştırmalar arasındaki ilişkilerin boyutları matematik veya istatistiksel yöntemle belirlenmektedir. Ayrıca belirlenen konuyla ilgili ülkeler arasında, kurumlar arasında ve ekoller arasında karşılaştırmalar yapmasını sağlamaktadır (Koehler, 2001).

Bibliyometrik analiz yöntemi bilimsel araştırmaların eksiklerinin tamamlanması, bilgiye kolay ve hızlı erişimin sağlanması ve alanla ilgi bütünsel bir görüş yakalanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle araştırma alanıyla ilgili üzerinde durulması gereken problemler belirlenebilmekte ve araştırmacılara, problemlerin çözümü için yön gösterilebilmektedir (Keçeli Erciyas, 2022).

Zary, vd. (2014) bilimsel üretimin insani lojistiğe katkısı üzerine, 2001-2014 yıllarını kapsayan bibliyometrik araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, yapılan bilimsel çalışmaların bazı yıllarda yayın patlamalarına neden olduğu anlaşılmıştır. Afetlerin dünyanın her yerinde ve sıklıkla olmasından dolayı, insani yardım lojistiğine yönelik bilimsel çalışmalara devam edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Afet lojistiği insanların can ve mal güvenliği koruması açısından daha da geliştirilmesi gerektiğinden bahsetmişlerdir.

İnsani yardım lojistiği ve sürdürülebilir kalkınma konusunda Khan, vd. (2022) bibliyometrik araştırma yapmışlardır. Araştırmada, son üç yıl içerisindeki toplam makalelerin %46,42'sinin konuyla ilgili olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca son yıllarda, sündürülebilir kalkınma ile insani yardım lojistiği üzerine çalışmaların giderek artmakta olduğu açıklamışlardır.

Wamba, (2020), insani tedarik zinciri konusunda bibliyometrik çalışma yapmıştır. Araştırmada insani tedarik zinciri konusunda en fazla çalışmaların (Tahran Üniversitesi hariç) gelişmiş ülkeler olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmada, insansız hava araçlarının ve robotların afet bölgelerinde kullanımına yönelik çalışmaların yoğunlaşması gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca 3D yazıcıların gelişmesi ile afet bölgesinde temel ihtiyaçların çözülmesi üzerine araştırmaların yapılabileceğini vurgulamıştır.

Tisott, vd. (2018) afetlerde insani hareketler ve kritik durumlara yönelik bibliyometrik araştırma yapmışlardır. Konuyla ilgili en fazla çalışmaların gelişmiş ülkelerde olduğu anlaşılmıştır. Araştırmada afetlerde gönüllülük motivasyonu üzerine çalışmaların eksik olduğundan bahsedilmektedir. Çalışmada lojistik, hazırlık, afetle mücadele ve müdahale biçimlerinin çözülesine yönelik matematiksel modellerin önemine vurgu yapılmıştır.

Duan, vd. (2022) ani su taşkınların duyarlılık değerlendirmesi üzerine bibliyometrik çalışma yapmışladır. Araştırmada afet veri tabanlarını sağlayan çalışmaların %38,46'sının açık erişime açık olduğundan bahsetmişlerdir. Mevcut çalışmaların ani sel baskınına maruz kalan alanların duyarlılığının değerlendirilmediğinden ve bu durumun gelecekteki tahmin olasılıklarını güçleştireceğini açıklamışlardır. Bu durumda taşkınlıklar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi gerektiğinden bahsetmişlerdir.

Erturgut & Yılmaz, (2020), afet ve insani yardım lojistiği üzerine 2004-2019 yılları arasında 854 makalenin bibliyometrik analizini yapmışlardır. Araştırmada, 2015 yılından sonra alanla ilgili çalışmaların daha fazla olduğunu ve en fazla atıf alan derginin European Journal of Operational Research olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca en fazla çalışma yapıp atıf alan ülkenin ABD olduğunu belirlemişlerdir.

Öztürkel, (2021) Türkiye'de afet yönetimi, afet lojistiği ve insani yardım lojistiği alanında yapılan tezlerin bibliyometrik analizini yapmıştır. Genellikle afet yönetimi altındaki afet süreci alt başlığında tezlerin yazıldığını ve tezlerin ağırlıklı olarak 2019 yılında tamamlandığından bahsetmiştir. En fazla tez yazılan üniversitenin İstanbul Üniversitesi olduğu ve en fazla analiz edilen yöntemlerin ise diğer sayısal yöntemler olduğundan bahsetmiştir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada, deprem ve lojistik üzerine bilimsel öncü çalışmaların ağırlıkla olarak hangi konular üzerinde durulduğunun tespiti yapılmakta ve alanla ilgili problemlerin çözüm yöntemlerinin belirlenmesi sağlanmaktadır. Ayrıca, deprem ve lojistik konusunda yapılacak bilimsel çalışmalara yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Araştırma verileri için, Web of Science veri tabanında earthquake and

logistics kelimeleri taranarak 1954 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, tüm bilimsel araştırmaları kapsadığı için lojistikle ilgili alan seçilmiştir. Lojistikle ilgili, "Tedarik Zinciri ve Lojistik" ve "Ulaşım" bilim alanları seçilerek 403 adet sonuca ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizlerinin yapılmasında VOSviewer programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Toplanan verilerle ilgili; ortak yazarların kurum analizleri, en fazla atıf alan dergi analizleri, en fazla atıf alan yazar analizleri, en fazla atıf alan ülke analizleri ve araştırmalarda en fazla kullanılan anahtar sözcüklerin dağılım analizleri yapılmıştır. Ayrıca bazı analizlerin haritalar üzerinde birbirine bağlantı durumları gösterilmektedir.

3.1. Ortak Yazarların Kurum Analizi

En fazla atıf alan ortak yazarların hangi üniversitelerden olduğuna dair analiz sonuçları Tablo 1'de (ilk on) verilmektedir. Buna göre en fazla çalışma yapan (6 adet) İran'daki "Tehran Üniversitesi" olmasına rağmen, en fazla atıf alan (995 adet) Singapur'daki "Nanyang Teknoloji" üniversitesidir. Fakat bir çalışma başına düşen atıf sayısına bakıldığında 519 adet ile Türkiye'de bulunan "Türk Silahlı Kuvvetleri" üniversitesidir. Ayrıca Yeditepe Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye'de ilk onda en fazla atıf alan üniversitelerdir.

Tablo 1. Ortak Yazarların Kurum Analizi

Üniversite	Çalışma Sayısı	Alıntı Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Nanyang Teknoloji Üniversitesi	3	995	3
National Chiao Tung Üniversitesi	2	778	1
Yeditepe Üniversitesi	2	590	2
Tehran Üniversitesi	6	562	6
Türk Silahlı Kuvvetleri	1	519	2

İzmir Ekonomi Üniversitesi	1	424	1
Institut européen d'administration des affaires (Insead)	2	402	3
Rensselaer Polytechnic Institute	2	360	3
Delaware Üniversitesi	2	360	3
Kainan Üniversitesi	1	354	1

Ortak yazarların çalışma sayısına bağlı kurumlar arası bağlantı durumları Şekil 2'de gösterilmektedir. Buna göre bağlantıların en fazla; Iran University of Science and Technology (IUST) ile Tahran Üniversitesi arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahran Üniversitesi'nin diğer üniversitelerle bağlantı durumları görülmektedir.

Şekil 2. *Ortak Yazarların Kurum Bağlantı Durumları*

3.2.Yazar Atıf Analizi

Yazarların atıf analizi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre ilk onda en fazla çalışma yapan (3adet) ve atıf alan (565) yazarın "Sheu, Jiuh-Biing" olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bir çalışma başına en fazla atıf alan (519 adet) yazarların ise; Ekinci-E, Küçükkyazıcı-B ve Özdamar-L."olduğu belirlenmiştir. Bu yazarlar "doğal afetlerde acil durum lojistik planlaması" adlı çalışma yapmışlardır.

Tablo 2. Yazar Atıf Analizi Sonucu

Yazarlar	Çalışma Sayısı	**Alıntı Sayısı**	**Toplam Bağlantı Gücü**
Sheu, Jiuh-Biing	3	565	71
Ekinci, E.	1	519	59
Küçükkyazıcı, B.	1	519	59
Özdamar, L.	1	519	59
Özdamar, Linet	2	495	60
Yi, Wei	1	424	41
Bozorgi-Amiri, Ali	3	404	79
Van Wassenhove, Luk N.	2	402	12
Holguin-Veras, Jose	2	360	8
Jaller, Miguel	2	360	8

3.3. Dergi Atıf Analizi

Dergi atıf analizine yönelik sonuçlar Tablo 3'de verilmektedir. Buna göre ilk onda en fazla çalışma yapan (6 adet) ve atıf alan (1523 adet) dergi, "Transportatıon Research Part E-Logıstıcs And Transportatıon Revıew"dir. Fakat bir çalışma başına atıf sayısı en fazla olan (302 adet) "Journal Of Operatıons Management" dergisi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Dergi Atıf Analizi Sonuçları

Yayın Kuruluşları	Çalışma Sayısı	**Alıntı Sayısı**	**Toplam Bağlantı Gücü**
Transportatıon Research Part E-Logıstıcs And Transportatıon Revıew	6	1523	51
European Journal Of Operatıonal Research	4	860	28
Annals Of Operatıons Research	2	574	26
Or Spectrum	3	407	29

Journal Of Operatıons Management	1	302	2
Internatıonal Journal Of Dısaster Rısk Reductıon	2	276	11
Journal Of Cleaner Productıon	3	242	17
Productıon And Operatıons Management	2	233	16
Internatıonal Journal Of Productıon Economıcs	3	219	6
Computers & Operatıons Research	2	209	11

3.4. Ülkelerin Atıf Analizi

Ülkelerde yapılan çalışmaların atıf analizine yönelik sonuçlar Tablo 4'te verilmektedir. Buna göre ilk onda en fazla çalışma yapan (14 adet) ve atıf alan (1780 adet) ülke İran'dır. Ardından Türkiye ikinci sırada yer almaktadır. Fakat, bir çalışma başına düşen atıf sayısı en fazla olan ülke Singapur olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Ülkelerde Yapılan Çalışmaların Atıf analizi Sonucu

Ülkeler	Çalışma Sayısı	**Alıntı Sayısı**	**Toplam Bağlantı Gücü**
İran	14	1780	120
Türkiye	7	1402	74
Tayvan	5	1034	70
Singapur	3	995	48
Amerika Birleşik D.	6	729	39
İngiltere	5	641	55
Fransa	4	546	25
Çin	5	430	54

Hollanda	3	413	39
Almanya	2	321	15

Ülkelerde yapılan çalışmaların dağılım ağ haritası Şekil 3'te verilmektedir. Buna göre İran'la bağlantılı çalışmaların en fazla Türkiye, Çin ve Tayvan'la yapıldığı görülmektedir. Türkiye'deki çalışmaların en fazla İran, Singapur ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

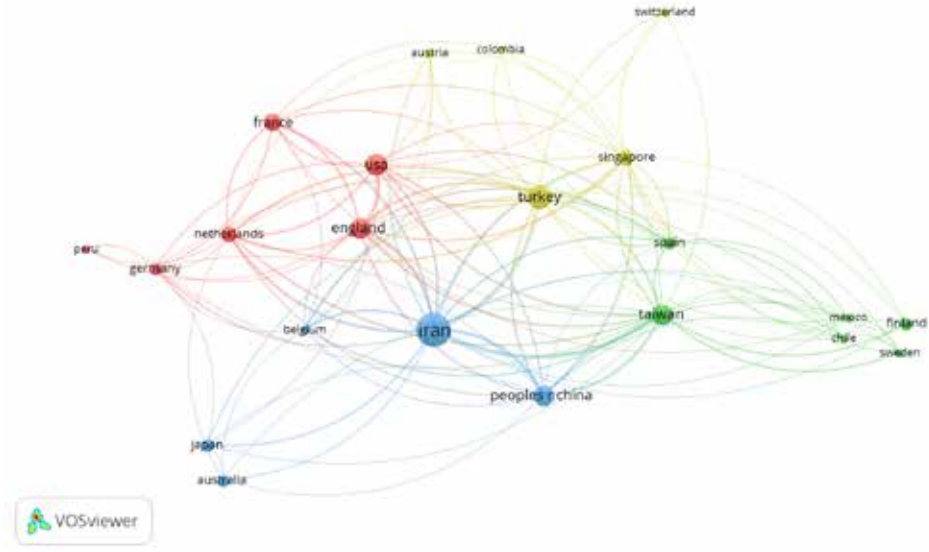

Şekil 3. *Ülkelerde Yapılan Çalışmaların Ağ Haritası*

3.5. Anahtar Sözcüklerin Birlikte Görülme Analizi

Araştırmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimelerin görülme sayıları Tablo 5'te verilmektedir. Buna göre en fazla kullanılan bazı anahtar sözcükler; "insani lojistik", "çok amaçlı optimizasyon", "sağlam optimizasyon", "yardım dağıtımı" ve "belirsizlik" gibi kelimelerdir.

Tablo 5. Anahtar Kelimelerin Kullanılma Sayıları

Anahtar Kelimeler	Görüme Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Humanitarian Logistics	16	67
Multi-Objective Optimization	7	26
Robust Optimization	6	29
Relief Distribution	6	24
Uncertainty	4	17
Facility Location	4	14
Disaster Management	3	19
Emergency Logistics	3	11
Humanitarian Relief Logistics	3	11
Supply Chain Management	2	14

Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin harita renk dağılımı Şekil 4'te verilmektedir. Buna göre; "Humanitarian Logistics" en fazla kullanılan anahtar kelime olmasına rağmen diğer çok kullanılan anahtar kelimelerle doğrudan bağlantısı yoktur. "Supply Chain Management" anahtar kelimesi de benzer şekilde diğerlerinden ayrı görülmektedir. Fakat "Relief Distribution", "Robust Optimization", "Multi-Objective Optimization" kelimeleri ortak kullanımda daha sıkı görülmektedir.

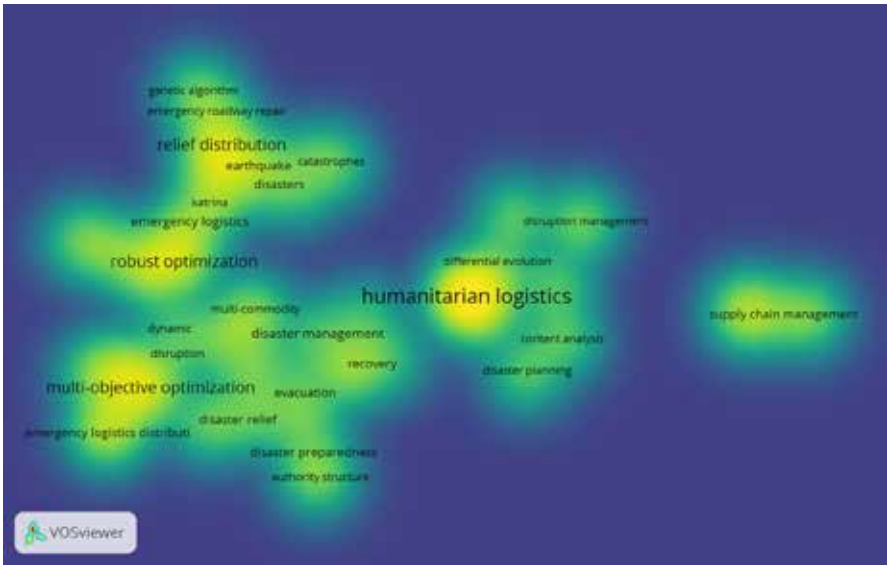

Şekil 4. *Anahtar Kelimelerin Bağlantı Durumu*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Depremler, geçmişten günümüze birçok insanların yaşamlarına son vermiş, ailelerin dağılmasına ve birçok insanlarında kalıcı yaralanmalarına neden olmuştur. Dünyanın yapısı gereği, depremlerin gelecekte yine birçok yıkımlara ve kayıplara neden olacağı öngörülmektedir. Depremlerin en aza kayıp ve hasarla atlatılabilmesi için kanun koyuculara, deprem yardım lojistiğine, acil kurtarma ekibine, yardım kuruluşlarına ve topluma büyük görevler düşmektedir. Depremde acil müdahalelerin yeterli olmamasından dolayı, göçük altında kurtarılabilecek birçok insanlar kaybedilebilmektedir. Deprem bölgesindeki hasar ve kayıpların en aza indirgenmesinde deprem yardım lojistiğinin önemi çok büyüktür.

Deprem açığa çıkmadan önce kusurlu veya hatalı yapı stokları belirlenip yenilenebilirse, deprem açığa çıktıktan sonra deprem yardım lojistiğine daha az ihtiyaç duyulabilecektir. Böylelikle daha az can ve mal kaybı yaşanabilecektir.

Deprem yardım lojistiğine yönelik literatür çalışmalarda en fazla üzerinde durulan unsurlar şunlardan oluşmaktadır.

Deprem oluşmadan önce yapılması gereken plan ve organizasyonlar aşağı-

daki gibi sayılmaktadır:

- ✓ Depremin zamanı ve şiddeti tam olarak bilinemediği için, hazırlıkların ve planın önceden yapılması gerekir.
- ✓ Depremde oluşabilecek tüm belirsizliklerin büyük oranda öngörülebilirliğinin sağlanması gerekir.
- ✓ Daha önce belirlenmiş olan deprem bölgelerindeki nüfusa göre, ihtiyaçların belirlenmesi ve bu ihtiyaçları karşılanacağı tedarikçilerin belirlenmesi ve zamana göre güncellenmesi;
- ✓ Bölgelere göre ihtiyaçların üretimi için, imalat yerlerinin ve miktarlarının belirlenmesi;
- ✓ Üretimden, tedarikçilerden ve bağışlardan gelen ürünlerin depolandığı ve ihtiyaç sahiplerine sevk edildiği depo yeri ve büyüklüklerinin belirlenmesi;
- ✓ Planlanan her bölge için en uygun ürün dağıtım ağının oluşturulması;
- ✓ Planlanan bölgelere göre en uygun taşıma türü veya türlerinin belirlenmesi;
- ✓ Depremde oluşacak olan altyapı sorunlarının (elektrik, yol, havalimanı, liman, gar, demiryolu vb.) nasıl ve nereden çözüleceğinin belirlenmesi;
- ✓ Planlanan bölgelere yönelik kullanılacak araç dağıtım filolarının belirlenmesi;
- ✓ Planlanan bölgelere yönelik her türlü ihtiyaç miktarlarının ve büyüklüğünün (yeme, içme, barınma, arama kurtarma araçları, ilaçlar, hastane, her birimde görev yapacak personel sayısı vb.) belirlenmesi;
- ✓ Personellerin eğitimi ve pratik yapılması;

Acil durumlarda atılması gereken adımlar şunlardan oluşmaktadır,

- ✓ Deprem etkisinin ve yıkımın (binalar, altyapı, yollar, iletişim araç gereçler vb.) hızlı bir şekilde tespit edilmesi;
- ✓ Çalışmayan iletişim sistemlerinin onarılması, yolların tamiri ve trafiğin açılması;
- ✓ Arama kurtarma başta olmak üzere görevli personeller ile kullandıkları araçların en hızlı şekilde (mümkünse havayolu) bölgeye ulaştırılması;
- ✓ Deprem bölgesine değişen ihtiyaçların ve durumların anlık merkezi yönetim birimlere iletilmesi;

- ✓ Değişen talep ve koşullara göre en etkin yönlendirmelerin yapılması;
- ✓ Acil ihtiyaçların tespit edilmesi, yaralı kişilerin ve durumlarının belirlenmesi, ilgili birimlerin yönlendirilmesi;
- ✓ Bilgisayar yazılımları ile tüm deprem lojistik destek sisteminin entegre bir şekilde yönetilmesi;
- ✓ Tüm görevli personellerin koordineli bir şekilde çalışabilmesinin sağlanması;
- ✓ Yeni teknolojilerden yararlanılması;
- ✓ Deprem konusunda eğitimlerin verilmesi;

Deprem ve lojistik üzerine yapılmış bilimsel araştırmaların bibliyometrik analiz sonuçlarına göre; alanla ilgili en fazla çalışma İran'daki Tahran Üniversitesi'nde yapılmıştır. Fakat en fazla atıf alan kurum (995 adet) Singapur'daki Nanyang Teknoloji Üniversitesi'dir. En fazla çalışma yapıp atıf alan yazar "Sheu, Jiuh-Biing"dir. Fakat çalışma başına düşen atıf sayısı en fazla olan yazarlar (519 adet); Ekinci, Küçükkyazıcı ve Özdamar'dır. Bilimsel çalışmalarda en fazla atıf alan dergi ise Transportatıon Research Part E-Logıstıcs And Transportatıon Revıew'dir. Bilimsel çalışmalarda en fazla atıf alan ülke İran (1780 adet) ve ardından Türkiye (1402 adet) gelmektedir. Kullanılan en fazla anahtar sözcükler; "insani lojistik", "çok amaçlı optimizasyon", "sağlam optimizasyon", "yardım dağıtımı" ve "belirsizlik" gibi kelimeler gelmektedir.

Wamba'nın, (2020) insani tedarik zinciri konusunda yapmış olduğu çalışmaya benzer şekilde bu çalışmada; en fazla çalışma yapan üniversiteninim Tahran Üniversitesi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, Erturgut & Yılmaz'ın (2020) afet ve insani yardım lojistiği üzerine yapmış olduğu çalışmadan ABD birinci sırada gelmektedir. Yapılan bu çalışmada ise ABD 5. sırada yer almaktadır.

1988-2023 yılları arasında deprem ve lojistikle ilgili en fazla çalışma 2020 yılında (57 adet) ve ardından 2018 yılında (45 adet) yapılmıştır. Araştırmada kullanılan verilerin Web of Science veri tabanından alınması, "earthquake and logistics" kelimelerinin göz önünde bulundurulması araştırmanın kısıntını oluşturmaktadır. Fakat alanla ilgili en fazla bilimsel çalışma bu kelimelerde bulunmuştur. Gelecekte bu çalışmanın kapsamı genişletilerek; Science Direct, Business Source Premier, Scopus, Science Citation Index ve Social Science Citation Index gibi diğer ünlü veri tabanları da dahil edilerek araştırma yapılabilir. Ayrıca depremdeki anlık talep ihtiyaçlarının belirlenmesine çalışmaların

daha fazla yapılması önerilmektedir. Bunların yanında deprem lojistik dağıtım ağının optimizasyonu veya deprem bölgesi ihtiyaçlarının tedarik zinciri yönetimi anlayışı ile çözülmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Sonuç olarak; deprem yardım lojistiğinin performanslarının daha da arttırılabileceği görülmektedir. Deprem yardım lojistiğinin performansta %1'lik bir artışın bile birçok insanın hayatının kurtulmasına neden olabilecektir. Yapılan deprem yardım organizasyonunu bilimsel çerçevede, uzman kişiler tarafından yapılması ile daha fazla can kurtarılabileceği anlaşılmaktadır. Deprem yardım lojistiğinin öneminin kanun koyucular tarafından da benimsenip, eksiklerin tamamlanması konusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Afet lojistiğinden ziyada deprem ve lojistik konusunda en fazla çalışma yapan ve atıf alınan ülkelerin genellikle depremden çok etkilenen ülkeler olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, E. (2019). *"Deprem Riskinin Afet Lojistiği Depo Yerleşimine Etkisi: Bursa İli Örneği*", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa

Ağdaş, M., Bali, Ö. & Ballı, H. (2014). "*Afet Lojistiği Kapsamında Dağıtım Merkezi İçin Yer Seçimi: Smaa-2 Tekniği İle Bir Uygulama*", Beykoz Akademi Dergisi, 2(1), s.75-95. 10.14514/BYK.m.21478082.2014.2/1.75-95

Bozorgi-Amiri, A., Jabalameli, M. S. & Mirzapour Al-e-Hashem, S. M. J. M. (2013). *"A multi-objective robust stochastic programming model for disaster relief logistics under uncertainty*", Springer-Verlag, 905–933. https://doi.org/10.1007/s00291-011-0268-x.

Çağlar, B. Ve Kuşçuoğlu, M. (2013). "İnsani Yardım Ve Lojistik Yönetimi", Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, 29, (45-52).

Duan, L., Liu, C., Xu, H., Pan, H., Liu, H., Yan, X., Liu, T., Yang, Z., Liu, G., Dai, X., Zhang, D., Fu, X., Liu, X., & Lu, H. (2022). *"Susceptibility Assessment of Flash Floods: A Bibliometrics Analysis and Review"*, Remote Sensing, 14(21), 1–34. https://doi.org/10.3390/rs14215432

Erturgut, R. & Yılmaz, B. (2020). "*Afet Ve İnsani Yardım Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi"*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 40, DOİ: 10.30794/pausbed.667908

Fosso Wamba, S. (2022). *"Humanitarian supply chain: a bibliometric analysis and future research directions"*, Annals of Operations Research, 319(1), 937–963. https://doi.org/10.1007/s10479-020-03594-9

Gözaydın, O. (2013). "*Dışbükey Programlama İle Deprem Yardım İstasyonları Lojistik Merkezi Tespiti: Türkiye Örneği"*, Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Ana Bilim Dalı Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, İstanbul.

Holguín-Veras, J., Jaller, M., Van Wassenhove, L. N., Pérez, N. & Wachtendorf, T. (2012). "*On the unique features of post-disaster humanitarian logistics*", Journal of Operations Management, 30(7–8), 494–506. https://doi.org/10.1016/j.jom.2012.08.003

Keçeli Erciyas, S. (2022). *"Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinin Bibliyometrik Analizi",* Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(25), 497–523. https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2022.021

Khan, M., Parvaiz, G. S., Tohirovich Dedahanov, A., Iqbal, M., & Junghan, B. (2022). *"Research trends in humanitarian logistics and sustainable development: A bibliometric analysis*", Cogent Business and Management, 9(1). https://doi.org/10.1080/23311975. 2022.2143071

Koehler, W. (2001). *"Information science as "Little Science": The implications of a bibliometric analysis of the Journal of the American Society for Information Science"*, Scientometrics, 51(1), 117–132. https://doi.org/10.1023/A:1010516712215

Najafi, M., Eshghi, K. & Dullaert, W. (2013). "*A multi-objective robust optimization model for logistics planning in the earthquake response phase*", Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 49(1), 217–249. https://doi.org/10.1016/j.tre.2012.09.001

Özdamar, L., Ekinci, E. ve Küçükyazcı, B. (2004). "*Emergency Logistics Planning in Natural Disasters"*, Annals of Operations Research 129, 217–245.

Öztürkel, M. (2021). "*Afet Yönetimi, Afet Lojistiği Ve İnsani Yardım Lojistiği Alanında Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz*", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Ana Bilim Dalı, Tarsus.

Peker, İ., Korucuk, S., Ulutaş, Ş., Sayın Okatan, B., & Yaşar, F. (2016). *"Afet lojistiği kapsamında en uygun dağıtım merkez yerinin AHS-VIKOR bütünleşik yöntemi ile belirlenmesi: Erzincan ili* örneği",Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,

14(1), 82–103.

Sheu, J. B. (2007). *"An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters"*, Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 43(6), 687–709. https://doi.org/10.1016/j.tre.2006.04.004

Şenol, C. (2020). "*Türkiye'de Meydana Gelen Büyük Depremlerin Yerleşme ve Demografik Yapı Üzerindeki Etkileri (1927-2020)"*, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 2(4), 620–644. https://doi.org/10.47994/usbad.808881

Temur, G. T., Turgut, Y., Yılmaz, A., Arslan, Ş. & Camcı, A. (2019). "*Logistic Network Design for Post-Earthquake Planning: A Case Study for Ümraniye District Under Different Earthquake Scenarios",* Pamukkale University Journal of Engineering Sciences, 25(1), 98–105. https://doi.org/10.5505/pajes.2018.11736

Tisott, P. B., Tondolo, V. A. G., Longaray, A. A., Camargo, M. E., & Tondolo, R. R. P. (2018). *"A Bibliometric Analysis Regarding the Humanitarian Operations and Critical Situations"*, Revista Gestão Inovação e Tecnologias, 8(3), 4508–4521. https://doi.org/10.7198/geintec.v8i3.1153

Tzeng, G., Cheng, H.J. & Huang, T.D. (2007). *"Multi-objective optimal planning for designing relief delivery systems",* Transportation Research Part, 43 (2007) 673–68643, 673–686. https://doi.org/10.1016/j.tre.2006.10.012

Ünal, G. (2011). "*Acil Lojistik Yardım Operasonu Deprem Lojistiği Karar Destek Sistemleri: ALYO-DLKDS (Olası İstanbul Depremi Uygulaması)"*, Doktora Tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekât Araştırma Ana Bilim Dalı, Ankara

Yi, W. & Özdamar, L. (2007). *"A dynamic logistics coordination model for evacuation and support in disaster response activities*", European Journal of Operational Research 179 (2007) 1177–1193, https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.03.077

Yüce, M. Y. & Bostan, S. (2017). *"Afetlerde Lojistik Yönetimi: Çanakkale Depremi Örneği," Yönetim Bilimleri Dergisi,18(37),499-519DOI:* https://doi.org/10.35408/comuybd. 568269.

Zary, B., Bandeira, R., & Campos, V. (2014). *"The contribution of scientific productions at the beginning of the third millennium (2001 - 2014) for humanitarian logistics: A bibliometric analysis"*, Transportation Research Procedia, 3(July), 537–546. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2014.10.002.

6. BÖLÜM

ENFLASYON, BÜTÇE DENGESİ VE BİTCOİN İLİŞKİLERİ: TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK TESTİ

Arş. Gör. Dr. Sera ŞANLI
Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ekonometri Bölümü
sanlis@cu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4827-1032

ÖZET

Bu bölümde Türkiye'de enflasyon, bütçe dengesi ve Bitcoin fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerinin Eylül 2014-Temmuz 2023 dönemini kapsayan aylık frekanstaki veriler için modifiye edilmiş Wald (MWALD) test istatistiklerine dayalı Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ele alınan vektör otoregresyon (VAR) modellerinin kalıntılarının birbirleriyle ilişkili olma durumunu engellemek için tahmin yöntemi olarak görünürde ilişkisiz regresyon kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi, Granger nedensellik testinin aksine serilerin durağanlaştırılarak analize dahil edilmesini gerektirmemesi ve böylece fark alma işleminin doğuracağı veri kaybını engellemesi bakımından bir üstünlük sağlamaktadır. Çalışmanın bulguları %5 anlamlılık düzeyi ele alındığında enflasyon ve bütçe dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını, ayrıca ele alınan dönem için Türkiye ekonomisinde enflasyonun reel vergi gelirlerini azaltıcı etkisine bağlı olarak bütçe açığında bir artış yaratacağını belirten Tanzi etkisinin tersine Patinkin etkisinin geçerli olabileceğini, yani enflasyonun bütçe açığını azaltarak

bütçe dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratacağını ortaya koymaktadır. Bitcoin fiyatlarından enflasyona doğru saptanan tek yönlü nedensellik ilişkisi ise Bitcoin fiyatlarının Türkiye'de enflasyon oranlarını tahmin etmeye yardımcı olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca hesaplanan ki-kare test istatistikleri değerlendirildiğinde Bitcoin fiyatlarının enflasyon oranı üzerinde bütçe dengesinden nispeten daha fazla etkisinin olabileceği ima edilmektedir.

GİRİŞ

Fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli bir atışı ifade eden ve ülkelerin ekonomik senaryolarını her yönden etkileyen enflasyon ile bütçe dengesi arasındaki ilişkinin yönü ve işareti literatürde sıklıkla incelenen konulardan biri olmuştur. En önemli ekonomik politika belgesi olarak görülen devlet bütçesinin (OHCHR, 2017) en büyük gelir kaynağını oluşturan vergilerden elde edilen gelirlerin kamu harcamalarındaki artışın altında kalması ve COVID-19 küresel salgınına ilişkin karantina tedbirleri temelinde birçok işyerinin kapanması sonucu ekonomik aktivitenin kısıtlanması bütçe açığı/gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) oranında kayda değer artışları ortaya koymuş olup (OECD, 2021), salgınının bir yansıması olarak dünyanın yüzleşmek zorunda kaldığı ekonomik daralma salgının finanse edilmesi için bütçenin yeniden tahsisini gerekli kılmıştır. Fiziki olarak nakit para kullanımı ile virüsün yayılma riskinin de önüne geçilmesi bakımından salgının getirdiği belirsizlik ortamında dijital ödemeye geçiş çabaları daha da hız kazanmış olup; Bitcoin, Ethereum, Binance Coin gibi ortaya çıkan sayısız kripto para birimine ilgi önemli ölçüde artmıştır. Genellikle merkezi olmayan bir yapı sergileyen kripto paraların en bilineni Bitcoin'dir. Bitcoin'in ve başka kripto paraların normal para gibi işlev görmesi, Bitcoin'in neden normal paraya tercih edilebileceğine dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bitcoin'in tercih edilip edilmeme sebebi şüphesiz kim olduğunuza ve onu kullanma amacına bağlı olacaktır. Şöyle ki, düzenli bir tüketici iseniz Bitcoin'in, kullanımı en kolay ve en güvenli olan para birimine tercih edilmesi için bir gerekçe olmayabilir. Öte yandan, enflasyonu tamamen önlemek hedefi Bitcoin'in tercih edilme sebeplerinden birini oluşturuyor. Bir diğer tercih sebebi olarak, dijital paranın işletmeler açısından düşük maliyetli

olması gösterilebilir. Parasal açıdan bakıldığında, örneğin, Dolar'a yön veren ABD hazinesinin ABD Merkez Bankası Federal Reserve (FED) tarafından belirlenen faiz oranından etkilendiği açıktır. FED'in faiz oranını düşürmesi, maliyetleri de düşüreceğinden bankaları borçlanmaya teşvik edecek olup; faiz oranını arttırması, borçlanmayı caydıracak ve finansal sistem üzerinden para akışının daha az olmasına neden olacaktır. Parayı harcamanın paraya mal olduğu bir örnek de döviz gişeleridir. Örneğin, Dolar-Euro kurunun 1'den küçük olması, gişeye verdiğiniz paradan daha azını almanız demektir; ki bunun yanında büyük bir miktarı döviz bürosunun size Euro'yu vermek için yüklediği ücrete kaybetmiş olursunuz. Geniş ölçekteki işletmeler açısından düşünüldüğünde, bu durum oldukça maliyetli görünmektedir. Dijital para, burada elle tutulur olmaması özelliği ile bir avantaj yaratır. Öyle ki Bitcoin, döviz gişesine uğramayı gerektirmeden ABD Doları ile satın alınıp Avrupa'da Euro karşılığında satılarak dolar takas işleminde kullanılabilir. Bu durumda ödenmesi gereken tek ücret, dijital paranın işlenmesine yönelik işlem ücreti olacaktır (Derousseau, 2019: 15-17). Yüksek işlem hacmi ile de ön plana çıkan Bitcoin teknolojisi, özellikle finans sektöründe açık defter (open ledger) yönüyle ilgi çekmiştir. Dünyadaki herkesin ağdaki her finansal işlemin gerçek zamanlı olarak gerçekleştiğini görebilmesi anlamına gelen açık defter teknolojisinde, ağda işlemlerin kaydının tutulduğu düğümlerden (node) bazılarında teknik sebeplere bağlı olarak veri kaybı olsa bile bu işlem ayrıntıları diğer düğümlerde korunmuş olacaktır. Dolayısıyla şeffaf bir sistem olan açık defterde verilerin tahrif edilme olasılığı da bulunmamaktadır (Blackburn, 2018: 88; Prypto, 2016). Bir sanal para olarak Bitcoin'in günümüzdeki para sistemlerinden farklılık göstermesi, ülkelerin bu kripto parayı ele alış biçimi (elektronik para, menkul kıymet, emtia) ve devletler için önemli bir gelir kaynağı olma potansiyeli sergileyebilmesi vergilendirme konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Akiz, 2019: 4, 9). Buradan hareketle literatürde bütçe dengesini Bitcoin ile ele alan çalışmaların nispeten azlığı bu çalışmanın motivasyonlarından birini oluşturmuştur. Bitcoin ve enflasyonu ele alan çalışmalar ise çoğunlukla Bitcoin'in enflasyona karşı güvenli liman olup olmadığını araştırmaktadır. Literatürde kripto paraların riskten korunma aracı olarak kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin tartışmalar sürmektedir. Enflasyon riskinden korunma, "*yatırımcıları enflasyon nedeniyle paranın satın alma gücünün azalmasından koruyan yatırımlar*"ı ifade etmektedir. Bir yandan Bitcoin'in toplam arzının en başından 21 milyon ile sınırlı olması ve hükümetlerin bu arz üzerinde herhangi bir kontrolünün

bulunmuyor olması Bitcoin'in enflasyona karşı koymasına imkân tanımaktadır (Güleç vd., 2018: 23; Handagama, 2021) ve devletlerden bağımsız bir yapı sergilemesine bağlı olarak Bitcoin'in enflasyondan etkilenmediği belirtilmektedir (Toplu, 2021: 30). Öte yandan ABD tüketici fiyat endeksi (tüfe) enflasyonunun Ağustos (2023) ayı için piyasa tahminlerinin üstünde gerçekleşmesi (3.7%) (Alpher, 2023) ve sıcak enflasyon verilerinin ardından Bitcoin'in sallantıda olduğuna dair haberlerin çıkması, neticede tüfe verilerinin gelecekteki faiz oranları beklentileri üzerinde de bir etki göstermesi bakımından riskli kripto piyasasını önemli ölçüde etkileyebilme ihtimalini ortaya koymaktadır. Ayrıca Conlon vd. (2021), Bitcoin veya Ethereum gibi kripto para birimlerinin enflasyon dönemlerinde riskten korunma aracı görevi sergileyebileceğine dair kesin bulgular olmadığını ortaya koymuş olup, aynı sonuç Smales (2022) tarafından ABD için yapılan çalışma da dile getirilmiştir (Le, 2023: 108-109). Buradan hareketle bu çalışmada ayrıca Bitcoin ile enflasyon arasında da bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki fark olan bütçe dengesi ile enflasyon arasındaki ilişkiler ise literatürde genellikle Olivera-Tanzi ve Patinkin etkileriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Enflasyon oranı yükseldikçe vergilerin tahakkuku ile ödenmesi arasında bir gecikme olması ve ayrıca vergi sisteminde nominal gelir esnekliğinin düşük olması durumunda vergilendirmenin gerçek değeri o kadar fazla aşınacak ve bu durum reel vergi hasılatında azalmalara yol açarak kamu gelirleri üzerinde olumsuz etki yaratacaktır (Demir, 1999: 118; Sachs, 1990: 82). "*m*" tahakkuk ve tahsilat süreleri arasındaki -ay olarak ifade edilen- gecikme süresini ve "*i*" aylık enflasyon oranını temsil etmek üzere, formülü verginin reel değerindeki azalmanın miktarını vermekte ve gecikme uzadıkça reel vergi değerinde azalma meydana geleceğini açıkça ortaya koymaktadır (Tanzi, 1980) (Ekici, 2009: 203). Enflasyonun bütçe açıklarını arttırmak suretiyle bütçe dengesi üzerindeki bu olumsuz etkisi *Tanzi etkisi* olarak adlandırılmaktadır. Enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkileri ilk defa Julio Olivera tarafından ele alınmış olup, Tanzi (1977) ve Tanzi (1978) çalışmalarının alt yapısı da Olivera'nın görüşlerine dayanmaktadır. Vito Tanzi'nin Arjantin ekonomisini ele alan çalışmalarında 1980 sonrası dönemde özellikle de gelişmekte olan ülkelerde görülen negatif enflasyon-(reel) vergi gelirleri ilişkisini ortaya koyan bulgular Olivera'nın tezini destekler nitelikte olup, iktisat literatüründe *Olivera-Tanzi etkisi* olarak da adlandırılmaktadır (Yılmaz ve

Süslü, 2015: 338). Enflasyon ile (reel) vergi gelirleri arasındaki negatif ilişki yaygın olarak vergi sisteminin fiyat esnekliğinin 1'e eşit veya 1'den düşük olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Tanzi (1978)'e göre bu negatif ilişki vergi tahsilatındaki gecikme süresinin kısa ve esnekliğin 1'den büyük olması durumunda geçerli değildir (Abdioğlu ve Terzi, 2009: 196). Özetle, bütçe açıklarının para basma yoluyla finanse edilmesi (monetizasyon) bir gelir kaynağı sağlıyor gibi görünse de enflasyonist sonuçlar doğurabilmekte ve böylelikle vergi tahsilat sürelerinde meydana gelen gecikmelere bağlı olarak beklenen gelir artışı gerçekleşememektedir (Güneş, 2020). Öte yandan Conrad (1997), Tanzi etkisinin temelindeki vergi tahsilatındaki gecikmelere benzer şekilde kamu kesiminin harcama sürecinde de bir gecikme ("harcama gecikmesi") olduğunu ve bu gecikme süresinin uzunluğunun reel kamu harcamalarını azaltarak enflasyonist yapı sergileyen ekonomilerde kamu kesimi mali dengesinde nispi bir iyileşmeye katkı sağladığını belirterek "*Ters Tanzi*" etkisi olarak bilinen yaklaşımı ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 2005: 39). Literatürde "*Patinkin*" etkisi olarak da adlandırılan "*Ters Tanzi*" etkisi kısaca enflasyonun reel kamu harcamalarını azaltmak suretiyle bütçe açıklarını azalttığını yani enflasyon ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişkinin varlığını (böylece enflasyonun bütçe dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu) ifade etmektedir (Bölükbaş ve Alp, 2018: 1123; Satıcı, 2019: 2). Enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki etkisinin yanı sıra bütçe açıkları da finansmanı parasallaşma (monetization) yoluyla sağlandığında beraberinde enflasyonu getirmekte olup, ayrıca bütçe açıkları/para arzı oranının doğurduğu enflasyon beklentisinin de enflasyon üzerinde pozitif yönde bir etki yarattığı ifade edilmektedir (Yıldırım, 2005: 78).

2014:09-2023:07 dönemine ilişkin olarak Türkiye'de enflasyon, bütçe dengesi ve Bitcoin fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerinin ortaya konmasının amaçlandığı bu çalışmanın birinci bölümünde literatür özetine yer verilmiş, ikinci bölümünde Toda-Yamamoto nedensellik testi teorik açıdan açıklanmış, üçüncü bölümünde veri seti ve ele alınan nedensellik ilişkilerine ilişkin bulgular sunulmuş, son bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak bulgular özetlenmiştir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Bitcoin'in bütçe dengesi ile ele alındığı çalışmalar nispeten az olmakla birlikte enflasyon ya da bütçe dengesi değişkenlerini dikkate alan çalışmaların bir bölümü şu şekilde özetlenebilir:

Lyócsa vd. (2020) çalışmalarında Ocak 2013-Aralık 2018 dönemini ele alarak Bitcoin düzenlemeleri, Bitcoin borsalarının hacklenmesi ve planlanmış makroekonomik haber duyuruları hakkındaki haberlerin ve duyarlılıkların, Bitcoin oynaklığı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Planlanmış makroekonomik haber duyurularının rolü tüketim, ileriye dönük göstergeler, hükümet harcamaları, yatırımlar, ithalat-ihracat, para politikası, fiyatlar ve reel ekonomik aktivite kategorilerinde ele alınmıştır. Genişletilmiş heterojen otoregresif (HAR) ve kantil regresyon modellerinin kullanıldığı çalışmada Bitcoin oynaklığının hükümet bütçe açıkları, enflasyon ve para politikası duyuruları gibi çoğu planlanmış makroekonomik haber duyurularından etkilenmediği sonucuna varılmıştır. Sivrikaya (2020) çalışmasında üstel genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişken varyans (EGARCH) modelini ve Kapetanios vd. (2006) tarafından geliştirilen doğrusal olmayan bir eşbütünleşme yaklaşımını ele alarak Türkiye'de enflasyon belirsizliği ile Bitcoin ticaret hacmi arasında eşbütünleşik bir ilişkinin mevcut olup olmadığını araştırmıştır. Bulgular Bitcoin ticaret hacmi ve enflasyon belirsizliği arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Blau vd. (2021), çalışmalarında Bitcoin ile ileriye dönük enflasyon beklenti oranları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. VAR modelinin kullanıldığı çalışmada, Bitcoin fiyat değişimlerinin ileriye dönük enflasyon oranındaki değişimlere Granger neden olduğu; ancak bunun tersinin geçerli olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, Bitcoin getirisi ile enflasyon arasındaki korelasyon katsayısının pozitif olduğu ve böylelikle Bitcoin'in enflasyona karşı bir koruma olarak kullanılabileceği ifade edilmiştir. Erer vd. (2021) çalışmalarında Markov Rejim Değişim Modeli ve Dalgacık Uyum Analizi kullanarak Bitcoin ve Ripple kripto para birimlerinin enflasyonist etkilerini incelemeyi ve bu kripto para birimlerinin yatırımcı açısından risk mi yoksa bir fırsat olarak mı algılandığını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bulgular, yüksek ve düşük enflasyonlu ekonomik rejimlerde Bitcoin ve Ripple'nin enflasyona karşı korunma yeteneklerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Markov Rejim Değişim Modeli sonuçları düşük enflasyonlu bir ekonomik rejimde Bitcoin'in enflasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, enflasyonun yüksek olduğu rejimde ise Bitcoin'in enflasyon üzerinde pozitif yönde

bir etki yarattığını göstermektedir. Rastogi ve Kanoujiya (2022), Hindistan'da 2015-2021 dönemi için Bitcoin, Ethereum ve Litecoin kripto para birimlerinin oynaklık yayılma etkisinin enflasyon oynaklığı üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. İki değişkenli GARCH modelinin (BEKK-GARCH) kullanıldığı çalışmada, kripto para birimlerinin oynaklığının enflasyonun oynaklığı üzerindeki etkisinin kısa vadede anlamlı olduğu bulunmuştur. Mamedov ve Koç (2023) çalışmalarında Mart 2012–Ekim 2021 dönemine ilişkin olarak IMF sınıflandırması temelinde Venezuela ve Bangladeş haricindeki 22 Yükselen Piyasa Ekonomisi'ne ait borsa endeksleri ve Bitcoin fiyatı arasındaki ilişkilerin boyutunu ve yönünü çalışmaya enflasyon oranı, döviz kuru, altın fiyatı ve petrol fiyatı değişkenlerini de dahil ederek belirlemeyi amaçlamışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi saptanmış olup, Bitcoin ile enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi kaydedilmiştir. Panel bazındaki uzun dönem katsayıları ise Bitcoin fiyatı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığını, Bitcoin-enflasyon ilişkisinin genellikle Güneydoğu Asya ve Latin Amerika bölgesinde bulunan yükselen ekonomilerde saptandığını ortaya koymuştur. Ryan ve Diorio (2023) ele aldıkları uygulama bölümünde Bitcoin'in enflasyona tepki verdiğini ve özellikle de parasal enflasyona olan tepkinin tüketici fiyat enflasyonuna olan tepkiyi aştığını, ayrıca Bitcoin fiyatı ile M2 para arzı arasındaki mükemmel dolaylı ilişkiye de dikkat çekerek FED'in (Federal Reserve) ve diğer merkez bankalarının daha fazla para basmaya devam etmesi durumunda Bitcoin'in kıt bir varlık olması dolayısıyla fiyat açısından daha iyi bir performans sergilediğini ifade etmişlerdir.

Literatürde bütçe açıklarının makroekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu enflasyon değişkenini içermekte ve ayrıca enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki etkisini dikkate almaktadır. Akçay vd. (1996), çalışmalarında 1948-1994 dönemine ilişkin yıllık ve 1987:01-1995:4 dönemine ilişkin çeyreklik frekanstaki bütçe açıkları, para ve enflasyon serileri arasında uzun vadede bir ilişki olup olmadığını ve 1986 yılından itibaren enflasyon sürecinin kısa vadeli dinamiklerini analiz etmişlerdir. Vektör otoregresyon (VAR) ve vektör hata düzeltme (VEC) modellerinin kullanıldığı çalışmada, bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki anlamlı etkisinin uzun dönemde parasal yansızlık varsayımı altında çürütülemediği belirtilmiştir. Ayrıca çeyreklik frekanstaki serilerin kullanıldığı kısıtsız VAR modeli, diğer değişkenlerden

enflasyona doğru olan ilişkinin zayıfladığını ortaya koymuştur. Metin (1998), çalışmasında 1950-1987 dönemini ele alarak Türkiye ekonomisi için enflasyon ve bütçe açığı arasındaki ilişkiyi çok değişkenli eşbütünleşme analizini kullanarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Sonuç olarak, bütçe açıklarının ve parasal finansmanın enflasyon oranını önemli derecede etkilediği ortaya çıkmıştır. Luis ve Marco (2006), çalışmalarında gelişmekte olan ekonomiler için enflasyon ve bütçe açıkları arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koyarak enflasyon vergi matrahının daha düşük olduğu ülkeler için bütçe açıklarının daha yüksek enflasyon oranlarıyla sonuçlandığını ve emisyon hacmindeki artış düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde daha az etkinin hissedildiğini iddia etmişlerdir. Erkam ve Çetinkaya (2014), çalışmalarında Türkiye'de bütçe açıkları ile enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. VAR metodolojisinin ve Granger analizinin kullanıldığı çalışmada yüksek enflasyon (1987:M1-2003:M6) ve düşük enflasyon (2005:M1-2013:M6) dönemleri ayrı ayrı ele alınmış olup, bulgular yüksek enflasyon döneminde bütçe açıklarından enflasyona doğru pozitif bir nedenselliği ortaya koyarken, bu nedensel ilişkinin düşük enflasyon döneminde mevcut olmadığı görülmüştür. Koyuncu (2014), 1987:1-2013: 4 dönemine ilişkin olarak çeyreklik frekanstaki para arzı, bütçe açığı ve enflasyon oranı serilerinin arasındaki ilişkileri araştırmıştır. VAR modeli ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada bütçe açıkları ve enflasyon arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu ve bu sonucun Türkiye ekonomisi için bütçe açıklarının enflasyon sürecindeki önemine işaret ettiği görülmüştür. Biçen vd. (2015), 1999Q1-2014Q1 dönemi için Türkiye'de enflasyon ile bütçe gelirleri ve bütçe harcamaları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada kullanılan ARDL sınır testi yaklaşımı ele alınan dönemde Olivera-Tanzi ve Patinkin Etkilerinin geçerli olmadığını, Hsiao (1979) nedensellik analizi ise enflasyondan bütçe gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Altunöz (2018), 2000-2016 dönemini kapsayan çalışmasında çeyreklik frekanstaki verilere ilişkin ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile birlikte Toda-Yamamoto ve Hsiao nedensellik testlerini kullanarak Türkiye için Patinkin etkisinin değil, Tanzi etkisinin geçerli olduğunu ve ayrıca enflasyondan bütçe gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu raporlamıştır. Maraş ve Dumrul (2019) Ocak 2006-Ekim 2018 dönemini kapsayan çalışmalarında ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak Türkiye için enflasyon ve bütçe açıkları arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Bağımlı değişkenin enflasyon ve bağımsız değişkenlerin ise bütçe dengesi, do-

lar döviz kuru ve M3 para arzı olduğu çalışmada uzun dönemli analiz bulguları ele alınan seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını ortaya koyarken, aynı zamanda bütçe dengesi ile enflasyon arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu (yani bütçe açıklarında bir artışın enflasyonu arttırma eğiliminde olduğunu) da açıkça göstermektedir. Yenisu (2019) 2010M1-2017M12 dönemi için enflasyonu belirleyen makroekonomik değişkenleri saptayabilmek adına para arzı, bütçe açığı, döviz kuru, faiz, dış borçlar, petrol fiyatları ve banka kredileri serilerini dahil ettiği çalışmasında Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak kısa dönemde enflasyon oranını para arzı ve petrol fiyatlarının etkilediğini, bütçe açığı ile birlikte geriye kalan diğer değişkenlerin ise enflasyonu etkilemediğini ortaya koymuştur. Karadeniz (2022), Türkiye için 1975-2019 dönemine ait yıllık frekansta veriler kullanarak Tanzi ve Patinkin etkileri temelinde enflasyonun (tüketici fiyat endeksindeki yıllık yüzde değişim) bütçe açığını (kamu kesimi borçlanma gereksinimi) nasıl etkilediğini saptamaya çalışmıştır. Maki (2012) eşbütünleşme testi ile FMOLS ve DOLS katsayı tahmincilerinin kullanıldığı çalışmanın bulguları enflasyon ve bütçe açığı ilişkisinin kuadratik bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Buna göre enflasyon yükseldikçe bütçe açığı da bir noktaya kadar artış göstermekte, enflasyonun %70'ler seviyesini geçme durumunda ise bütçe açıklarında düşüş yaşanmaktadır.

2. TODA-YAMAMOTO (T-Y) NEDENSELLİK TESTİ

Bu bölümde enflasyon, bütçe dengesi ve Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkilerin araştırılması için modifiye edilmiş Wald (MWALD) test istatistiklerine dayalı Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. Granger (1969) nedensellik testinde serilerin durağan hale getirilerek kullanılma koşulu vardır (Doğan, 2017: 24). MWALD testi ise serilerin durağan-dışılık özelliklerini ve seriler arasında eşbütünleşik ilişki olup olmama durumunu göz ardı etmektedir ve bu bakımdan Granger nedensellik testi ile ilişkili sorunları da ortadan kaldırmaktadır. T-Y testinde genişletilmiş VAR çerçevesi ele alınmaktadır; yani VAR optimal gecikme uzunluğu (k), serilerin maksimum bütünleşme derecesiyle (d_{max}) yapay olarak genişletilerek yeni ($k+d_{max}$)'inci VAR gecikmesi hesaplanır. Bu yaklaşımın ana düşüncesi Wolde-Rufael (2004)'e dayanmaktadır. T-Y testinde seriler k serbestlik dereceli asimptotik ki-kare dağılımı özelliği sergi-

lemektedir (Işıldak, 2022: 6). Şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki analizdeki d_{max} değeri, optimal gecikme uzunluğu k'dan küçük olmalıdır (Tayyar, 2019: 1946). T-Y yaklaşımında VAR modeli değişkenlerin düzeylerine uyarlandığı için serilerin bütünleşme derecelerinin yanlış belirlenmesine ilişkin riskler de indirgenmiş olur (Mavrotas ve Kelly, 2001).

Enflasyon (LNENF), bütçe dengesi (TR_BD) ve Bitcoin fiyatları (LNBTC) değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin ele alınacağı T-Y testi için kurulacak VAR sistemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$LNENF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k} \alpha_{1i} LNENF_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2j} LNENF_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \delta_{1i} LNBTC_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2j} LNBTC_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \gamma_{1i} TR\_BD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2j} TR\_BD_{t-j} + \lambda_{1t} \quad (1)$$

$$LNBTC_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k} \beta_{1i} LNBTC_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2j} LNBTC_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \xi_{1i} LNENF_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \xi_{2j} LNENF_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \varphi_{1i} TR\_BD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \varphi_{2j} TR\_BD_{t-j} + \lambda_{2t} \quad (2)$$

$$TR\_BD_t = \psi_0 + \sum_{i=1}^{k} \psi_{1i} TR\_BD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \psi_{2j} TR\_BD_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \phi_{1i} LNBTC_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \phi_{2j} LNBTC_{t-j} + \sum_{i=1}^{k} \theta_{1i} LNENF_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \theta_{2j} LNENF_{t-j} + \lambda_{3t} \quad (3)$$

Eşitlik (1), Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) ile gösterilen modeller *görünürde ilişkisiz regresyon* (SUR) yöntemi kullanılarak tahmin edilir (Amiri ve Ventelou, 2012: 542) ve seriler arasındaki nedensellik ilişkileri k optimal gecikme uzunluğuna dayalı ki-kare test istatistiğinin hesaplanmasıyla değerlendirilir (Akçacı, 2013; Işıldak, 2022: 6).

3. VERİ SETİ VE BULGULAR

Bu bölümde Toda-Yamamoto (T-Y) nedensellik testi kullanılarak 09/2014-

07/2023 dönemine ilişkin aylık frekanstaki enflasyon, bütçe dengesi ve Bitcoin fiyatları serileri arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmıştır. Enflasyon oranı (TÜFE [2003=100] yıllık % değişim) ve genel bütçe dengesi verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) 'nden elde edilmiştir. Bitcoin fiyatları ise Yahoo Finance web sitesinden verilerin mevcudiyetine bağlı olarak 17.09.2014 – 31.07.2023 tarihleri arasındaki kapanış fiyatlarının her ay için ortalamaları alınarak elde edilmiş ve Türk Lirası cinsinden ifade edilmiştir. Bütçe dengesi dışındaki serilere logaritmik dönüşüm (LN) uygulanmış olup seriler ayrıca mevsimsellikten arındırılmıştır. Negatif değerler içerdiğinden bütçe dengesi serisine Maraş ve Dumrul (2019)'da kullanılan aşağıdaki dönüştürme işlemi uygulanmıştır:

$$y = x + \sqrt{x^2 + 1} \qquad (4)$$

Analizde kullanılan dönüştürülmüş serilerin kısaltması LNENF (enflasyon), LNBTC (Bitcoin fiyatı) ve TR_BD (Eşitlik (4) kullanılarak dönüştürülmüş [transformed (TR)]- bütçe dengesi) şeklindedir. T-Y testinin uygulanabilmesi için serilerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) ve VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu (k) belirlenmelidir. d_{max} değerini belirleyebilmek amacıyla serilere öncelikle birim kök testleri uygulanmıştır. Sıfır hipotezin "H_0: Seri durağan değildir (birim kök içermektedir)" ve alternatif hipotezin "H_1: Seri durağandır (birim kök içermemektedir)" şeklinde belirtildiği Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinin sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1'de hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden mutlak olarak büyük olması durumunda sıfır hipotez reddedilmeli ve serilerin durağan olduğu sonucuna varılmalıdır. Elde edilen bulgulara göre LNENF ve LNBTC serileri ADF ve PP testlerine göre %1 anlamlılık düzeyinde hem "sabitli" (C), hem de "sabitli ve trendli" (C+T) modeller için birinci farkta durağan (yani I(1)) bulunmuştur. TR_BD serisi ise her iki model için PP testine göre düzeyde durağan (I(0)) ve ADF testine göre ise birinci farkta durağan bulunmuştur. Buna göre T-Y analizinde kullanılacak maksimum bütünleşme derecesi "1" olarak belirlenmiştir (d_{max}=1).

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

DÜZEY					
Değişkenler	**Model**	**ADF**	**p-value**	**PP**	**p-value**
LNENF	C	-0.877775 (1)	0.7918	-0.733019 (4)	0.8330
	C + T	-2.585739 (1)	0.2877	-2.204574 (4)	0.4819
LNBTC	C	-0.553078 (1)	0.8751	-0.394858 (5)	0.9051
	C + T	-2.429290 (1)	0.3625	-2.259093 (5)	0.4521
TR_BD	C	-0.819776 (5)	0.8090	-10.81381 (4)	0.0000*
	C + T	-2.119684 (5)	0.5284	-12.29453 (6)	0.0000*
BİRİNCİ FARK					
Değişkenler	**Model**	**ADF**	**p-value**	**PP**	**p-value**
ΔLNENF	C	-6.510047 (0)	0.0000*	-6.453371 (2)	0.0000*
	C + T	-6.514057 (0)	0.0000*	-6.459460 (2)	0.0000*
ΔLNBTC	C	-6.526025 (0)	0.0000*	-6.486052 (2)	0.0000*
	C + T	-6.494278 (0)	0.0000*	-6.454158 (2)	0.0000*
ΔTR_BD	C	-14.84530 (4)	0.0001*	-	-
	C + T	-14.86348 (4)	0.0000*	-	-

NOT: *Parantez içindeki değerler ADF testi için Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenen uygun gecikme uzunluğunu; PP testi için ise Newey West yöntemine göre belirlenen bant genişliğini gösterir. *, %1 anlamlılık düzeyini ifade eder.* Δ, birinci fark işlemcisidir.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi için ikinci aşamada VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu saptanmalıdır. Gecikme uzunluğunun belirlenmesine ilişkin kriter değerler Tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2'de "LR" ([%5 anlamlılık düzeyinde] ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği), "FPE" (Son Tahmin Hatası), "AIC" (Akaike Bilgi Kriteri), "SC" (Schwarz Bilgi Kriteri) ve "HQ" (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) ölçütleri ele alındığında, VAR modeli için gecikme uzunluğu SC ve HQ ölçütlerine göre "2", LR, FPE ve AIC ölçütlerine göre ise "6" olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2158.717	NA	1.86e+15	43.67105	43.74969	43.70287
1	-1770.143	745.7487	8.68e+11	36.00288	36.31744	36.13015
2	-1748.370	40.46665	6.71e+11	35.74485	**36.29533***	**35.96757***
3	-1744.348	7.232021	7.43e+11	35.84541	36.63181	36.16358
4	-1736.474	13.67863	7.62e+11	35.86817	36.89049	36.28180
5	-1726.746	16.31317	7.54e+11	35.85344	37.11168	36.36253
6	-1705.217	**34.79347***	**5.89e+11***	**35.60034***	37.09450	36.20488
7	-1698.583	10.31985	6.23e+11	35.64814	37.37822	36.34813
8	-1690.153	12.60283	6.37e+11	35.65965	37.62565	36.45510

VAR analizi için uygun gecikme sayısı (k) öncelikle en küçük gecikme olan "2" olarak seçilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulanabilmesi için kullanılacak $k+d_{max}$ seviyesi de böylece 2+1=3 olmaktadır. Tablo 3, kullanılacak VAR(3) modeline ilişkin otokorelasyon LM testi sonuçlarına yer vermektedir. Buna göre %5 anlamlılık düzeyi için olasılık (prob) değerlerinin hepsinin 0.05'ten büyük olmadığı, dolayısıyla VAR(3) modelinin kalıntılarında otokorelasyon sorunu olduğu (3. gecikmede prob=0.0055 < 0.05) sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. VAR (3) Modeli İçin Otokorelasyon LM Testi Bulguları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h				
Lag	LRE* stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	11.25361	0.2587	1.262510	0.2588
2	14.55974	0.1038	1.645841	0.1038
3	23.34692	0.0055	2.693094	0.0055
4	13.58362	0.1379	1.532065	0.1380
Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h				
Lag	LRE* stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	11.25361	0.2587	1.262510	0.2588
2	31.82753	0.0230	1.824940	0.0232
3	44.93522	0.0165	1.730554	0.0167
4	69.28121	0.0007	2.064384	0.0007

**Edgeworth expansion corrected likelihood ratio statistic.*

VAR modeli için "otokorelasyon sorunu yoktur" varsayımı sağlanamadı-

ğından analize devam edebilmek için k=2 gecikme yerine gecikme uzunluğunun Tablo 2'deki LR, FPE ve AIC ölçütlerine göre belirlenen uzunluk olan "6" olarak alınmasına karar verilmiştir. Buna göre k=6 gecikme değerine maksimum bütünleşme derecesi "1" eklendiğinde Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulanabilmesi için kullanılacak VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu ($k+d_{max}$ seviyesi) 6+1=7 olmaktadır. VAR(7) modelinin varsayımlarının sağlanıp sağlanmadığını görebilmek için Tablo 4 ve Tablo 5 sırasıyla otokorelasyon ve değişen varyans test bulgularına yer vermiştir. Buna göre %5 anlamlılık düzeyi ele alındığında VAR(7) modelinin kalıntılarında otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına rastlanmamıştır.

Tablo 4. VAR (7) Modeli İçin Otokorelasyon LM Testi

	Null hypothesis: No serial correlation at lag h			
Lag	LRE* stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	10.59137	0.3048	1.188476	0.3049
2	12.90411	0.1670	1.457358	0.1671
3	13.60062	0.1373	1.539009	0.1374
4	10.69260	0.2974	1.200174	0.2975
5	7.910945	0.5431	0.881108	0.5433
6	10.38526	0.3202	1.164680	0.3204
7	14.26092	0.1133	1.616706	0.1134
8	15.73845	0.0725	1.791592	0.0726
	Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h			
Lag	LRE* stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	10.59137	0.3048	1.188476	0.3049
2	20.65686	0.2971	1.160208	0.2978
3	31.93173	0.2346	1.201377	0.2364
4	35.60499	0.4872	0.990551	0.4913
5	53.58177	0.1783	1.218262	0.1840
6	57.65924	0.3415	1.076717	0.3537
7	70.98796	0.2289	1.146602	0.2453
8	89.99448	0.0743	1.304011	0.0870

**Edgeworth expansion corrected likelihood ratio statistic.*

Tablo 5. VAR (7) Modeli İçin White Değişen Varyans Testi

Chi-square (Ki-kare) Test İstatistiği	Olasılık (Prob) Değeri
276.5817	0.1377

VAR(7) modeli için ele alınması gereken bir diğer önemli husus da modelin istikrarlılık koşulunu sağlayıp sağlamadığını kontrol etmektir. Bu amaçla Şekil 1'de AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember konumuna, Tablo 6'da ise bu ters köklerin büyüklüklerine yer verilmektedir.

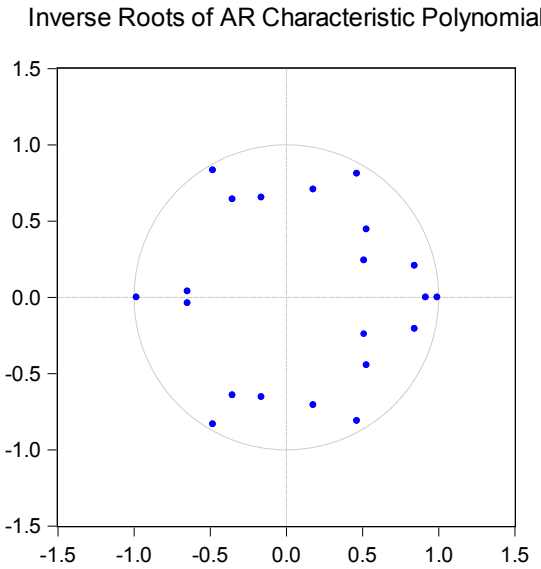

Şekil 1. *VAR(7) Modeli İçin AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu*

Tablo 6. VAR(7) Modeli İçin AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Kök	Modül
0.992619	0.992619
-0.983734	0.983734
-0.481667 - 0.833059i	0.962284
-0.481667 + 0.833059i	0.962284
0.463692 + 0.810181i	0.933490
0.463692 - 0.810181i	0.933490
0.915565	0.915565

0.842845 - 0.207080i	0.867911
0.842845 + 0.207080i	0.867911
-0.353781 - 0.643158i	0.734039
-0.353781 + 0.643158i	0.734039
0.178302 - 0.706448i	0.728602
0.178302 + 0.706448i	0.728602
0.527686 + 0.445267i	0.690446
0.527686 - 0.445267i	0.690446
-0.163580 - 0.654199i	0.674340
-0.163580 + 0.654199i	0.674340
-0.649060 - 0.038671i	0.650211
-0.649060 + 0.038671i	0.650211
0.511523 + 0.241451i	0.565645
0.511523 - 0.241451i	0.565645

Şekil 1 incelendiğinde ters köklerin birim çember içinde yer aldığı, Tablo 6'da ise köklerin modül değerlerinin hepsinin 1'den küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, VAR(7) modelinin istikrar koşulunu sağladığı sonucuna varılmıştır. T-Y nedensellik analizi çerçevesinde sıradaki aşama ise çalışmada yer alan üç seri için VAR(7) modellerinin *Seemingly Unrelated Regression* (SUR-"Görünürde İlişkisiz Regresyon") yöntemiyle tahmin edilmesidir. SUR tahmin yönteminin tercih edilme sebebi, ele alınan denklemler arasındaki kalıntıların birbirleriyle ilişkili olma durumunu ortadan kaldırmaktır (Işıldak, 2022: 8).

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları (Wald Testi)

	χ^2 Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Nedensellik
LNBTC → TR_BD	1.901575	0.9285	Yok
TR_BD → LNBTC	4.055109	0.6692	Yok
LNENF → TR_BD	14.14127	0.0281	**Var**
TR_BD → LNENF	13.97480	0.0299	**Var**
LNENF → LNBTC	5.120765	0.5284	Yok
LNBTC → LNENF	16.32049	0.0121	**Var**

Tablo 7'de T-Y nedensellik testi bulgularına yer verilmiştir. Sıfır hipotez ele alınan seriler arasında nedenselliğin olmadığını, alternatif hipotez ise nedenselliğin bulunduğunu belirtmektedir. Wald testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyi için "H_0: Bitcoin fiyatı bütçe dengesinin nedeni değildir" ve "H_0: Bütçe dengesi Bitcoin fiyatının nedeni değildir" şeklindeki sıfır hipotezler reddedilememektedir. Aynı durum "H_0: Enflasyon, Bitcoin fiyatının nedeni değildir" hipotezi için de geçerlidir. Öte yandan ise Bitcoin fiyatından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca enflasyon ve bütçe dengesi arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu sonuçlar, enflasyon ve bütçe dengesi serilerinin birbirlerinden etkilendiğini ortaya koyarken; Bitcoin fiyatının enflasyondan ve bütçe dengesinden etkilenmediğini, ancak enflasyonu etkilediğini ortaya koymuştur.

SONUÇ

COVID-19 salgını ile birlikte kritik bir sorun haline gelen yüksek enflasyon, tüm dünyanın baş etmesi gereken bir sorun olarak ülkelerin gündeminde önemli bir yer tutmuş olup, literatür çalışmalarının büyük çoğunluğu etkin politika oluşumuna da yön verebilecek enflasyon ile diğer makroekonomik değişkenler arası ilişkilerin araştırılmasına odaklanmaktadır. Enflasyon ve bütçe dengesi genellikle birbirini karşılıklı olarak etkilemekte olup, enflasyonun bütçe dengesi üzerindeki etkileri literatürde Tanzi ve Patinkin yaklaşımları ile ele alınmaktadır. Bu iki değişken arasındaki etkilerin net olmaması, Bitcoin'in

vergilendirme konusundaki tartışmaları ve kısıtlı arzı dolayısıyla enflasyona bağışık olarak düşünülmesi bu çalışmada Türkiye ekonomisi için enflasyon, bütçe dengesi ve Bitcoin fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerinin açıkça ortaya konması adına bir motivasyon oluşturmuştur.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizinin uygulandığı bu çalışmada Eylül 2014-Temmuz 2023 dönemi ele alınmış olup, uygulama sonuçları değerlendirildiğinde çarpıcı bir bulgu olarak Bitcoin fiyatlarında meydana gelen değişimlerin enflasyon üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ancak bunun tersi doğru değildir, yani ele alınan dönemde enflasyonun Bitcoin fiyatının nedeni olduğu söylenememektedir. Enflasyon ve bütçe dengesinde meydana gelen değişimler de karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bitcoin fiyatı ve bütçe dengesi arasında ise hiçbir nedensellik ilişkisinden söz edilememiştir. Özetle, Bitcoin ve enflasyon arasında tek yönlü (LNBTC → LNENF), enflasyon ve bütçe dengesi arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkileri mevcuttur. Enflasyondaki değişim kısa dönemde Bitcoin fiyatları ve bütçe dengesindeki değişimlerden etkilenmiştir. Ayrıca LNBTC → LNENF nedenselliği için hesaplanan ki-kare test istatistiğinin (16.32049) TR_BD → LNENF nedenselliği için hesaplanandan (13.97480) daha yüksek olması, nedensellik ilişkilerinin gücünü değerlendirebilmek bakımından kısa dönemde Bitcoin fiyatlarının enflasyon oranını belirlemede bütçe dengesinden nispeten daha fazla etkisi olduğunu ima edebilir. Öyle ki çalışma içinde sunulmamasına karşın, enflasyon ve Bitcoin fiyatı arasındaki korelasyon katsayısı (0.79) da enflasyon ve bütçe dengesi arasındaki korelasyon katsayısından (0.36) daha yüksektir. Öte yandan enflasyon ile bütçe dengesi arasındaki korelasyonun aynı yönde seyretmesi Türkiye'de belirtilen dönem için enflasyonun bütçe dengesi üzerindeki olumlu etkisini ifade eden Patinkin etkisinin geçerliliğine işaret etmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Bitcoin fiyatının enflasyonun nedeni olduğunu ortaya koyan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda bu çalışmanın Bitcoin fiyatlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisini ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sarker ve Wang (2022)'ın Toda-Yamamoto nedensellik testini kullandıkları çalışmalarından elde edilen ampirik bulgular da bu nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z., & Terzi, H. (2009). Enflasyon ve bütçe açıkları ilişkisi: Tanzi ve Patinkin etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *23*(2), 195-211.

Akçacı, T. (2013). Sigorta sektörünün Türk dış ticaretine etkisi: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Journal of Insurance Research/Sigorta Araştırmaları Dergisi*, *2013*(10).

Akçay, O. C., Alper, C. E., & Özmucur, S. (1996). *Budget deficit, money supply and inflation: Evidence from low and high frequency data for Turkey*. Working paper, Bogazici University, Department of Economics.

Akiz, E. H. (2019). *Kripto paranın vergilendirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve denetimi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Tartışma Metinleri (WPS NO/ 224 / 2019-06).

Alpher, S. (2023, Eylül 13). U.S. CPI inflation jumped to 3.7% in August, more than expected. *Coindesk*. Erişim adresi: https://www.coindesk.com/markets/2023/09/13/us-cpi-jumped-to-37-in-august-more-than-expected/

Altunöz, U. (2018). Enflasyon ve bütçe açıkları arasındaki ilişki bağlamında Olivera Tanzi ve Patinkin etkisinin Türkiye'de geçerliliği. *Vergi Dünyası Dergisi*, *438*, 21-33.

Amiri, A., & Ventelou, B. (2012). Granger causality between total expenditure on health and GDP in OECD: Evidence from the Toda–Yamamoto approach. *Economics Letters*, *116*(3), 541-544.

Biçen, Ö. F., Görüş, M. Ş., & Türköz, K. (2015). Olivera-Tanzi ve Patinkin etkilerinin Türkiye'de geçerliliğinin incelenmesi. *Maliye Dergisi*, *168*, 170-185.

Blackburn, C. (2018). *Bitcoin explained: Beginner's guide to understanding Bitcoin*.

Blau, B. M., Griffith, T. G., & Whitby, R. J. (2021). Inflation and Bitcoin: A descriptive time-series analysis. *Economics Letters*, *203*, 109848.

Bölükbaş, M., & Alp, M. (2018, September). *Türkiye'de enflasyon ve kamu harcamaları arasındaki ilişki: 1960-2017 dönemi için bir analiz*. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress, Didim-Aydın.

Conlon, T., Corbet, S., & McGee, R. J. (2021). Inflation and cryptocurrencies revisited: A time-scale analysis. *Economics Letters*, *206*, 109996.

Conrad, E. (1997). Expenditure lags, inflation, and the real purchasing power of government. M. I. Blejer ve T. Ter-Minassian (Ed.), *Macroeconomic Dimensions of Public Finance* içinde (s. 235-251). London: Routledge.

Çavuşoğlu, A. T. (2005). Vergi gelirleri ve kamu harcamaları açısından enflasyon:

Tanzi ve ters Tanzi etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(3), 35-52.

Demir, E. (1999). *Enflasyonist finansman politikaları ve Türkiye'de enflasyon ve senyoraj ilişkisi*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Derousseau, R. (2019). *The everything guide to investing in cryptocurrency: From Bitcoin to Ripple, the safe and secure way to buy, trade, and mine digital currencies*. Simon and Schuster.

Doğan, B. (2017). Ekonomik küreselleşme ve büyüme ilişkisi: Türkiye örneği Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (628), 19-27.

Ekici, M. S. (2009). Vergi gelirlerini etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(30), 200-223.

Erer, E., Erer, D., & Korkmaz, Ö. (2021). *Kripto paralar Türkiye için risk mi fırsat mı? Seçilmiş kripto paralar ile enflasyon oranı arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi*. İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Erkam, S., & Çetinkaya, M. (2014). Budget deficits and inflation: Evidence from Turkey. *The Macrotheme Review*, *3*(8), 12-22.

Granger, C. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, *37*(3), 424-38.

Güleç, Ö. F., Çevik, E., & Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile finansal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 18-37.

Güneş, H. (2020). Seçilmiş OECD ülkelerinde vergi gelirlerinin enflasyona etkisi. *Fiscaoeconomia*, *4*(2), 422-436.

Handagama, S. (2021, Ocak 29). Bitcoin and inflation: Everything you need to know. *Coindesk*. Erişim adresi: https://www.coindesk.com/markets/2021/01/28/bitcoin-and-inflation-everything-you-need-to-know/

Hsiao, C. (1979). Autoregressive modeling of Canadian money and income data. *Journal of the American Statistical Association*, *74*(367), 553-560.

Işıldak, M. S. (2022). Bitcoin, altın ve dolar nedensellik analizi: Toda Yamamoto yaklaşımı uygulaması. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 1-15.

Kapetanios, G., Shin, Y., & Snell A. (2006). Testing for cointegration in nonlinear smooth transition error correction models. *Econometric Theory*, *22*(2), 279-303.

Karadeniz, Y. (2022). Enflasyon ve bütçe açığı arasındaki kuadratik ilişki: Türkiye örneği. *Sayıştay Dergisi*, *33*(125), 291-309.

Koyuncu, F. T., (2014), Causality Network Between Budget Deficit, Money Supply

and Inflation: An Application to Turkey. *International Journal of Business and Social Science*, *5-10*(1), 225- 235.

Le, P. N. (2023). The Impact of Cryptocurrencies on the Financial Market: National and International Monetary Systems. In *Mainstreaming Cryptocurrency and the Future of Digital Finance* (Ed. H. Taherdoost, pp. 85-117). IGI Global.

Luis, C., & Marco, E. T. (2006). Macroeconomic dynamics of fiscal deficits and inflation. *International Monetary Fund (IMF)*, No. 03/65, 16-18.

Lyócsa, Š., Molnár, P., Plíhal, T., & Širaňová, M. (2020). Impact of macroeconomic news, regulation and hacking exchange markets on the volatility of Bitcoin. *Journal of Economic Dynamics and Control*, *119*, 103980.

Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, *29*(5), 2011-2015.

Mamedov, N., & Koç, S. (2023). Bitcoin ile borsa endeksleri ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri için panel veri analizi uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *19*(1), 34-60.

Maraş, G., & Dumrul, C. (2019). Türk ekonomisinde bütçe açığı ve enflasyon ilişkisinin sınır testi yaklaşımı ile eş-bütünleşme analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *54*, 314-342.

Mavrotas, G., & Kelly, R. (2001). Old wine in new bottles: Testing causality between savings and growth. *The Manchester School*, *69*, 97-105.

Metin, K. (1998) The Relationship between Inflation and the budget deficit in Turkey. *Journal of Business and Economic Statistics*, *16*(4), 412-22.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). *Tax and fiscal policies after the COVID-19 crisis*. OECD Publishing.

Prypto (2016). *Bitcoin for dummies*. New York: John Wiley and Sons.

Rastogi, S., & Kanoujiya, J. (2022). Impact of cryptos on the inflation volatility in India: an application of bivariate BEKK-GARCH models. *Journal of Economic and Administrative Sciences* (ISSN: 1026-4116).

Ryan, J., & Diorio, J. (2023). *Crypto decrypted: Debunking myths, understanding breakthroughs, and building foundations for digital asset investing*. Wiley.

Sachs, J. D. (Ed.). (1990). *Developing country debt and economic performance, Volume 2: Country studies-Argentina, Bolivia, Brazil, Mexico*. Chicago: University of Chicago Press for the National Bureau of Economic Research.

Sarker, P. K., & Wang, L. (2022). Co-movement and Granger causality between Bitcoin and M2, inflation and economic policy uncertainty: Evidence from the U.K.

and Japan. *Heliyon*, *8*(10), e11178. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11178

Satıcı, H. K. (2019). *Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığı, döviz kuru ve enflasyon ilişkisi: Türkiye örneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

Sivrikaya, A. (2020). The relationship between Bitcoin trade volume and inflation uncertainty: Evidence from Turkey. *Third Sector Social Economic Review*, *55*(4), 3037-3049.

Smales, L. A. (2022). Cryptocurrency as an alternative inflation hedge?. *Available at SSRN 3883123*.

Tanzi, V. (1977). Inflation, lags in collection, and the real value of tax revenue. *International Monetary Fund Staff Papers*. *24*, 154-67.

Tanzi, V. (1978), Inflation, real tax revenue, and the case for inflationary finance: Theory with an application to Argentin. *IMF Staff Papers*, *25*, 417-451.

Tanzi, V. (1980). *Inflation and personel income tax*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tayyar, A. E. (2019). Türkiye'de sektörel elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi: MWALD temelli nedensellik analizlerinin uygulanması. *Third Sector Social Economic Review*, *54*(4), 1937-1956.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, *66*(1-2), 225-250.

Toplu, E. (2021). *Bitcoin'in kullanım sebepleri ve rezerv para birimleriyle karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR). (2017). *Realizing human rights through government budgets*. New York: United Nations.

Wolde-Rufael, Y. (2004). Disaggregated industrial energy consumption and GDP: the case of Shanghai, 1952–1999. *Energy Economics*, *26*(1), 69-75.

Yenisu, E. (2019). Türkiye'de enflasyonun makroekonomik belirleyicileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *7*(1), 43-58.

Yıldırım, U. (2005). *Bütçe açıklarının finansmanı ve makro ekonomik etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.

Yılmaz, E., & Süslü, B. (2015). The calculation of weighted price elasticity of tax: Turkey (1998-2013). *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, *5*(1), 337-346.

6. BÖLÜM

TERÖR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Hayati AKSU[1]
Atatürk Üniversitesi
İİBF-İktisat Bölümü
htks2023@gmail.com
https://orcid.org/ 0000-0001-6501-3513

Dr. Öğr. Üyesi Serhat ALPAĞUT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
salpagut@agri.edu.tr
https://orcid.org/ 0000-0001-7326-4048

ÖZET

Ülkelerdeki terör olayları sadece yerel etkiler göstermeyip tüm dünyayı etkilemektedir. Bu sebeple terörün yaratığı olumsuz dışsallıkları doğru bir şekilde belirlemek ve ekonomi üzerindeki etkilerini doğru bir şekilde tanımlamak elzemdir. Bir terör olayının kısa vadede ve uzun vadede neden olduğu etki birbirinden farklıdır. Hükümetler terörün neden olduğu bu etkileri bertaraf etmek veya en aza indirmek amacıyla bir dizi para ve maliye politikaları uygulamaktadır. Bu anlamda doğru politikaların uygulamak, politikaların zamanlaması

1 Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Bilim dalında 2022 yılında Dr. Öğr. Üyesi Hayati AKSU danışmanlığında Serhat ALPAĞUT tarafından savunulmuş olan "Terör, turizm ve ekonomik büyüme: Türkiye ve Akdeniz Havzası ülkeleri üzerine incelemeler" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

konusunda doğru seçim yapmak, politikaları en düzgün şekilde uygulamak terörün maliyetlerini en aza indirmek açısından önem arz etmektedir. Bunun için de terör sorununa dikkatlice yaklaşmak ve tüm hatları ile tespit etmek öncelik olmalıdır. Bu çalışma terör ve ekonomik büyüme arsındaki ilişkiyi detaylı incelemiştir. Terörün etkilerini doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak iki ayrı temelde ele almıştır. Çalışmadan elde edilen sonuç terörün sadece ekonomik büyüme üzerinde değil ekonomiyi oluşturan makroekonomik unsurların tamamına etki ettiğidir. Bu sebeple terör ve büyüme ilişkisinde çalışmada bahsedilen makro ekonomik etkilerin dikkate alınması önem arz etmektedir.

GİRİŞ

Ekonomi, birçok değişkenin etkilediği kompleks bir bütünü ihtiva etmektedir. Bu anlamda ekonomistler, ekonomiyi etkileyen değişkenlerin yönünü ve şiddetini, ekonominin barış gibi istikrarlı ve savaş gibi istikrarsız dönemlerinde dikkatlice inceleme altına almışlardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı dönemleri arasında geçen sürede Keynes, Pigou, Robbins gibi iktisatçılar savaş ve barış dönemleri arasındaki ekonomide gerçekleşen değişiklikleri incelemişlerdir (Alp, 2013: 2). Terör olayı da neden olduğu zararlar nedeniyle savaş dönemine benzemektedir. Özellikle 1970'lerdan sonra terör olayları tüm dünyada artış göstermiştir.

Terörün oluşturduğu maliyetleri literatürde doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Doğrudan maliyetler, terör olayı sonucu oluşan fiziki malın hasarı, onarımı veya yeniden imarı maliyetleri olarak nitelenebilir. Bunun yanında Sandler vd., (2009) gibi araştırmacılar can kayıplarının birer maliyet olduğunu düşünerek, hayatını kaybetmiş kişilerin ülkede ortalama bir maaş aldıklarını varsayarak ölüm ve yaralanmaları da terörün doğrudan maliyetlerine dâhil etmişlerdir. Dolaylı maliyetler ise hesaplanması en zor olan kısımdır. Çünkü bu hususlar neredeyse ekonominin tüm ekonomik birimlerini etkiler niteliktedir.

1. TERÖRÜN MALİYETLERİ

Küresel Terör Endeksi (GTI) yıllık raporlarında dünyada gerçekleşen terör olaylarının detaylı incelemesi ve terörün ekonomik maliyetinin hesaplaması gerçekleştirilmektedir. GTI (2018) raporundaki incelemede terörün ekonomilere etkisi; ölüm, yaralanma, hâsıla azalması ve altyapı yatırımlarının zarar görmesinden doğan maliyet olarak 4 kategoride incelenmektedir.

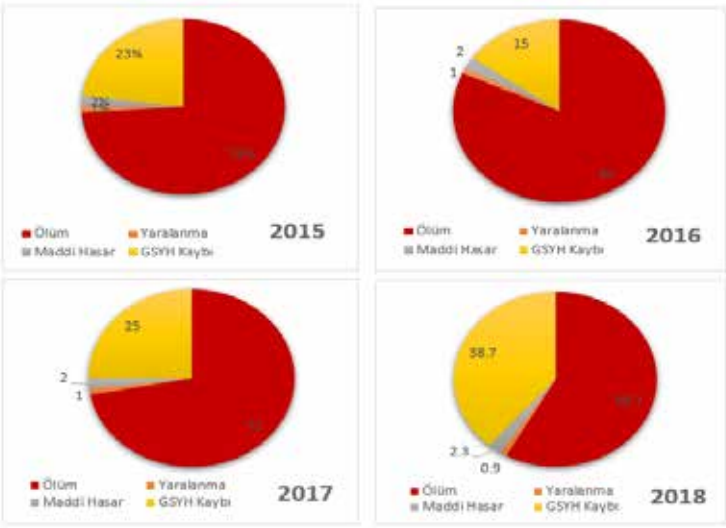

Şekil 1. *Terörün yıllar itibariyle ekonomik maliyetleri*

Kaynak: GİT 2015;2016; 2017; 2018 raporlarındaki verilerle düzenlenmiştir.

Şekil 2.1 tüm dünya ülkeleri için 2015-2018 yılları itibariyle terörün ekonomiye toplam etkilerini ifade etmektedir. Raporda kullanılan hesaplama yaklaşımı, McCollister ve French (2010) tarafından yazılan "Suçun topluma maliyeti" çalışmasındaki metodoloji üzerine uygulanmış halini ifade etmektedir. Şekil 2.1'e göre yaralanmalardan kaynaklanan maliyetler yıllar itibariyle değişiklik göstermemekte toplam maliyetin %1'i oranında yatay seyretmektedir. Ölümlerin maliyeti 2015 yılında %74 iken 2016 yılında %81'e yükselmiş daha sonra 2017 yılında %72'ye ve sonrasında 2018 yılında %58'e düşüş göstermiştir. 2018 yılında ölümlerin önemli derecede düşüşü aynı yıl maliyetlerde de düşüşe neden olmuştur. Ekonomik maliyet olarak GSYH azalışına bakıl-

dığında ise 2015 yılında %23, 2016 yılında %15, 2017 yılında %25 ve 2018 yılında % 38.7 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle ölüm sayıları düşmesine rağmen GSYH kayıpları artmaktadır. Bu durum terörün yarattığı fiziki (doğrudan) maliyetlerden ziyade dolaylı maliyetlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

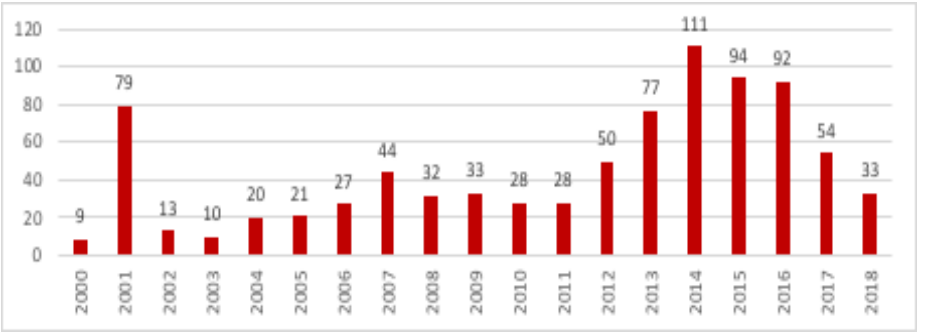

Şekil 2. *Terörün doğrudan maliyetleri toplamı*

Kaynak: Global Terrorism İndex, 2019: 29)

Şekil 2.2. terörün tüm dünya için doğrudan maliyetlerinin parasal olarak (milyar dolar) ifadesidir. 2001 yılında önemli bir yükseliş olduğu görülmektedir.2001 yılında 79 milyar dolarlık seviyenin 67 milyar dolarlık kısmı 11 Eylül ABD İkiz Kulelerine saldırılardan kaynaklanmaktadır. Bu yıldan sonra terör maliyetlerinde 2002-2007 yılları arasındaki artış, Irak'ın işgali ve devamında dini temelli terör örgütlerinin tüm ülkelerde artış göstermesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Pakistan, Afganistan ve Filipinler'de gerçekleşen terör olayları ile Irak'ta devam eden terörizm, 2007-2010 yılları arasında terörün hala yüksek seviyelerde olmasının nedenidir. 2011 yılında terörizmden en fazla etkilenen ülkeler Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Yemen'dir. Bu ülkeler de dâhil olmak üzere terörizmden etkilenen ilk on ülke toplam küresel terör olaylarının yüzde 87'sini oluşturmaktadır (GTI, 2012: 2). 2012 yılında toplam ölüm sayısı 11.133, 2013 yılında ise 18.111 olarak gerçekleşmiştir. İki yıl arasında % 61'lik artış görülmektedir. 2013 yılında terörizmden en fazla etkilenen ülkeler Irak, Afganistan, Pakistan, Nijerya ve Suriye'dir. Sorumlu dört terör örgütü ise IŞİD, Boko Haram, Taliban ve El Kaide'dir (GTI, 2014: 2). Aynı dönemde terör olayları sonucu 50'den fazla ölüm yaşayan ülke sayısı ise %15'ten %24'e yükselmiştir. Terörist faaliyetler 2014 yılında en yüksek

seviyesine ulaşmış ve ölüm sayısı 32.765'e yükselmiştir. 500'den fazla ölüm yaşayan ülke sayısı ise 11'dir. Nijeryalı cihatçı grup olan Boko-Haram ve Suriye'deki terörist grup olan İŞİD 2014 yılında terörle ilgili toplam ölümlerin % 51'inden sorumludur. Bu sonuçlar 2011 ve 2014 yılları arasında artış gösteren terörün doğrudan maliyetlerinin nedenleridir. 2014 yılında terörizmden en fazla etkilenen ülkeler Irak, Afganistan, Nijerya, Pakistan ve Suriye'dir. 2015 yılında ise 29.376 ölüm gerçekleşmiştir (GTI, 2015: 2). Bu ölümlerin %72'si Irak, Afganistan, Pakistan, Nijerya ve Suriye'de gerçekleşmiş ve sorumlu terörist gruplar IŞİD, Boko Haram, Taliban ve El Kaide'dir. 2016 yılında toplam ölüm sayısı 25.673 olmuştur ve bu ölümlerin çoğu Suriye, Afganistan, Pakistan ve Nijerya'da gerçekleşmiştir. Bu yılda dünyada her 3 ülkeden 2'sinde terörden dolayı en az 1 ölüm gerçekleşmiştir (GTI, 2016: 2).

Şekil 2.2 terörün toplam doğrudan maliyetlerini ifade etmektedir. Terörün dolaylı maliyetleri de eklendiğinde toplam maliyet çok daha yüksek seviyelere gelmektedir. 2015 yılı terörün toplam maliyetinin 13.6 trilyon dolar olduğu ve dünya hasılasının %17'sini temsil ettiği tahmin edilmektedir (GTI, 2016: 62). 2016 yılında ise bu rakam 14.3 trilyon dolardır ve dünya hasılasının %12,6'sına denk gelmektedir (GTI, 2017: 3). 2017 yılında terörün doğrudan ve dolaylı maliyetlerinin tahmini toplamı 14.73 trilyon dolardır ve dünya GSYH'sinin %12.4'üne tekabül etmektedir (GTI, 2018: 29). 2018 yılında ise 14.1 trilyon seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir (GTI, 2019: 3).

1.1. Doğrudan Maliyetler

Doğrudan maliyetler, saldırıların hemen sonra gerçekleşen insan hayatının kaybedilmesi ve yaralanmalardan kaynaklanan maliyetleri içermektedir. Bu maliyetler; binalar, altyapı, taşıtlar gibi mülklerin kaybı, saldırıdan sonra oluşan bakım ve acil güvenlik maliyetleri (itfaiyeciler ve polis), enkaz kaldırma maliyetleri, saldırıdan hayatta kalanlarına ve mağdurların ailelerine acil psikolojik yardımın maliyeti ile saldırılardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen ekonomik faaliyetlerdeki kayıp veya gecikmelerden kaynaklanan maliyetlerdir (Buesa vd., 2007: 491).

1.1.1. Zarar gören sabit sermayenin maliyeti

Terörizmin doğrudan maliyetleri tahrip olmuş maddi duran varlıkların değerini içerir. Ekonomik faaliyet kesintiye uğrayabildiğinden kayıp ücretler ve

diğer gelir biçimleri de terörizmin doğrudan maliyetlerinin bir parçasıdır (Enders ve Olson, 2012: 6). Ender ve Olson (2012), ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırısının doğrudan maliyetlerini Survey of Current Business (2001)'den elde ettiği ve aktardığı bilgilere göre; zarar gören özel mülklerin değeri (düşürülen dört uçağın değeri dâhil) 14.0 milyar dolar ve zarar gören kamu mallarının değeri 2.2 milyar dolardır. Terörist eylem sonucu birçok işletmede gerçekleşen iş durması sonucu kaybedilen ücret ve maaşların toplamı 3.3 milyar dolardır. Bununla birlikte bazı devlet çalışanlarına 11 Eylül saldırıları sonucunda 0,8 milyar dolar fazla mesai ödemesi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra genel ücret ve maaş seviyelerinin 2,5 milyar dolar düştüğü bildirilmiştir. Ayrıca eylem sonucu oluşan enkazın kaldırılması için harcanan hafriyat masraflarının 10 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Ender ve Olson, 2012: 6-7).

11 Mart 2004 günü İspanya'nın Madrid şehrinde Atocha tren istasyonunda gerçekleşen bombalı saldırı sonucunda 191 kişi yaşamını yitirmiş, 1,500 kişi de yaralanmıştır (Buesa vd., 2007: 490). Dört banliyö treninde peş peşe patlayan bombalar Avrupa'nın 1988'deki Lockerbie olayından sonra yaşanılan en kanlı terör eylemi olarak kayıtlara geçmiştir.

Tablo 1. Madrid saldırısı sonucu oluşan doğrudan maliyetler

Kurtarma maliyeti ve ilk yardım	2.176.875
Mağdurlara verilen sağlık maliyeti	5.156.878
Mağdurlara tazminat	134.120.325
Mağdurların ücret kaybı	2.375.988
Altyapı ve konut zararları	5.269.542
Mağdurlara psikolojik yardım	4.938.740
12 Mart gösterisi	57.365.450
Diğer	180.964
Toplam Maliyet (Euro)	211.584.762

***Kaynak*:** (Buesa vd., 2007: 506)

Buesa vd., (2007), terörist saldırılarının İspanya ekonomisi üzerindeki doğrudan maliyetlerini ölçmektedirler. Maliyetlerin detayları Tablo 2.1'de belirtilmiştir. Buna göre saldırıların toplam maliyeti yaklaşık 211 milyon Euro olarak belirtilmiştir.

1.1.2. Ölü ve yaralılardan doğan maliyetler

Terörün yarattığı en yüksek maliyet kişilerin yaşamlarını kaybetmesi, yaralanması veya terör eylemi sonunda bozulan psikolojileridir. Kişiler yaşamları boyunca çalışır ve çalıştıkları süre boyunca katma değer yaratırlar. Ölümleri ile bu yaratılan katma değer son bulur. Terörden kaynaklanan ölüm ve yaralanmaların ekonomik maliyeti hesaplanmak istediğinde gösterge olarak bu katma değer kullanılabilmektedir. Sandler, Arce ve Enders (2009) makalesi bu duruma örnek bir çalışmadır. Çalışmada ortalama kişi başına GSYH değeri, ortalama ömür beklentisi hesaba katılarak ölümlerin ve yaralanmaların maddi değeri hesaplanmıştır. Bu hesaplanan değerler kişinin gelecekte elde edeceği gelirler olduğundan bu değeri bugüne indirgeyebilmek için %5 iskonto uygulamışlardır. Buna göre 2005 yılında gerçekleşen 550 ölümün maliyetinin ortalama gelir 1000 dolar olduğunda yaklaşık 13-14 milyon dolar olduğu, ortalama gelirin 5000 dolar olduğunda ise toplam maliyetin 65-70 milyon dolar olduğu ifade edilmektedir (Sandler vd., 2009: 34).

1.2. Dolaylı Maliyetler

Terörle ile ilgili yapılan çalışmalarda gerek kullanılan girdiler gerekse terör olaylarının neden olduğu zararlar açısından bir görüş birliği bulunmayıp farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunun nedeni terör olaylarının sadece doğrudan değil dolaylı maliyetlerinin de bulunmasıdır (Ay vd., 2018: 5). Terörün oluşturduğu korku ve endişe ortamı, bireylerin tüketim ve tasarruf alışkanlıklarında ve yatırımlar üzerinde değişimlere neden olarak nihayetinde ülkenin büyümesine negatif etki etmektedir.

Terörizmin ekonomik faaliyetler üzerindeki dolaylı etkisi Frey vd., (2007) tarafından üç farklı yolla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Birincisi, terörist saldırılar kırılgan sektörler olduğundan turizm ve doğrudan yabancı yatırımların terörden etkilenmeyen ülkelere yönlenmesine neden olmaktadır. İkincisi, terörizm yüksek bir belirsizliğe neden olmakta ve böylece bireylerin tasarruf,

yatırım ve tüketim davranışlarında değişikliklere neden olmaktadır. Üçüncüsü, güvenlik önlemlerindeki artıştan dolayı artan kamu harcamaları neticesinde kaynakların daha verimli alanlarda kullanılması mümkün olmamaktadır (Frey vd., 2007: 2).

Terörün ekonomi üzerine yarattığı etki birçok makroekonomik olgu üzerinde kendini hissettirebilir. Belirsizlik ortamının harcamaları negatif etkilemesine, yatırımcıların risklerin daha az olduğu alanlara kaymasına ve terörle mücadele sonucunda kamu harcamalarının artmasına ve dış ticaret dengesinde bozulmalara neden olabilmektedir.

1.2.1. Terör ve İşsizlik İlişkisi

Her ülke için işsizlik oranının terörizm ile önemli bir pozitif ilişki içinde olması beklenmektedir. Çünkü işsizlik toplumda karşılanmamış ekonomik beklentiler oluşturmakta ve işsizlerin siyasi şiddete yönelimini artırabilmektedir (Piazza, 2006: 166).

Terör ve büyüme arasında muhtemel bir negatif ilişkinin işsizlik üzerinde de teorik olarak negatif etki yaratması beklenmektedir. Bu beklenti ile Goldstein (2005) 117 ülke üzerine yaptığı çalışma, Sayre (2009) Batı Şeria için yaptığı çalışma Altay vd., (2013) Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır için çalışmaları, Okafor ve Peiesse (2018) Sahra Altı Afrika, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya'dan 38 ülke üzerine yaptıkları çalışmadan elde edilen bulgular, terörün işsizliği artırdığı yönündedir.

Terör ve işsizlik konusunda başka bir görüş ise işsizliğin terör olaylarına yol açıp açmadığıdır. Honaker (2008) Kuzey İrlanda için çalışması, Oyefusi (2010), 2005 yılında 1300 kişinin katılımıyla yaptığı anket çalışması ile Nijerya için çalışması, Caruso ve Schneider (2011) Batı Avrupa için çalışması, Caruso ve Gavrilova (2012) Filistin için çalışması, Schomaker (2013) Ortadoğu ve Kuzey Afrika için çalışması, Yıldırım ve Öcal (2013), Türkiye için çalışması, Akhmat vd., (2014) 6 Güney Asya ülkesi için yaptıkları uygulamada ise işsizliğin teröre neden olabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

1.2.2. Terör, Enflasyon ve Yoksulluk İlişkisi

Enflasyon makroekonomi yönetiminde hayati bir rol oynamaktadır. Klasik iktisat teorileri para arzının bir ekonominin reel değişkenleri üzerinde hiçbir

etkisi olmadığı ileri sürülmektedir. Reel olarak ekonomi tam istihdam düzeyinde çalıştığı için enflasyonun kaynak tahsisi ve ekonomik rekabet üzerinde hiçbir etkisi yoktur. John Maynard Keynes ise enflasyonun üreticinin tekelci davranışı nedeniyle milli gelir dengesindeki değişimlere etkisini incelemiştir. Bir ekonomide yüksek enflasyonun eşit olmayan kaynak tahsisine neden olabildiği görüşünü savunmaktadır (Shahbaz, 2013: 496).

Kaynakların adaletsizce dağılımı toplumlarda gelir adaletsizliğine yol açmakta, toplumlarda zengin ve fakir arasında bir uçurum oluşturmakta veya var olan uçurumu daha da derinleştirmektedir. Özellikle birikimlerini enflasyondan korumak için finansal kaynaklara çok az erişimi olan veya hiç erişimi olmayan vasıfsız işgücünü daha fazla etkilemektedir. Sonuç olarak enflasyon gelir eşitsizliğini ve dolayısıyla yoksulluğu artırmaktadır (Shahbaz, 2010: 613). Oluşan bu gelir adaletsizliği terörü artırabilme potansiyeline sahiptir. Örneğin Fielding ve Shortland (2010), ekmek fiyatındaki artışın Mısır'da şiddet olayları arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Ekmeğin fiyatı arttıkça zarar gören Mısırlı sivillerin sayısının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu ilişkinin aksine Caruso ve Schneider (2010), yirmi ülke üzerine yaptığı çalışmada terör olaylardaki kurbanlarının sayısı ile enflasyon arasında güçlü bir negatif ilişki bulmuşlardır. Bunun yanında terör olaylarının görülme sıklığı ve enflasyon arasında da negatif ilişki olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Shahbaz vd. (2013), 1971-2010 veri dönemi için Pakistan'daki terörün ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine etkilerini araştırdığı çalışma sonucunda enflasyon, büyüme ve terörizm arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını savunmaktadırlar. Akıncı vd., (2014), 45'i gelişmiş, 77'si gelişmekte olan ve 30'u az gelişmiş olmak üzere toplam 152 ülke üzerine yaptıkları çalışmanın sonucuna göre terör eylemleri, yatırımları olumsuz etkilemekte ve üç ülke grubunda da terör eylemleri enflasyon düzeyini artırmaktadır.

1.2.3. Terör, Tüketim ve Tasarruf İlişkisi

Terör saldırıları toplumunun talep kalıplarını değiştirebilir. Hane halkı, firmalar ve hükümetler teröre maruz kaldıktan sonra farklı tercihler sergileyebilir. Özellikle talepteki düşüşler ulaşım ve turizm sektörleri tarafından daha yoğun hissedilmektedir. (Brück ve Wickström 2004: 4). Terör olayları kişilerin tasarrufu üzerinde de etkili olmaktadır. Fielding (2003), terör ve şiddet olaylarının kişilerin tasarruflarını azaltıcı yönde etki gösterdiği yönünde sonuçlar

elde etmiştir. İsrail üzerine yaptığı çalışmada 1970'lerden sonra gerçekleşen politik istikrarsızlığın kişilerde ekonomik olmayan kaygılardan dolayı tüketimi artırdığını ve tasarrufu azalttığı yönünde bulgular elde etmiştir. 1988-1999 yıllarını kapsayan çalışma, İsrail'in tasarruf oranının uluslararası standartlara göre çok düşük olduğu yönündedir. Şiddet seviyesi sıfıra düşecek olsaydı tasarruflarda artış olacağını (ortalama şiddet düzeyinde değerine bağlı olarak) ve İsrail'deki tasarruf oranını uluslararası ortalamaya yaklaştıracağını belirtmektedir (Fielding, 2003a: 300).

Başka örnek ise ABD'de gerçekleşen 11 Eylül terör olaylarından sonra tüketici güveninde görülen düşüşlerdir. Terör olayından sonra belirli bir süre tüketici güveninde ciddi düşüşler olsa da devamında iyileşmeye başlamıştır. İyileşmeye rağmen orta vadede güven kaybının ABD büyüme verileri üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Bu durum terörün tüketim üzerine olumsuz etkisine ek olarak saldırının yarattığı psikolojik etkinin tüketiciler açısından ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir (Baily, 2001: 1-2). Terörün tüketim üzerine etkisini araştıran bir başka çalışma ise Eckstein ve Tsiddon (2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. İsrail ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada terörün büyüme, yatırım, ihracat ve dayanıksız tüketim malları üzerine etkisini incelemişlerdir. Bulgular, terörizmin reel GSYH maliyeti 2001 yılı sonunda kişi başına gelir 1000, 2002 sonunda kişi başına 1700 ve 2003'ün sonunda ise 2500 dolardır. Terörizmin yatırım üzerindeki etkisi reel GSYH'nin iki katı, dayanıksız tüketim harcamasının ise üç katı olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra terörün kişi başına yıllık tüketimi %3 oranında azaltacağı sonucuna ulaşmışlardır. Aynı ülke üzerine yapılan iki farklı çalışmada Fielding (2003) terörün tasarrufu artıracağı, Eckstein ve Tsiddon (2004) ise terörün tüketimi azaltacağı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Terör olayları ülke içinde yerleşiklerin yatırım seviyesinde de etkili olmaktadır. Terör ortamı bireylerde olduğu kadar firmaları da belirsizliğe itmektedir. Bireylerin tüketim harcamalarında gerçekleşen azalış firmaların satışlarına yansımakta ve firmalar yeni yatırımlarda isteksiz davranmaktadır (Baily, 2001: 3).

Yatırımcının terörden etkilendiği yönündeki genel kabulü destekler nitelikte yapılan çalışmalardan biri Fielding (2003b) çalışmasıdır. Çalışmada İsrail'de terörün bitmesi, barışın kararlılıkla sürmesi ve ölümlerin sıfırlanması durumunda ülkede inşaat yatırımının % 27.9, makine ve teçhizat yatırımının ise % 14.6 daha fazla olacağı bildirilmektedir (Fielding, 2003b: 176).

1.2.4. Terör ve kamu harcamaları ilişkisi

İç güvenlik harcamaları terörün en büyük maliyetlerinden biridir. Bununla birlikte bu rakamın hesaplanması zordur. Dahası kamu harcamaları birçok faaliyet türünü kapsadığından dolayı tahsis edilen harcamaların ne kadarının doğrudan terörle ilgili olduğunu ne kadarının diğer hizmetlerle ilgili olduğunu görmek zordur (Enders ve Olson, 2012: 24). Hükümetler tarafından gerçekleştirilen terörle mücadele programları ve bunun sonucunda artan savunma harcamaları toplam kamu harcamalarında artış meydana getirmektedir. ABD'de 11 Eylül sonrası ülke güvenlik harcamaları 2001'de 56.0 milyar dolardan 2005'te 99.5 milyar dolara yükselmiştir. Federal hükümet harcamaları 32.4 milyar dolar, eyalet ve yerel yönetim güvenlik harcamaları 1.7 milyar dolar artarken özel sektörün güvenlik harcamaları ise 9.4 milyar dolar artmıştır. Toplam yurt içi güvenlik harcamalarında ise 43,5 milyar dolarlık artış gerçekleşmiştir (Hobijn ve Sager, 2007: 4).

Terörist gruplar, doğrudan maliyetleri maksimize etmek yerine saldırılarının dolaylı maliyetlerini en üst düzeye çıkarmakla daha fazla ilgilenmektedirler. Terörizm, asimetrik bir savaş eylemidir. Savaşçı olmayanlara saldırdıklarından dolayı teröristlerin genellikle doğrudan bir askeri zafer umudu yoktur. Bunun yerine hedefleri maliyet oluşturarak teröristlerin hükümetten isteklerinin bir kısmının veya tamamının kabul edilmesini sağlamaktır. Teröristler, kamunun ve özel sektörün terör saldırılarının sayısını, şiddetini ve sonuçlarını azaltmak ya da hafifletmek için gerekli harcamaları yapacağının farkındadırlar. Savunma için kullanılan kaynaklar nihai mal ve hizmetleri üretmek için kullanılabileceğinden dolayı terörizm ya da savunma harcamalarının büyümeye negatif etki etmesi beklenmektedir (Enders ve Olson, 2012: 27-28). Böylece terörden dolayı yapılan kamu harcamaları kaynakların terörle birlikte yeniden tahsisini gerektirmektedir. Terör olayları gerçekleşmeseydi kaynaklar eğitim, sağlık, kültür gibi faaliyetlere yönlendirecek iken terörle beraber kaynaklar savunma harcamalarına ikame edilmiş olacaktır.

Gupta vd., (2004) çalışması, terördeki artışın vergiyi ve savunma harcamalarını artırdığı, artan savunma harcamalarının ise büyümeyi olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Blomberg ve Hess (2004), 177 ülkeye üzerine yaptıkları panel çalışmada ise yatırımların ve kamu harcamalarının terörle yakından ilgili olduğu ve artan terör eylemleri sonucunda kamu harcamalarındaki artışın özel

sermaye oluşumunu negatif etkileyeceği görüşündedir. Hükümet harcamaları özel sermaye oluşumunu dışlamaktadır ve ekonomik büyüme düzeyinin düşmesine yol açmaktadır.

1.2.5. Terörün sektörlere etkisi

Terör saldırıları sonucunda hane halkı, firmalar ve hükümetler farklı iktisadi davranışlar sergileyebilirler (Brück ve Wickström, 2004: 4). Örneğin bireysel hisse senedi fiyatları yatırımcıların geleceğe dair umutlarını ve korkularını yansıtmaktadır. Terörist saldırılar ve diğer öngörülemeyen felaket olaylarının hisse senetleri ve tahviller üzerinde ciddi etkileri olabilmektedir. Finansal piyasalarda alım ve satım kararları hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu sebeple terörist olaylar sonucunda yatırımcılar genellikle daha güvenli finansal araçlara geçiş yapmayı tercih edebilir ve panik satışlar oluşturarak piyasadan kaçabilirler. Bu ilk panik, diğer yatırımcılar için belirsizlik oluşturabileceğinden piyasaların kısa bir sürede kaos ortamına dönüşme ihtimali aramaktadır (Chen ve Siems, 2004: 349).

Hisse senedi fiyatları, terörizmin ekonomik zararının belirlenmesinde kullanılan göstergelerden biridir. Hisse senedi fiyatları, bir şirketin gelecekteki beklenen kazanımlarını ve bu beklenen kazanımların gerçekleşme olasılığını yansıtır. Terörist saldırılar sonucunda artan güvenlik önlemlerinin, üretim ve iş yapma maliyetlerinin ve tüketicilerin tedirginliğinin artması talep azalmasına ve beklenen karlılığın düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca terörizm, bir firmanın piyasadaki beklentileri konusunda belirsizliğe yol açtığından risk primlerini artırmaktadır (Frey vd., 2007: 10). Böylece finansal piyasalarda ani dalgalanmalar gerçekleşmektedir. Alandaki ilk çalışmalardan Eldor ve Melnick (2004), İsrail'de günlük terör olayının sayısının 639'a ulaştığı 1990-2003 yılları arasında terörün İsrail döviz piyasası ve Tel Aviv Menkul Kıymetler Borsası (TASE) üzerindeki etkisini incelemektedir. Bulgular döviz piyasası ve borsanın terörden etkilendiğini göstermektedir. Çatışmanın 27 Eylül 2000'de yoğunlaşmasına kadar İsrail borsası gelişirken, bu tarihten sonra performansı önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Chesney vd., (2011) çalışmaları ise 11 yıllık zaman periyodunda 25 ülkeyi ele alarak terörün finansal piyasalara etkilerini incelemişlerdir. İsviçre borsası saldırılardan en yüksek seviyede etkilenirken Amerikan borsasının ise en düşük seviyede etkilendiği görülmüştür. Sektörel olarak bakıldığında ise sigorta sektörü ve havayolu endüstrisi teröre karşı en

yüksek hassasiyeti gösterirken bankacılık sektörü daha az hassasiyet göstermiştir. Altın endeksi ise emtia endeksine kıyasla daha az etkilenmiştir. ABD hükümet tahvil piyasası terörist saldırılar, doğal afetler ve mali çöküşlerden diğer ülkelere göre en düşük etkiyi gören ülkedir.

Terörün sigorta piyasası üzerine de önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle büyük miktarda kayıplara yol açan terör olaylarında sigorta konusu daha da önem arz etmektedir. 1993 yılında Londra'daki NatWest kule bombalamasında 70 milyon dolarlık sigortalı zararı gerçekleşmiştir. 1993 yılı şubat ayında Dünya Ticaret Merkezi'ndeki bombalamada 725 milyon dolarlık sigortalı zararı gerçekleşmiştir. 1992'de Londra finans bölgesi bombalanmasında 671 milyon dolarlık sigortalı zararı gerçekleşirken, 11 Eylül saldırısı 40 milyar dolar gibi yüksek bir sigortalı zararı ile sonuçlanmıştır (Enders ve Olson, 2012: 15-16). Buesa vd., (2007) ise 11 Eylül'den sonraki sigorta sektörü zararlarının 30 ila 58 milyar dolar arasında değiştiğini ifade etmektedir.

Bu yüksek maddi kayıplar, sigorta endüstrisinin poliçelerde terörü kapsam dışında tutmasına veya aşırı yüksek primler talep etmesine yol açmıştır. The Risk and Insurance Management Society tarafından 2002'de yapılan bir anket 11 Eylül sonrası firmaların yaklaşık 2/3'ünün sigorta poliçelerinin terör kapsamına alınmadığını göstermektedir. Bahsedilen dönemde terör kapsamına alınmayan şirketlerden bazıları Miami Dolphins ve New York Giants gibi büyük takımların stadyumlarıdır. Bunun dışında terörü poliçesine alabilen firmaların ise ödedikleri teminat tutarları çok yüksek boyutlara gelmiştir. Örneğin ABD'nin San Francisco eyaletinde bulunan Golden Gate Park, 2001 öncesinde 500 milyon dolara yaptırabildiği sigorta poliçesini 2002 yılında 1.1 milyon dolara yenileyebilmiştir (Smetters, 2004: 10-11). Bunun yanında Chicago'daki O'Hare Havaalanın sigorta primleri de saldırılar öncesi 750 milyon dolara poliçelenirken saldırı sonrası 6.9 milyon dolara sigortalanarak terör poliçe kapsamına alınmıştır (Kunreuther ve Michel-Kerjan, 2004: 203).

1.2.6. Terörün ödemeler bilançosuna etkileri

Ödemeler dengesi bir ekonomide belli bir dönemde yerleşik kişiler ile yabancılar arasında mal ve hizmet ticareti ile parasal alacak ve yükümlülüklerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur. Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve rezerv hesap olmak üzere üç ana hesaptan oluşmaktadır (Bulut vd., 2018: 49). Terör literatüründen

hareketle terörün cari işlemler hesabına, doğrudan yabancı yatırımlara ve sermaye hesabına etkileri bulunmaktadır.

1.2.6.1. dış ticarete etkisi

Terörist faaliyetler dış ticareti 3 farklı şekilde etkilemektedir. Birincisi, terörizm nedeniyle artan güvensizlik ve belirsizlik ortamı ithalat ve ihracat yapma maliyetini artırmaktadır (Frey vd., 2007: 11). İkincisi, bir terörist saldırıya tepki olarak güvenlik önlemlerindeki maliyet artışı; birim maliyetlerde ve işlem maliyetlerinde artışa neden olmaktadır. Özellikle sınır kapılarında bekleme sürelerindeki artış işlemlerin daha uzun sürelerde tamamlanmasına neden olmakta ve bu durum maddi kayıplara ve zaman kaybına sebep olmaktadır. 11 Eylül sonrası ABD-Kanada sınırında geçiş bekleyen tırların 20 saat boyunca beklemeleri örnek olarak verilebilir (Sezgin ve Sezgin, 2018: 206-207). Üçüncüsü, ticareti yapılan malların doğrudan yok edilmesi veya bir kısmının zarar görmesi riski vardır. 2015 yılı temmuz ayında ve 2016 yılı şubat ayında Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı'na terörist saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılar ile terör örgütleri ihraç ürünü olan petrole zarar vererek ihracatın olumsuz etkilenmesini hedeflemişlerdir (Kakışım, 2017: 436).

Konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalar, terörün dış ticaret üzerine etkilerinin negatif olduğu görüşünü savunmaktadır. Öncü çalışmalardan olan Nitsch ve Schumacher (2004), 1968-1979 yılları arasında 200 ülkede terörün dış ticaret üzerindeki etkisini değerlendirmek için uyguladığı çekim modeli sonucuna göre terörün hedef aldığı ülkelerde terör gerçekleşmeyen ülkelere göre önemli ölçüde daha az ticaret yapıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Blomberg ve Hess (2006), 1968 ve 1999 dönemini kapsayan 177 ülke için yaptıkları analizde, terör varlığının ikili ticarette %5.1'lik bir düşüşe neden olduğunu belirtmektedirler. Başka bir çalışmada ise Eckstein ve Tsiddon (2004), 1980-2003 döneminde İsrailde terör eylemlerinin ihracat seviyesini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

1.2.6.2. dış yardımlara etkisi

İşçi dövizlerinde oluşabilecek bir düşüş ve dış yardımlarda bir azalma cari hesap dengesine ve dolayısıyla ödemeler bilançosuna olumsuz etki edebilir.

Dış yardımın amacı yoksulluğun azaltılması veya yoksulların refah ve yaşam koşullarının iyileştirilmesidir. Birçok ülkede sağlık ve eğitime erişim gibi yoksulların refahını artıran harcamaları finanse etmek için yardımlar kullanılmaktadır. Dış yardımlar ve terörizm arasındaki inceleyen çalışmalarda görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı çalışmalar terörist faaliyetlerin azaltılmasında dış yardımın etkili olabileceğini belirtmektedir (Azam ve Delacroix, 2006: 331). Bapat (2011) ise dış yardımların terörist grupların hayatta kalma süresini uzatabileceği görüşündedir. Sebebi ise yardımı alan ülkenin yardım almaya devam etmek için terörizmle mücadelede beklenen mücadeleyi göstermeyebileceğidir.

Bununla birlikte terörle mücadele amaçlı yardımın etkinliğini belirleyen faktörler henüz tanımlanmamıştır. Bazı çalışmalar yardımı alan hükümetlerin yardımı etkin bir şekilde kullanma performansına göre etkin olabileceği görüşündedir. Young ve Findley (2011) ise yardımların eğitim, sağlık ve terörle mücadelede harcanması durumunda dış yardımların terörizmi azaltabildiğini vurgulamaktadır. Bazı çalışmalar ise yardımı alan ülkelerde yardımın dağıtımında gösterilecek yüksek bir hassasiyet ile terör üzerinde etkin bir sonuç alınabileceğini savunmaktadır. Örneğin Savun ve Hays (2011), terörizm üzerindeki yardımın etkisinin, onu uygulayan STK'ların etkinliğine bağlı olduğunu savunmaktadır.

1.2.6.3. doğrudan yabancı yatırımlara etkisi

DYY, fiziksel sermaye birikimi sağlayarak, üretken kapasite geliştirerek, teknoloji transferi ve yönetimsel bilgi birikimi yoluyla yerel emeğin becerilerini artırarak ve iç ekonomiyi küresel ekonomiye entegre ederek istihdam fırsatları yaratan bir sektördür (Evans ve Kelikume, 2018: 207). Ödemeler bilançosunun sermaye hesabında takip edilen doğrudan yabancı yatırımların azalması özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Yurtiçinde gerçekleşen terör olayları sonucunda sermaye terörist tehdidi olmayan yerlere kayma eğilimi gösterebilir (Abadie ve Gardeazabal, 2008: 3).

Terörün DYY üzerinde olumsuz bir etkisi olması ihtimalinde olası birkaç mekanizma mevcuttur. İlk ve en doğrudan olanı teröristler genellikle doğrudan yabancı yatırım yapacak firmalara (özellikle çalışanlarına veya fiziksel varlıklarına) saldırır, bu durum firmaları ev sahibi ülkeden çıkarır ve yeni yatırımı düşünen firmaların ülkeye girişini engeller (Lee, 2016: 2). İkinci etki terörist faaliyetler büyüme, dış ticaret ve finansal piyasalar üzerine olumsuz etki ede-

rek makroekonomik göstergelerin kötüleşmesine ve ülkenin ekonomik görünümünün olumsuz hale gelmesine yol açabilir. Böylece terörizm ekonomik beklentilerini de etkileyerek yabancı firmaların yatırım tercihlerini değişmesine yol açmaktadır. Üçüncü ve dolaylı bir etki ise terörist saldırıların yaygınlaşması hükümetlerin terörle mücadele konusunda daha fazla çaba göstermesine yol açacaktır. Hükümetlerin, terörün finansal kaynaklarını kesmek için finansal işlemlere sınırlamalar getirmesi yabancı şirketlerin faaliyetlerini engellenebilir. Ayrıca terörist faaliyetler güvenlik konularından dolayı ülkenin kamu harcamalarının artmasına ve özel- kamu sektörü arasındaki kaynak tahsisi etkinliğinde değişimlere neden olmaktadır. (Blomberg vd., 2004: 33). Hükümet tarafından yürütülen bu terörle mücadele önlemleri veya politika değişiklikleri yabancı yatırımcılara daha fazla maliyet getirebilir ve bu nedenle yatırımcılar için bu kabul edilebilir bir durum olmayabilir.

Enders ve Sandler (1996) terörizmin İspanya ve Yunanistan'da doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda İspanya % 13,5 ve Yunanistan'da % 11,9 yabancı yatırımların azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Enders, Sachsida ve Sandler (2006), 11 Eylül sonrası terörden dolayı ABD doğrudan yabancı yatırımlarının ülkelere gidişinde bir değişikliğe neden olup olmadığını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda OECD ülkelerinde terör ABD doğrudan yabancı yatırımları girişini çok küçük miktarda etkilemektedir. Yunanistan ve Türkiye'de ise sırasıyla % 5,7 ve % 6,5 oranında daha az DYY girişi gerçekleşmiştir. Li (2006), 129 ülkede terörizm ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Sonuç olarak terör eylemlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde önemli bir etkiye neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Abadie ve Gardeazabal (2008), terörizm riskindeki değişikliklerin ülkelerin sermaye tahsisleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, terör riskindeki bir artışın üretken sermayenin yeniden tahsis edilmesine neden olan yatırımların geri dönüşünü azalttığını göstermektedir. 110 ülkeden oluşan bir panel veri setini kullanarak terör riskindeki artışının net DYY pozisyonundaki GSYH'nin % 5'ine denk bir düşüşe neden olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Bandyopadhyay vd., (2011) 78 gelişmekte olan ülke üzerine yaptığı çalışmada yurtiçinde gerçekleşen bir terör olayı DYY üzerinde kendisinden 2,5 ila 3 kat daha fazla etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Dış yardımların ise terörün doğrudan yabancı yatırım üzerindeki olumsuz etkisini azaltıcı etkisi olduğunu belirtmektedirler.

Bununla birlikte Becker ve Rubinstein (2004) ve bazı akademisyenler terörün, ekonominin sadece küçük bir bölümünü olumsuz etkileyebileceği ve terörist faaliyetlerin genellikle ülke çapında değil sadece ülkenin belirli alanına hâkim olduğuna dikkat çekerek terörizmin DYY'yi etkilemeyeceğini dolaylı olarak savunmaktadır. Bunun yanında büyük veya zengin ülkelerin, yabancı yatırımcıları çeşitlendirme ve cezbetme yetenekleri nedeniyle terörizmin doğrudan yabancı yatırım üzerindeki daha az etkili olduğunu savunulmaktadır (Lee, 2016: 1-2).

KAYNAKÇA

Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and the World economy. European Economic Review, 52(1), 1-27.

Akhmat, G., Zaman, K., Shukui, T., & Sajjad, F. (2014). Exploring the root causes of terrorism in South Asia: everybody should be concerned. Quality & Quantity, 48(6), 3065-3079.

Alp, İ. A. (2013). Terörün ekonomik etkileri. Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 4(1), 1-19.

Azam, J. P., & Delacroix, A. (2006). Aid and the delegated fight against terrorism. Review of Development Economics, 10(2), 330-344.

Baily, M. N. (2001). Economic policy following the terrorist attacks (No. PB01-10).

Becker, G. S., & Rubinstein, Y. (2004). Fear and the response to terrorism: an economic analysis. University of Chicago mimeo, 93(1).

Bandyopadhyay, S., Sandler, T. M., & Younas, J. (2011). Foreign direct investment, aid, and terrorism: an analysis of developing countries. Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper No (2011).

Bapat, N. A. (2011). Transnational terrorism, US military aid, and the incentive to misrepresent. Journal of Peace Research, 48(3), 303-318.

Brück, T., & Wickström, B. A. (2004). The economic consequences of terror: A Brief Survey. HiCN Working Papers, (03).

Buesa, M., Valiño, A., Heijs, J., Baumert, T., & Gomez, J. G. (2007). The Economic cost of March 11: Measuring the direct economic cost of the terrorist attack on March 11, 2004 in Madrid. Terrorism and Political Violence, 19(4), 489-509.

Blomberg, S. B., Hess, G. D., & Orphanides, A. (2004). The macroeconomic consequences of terrorism. Journal of monetary economics, 51(5), 1007-1032.

Blomberg, S. B., & Hess, G. D. (2006). How much does violence tax trade?. The Review of Economics and Statistics, 88(4), 599-612.

Caruso, R., & Gavrilova, E. (2012). Youth unemployment, terrorism and political violence, evidence from the Israeli/Palestinian conflict. Peace economics, peace science and public policy, 18(2).

Caruso, R., & Schneider, F. (2011). The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994–2007). European Journal of Political Economy, 27, S37-S49.

Chen, A. H., & Siems, T. F. (2004). The effects of terrorism on global capital markets. European journal of political economy, 20(2), 349-366.

Chesney, M., Reshetar, G., & Karaman, M. (2011). The impact of terrorism on financial markets: An empirical study. Journal of Banking & Finance, 35(2), 253-267.

Eckstein, Z., & Tsiddon, D. (2004). Macroeconomic consequences of terror: theory and the case of Israel. Journal of Monetary Economics, 51(5), 971-1002.

Eldor, R., & Melnick, R. (2004). Financial markets and terrorism. European Journal of Political Economy, 20(2), 367-386.

Enders, W., Sachsida, A., & Sandler, T. (2006). The impact of transnational terrorism on US foreign direct investment. Political Research Quarterly, 59(4), 517-531.

Enders, W., & Olson, E. (2012). Measuring the economic costs of terrorism. The Oxford Handbook Of The Economics Of Peace And Conflict, 1-39.

Enders, W., & Sandler, T. (1996). Terrorism and foreign direct investment in Spain and Greece. Kyklos, 49(3), 331-352.

Evans, O., & Kelikume, I. (2018). The effects of foreign direct investment, trade, aid, remittances and tourism on welfare under terrorism and militancy. International Journal of Management, Economics and Social Sciences, 7(3), 206-232.

Fielding, D. (2003a). Counting the cost of the Intifada: Consumption, saving and political instability in Israel. Public Choice, 116(3-4), 297-312.

Fielding, D. (2003b). Modelling political instability and economic performance: Israeli investment during the Intifada. Economica, 70(277), 159-186.

Fielding, D., & Shortland, A. (2010). 'An eye for an eye, a tooth for a tooth': Political violence and counter-insurgency in Egypt. Journal of Peace Research, 47(4), 433-

447.

Frey, B. S., Luechinger, S., & Stutzer, A. (2007). Calculating tragedy: Assessing the costs of terrorism. Journal of Economic Surveys, 21(1), 1-24.

Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R., & Chakravarti, S. (2004). Fiscal consequences of armed conflict and terrorism in low-and middle-income countries. European Journal of Political Economy, 20(2), 403-421.

Hobijn, B., & Sager, E. (2007). What has homeland security cost? An assessment: 2001-2005. Current Issues in Economics and Finance, 13(2), 1-7.

Index, G. T. (2012). Capturing the ımpact of terrorism for the last decade (2012). Institute for Economics & Peace. Erişim: 22.02.2020, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2012-Global-Terrorism-Index-Report.pdf

Index, G. T. (2014). Capturing the ımpact of terrorism for the last decade (2014). Institute for Economics & Peace. Erişim: 22.02.2020, http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Terrorism-Index-Report-2014.pdf

Index, G. T. (2015). Measuring and understanding the ımpact of terrorism (2015). Institute for Economics & Peace, Erişim: 22.02.2020, http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf

Index, G. T. (2016). Measuring and understanding the ımpact of terrorism (2016). Institute for Economics & Peace. Erişim: 22.02.2020, http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf.

Index, G. T. (2017). Global terrorism index. (2017). Institute for Economics and Peace. Erişim: 22.02.2020, http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf

Index, G. T. (2019). Measuring the Impact of Terrorism. Sydney: Institute for Economics and Peace.

Kunreuther, H., & Michel-Kerjan, E. (2004). Policy watch: challenges for terrorism risk insurance in the United States. Journal of Economic Perspectives, 18(4), 201-214.

Lee, C. Y. (2016). Terrorism, counterterrorism aid, and foreign direct investment. Foreign Policy Analysis, 13(1), 1-19.

Li, Q. (2006). Chapter 11 Political violence and foreign direct ınvestment. Research İn Global Strategic Management, 12, 225-249.

McCollister, K. E., French, M. T., & Fang, H. (2010). The cost of crime to society: New crime-specific estimates for policy and program evaluation. Drug and alcohol

dependence, 108(1-2), 98-109.

Nitsch, V., & Schumacher, D. (2004). Terrorism and international trade: an empirical investigation. European Journal of Political Economy, 20(2), 423-433.

Okafor, G., & Piesse, J. (2018). Empirical investigation into the determinants of terrorism: Evidence from fragile states. Defence and Peace Economics, 29(6), 697-711.

Oyefusi, A. (2010). Oil, youths, and civil unrest in Nigeria's Delta: The role of schooling, educational attainments, earnings, and unemployment. Conflict Management and Peace Science, 27(4), 326-346.

Piazza, J. A. (2006). Rooted in poverty?: Terrorism, poor economic development, and social cleavages. Terrorism and political Violence, 18(1), 159-177.

Shahbaz, M. (2010). Income inequality-economic growth and non-linearity: A case of Pakistan. International Journal of Social Economics, 37 (8), 613-736.

Shahbaz, M. (2013). Linkages between inflation, economic growth and terrorism in Pakistan. Economic Modelling, 32, 496-506.

Smetters, K. A. (2004). Insuring against terrorism: the policy challenge. Brookings-Wharton Papers on Financial Services, 2004(1), 139-187.

Sandler, T., Arce, D. G., & Enders, W. (2009). Transnational terrorism. Global Crises, Global Solutions, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 516-562.

Sayre, E. A. (2009). Labor market conditions, political events, and Palestinian suicide bombings. Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 15(1), 1-26.

Schomaker, R. (2013). Youth bulges, poor institutional quality and missing migration opportunities-triggers of and potential counter-measures for terrorism in MENA. Topics in Middle Eastern and North African Economies, 15(1), 116-140.

Young, J. K., & Findley, M. G. (2011). Can peace be purchased? A sectoral-level analysis of aid's influence on transnational terrorism. Public Choice, 149(3-4), 365.

7. BÖLÜM

KOPENHAG OKULU VE GÜVENLİKLEŞTİRME POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN TÜRK ve BATI MEDYASINDA TERÖR HABERLERİ[1]

Dr. Serkan ÖKTEN
T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı
sokten@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0001-9531-3373

GİRİŞ

Toplumsal yapının en üst düzeydeki organizasyonu olan devletin önemli işlevlerinin belki de başında toplumun güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Bu görevi yerine getirmek için ise devletin sahip olduğu imkânlar sınırsız değildir. Bu çerçevede güvenlik konusunda politika belirlerken hangi konunun güvenlik sorunu olarak öncelenmesi gerektiği önem arz etmektedir. Bunun dışında bu güvenlik tehdidinin ortadan kaldırılmasında bazen de hem etkin mücadele hem de kaynak kullanımda tasarruf bakımından olağanüstü tedbirler alınması gerekebilmektedir. İşte bu bakış açısıyla ortaya çıkan Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi bir konunun nasıl güvenlik sorunu haline getirilerek kamuoyunda destek sağlanacağını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, güvenlikleştirme sürecinde devlet haricinde güvenlikleştirme aktörü

1 28-30 Eylül 2016 tarihlerinde Azerbaycan Bakü'de düzenlenen 1. Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar'da sözlü sunumu yapılan ancak tam metni yayımlanmayan "*Türk Medyasının Terör Haberlerinin Sunumunda Kamusal Yarar Bağlamındaki Yeri*" başlıklı bildiriye ait verilerin güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde ele alınarak genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

olarak medyanın da etkin bir niteliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Medya bu anlamda hükümetle beraber ya da kendiliğinden tehdidin güvenlikleştirilmesine imkân sunabilmektedir. Başta göç olmak üzere birçok konu günümüzde güvenlikleştirme unsuru olarak görülmekte ve akademik olarak da çalışılmaktadır. Bununla birlikte vesayetler savaşlarının sürdüğü bu yüzyılda, terörizm konusunun da güvenlikleştirmede her daim önemini koruduğu söylenebilir.

Zira terörizm, küreselleşmenin nimetleriyle kolay uygulanmasının yanı sıra sonuç alınması açısından uygun bir yöntem olma özelliğini korumakta, hatta bazen devletlerce bile desteklenen bir alternatif politika aracı haline dönüşebilmektedir. Bu aşamada ise medya bir aktör olarak devreye girmektedir (Akçay &, Çelenay, 2013, s. 184).

Bu çalışmada Türkiye, Fransa ve Belçika'nın ana akım yazılı medya örnekleri üzerinden hükümet dışı güvenlikleştirici aktör olarak medyanın terör haberlerini tehdit söylemi çerçevesinde nasıl ele aldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Fransa ve Belçika'da DAEŞ tarafından 13 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen Paris ve 22 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Saldırıları; Türkiye'de ise 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara Tren Garı önünde DAEŞ tarafından yapılan bombalı intihar saldırısı, 13 Mart 2016 tarihinde Ankara Güvenpark'ta PKK-PYD'nin düzenlediği bombalı intihar saldırısı ve 15 Temmuz 2016 tarihinde Fettulahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin ana akım yazılı medyada yansımaları ele alınmıştır. Bu kapsamda Fransa'dan 8, Belçika'dan 5, Türkiye'den ise 14 ana akım yazılı medya kuruluşu haberleri analiz edilmiştir.

1. KOPENHAG OKULU ve GÜVENLİKLEŞTİRME POLİTİKASI

1.1. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme

1980'ler itibarıyla güvenlik teorileri klasik ve çağdaş yaklaşımlar olarak iki yöne evrilmeye başlamıştır (Mavi, 2022, s. 252). 1985'te Kopenhag Üniversitesi bünyesinde oluşan Kopenhag Okulu'nun (Turgay, 2021, s. 8) temsilcilerinden Ole Waever'in 1995 yılında ilk kez 'güvenlik(siz)leştirme'

kavramını güvenliğin söylem üzerinden inşa edileceğiyle açıklaması bir dönüm noktası olmuştur. Ardından Ole Waever ile birlikte Barry Buzan ve Jaap de Wilde tarafından 1998 yılında yayımlanan "Security: A New Framework for Analysis" adlı eserle (Buzan vd., 1998) güvenliğin klasik tanımlamasının ötesinde yeni ve geniş bir tanımla konu ele alınmaya başlanmıştır.

Temel uluslararası ilişkiler kuramlarından farklı olarak güvenlik çalışmaları konusunu merkeze alan Kopenhag Okulu, Soğuk Savaş sonrası Realizmin yaşanan gelişmeleri açıklamakta yaşadığı zorluk karşısında kendine önemli bir alan bulmuştur (Boyraz, 2022, s. 64). Buna göre realizm/neorealizm veya liberalizm/neoliberalizm ülkelerin güvenlik açıklarını devlet ve uluslararası sistem vb unsurlar temelinde açıklamaya çalışırken Kopenhag Okulu toplumsal kimlik ve bu kimliğin oluşumunun siyasal zemine yansımalarıyla izah etme gayretine girmiştir (Tüysüzoğlu, 2019, s.24). Dolayısıyla daha Kopenhag Okulu güvenlik anlayışını sadece askeri güvenlik anlayışının ötesine taşıyarak daha genişletmeci/derinleştirmeci bir bakış açısıyla politik, finansal, sosyal ve çevresel pek çok alanı içine almıştır (Turgay, 2021, s. 8).

Okul, güvenlik konularının "söz edimleri"yle beraber bunların çevresinde inşa edilen söylemler sayesinde birer güvenlik tehdidi şekliyle ele alındığını kabul etmektedir. Bu yönüyle inşacı bir yaklaşımdır. Ayrıca, güvenliği veya tehditleri kapsamlarının dışında çıkış süreçleriyle de ele alması yönüyle farklılık getirmektedir (Özen vd.,2021, s. 23)

Güvenlikleştirme kavramsal olarak güvenlik sorunlarının söylemlerle birlikteliğinin 'yaratıcı' ilişkisini ortaya koymaktadır. Zira bir konusunu güvenlik temelinde bir sorun oluşturması ya da güvenlikli alan dışına çıkarılmasında söylem en önemli etken durumundadır (Memişoğlu & Kabacaoğlu, 2021:6). Diğer bir ifadeyle güvenlikleştirme, değer atfedilen bir referans unsuruna karşı varoluşsal nitelikte bir tehdidin görülmesi ve bunun akabinde tehdidin ortadan kaldırılmasına yönelik özel tedbirlerin alınması için konunun muhatabı siyasi toplulukta meydana gelen bir söylem ve politik süreç olarak tanımlanabilir (Alper & Turan, 2023, s. 388).

Kopenhag Okulu da bu kapsamda ele alınan bir durumun güvenlik çerçevesinde ele alınmasının onun temelde bir güvenlik sorunu olarak görülmesine neden olduğunu ve güvenliğin özneler arasında bir yapı şeklinde ortaya çıktığını savunmaktadır (Yalçın, 2022, s. 7).

Güvenlikleştirme aslında güvenlikleştirici aktörler tarafından bir meselenin

öncelikli bir konu olarak ele alınmasının ardından normalde mümkün olamayacak tedbirlere başvurulmasını meşru kılmayı sağlayan bir siyasi seçim niteliğindedir (Türkeş Kılıç, 2018, s. 5). Normalin dışındaki tedbirler güvenlikleştirici aktörün ülkedeki ekonomik, sosyal ve kültürel yapı da dâhil hususların korunması amacıyla yetki talebini içermektedir (Dikçe, 2020, s. 5). Kopenhag Okulu bu durumu bir çeşit "aşırı siyasileştirme" olarak görmektedir (Cavlak & Balıkoğlu, 2021, s. 522). Güvenlikleştirme başarıya ulaşırken Güvenlik İkilemi (Güvenlik Paradoksu) yaklaşımı çerçevesinde bir tehlikeyi de barındırmaktadır. Buna göre, bir devlet güvenliği için silahlanırken diğer bir devletin bu durumu tehdit olarak almasıyla silahlanma başta olmak üzere benzer nitelikte önemlere başvurması olabilmektedir (Doğan, 2002, s. 29).

1.2. Güvenlikleştirici Aktörler

Bir konunun güvenlikleştirilmesi için bir güvenlik konuşması gerçekleştiren unsurlar (security speech act) güvenlikleştirici aktör olarak tanımlanmaktadır. Siyasiler, hükümetler, sivil toplum ya da ordu başlıca güvenlikleştirici aktörler niteliğinedir (Balcı & Kardaş, 2012, ss. 416-417).

Görüldüğü üzere güvenlik konusunda devlet dışı aktörler de mevcuttur (Bilgin, 2003, s. 216). Dolayısıyla güvenlikleştirme sadece iktidar tarafından değil muhalefet ya da başka aktörler tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Her bir aktörün güvenlikleştirmedeki amacı farklı olabilmekle birlikte temelde istenilen şey belirlenen hedefe ulaşmak için kamuoyunun bu çerçevede istenilen istikamette etkilenmesidir (Ekici & Acar, 2021, s. 287).

Güvenlikleştirici aktörler eylemlerini yürütürken öncelikle, devlet, ideoloji veya ulusal bağımsızlık gibi tartışılır siyasi bir hususu temel alır ve bunu "var oluşsal bir tehdit" olarak kamuoyuna sunarlar (Balcı & Kardaş, 2012, ss. 416-417). Bu çabanın başarıya ulaşması içinse güvenlikleştirici aktörün kamuoyunda ikna edici bir niteliğinin olması beklenir (Hacıoğlu ve Özlem, 2021, ss. 29-30).

Stratejiler veya politika belgeleri güvenlikleştirme söylemi oluşturulurken ve tehdide yönelik tedbirlerin kamuoyu tarafından meşru olarak kabul görmesini sağlamada etkin bir araç niteliği taşımaktadır (Ünal, 2016, s. 410).

Güvenlikleştirici aktörlerin anlaşmalar, yaptırımlar ve savaşlar gibi aldığı tedbirler güvenlikleştirme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu tedbirler güvenlikleştirmenin ne derece başarılı olduğunu da ortaya koymaktadır (Balcı & Kardaş, 2012, s. 418).

Güvenlikleştirme yapındaki süreci çeşitli analiz unsurlarıyla ortaya koymak mümkündür. Söz konusu unsurlar olarak tehdit söylemi (söylem), hedef kitle, aciliyet vurgusuyla birlikte olağanüstü tedbirlerin alınması ifade edilebilir. Bunun yanı sıra sürecin diğer unsurları olan başvuru/referans nesnesi, güvenlikleştirici aktör, işlevsel ve kolaylaştırıcı aktörler de güvenlikleştirmenin oluşumunda katkı sunarlar (Bölme & Rıdha, 2019, s. 464).

Kopenhag Okulu'nun 'dinleyici' olarak tanımladığı halk kitlelerinin bulundukları sosyoekonomik ve politik kriz durumları onların buna yönelik söylemler aracılığıyla ikna edilmesini sağlayacak şartları oluşturması güvenlikleştirmenin başarısını etkilemektedir (Meç, 2018, s.145). Diğer bir ifadeyle güvenlikleştirmenin başarılı olmasında aktörün etki kapasitesinin yanı sıra ortaya konulan tehdidin tarihi bir arka planının olması önemlidir. Kısaca, alımlayıcı kitlenin varoluşsal tehdidin gerçekliğine ilişkin olarak etki kapasitesi yüksek bir güvenlik aktörünce ikna edilmesi gerekmektedir. İkna alımlayıcı kitlenin olağanüstü tedbirlerin alınmasında rızası sağlanmadıkça başarılı bir güvenlikleştirmeden söz etmek mümkün değildir (Yetim, 2015, s.17).

1.3. Güvenlikleştirme Politikalarında Medyanın Rolü

Geleneksel güvenlikleştirme teorisi tehdit söylemiyle ortaya çıkarılacaksa ana aktörler siyasi liderlerdir. Görsel medya ve simgeleme yolu kullanılarak daha gelişmiş bir söylem oluşturulacaksa ana güvenlikleştirme aktörleri artistler ile medyadır (Mcdonald, 2008, s. 569).

Medyanın etkinliği yalnızca güvenlikleştirici aktörler tarafından kullanılmasında değil bununla birlikte güvenlikleştirici aktörlerin bir konuyu güvenlik sorunu olarak kabul etmesinde de mevcuttur. Medya ile siyaset arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Medya gündemini siyaset belirlerken, siyasetin gündemini de medya beslemektedir. (Doğan, 2019, s.177).

Medya söylemiyle desteklenen güvenlikleştirici aktörlerin söylemleri güvenlikleştirme sürecinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Ancak politik ve sosyal yaşama tamamıyla nüfuz eden güvenlik paradigmasının medyayla ilişkisi karmaşıktır. Bu yapı ülkelerdeki sosyal duruma, politik ve güvenlik kültürüne göre şekillenmektedir. Ülkenin politik rejimi, hukuk devleti

olması, vatandaş bilinç düzeyi, örgütlenme yapısı, ülkenin güvenlik anlayışı ve medyanın konumlanışı medyanın güvenlikle olan ilişkisini belirleyicidir (Doğan, 2019, ss. 174-175).

Hükümetlerin medyayı kontrol etmesiyle güvenlikleştirici elit tarafından başlatılan güvenlikleştirme sürecinin alımlayıcı kitle nezdinde sorgulanmadan kabulü bir yandan sağlanırken diğer taraftan alternatif aktörlerin sorunlara ilişkin görüşlerinin kamuoyunda ortaya konulmasının büyük ölçüde önüne geçilir (Miş, 2011, ss.368-369).

2. TERÖR ve MEDYA

2.1. Terör Medyayı Neden ve Nasıl Kullanır

Terör örgütleri medya farklı amaçları gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Bunların başında; psikolojik savaşın ve siber terörün yürütülmesi, örgüte para toplanması, eleman tedarik edilmesi, üyelerinin eğitilmesi, örgüt içi ağ kurmak, bilgi alışverişinde bulunmak, eylemleri planlamak ve koordine etmek sonrasında kamuoyu nezdinde meşru kılmak vb. gelmektedir (Çalağan, 2020, s. 136).

Bununla birlikte terör örgütleri medyayı, toplumda panik oluşturarak ülkeye gelecek yatırım ve turistleri kaçırmak yoluyla ekonomik olarak zarara uğratmak ve devlet kurumlarına güveni azaltmak için bir araç olarak da kullanmaktadır (Avşar, 2017, s.121).

Diğer taraftan ilgi çekecek hususlar medya tarafından haber değeri çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre medya terör eylemleri haber yapmadan önce eylem sonucunda ölüm, uçak kaçırma, ulaşımı engelleme, rehine alma gibi durumların varlığını aramaktadır (Cantekin, 2011, s.83). Bu da terör örgütlerinin medyada yer almak için bu tür sonu vahim nitelikte eylemleri benimsemesine neden olmaktadır.

Terör eylemleri tarafından hedef alınan unsurun yalnızca siyasi otoritelerde değil aynı zamanda toplumdaki her bireyin hayatında korku ve kaygıyı egemen kılarak olağan yaşam akışını bozmaktır. Bu durum düşünüldüğünde, medyanın olağanüstü durumlarda sunduğu haberlerin niteliğinin ve biçiminin hayati bir önemde olduğu söylenebilir (Değer, 2017, s. 100).

Bu itibarla, terör örgütleri medyayı kendi amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak kullanmak isterken, kamu yararına habercilik ve konunun uygun yolla güvenlikleştirilmesi için medyanın da sorumluluğu bulunmaktadır.

2.2. Terör Haberleri ve Medyaya Karşı Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler

Terörün medyayı kendi amaçları doğrultusunda kullanmasının önüne geçilmesi, medyanın ticari kaygılar ya da farkındalık eksikliğiyle teröre hizmet verecek duruma gelmesinin önlenmesi amacıyla uluslararası ve ulusal kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

2.2.1. Terör Haberleri ve Medyaya Karşı Uluslararası Düzenlemeler

İnsan hakları ve ifade özgürlüğü konusunda uluslararası belgelerde çok sayıda örnek bulunmakla birlikte uluslararası nitelikte terör haberlerini doğrudan merkeze alan düzenlemeler az sayıdadır. Bunların en bilinen ve kapsamlı olanı, 2005 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) tarafından kabul edilen "Medya ve Terörizm konulu 1706 sayılı Tavsiye Kararı"nın 8. ve 10. paragraflarıdır.

Tavsiye Kararı'nın 8. paragrafında meclisin, medya çalışanlarını; meslek kuruluşları aracılığıyla etik ilkeler geliştirmeye, medya çalışanları için eğitim kursları düzenlemeye, meslek kuruluşları aracılığıyla işbirliği yapmaya, teröristlerin çıkarlarına uygun davranmaktan kaçınmaya, terörist eylemlerin şok edici resimlerinin yayımlanması veya görüntülerinin verilmesinden imtina etmeye, her tür nefret söylemini yayınlamaktan imtina etmeye davet ettiği belirtilmektedir.

Tavsiye Kararı'nın 10. paragrafında ise Meclis tarafından, Bakanlar Komitesine, üye ve gözlemci ülkelerden; terörle mücadeleye çalışmaları konusunda kamuoyunu ve medyayı düzenli olarak bilgilendirmeye; aşırı yasaklama hatta kısıtlama getirilmesinden kaçınmaya, özel güvenlik durumu hakkında terörizmle ilgili çalışan medyayı kendi istekleri üzerine bilgilendirmeye, okul müfredatlarına medya okuryazarlığını dâhil etmeye, kolluk kuvvetleri ve polisle işbirliği yapmaya yönelik çalışmalar yapmalarını talep etmesi tavsiye edilmektedir.

Ayrıca, Avrupa Komisyonu tarafından 2005 yılında Kitle İletişim Politikaları ile ilgili düzenlediği 7. Avrupa Bakanlar Konferansı'nda kabul edileni "Kriz Zamanlarında İfade ve Haber Alma Özgürlüğü ile İlgili" 1'Nolu kararı, terör haberciliği konusunda yine önemli tavsiyeler sunmaktadır.

Söz konusu tavsiyelerin başında ise "savaş ve terörizm zamanlarında gazeteciler güvenlik görevlilerinin faaliyetlerine engel olmayacak şekilde habercilik haklarından yararlanarak, yayın yapmalıdır" gelmektedir.

2.2.2. Terör Haberleri ve Medyaya Karşı Türkiye'deki Düzenlemeler

Terör haberlerine yönelik Türkiye'de ulusal nitelikte düzenlemelere yer verilmiştir. Bu konudaki en temel mevzuat, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu (TMK)'dur. Kanun'un 6. maddesinin 2. fıkrasında ve bu maddenin destekleyicisi niteliğinde düzenlenen 7. maddenin 2. Fıkrasında, basın ve yayın organlarında terör propagandası yapmak suç olarak tanımlanmıştır.

Bu konudaki diğer bir Kanun ise, 2011 yılında kabul edilen 6112 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'dur. Kanun'un "*Olağanüstü dönemlerde yayınlar*" başlıklı 7. ve "*Yayın hizmeti ilkeleri*" başlıklı 8. Maddeleri, terör haberlerini içeren yayınlara yönelik ifadeler içermektedir.

Diğer taraftan, Türkiye'de radyo ve televizyonların yayınlarının kontrol edilmesi ve denetlenmesiyle ilgili en üst yapı konumundaki Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) medyada terör haberlerinin sunumunun düzenlenmesine yönelik bazı girişimleri bulunmaktadır. Bu kapsamda 2014 yılında kamuoyuyla paylaşılan "Yayın İlkeleri Rehberi" adlı çalışmanın "Afet, Savaş, Terör ve Kriz Durumları" başlıklı kısmında, yayın organlarının uyması gereken kurallar sıralanmıştır.

RTÜK'ün bu alandaki diğer bir çalışması da 2018 yılında yayımlanan "Terör ve Olağanüstü Durumlarda Uyulacak Haber İlkeleri"dir. Söz konusu belgede, medya mensuplarına yayınlarda nelere dikkat etmeleri hususunda bir takım tavsiyeler sunulmuştur.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TERÖR HABERLERİ

3.1. Fransa ve Belçika Örnekleri

DAEŞ tarafından üstlenilen, Paris'in üç bölgesi ve Fransa Stadyumu'nda 13 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen silahlı ve bombalı saldırı ile 22 Mart 2016 tarihinde Belçika'nın başkenti Brüksel'de yaşanan silahlı saldırılarda çok sayıda kişi ölmüş ve yaralanmış, konuya ilişkin haberler Fransa ve Belçika yazılı basınında geniş yer bulmuştur.

3.1.1.Paris Saldırıları ve Fransız Yazılı Basını

Fransız yazılı basınında terör saldırısı olayının bütün gazetelerde tam sayfa olarak verildiği ve tek bir başlık kullanıldığı görülmektedir. Hiçbirinde manşet dışında ikinci bir alt başlık kullanılmamış bununla birlikte L'equipe dışında her birinde tek ve büyük bir olay yeri fotoğrafı kullanılmıştır. Her ne kadar fotoğraflarda olay yeri görüntüsüne yer verilmişse de bunlar genellikle polis şeridinin gerisinden veya uzaktan çekilmiştir. Bazı fotoğraflarda tek bir ceset görüntüsü varsa da üzerinde örtü olacak şekilde diğer bir ifadeyle saldırı mağdurunun kişilik haklarını gözetecek şekilde verilmiştir. Bununla birlikte İnsanları dehşete düşürecek şekilde kanlı ölü ve yaralı görselleri kullanılmamıştır. L'equipe gazetesi ise siyah tam sayfa çıkarak görsel kullanmamış ve olayın vahametini okuyucuya aksettirmeyecek bir yayıncılık göstermemiştir. Görsellerde dikkat çekici diğer bir konu ise polis şeridi ve yaralılara yardım eden görevliler gibi fotoğraftaki unsurlarla devletin olaya müdahale ettiği ve kontrolü ele aldığı algısı yaratacak fotoğrafların özellikle seçilmiş olmasıdır.

Manşetlerde korku, katliam ve savaş ifadeleri kullanıldığı ve bazı gazetelerin tahrik edici nitelikte manşetler attığı görülmüştür. Bunun yanı sıra Fransız basını sadece resmi kaynaklardan aldığı bilgilerle haber yapmaya özen göstermiştir.

Şekil 1. *Paris Terör Saldırısının Ana Akım Fransız Yazılı Medyasında Yansımaları*

Polisle ve hükümet yetkilileriyle iş birliği içinde olan medya, dezenformasyondan mümkün olduğunca kaçınmıştır. Son olarak saldırganların kimliklerine erişen medya, bu isimleri, polis duyurmadan yayımlamamıştır.

Tablo 1. Paris Terör Saldırısının Ana Akım Fransız Yazılı Medyasında Yansımaları

Gazete Adı	Haberin Boyutu	Manşet	Alt Başlık	Haber Görseli Boyutu	Haber Görseli İçeriği	Haber Görseli İçeriği Açıklaması
Aujourd'hui	Tam Sayfa	Paris'te Terör Katliamı	Yok	1/2	Olay yeri	Polis şeridi gerisinden üzeri örtülü ceset ve görevliler
La Figaro	Tam Sayfa	Açık Paris Savaşı	Yok	1/2	Olay yeri	Yaralı taşıyan görevliler
La Voix Du Nord	Tam Sayfa	Paris'te Korku	Yok	1	Olay yeri	Yaralı taşıyan görevliler
L'ardenais	Tam Sayfa	Paris'te Tam Bir Katliam	Yok	1/2	Olay yeri	Polis şeridi gerisinden üzeri örtülü ceset ve görevliler
Le Parisien	Tam Sayfa	Bu Sefer Savaş	Yok	1/2	Olay yeri	Polis şeridi gerisinden üzeri örtülü ceset ve görevliler
L'equipe	Tam Sayfa	Korku	Yok	Yok	Yok	Tam siyah sayfa
Liberation	Tam Sayfa	Paris'te Katliam	Yok	1	Olay yeri	Yaralı taşıyan görevliler
Nice-Matin	Tam Sayfa	Korku	Yok	1/2	Olay yeri	Yaralı taşıyan görevliler

3.1.2. Brüksel Saldırısı ve Belçika Yazılı Basını

22 Mart 2016 tarihinde DAEŞ tarafından üstlenilen saldırının akabinde incelenen beş gazetenin tamamı olayı tam sayfa olarak haberleştirmiştir. Burada en dikkat çekici olan husus, tüm gazeteler tam sayfa haberlerinde çarpıcı manşetlere yer verirken Demorgen gazetesinin manşet kullanmamasıdır. Bunun yanı sıra, dikkat çekici olan bir diğer husus, terör olaylarının akabinde alışık olunan medya reflekslerinin aksine, korku ve panik içeren ifadelerin manşetlerde olmayışıdır. Yaşanan terör olayının toplumsal hafızada bıraktığı ize vurgu yapar şekilde saldırının gerçekleştiği tarih olan 22 Mart 2016 ve gerçekleştiği yer olan Brüksel manşetlerde yer almıştır. Yalnızca bir gazete alt başlık kullanmış ve burada da yine daha önceki terör saldırıları tarih-yer kombinasyonu ile verilmiştir. Bir gazete karikatür ile olayı resmederken, olay yerinden görüntü servis eden iki gazete bulunmaktadır. Ancak bu görsellerde herhangi bir ölü/yaralı görülmemektedir. İki gazete ise terör saldırısında hayatlarını kaybedenler için düzenlenen anma töreninin görüntülerine yer vermiştir.

Şekil 2. *Brüksel Terör Saldırısının Ana Akım Belçika Yazılı Medyasında Yansımaları*

Belçika yazılı basının terör saldırısı sonrasında benimsediği tutum haber dili ve görsel tercihleri üzerinden değerlendirilebilir. Halkı paniğe sevk edecek

ve/veya terör örgütlerinin amaçlamış oldukları korku iklimine katkı sunacak başlıklardan kaçınılmıştır. Saldırının gerçekleştiği tarihin manşete taşınmış olması, yaşanan terör hadisesinin unutulmaması ve dersler çıkarılması şeklinde bir alt metin içerdiği düşünülebilir. Bunun yanı sıra saldırıya ilişkin ölü/yaralı görsellerinin yer almaması ve insana odaklanan, anma fotoğraflarının yayınlanması da olumlu özellikler olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2. Brüksel Terör Saldırısının Ana Akım Belçika Yazılı Medyasında Yansımaları

Gazete Adı	Haberin Boyutu	Manşet	Alt Başlık	Haber Görseli Boyutu	Haber Görseli İçeriği	Haber Görseli İçeriği Açıklaması
Demorgen	Tam Sayfa	Yok	Yok	1/2	Karikatür	Üzülen insanlar ve Belçika'nın kalbinde patlama
Ds De Standaard	Tam Sayfa	Herkesin Korktuğu Gün	Yok	1	Olay yeri yakınları	Yeraltı treni yolundan yürüyerek olay yerinden kaçan insanlar
Gazet Van Antwerpen	Tam Sayfa	Brüksel 22/03	New York 11/9, Madrid 11/03, Londra 7/07, Paris 13/11	1	Olay yeri	Havaalanının içinde patlama sonrası sansürlenmiş ceset ve olay yeri fotosu
La Libre Belgique	Tam Sayfa	22 Mart 2016	Yok	1/4	Anma	Olay sonrası anma törenindeki insanlar
Le Soir	Tam Sayfa	Brüksel 22 Mart 2016	Yok	2/3	Anma	Olay sonrası anma törenindeki insanlar

3.2. Türkiye Örnekleri

Türkiye, son yıllarda terörle en çok mücadele eden ve terör gerçeği ile en çok yüzleşen ülkeler arasındadır. Birbirinden oldukça farklı terör örgütleri Türkiye'yi hedef almış, çok sayıda sivil bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde terör olaylarının medyada sunumu bağlamında Türkiye örnekleri olarak 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara Tren Garı önünde DAEŞ tarafından yapılan bombalı intihar saldırısı, 13 Mart 2016 tarihinde Ankara Güvenpark'ta PKK-PYD'nin düzenlediği bombalı intihar saldırısı ve 15 Temmuz 2016 tarihinde Fettulahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin ana akım Türk yazılı medyasında yansımaları ele alınmıştır.

3.2.1. Ankara Tren Garı Saldırısı ve Türk Yazılı Basını

10 Ekim 2015 tarihinde Ankara Tren garı önünde bombalı intihar saldırısı şeklinde gerçekleştirilen terör eylemi sonrasında Türk yazılı medyasında sunulan haberlerin tamamında ölü ve yaralıların olduğu kanlı görüntüler

en az sayfanın üçte birini kapsayacak şekilde çeşitli ve detaylı fotoğraflarla verilmiştir.

Şekil 3. *Ankara Tren Garı Saldırısının Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları*

Bununla birlikte bütün gazetelerin olayı tam sayfa olarak ve lanetleyici başlıklarla aktardığı görülmektedir. Diğer taraftan söz konusu gazetelerden bazılarının "*İnsan Parçaları Yağdı*" (Cumhuriyet), "*Sıra Hangimizde*?" (Posta) alt başlıklar kullanarak 1706 (2005) Sayılı "Medya ve Terörizm" Konulu Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Tavsiye Kararında belirtilen "*Terör eylemlerinin sonucu olarak halkta korku uyandıran duyguların yayınlanması veya teröristlere tanınmaları adına bir platform oluşturmak gibi teröristlerin çıkarları doğrultusunda davranmaktan kaçınılmasına*" ilişkin yayın yapma ilkesine muhalif bir tutum sergilediği görülmüştür. İfade edilen hususların yanı sıra, kullanılan manşetler arasında, terör saldırısının barışa vurulmuş bir darbe olduğunu ifade eden başlıklar da görülmektedir. Saldırının Türkiye'ye yönelik

bir tuzak olduğunu ifade eden manşetlerin yanı sıra, saldırının gerçekleşme biçimine atıfla "alçaklık" vurgusu içeren manşetler de görülmektedir.

Tablo 3. Ankara Tren Garı Saldırısının Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları

Gazete Adı	Haberin Boyutu	Manşet	Alt Başlık	Haber Görseli Boyutu	Haber Görseli İçeriği	Haber Görseli İçeriği Açıklaması
Akşam	Tam Sayfa	Barışa Terör Bombası	Karanlık Hesap	1/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Olayın hemen sonrası birbirlerine yardım eden yaralılara ait fotoğraf
Cumhuriyet	Tam Sayfa	Barış İçin Yastayız	İnsan Parçaları Yağdı	1/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Olayın hemen sonrası birbirlerine yardım eden yaralılara ait fotoğraf
Güneş	Tam Sayfa	Alçakça ve Kalpece	Selo'nun Danışmanı Bir Gün Önceden Yazdı	1/3 Sayfa	Ölüler	Olay yerinin uzaktan geniş olarak alınmış yerde yatan üzerleri örtülmüş cesetlere ait fotoğraf
Habertürk	Tam Sayfa	Alçaklar Ankara'da Saldırı	İstikam Diline Karşı Sağduyu	1/2 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük yerde üzeri örtülü cesetlere ait fotoğraf
Hürriyet	Tam Sayfa	Kalbimize Bombu	Zaaf Varsa Tedbir Alınır	1/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük yerde üzeri örtülü cesetlere ait fotoğraf
Milliyet	Tam Sayfa	Alçaklar	İki Canlı Bombu	1/2 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta yerde üzeri örtülü cesetlere ait fotoğraf
Posta	Tam Sayfa	Katil Kim?	Sıra Hangimizde?	1/2 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Üzeri örtülü cesetlerin başında ağlayan bir kişinin olduğu büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta yaralı iki kişinin fotoğrafı
Sabah	Tam Sayfa	Türkiye'ye Tuzak	Uç Gün Boyunca Yas Tutacağız	1/2 Sayfa	Yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta patlama sonrası kalabalığa ait fotoğraf
Sözcü	Tam Sayfa	Lanet Olsun	Katliama Bildiriler	1/2 Sayfa	Yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta patlama anına ait fotoğraf
Star	Tam Sayfa	Ar(Kara)	Amaç Milleti Birbirine Düşürmek	1/2 Sayfa	Ölüler	Olay yerinin uzaktan geniş olarak alınmış yerde yatan üzerleri örtülmüş cesetlere ait fotoğraf
Takvim	Tam Sayfa	Türkiye'ye Saldırı	Bu Bomba Birliğimize	2/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yakın plan çok büyük boyutta yerde yatan ölüler ve birbirine sarılmış iki yaralıya ait fotoğraf
Türkiye	Tam Sayfa	Alçaklık	En Ağır Bilanço	2/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yaralı ve ölülerin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta patlama anına ait fotoğraf
Vatan	Tam Sayfa	Acı Öfke Yas	Bilyeli TNT Kalıbı	2/3 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük yerde üzeri örtülü cesetlere ait fotoğraf
Yeniçafak	Tam Sayfa	Acımız da Öfkemiz de Çok Büyük	Dayanışma Çağrısı	1/2 Sayfa	Yaralılar	Yaralı iki kişinin öne çıktığı bir büyük fotoğrafın altında daha küçük boyutta patlama anına ait fotoğraf

3.2.2. Ankara Güvenpark Saldırısı ve Türk Yazılı Basını

13 Mart 2016 tarihinde Ankara'da bulunan Güvenpark bölgesinde gerçekleşen ve birçok sivilin hayatlarını kaybettiği terör saldırılarının akabinde Türk yazılı basının gösterdiği en dikkat çekici refleks, terör saldırısını gerçekleştirenlerin hainliğine yapılan vurgu ve bunun karşısında Türk milletinin yıldırılamayacağı söylemidir.

Şekil 4. *13 Mart 2016 Tarihinde Ankara Güvenpark'ta Yapılan Bombalı İntihar Saldırısının Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları*

Terör saldırısının ardından gazetelerin büyük bir çoğunluğu konuyu tam sayfa olarak vermiştir. Bunun yanı sıra manşet ve sürmanşet olarak yer verilen gazeteler de görülmektedir. Söz konusu haberlere atılan başlıklar ise, yukarıda da kısmen ifade edildiği gibi, saldırının faillerinin hainliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Saldırı karşısında Türk halkının tavrını öven başlıklar da bunu takip etmektedir. Bu iki kategoriden farklı olarak Sözcü gazetesi, saldırı üzerinden iktidarı eleştiren bir başlık atmış ve "*Soruyoruz Milletin Canını Kim Koruyacak*" ifadelerine yer vermiştir. Görsel kullanımı bağlamında ise oldukça farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Halkı korku ve paniğe sevk etme potansiyeline sahip ifadeleri başlıklarında kullanmaktan kaçınan medya kuruluşları, Posta gazetesi hariç, görsel olarak olay yeri ve/veya ölü yaralı görseli kullanmışlardır. Buradan hareketle manşetlerin ve kullanılan görsellerin

ayrı ayrı değerlendirilmesinin daha yerinde olacağı düşünebilir.

Tablo 4. 13 Mart 2016 Tarihinde Ankara Güvenpark'ta Yapılan Bombalı İntihar Saldırısının Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları

Gazete Adı	Haberin Boyutu	Manşet	Alt Başlık	Haber Görseli Boyutu	Haber Görseli İçeriği	Haber Görseli İçeriği Açıklaması
Akşam	Sürmanşet	Hainlerin Gözü Döndü	En Ağır Ceza Verilecek	1/8 Sayfa	Olay yeri	Olay yerinin uzaktan kişilerin yüzlerini belli olmayacak şekilde yansıtan bir fotoğrafı
Cumhuriyet	Tam Sayfa	Kanlı Pazar	Sınırdan Çıkmışlardı	1/2 Sayfa	Ölü ve yaralılar	Olayın hemen sonrası yerde ölülerin olduğu büyük bir fotoğraf, altında birbirlerine yardım eden yaralılara ait küçük fotoğraf
Güneş	Sürmanşet	Ankara'da Birleşik Terör	*	1/8 Sayfa	Olay yeri	Üstte olay yerinin uzaktan ve aşağısında zarar görmüş otobüs fotoğrafı
Habertürk	Tam Sayfa	Halk Düşmanları	10 Ocakta Çalmıştı	1/2 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından ve büyük boy fotoğrafı
Hürriyet	Tam Sayfa	Hain Kana Doymuyor	Terörle Kanı Türkiye'ye Destek	1/2 Sayfa	Olay yeri	Üstte ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından ve büyük boy fotoğrafı aşağısında bir yaralının küçük boy fotoğrafı
Milliyet	Tam Sayfa	Alçaklık	Lanet Olsun	1/2 Sayfa	Olay yeri	Üstte ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından büyük ve aşağısında uzaktan küçük fotoğrafı, ayrıca olay yerinin krokisi
Posta	Tam Sayfa	Kalbimiz Kaşkara Semtimiz Ankara	*	1/2 Sayfa	Ankara silueti	Anıtkabir, Kocatepe cami ve Türk bayraklı Ankara silueti fotoğrafı
Sabah	Manşet	Yıldırmanız	Terör Dize Getirilecek	1/3 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin uzaktan beyrik fotoğrafı, ayrıca olay yerinin küçük krokisi
Sözcü	Tam Sayfa	Sonuyoruz Milletin Canını Kim Koruyacak	Uyuma Çok Ama Tedbir Alan Yok	1/2 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından büyük fotoğrafı, ayrıca olay yerinin küçük krokisi
Star	Manşet	Hainler Birleşti Sivilleri Katletti	Alçaksız Terör Dize Getirilecek	1/6 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından boyrik fotoğrafı, aşağısında bir yanan otobüse ait küçük boy fotoğraf
Takvim	Manşet	78 Milyon Tek Yürek	*	1/2 Sayfa	Olay yeri	Üstte ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından ve büyük boy fotoğrafı aşağısında bir yaralı taşınırken küçük boy bir fotoğraf
Türkiye	Manşet	Yıldırmanız	*	*	*	*
Vatan	Manşet	Kansızlar	Ahlaksızlar Vicdansızlar	1/2 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından beyrik fotoğrafı, ayrıca olay yerinin küçük krokisi
Yenişafak	Tam Sayfa	Alçaksınız	PKK Yapı	1/2 Sayfa	Olay yeri	Ölü ve yaralılar olmadan olay yerinin yakından boyrik fotoğrafı

3.2.3. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türk Yazılı Basını

15 Temmuz darbe girişiminde Türk medyasının tutumu öncelikle görsel medyanın anlık habercilik yapabilme niteliğinden kaynaklı darbeciler tarafından gelen her türlü saldırı ve tehditlere rağmen milli iradenin ve demokrasinin yanında bir tutum sergilemesiyle ve daha sonra olayın sabahında yazılı medyanın bunun pekiştiricisi olarak aynı tondan halkı bilgilendirmesiyle kamu yararı adına yayıncılık anlayışının en ileri örneği olarak değerlendirilebilir.

TRT'ye baskın yapılarak darbeciler tarafından bildiri okutulması bununla birlikte kablolu yayın üzerinden yayın yapan TV kanallarının yayınını durdurmak adına TÜRKSAT'ın Gölbaşı yerleşkesine saldırı düzenlenmesi diğer taraftan, ilk olarak Cumhurbaşkanı canlı yayına çıkaran CNN Türk'e baskın yapılarak yayınının durdurulması ayrıca halkla birlikte İstanbul'da meydanlara inen Yenişafak Gazetesi fotoğrafçısı Mustafa Cambaz'ın darbeciler tarafından katledilmesi 15 Temmuz Darbe girişimi esnasında Türk medyasına yapılan saldırıların başlıca örneklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte TV kanallarına Cumhurbaşkanının ve Başbakanın bağlanmasının sağlanarak, darbenin bastırılmasında medya merkezi bir öneme sahip olmuştur.

Şekil 5. *15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları*

Darbe girişiminin ertesi günü tüm gazeteler tam sayfa olarak darbe girişimini ele almışlardır. Gazetelerin manşetlerinde, darbe girişiminin alçaklığı ve bir ihanet oluşu, darbe girişiminin FETÖ'cüler tarafından gerçekleştirildiği, demokrasinin kazandığı gibi temalar göze çarpmaktadır. Gazetelerin tamamında manşetin yanı sıra alt başlıklar da kullanılmış ve şehit sayısı, FETÖ, demokrasi gibi temalar etrafından mesajlar verilmiştir. İlgili haberlerin görsellerinde ise halk merkezi bir konumdadır. Kullanılan görsellerin hemen hepsinde, darbe girişiminin başarısız olmasında kilit role sahip olan halk yer almaktadır. Tankların üzerindeki halk, meydanlardaki halk, sokaktaki halk bu bağlamda öne çıkmaktadır

Tablo 5. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Ana Akım Türk Yazılı Medyasında Yansımaları

Gazete Adı	Haberin Boyutu	Manşet	Alt Başlık	Haber Görseli Boyutu	Haber Görseli İçeriği	Haber Görseli İçeriği Açıklaması
Akşam	Tam Sayfa	Akşaklar	Bedelini Ödeyecekler	1/3 Sayfa	Tankın üzerindeki halk	Büyük fotoğrafta tankı durduran halk ile küçük ebatta Cumhurbaşkanı ve FETÖ liderinin fotoğrafları
Cumhuriyet	Tam Sayfa	Çözüm Demokrasi	Türkiye Kaosta	1/4 Sayfa	Tankın ezdiği otomobil	Üzerinde vatandaşların olduğu tank sivil otomobili ezerken büyük fotoğraf
Güneş	Tam Sayfa	Firavunlar Terör Saltanatı	Halk Sokaklarda Cumhrede Ezan Sesi	1/3 Sayfa	Cumhurbaşkanı ve sokaktaki halk	Cumhurbaşkanına ait büyük sola yaslı bir fotoğrafta yanı sıra ellerinde bayraklarla halkın sokakta ve tankın üzerinde olduğu iki fotoğraf
Habertürk	Tam Sayfa	Halkın Gücünün Üstünde Oraç Yoktur	Demokrasiden Taviz Yok	2/3 Sayfa	Meydanlardaki halk	Meydanlardaki halka ait büyük bir fotoğrafın yanı sıra Cumhurbaşkanı ve başbakana ait küçük fotoğraflar
Hürriyet	Tam Sayfa	Darbeye Geçit Yok	17 Polis Şehit	2/3 Sayfa	Zırhlı üzerindeki halk	Zırhlı askeri aracın üzerine çıkmış halka ait büyük bir fotoğraf
Milliyet	Tam Sayfa	Olağanüstü Gece	Darbeciler Başardı Olamaz	1/4 Sayfa	Sokaklardaki halk	Sokaklardaki halk, darbeci askerler ve Cumhurbaşkanına ait toplam 6 fotoğraf
Posta	Tam Sayfa	Yaşasın Demokrasi	17 Polis Şehit	1/2 Sayfa	Zırhlı üzerindeki halk	Zırhlı askeri aracın üzerine çıkmış halka ait büyük bir fotoğraf
Sabah	Tam Sayfa	FETÖ'cü Kalkışmaya Milli İrade Tokadı	Parlamento Demokrasiye Sahip Çıktı	1/2 Sayfa	Tankın üzerindeki halk	Büyük fotoğrafta tankı durduran halk ile küçük ebatta cumhurbaşkanı, başbakan, muhalefet liderleri fotoğrafları
Sözcü	Tam Sayfa	Cumhuriyet ve Demokrasi Kazandı	Milletin Meclisine 3 Kez Bomba Atıldı	1/3 Sayfa	Sokaklardaki halk	Sokaklardaki halk, darbeci askerler ve Cumhurbaşkanına ait toplam 5 fotoğraf
Star	Tam Sayfa	Demokrasiye Millet Sahip Çıktı	Asla Boyun Eğmeyiz	1/3 Sayfa	Tankın üzerindeki halk	Büyük fotoğrafta tankı durduran halk ile küçük ebatta cumhurbaşkanına ait fotoğraf
Takvim	Tam Sayfa	Bedelini Çok Ağır Ödeyecekler	Paralel İhanet	1/2 Sayfa	Tankın üzerindeki halk	Büyük fotoğrafta tankı durduran halk ile küçük ebatta cumhurbaşkanına ait fotoğraf
Türkiye	Tam Sayfa	Bedelini Çok Ağır Ödeyecekler	FETÖ Terörüne Lanet	1/2 Sayfa	Tankın üzerindeki halk	Büyük fotoğrafta tankı durduran halk ile küçük ebatta cumhurbaşkanına ait fotoğraf
Vatan	Tam Sayfa	Son İhanet	Bedelini Ödeyecekler	2/3 Sayfa	Sokaklardaki halk	Sokaklardaki halk, darbeci askerler ile cumhurbaşkanı, başbakan, muhalefet liderlerine ait toplam 9 fotoğraf
Yeniçağ	Tam Sayfa	Vatan Hainderi	Herkes Meydanları Çılsın	1/2 Sayfa	Sokaklardaki halk	Sokaklardaki halk, darbeci askerler ile cumhurbaşkanına ait toplam 5 fotoğraf

SONUÇ

Medyanın güvenlikleştirme politikalarına zemin oluşturacak nitelikte trör haberlerine yönelik hassasiyeti söz konusudur. Terör haberlerinin Fransa ve Belçika örneklerinde ela alınış şeklinin uluslararası medya etiği düzenlemelerine daha uygun olduğu, bu yönüyle genel anlamda halkta korku ve endişeyi artırmaya yönelik bir ayrı tutum oluşturacak şekilde sunulmadığı görülmektedir. Türkiye örneğinde ise bazı yayın organlarında haberlerin devleti aciz gösterir ifadelerin yanı sıra saldırılar sonrası yaralı ve ölülerin görselleriyle verilmesinin terör propagandasına zemin hazırlayacak niteliğe vardığı anlaşılmaktadır. Bu durum temelde terörle mücadelede güvenlikleştirme politikası çerçevesinde hükümetin elini yeni ve sıra dışı önlemler almada vatandaş rızası inşa etmeyi kolaylaştırarak rahatlatmakta, ancak diğer taraftan ise kamuoyunda hükümetin terörle mücadeledeki başarısını tartışılır hale getirmektedir.

Güvenlikleştirme teorisinde temelde belli bir konunun güvenlik sorunu olarak ele alınarak kamuoyunda söylem yoğunluğuyla öne çıkması ve yaratılan algıyla olağanüstü tedbirlere meşruiyet kazandırmak amaçlanmaktadır. Bu noktada hükümet dışı aktör olarak medyanın da ifade özgürlüğü, haber alma hakkı, terör propagandası ince ayrımları çerçevesinde bir güvenlikleştirme

aktörü olarak yer aldığı muhakkaktır. Sonuç itibariyle çalışmada ele alınan örnekler üzerinden güvenlikleştirme aktörü olan medyanın terör haberi yapımında pozisyon alırken devlet organlarıyla beraber çalışma ya da yayın politikaları çerçevesinde habercilik sergilemesi yönüyle ayrıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

22ars 2016 (2016, 23 Mart). *La Libre Belgique*, 1.

78 Milyon Tek Yürek. (2016, 14 Mart). *Takvim,* 1.

Acı Öfke Yas. (2015, 11 Ekim). *Vatan,* 1.

Acımız da Öfkemiz de Çok Büyük. (2015, 11 Ekim). *Yenişafak*, 1.

Akçay, E.Y. ve Çelena, Ö.E. (2012) Terör ve Medya İlişkisinin 2003 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Saldırılar Örneğiyle İncelenmesi. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (2012) 183-197*

Alçakça ve Kahpece. (2015, 11 Ekim). *Güneş*, 1.

Alçaklar Ankara'da Saldırı. (2015, 11 Ekim). *Habertürk*, 1.

Alçaklar. (2015, 11 Ekim). *Milliyet*, 1.

Alçaklar. (2016, 16 Temmuz). *Akşam, 1.*

Alçaklık. (2015, 11 Ekim). *Türkiye,* 1.

Alçaklık. (2016, 14 Mart). *Milliyet,* 1.

Alçaksınız. (2016, 14 Mart). *Yenişafak,* 1

Alper, O. H. & Turan, Y. (2023). Güvenlikleştirme ve İslamofobi: Fransa'nın "Müslüman tehdidi" ile mücadelesi (2015-2022). *Journal of Social Sciences and Humanities, 7* (1), 385-407. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/issue/79396/1309722

AN(KARA). (2015, 11 Ekim). *Star,* 1.

Ankara'da Birleşik Terör. (2016, 14 Mart). *Güneş*, 1.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (11.03.2005). Kriz Zamanlarında İfade ve Haber Alma Özgürlüğü. No:1, 7. Kitle İletişim Politikaları Avrupa Bakanlar Konferansı. https://www.ebu.ch/CMSimages/en/leg_ref_coe_mcm_media_polic y_100305_tcm6-36861.pdf

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. (20.06.2005). Medya ve Terörizm konulu

Rec 1706 sayılı Tavsiye Kararı. https://www.rtuk.gov.tr/avrupa-konseyi-akmevzuati/4933/3893/ak-parlamentosu-tavsiye-kararlari-ve-raporlari.html

Avşar, Z. (2017). İnternet Çağında Medya, Terör ve Güvenlik. *TRT Akademi,* 2 (3), 116-132. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/trta/issue/28362/302424

Balcı, A., & Kardaş, T. (2012). Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin değişen dinamikleri: Bir 'güvenlikleştirme' analizi. Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı.

Barış İçin Yastayız. (2015, 11 Ekim). *Cumhuriyet, 1.*

Barışa Terör Bombası. (2015, 11 Ekim). *Akşam, 1.*

Bedelini Çok Ağır Ödeyecekler. (2016, 16 Temmuz). *Takvim,* 1.

Bedelini Çok Ağır Ödeyecekler. (2016, 16 Temmuz). *Türkiye,* 1.

Boyraz, H. M. (2022). *Avrupa ülkelerinde göçün güvenlikleştirilmesi ve aşırı sağ partiler: Macaristan ve Yunanistan özelinde karşılaştırmalı bir analiz*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sakarya.

Bölme, S. M., & Rıdha, Ş. S. (2019). Güvenlikleştirme perspektifinden 11 Eylül sonrası ABD-Suudi Arabistan askeri ilişkileri. *Mülkiye Dergisi, 43*(2), 459-490.

Bruxelles 22 Mars 2016. (2016, 23 Mart). *Le Soir*, 1.

Buzan B,Waever O ve Wilde J (1998). Security: A New Framework for Analysis. Londra: Lynne Rienner Publishers Inc.

Cantekin, A. (2011). Terör Olaylarının Özelliklerinin Haber Medyasında Haber Yapılışa Etkileri. *KHO Bilim Dergisi*, 21(1), 83-101.

Carnages A Paris. (2015, 14 Kasım). *Liberation,* 1.

Cavlak, H., & Balıkoğlu, S. (2021). Avrupa'da Göçmen Karşıtı Retorik, Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme: Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Hollanda Özgürlük Partisi (PVV*). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(*2), 521-541.

Cette fois, c'est la guerre. (2015, 14 Kasım). *Le Parisien*, 1.

Cumhuriyet ve Demokrasi Kazandı. (2016, 16 Temmuz). *Sözcü,* 1.

Çalağan, Ö. (2020). *Terörizmin Bir Propaganda Aracı Olarak Medya ve Terör Haberciliği*. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi ABD, Yüksek Lisans Tezi, Karabük

Çözüm Demokrasi. (2016, 16 Temmuz). *Cumhuriyet*, 1.

Darbeye Geçit Yok. (2016, 16 Temmuz). *Hürriyet*, 1.

Değer, K. (2017). Olağanüstü Durum Haberciliğinin Atatürk Havalimanı Terör Eylemi Üzerinden İncelenmesi. *TRT Akademi,* 2(3), 98-115. https://dergipark.org.tr/en/pub/trta/issue/28362/302183

Demokrasiye Millet Sahip Çıktı. (2016, 16 Temmuz). *Star,* 1.

Dikçe, Çağdaş Ünal. (2020). *Türkiye'de siyasi elitlerin Suriyeli göçmenlere yönelik söylemlerinin güvenlikleştirme kuramı ile analiz*i. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Doğan, Z. (2019). Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi bağlamında güvenlik-medya ilişkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,* (49), 170-186.

Doğan, Z. (2022). Kavramsal, Tarihsel ve Kuramsal Bağlamda Güvenlik. İçinde Ö. Özkaya (Edt.), Farklı Açılımlarla Hukuk Devleti ve Güvenlik. (s.21-54). Adalet Yayınevi, Ankara.

Ekici, S. & Acar, A. (2021). Göç ve güvenlik: Cumhuriyet Halk Partisi'nin Suriyeli göçmenler konusundaki söylemlerinin güvenlikleştirme perspektifinden değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (27), 276-291. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/diclesosbed/issue/63252/889711

FETÖ'cü Kalkışmaya Milli İrade Tokadı.(2016,16 Temmuz).*Sabah,* 1.

Fettullahçı Terör Saldırısı. (2016, 16 Temmuz). *Güneş,* 1.

Hacıoğlu, C. ve Özlem, K. (2021). "Polonya–Belarus arasındaki göç krizi'nin göçün güvenlikleştirilmesi bağlamında analizi". *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40*(2), 27-38.

Hain Kana Doymuyor. (2016, 14 Mart). *Hürriyet,* 1.

Hainler Birleşti Sivilleri Katletti. (2016, 14 Mart). *Star,* 1.

Hainlerin Gözü Döndü. (2016, 14 Mart). *Akşam, 1.*

Halk Düşmanları. (2016, 14 Mart). *Habertürk*, 1.

Halkın Gücünün Üstünde Güç Yoktur. (2016, 16 Temmuz). *Habertürk,* 1.

Kalbimiz Kapkara Seninleyiz Ankara (2016, 14 Mart). *Posta*, 1.

Kalbimize Bomba. (2015, 11 Ekim). *Hürriyet,* 1.

Kanlı Pazar. (2016, 14 Mart). *Cumhuriye*t, 1.

Kansızlar. (2016, 14 Mart). *Vatan,* 1.

Katil Kim?. (2015, 11 Ekim). *Posta*, 1.

L'horreur A Paris. (2015, 14 Kasım). *La Voix Du Nord*, 1.

L'Horreur. (2015, 14 Kasım). *L'equipe,* 1.

L'Horreur. (2015, 14 Kasım). *Nice-Matin,* 1.

La Guerre en Plein Parsi. (2015,14 Kasım). *Le Figaro,* 1.

Lanet Olsun. (2015, 11 Ekim). *Sözcü*, 1.

Mavi, İ. (2022). İnsan hakları bağlamında göçün güvenlikleştirilmesi. *MSGSÜ Sosyal Bilimler, 2*(26), 252-268.

Mcdonald, Matt (2008), Securitization and the construction of security, *European Journal of International Relations*, 14 (4), 563-587.

Meç, S. N. (2018). Göçün güvenlikleştirilmesi: Almanya'da aşırı sağ parti AFD'nin yükselişi ve Suriyeli mülteci krizi. *ViraVerita E-Dergi*, (8), 123-150.

Memisoglu, F. & Kabacaoğlu, S. (2021). Siyasal liderlerin söylemleri ve göçün güvenlikleştirilmesi: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırması. *İnsan ve Toplum*,11(3), 1-38.Retrieved fromhttps://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/issue/71119/1138840

Miş, N. (2011). Güvenlikleştirme teorisi ve siyasal olanın güvenlikleştirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi, 6* (2), 345-381.

Olağanüstü Gece. (2016, 16 Temmuz). *Milliyet*, 1.

Özen, Z., Özatağan, G., Tanık, F. A., & Kurt, H. (2021). Türkiye'de güvenlikleştirme söylem ve pratikleri. İzmir: TİHV Yayınları.

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, No:6112, Kabul Tarihi: 15/02/2011, Resmi Gazete: 03/03/2011, Sayı: 27863, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6112.pdf

RTÜK (2018). Terör ve Olağanüstü Durumlarda Uyulacak Haber İlkeleri. https://www.rtuk.gov.tr/yayinci-duzenlemeleri/3746/3907/teror-ve-olaganustudurumlarda-uyulacak-haber-ilkeleri.html

RTÜK. (2014). Yayın İlkeleri Rehberi. https://www.rtuk.gov.tr/yayin-ilkelerirehberi/5167/3033/yayin-ilkeleri-rehberi.html

Son İhanet. (2016, 16 Temmuz). *Vatan,* 1.

Soruyoruz Milletin Canını Kim Koruyacak. (2016, 14 Mart). *Sözcü*, 1.

Terörle Mücadele Kanunu, No:3713, Kabul Tarihi: 12.04.1991, Resmi Gazete: 12.04.1991, Sayı: 20843, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf

Turgay, S. (2021). Avrupa Birliği'nin göçü güvenlikleştirme politikasında Frontex'in rolü. *Journal of International Relations and Political Science Studies*, (3), 5-26. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/jirps/issue/68649/1078152

Türkeş Kılıç, S. (2018). Avrupa komşuluk politikası'nda uluslararası göçün güvenlikleştirilmesi. *Mukaddime*, 9(3), 1-20.

Türkiye'ye Saldırı. (2015, 11 Ekim). *Takvim*, 1.

Türkiye'ye Tuzak. (2015, 11 Ekim). *Sabah,* 1.

Tüysüzoğlu, G. (2019). Kimliğin güvenlikleştirilmesi ve insani güvenlik: Irak örneği. *Avrasya Etüdleri, 55*(1), 23-45. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/48343/612075

Ünal, S. (2015). Siber uzama yönelik güvenlikçi söylemin inşası: Sony Picture's yönelik siber saldırı haberlerinin analizi. *Journal of International Social Research*, 8(41), 1308-1320.

Ünal, S. (2016). Siber uzamın güvenlikleştirilmesi söylemi aracılığıyla gözetim ve denetimin meşrulaştırılması: Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*.(42),409-430.

Vatan Hainleri. (2016, 16 Temmuz). *Yenişafak,* 1

Yalçın, M. (2022). Soğuk savaş sonrası dönemde bir güvenlikleştirme unsuru olarak Peştun kimliğinin Pakistan üzerinden incelenmesi. *Iksad Journal*, 8(32), 16-18.

Yaşasın Demokrasi. (2016,16 Temmuz). *Posta*, 1.

Yetim, H. T. (2015). *Erken Cumhuriyet Döneminde Kürt sorunu (1920-1938): bir güvenlikleştirme analizi.* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sakarya.

Yıldıramazsınız. (2016, 14 Mart). *Sabah*, 1.

Yıldıramazsınız. (2016, 14 Mart). *Türkiye,* 1.

8. BÖLÜM

DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK YAKLAŞIMI: ÇALIŞMA ORTAMINDAKİ GÖRÜNÜMÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Sevda YALÇIN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Alaçam Meslek Yüksekokulu Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
sevda.yalcin@omu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4370-2454

GİRİŞ

Bilgi iletişim teknolojilerinin gitgide değiştiği ve bu değişimin yeterli görülmediği çağımızda her gün yeni bir şeyler yapmak, farklılaşmak ve bunun sağladığı yararların keyfini yaşamak büyük bir olaydır. Bu değişimlerin bu kadar önemli olmasına zemin hazırlayan faktörler arasında yoğun rekabet ortamının varlığı, teknolojik gelişmeler, klasik yöntemlerin yetersiz kalışı gibi örnekler verilebilir. Bu denli hızlı değişimlerin yaşanması kurumların ayakta kalabilmelerini güçleştirmektedir. Çağımızın getirdiği konular arasında liderlik olgusu büyük önem taşımakta olup varlığını sürdüren tüm kurum ve kuruluşlar için gerekli bir kavram haline gelmiştir. Birçok liderlik yaklaşımı ortaya çıkarılmış ve bunlar ile ilgili çok fazla araştırma yapılmıştır.1978 yılında Burns'un ele

1 Bu çalışma 2016 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Liderlik Olgusu Bağlamında İlişkisel (Dönüşümcü) Liderlik Kavramı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

aldığı Dönüşümcü Liderlik Yaklaşımı diğer yaklaşımlara göre daha fazla ses getirmiştir. Bunun en önemli sebebi değişimi içermesi ve eski anlayışlardan farklı olarak ilerlediği için tercih edilen konuların başında gelmiştir. Dönüşümcü liderliği diğer liderlik yaklaşımlarından ayıran özellikler arasında bireye değer vermesi, onları psikolojik olarak olumlu yönde etkilemesi, güçlü yönlerini ortaya çıkarması ve bu yönde teşvik etme eğilimi gibi konular yer almaktadır.

İnsanları arkasından sürükleyebilecek derecede etkileyici özelliklere sahip liderler kendilerine bağlı olarak çalışanlarını ikna etme, güven verme, amaç ve hedef koyma ek olarak bunların çevresinde toplanabilme imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda bireysel olarak önem verme, motive etme, psikolojik olarak ve daha birçok konuda telkin etme görevlerini üstlenmesinin getireceği sonuçlar olumlu yönde olacak ve çalışanların başarılı olmasını sağlayacaktır. Liderlik olgusunun zamanla değişimi yeni paradigmaların oluşmasına zemin hazırlayarak 1980'li yıllarla beraber modern liderlik yaklaşımlarını doğurmuştur. Yeni yaklaşımlardan olan ilişkisel ya da diğer bir ifadeyle dönüşümcü liderlik kavramı büyük bir ses getirmiş günümüz firmalarına pozitif değerler sağladığı anlaşılmıştır. Dönüşümcü liderlik, "geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma dönük bir liderlik tarzıdır. Bundan dolayı da vizyon sahibi olmayı ve bu vizyonu izleyicilere kabul ettirmeyi gerekli kılar" (Çelik & Eryılmaz, 2006: 212). Dönüşümcü liderler, uzun dönemli hedeflere odaklanma, vizyona önem verme ve belirlenen vizyonun peşinden gidilmesi için astları teşvik etme ve sonuçta onların güven ve bağlılığını arttırma çabası içindedir. Böylece astlar, görevlerinin önemini daha fazla kavramakta ve işletmenin çıkarlarını kendi bireysel çıkarlarının üzerinde tutmaktadır. İşte bu değişimi sağlamayı başararak işletmede yenilik ve değişiklikleri başlatan kişi dönüşümcü liderdir. "Astların tarzlarını, inançlarını ve değerlerini değiştirerek, onların tahmin ettiklerinden daha fazla performans göstermeleri için onları motive eden kişi" olarak da tanımlanabilir (Berber, 2000: 43).

İşletmeler dönüşümcü liderler ile daha kısa zamanda başarıyı yakalayarak, rekabette öncü olabilirler. Bu çalışmada liderlik olgusu bağlamında dönüşümcü liderlik konusu ele alınmaktadır. Çalışan algılarına göre yöneticilerinin ne düzeyde dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olduğu ve çalışanların bazı tanımlayıcı özelliklerine (yaş, cinsiyet vb.) göre yöneticilerine yönelik dönüşümcü liderlik algılarında farklılaşma olup olmadığı incelenmektedir. Araştırma alanı tekstil ve hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın özelinde incelenmektedir.

1. DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK

Son yıllarda yönetim bilimi alanında üzerinde çok fazla çalışılan konularından sadece biri olan liderlik olgusu kavramı, her geçen gün daha da önemini korumaktadır. Bütün kurum ve kuruluşların temelinde bireyin yer alması ve bireyin de gereksinimlerini karşılayabilmek ve belirledikleri hedeflere varabilme noktasında liderlik olgusu kavramını mecbur kılmaktadır. Her geçen gün her şeyin hızla değiştiği ve küresel ölçekte meydana gelen gelişmelerin etkisiyle beraber bildiğimiz klasik ve geleneksel liderlik yaklaşımlarını yetersiz kılmaktadır. Bu yüzden yeni ve modern liderlik yaklaşımlarının oluşumu kaçınılmaz hale gelmiştir.

Çalışanların yönetilmesini öngören yönetim alanlarında hızla meydana gelen değişim ve yenilik çalışmaları liderlik konusundaki alışılmış geleneksel tarzda ilerleyen formunu yetersiz hale getirmiş ve buna bağlı olarak da liderlikte yeni paradigmalar literatüre kazandırılmıştır. Liderlik olgusu bağlamında 1970'lerden itibaren tartışılan konunun kurum ve kuruluşların en iyi seviyeye gelebilmelerinin ön koşulu olarak liderlerin şahsi özelliklerinin etkili olduğu kanısı olmuştur. O dönemlerden bugüne birçok yazar, araştırmacı ve düşünür bu kanının nasıl geliştiği yönünde fikirler beyan etmişlerdir (Wagner, 2005: 79). Tam da bu noktada çalıştıkları yeni yaklaşımları iki kategori şeklinde ortaya atan kuramcılar, bu ayrımı ilk olarak geleneklerine sadık ve geçmiş deneyimlerinden kopmayan bireylere 'etkileşimci lider' olarak isim verirken gelecek hayalleri olan, yeniliklere açık, değişim ve dönüşümü esas alan bireylere ise 'dönüşümcü lider' ismini vermişlerdir. Kurt Levin'in klasik üç maddeyi barındıran otokratik, demokratik ve serbesiyetçi liderlik yaklaşımlarını ele alan kuramına karşılık olarak geliştirilmiştir (Özer, 2008: 38). Dönüştürücü liderlik bir düşe ve vizyona yönlendirme çabasını sadece tasarımsal-zihinsel değil, davranışlarda da özendirme liderliğidir.

Gerçek adı İngiliz dilinde "transformational leadership" olarak açıklanan dönüşümcü liderlik yaklaşımı, bu konuda çalışmalar yapan bazı araştırmacılara göre "vizyoner liderlik", bazı araştırmacılara göre "karizmatik liderlik" ve bazı araştırmacılara göre ise "yeni liderlik" olarak tanımlanmıştır (Bolat & Seymen, 2003: 64). Dönüşümcü liderlik kavramının Türkçe karşılığı olarak ise

"dönüşümcü", "dönüşümsel", "değişimci", "reformcu", "dönüştürücü" tanımlamalarına yer verilmektedir (Koçel, 2003: 483). 1978 yılında McGregor Burns tarafından literatüre kazandırılan dönüşümcü liderlik olgusu, Bernard Bass aracılığıyla ise daha da yaygın hale getirilmiştir. Burns'e göre lider, onu takip eden izleyicilerin performans ve motivasyon süreçlerini en üst mertebeye ulaştırabilmesidir. Dönüşümcü liderleri diğerlerinden ayıran nitelikler açısından değerlendirme yapıldığında bağımsızlık, eşitlik, barışçıl, hümanist bakış açısı vb. prensipleri iş görenlere daha hoş gösterecek şekilde bir algı oluşturmaya zemin hazırlama görevi üstlenen bireylerdir (Burns, 1978: 425).

Resmin bütününü gören lider bunu kolaylıkla çalışanlarına aktarabilmektedir. Güvenen ve güvenilen olmak olmazsa olmazdır. Ortaklaşa çabaya büyük önem verir, sıra dışı olmayı tercih eder, farklı düşüncelere saygısı sonsuzdur, yenilik ve değişim önemli iken sürekli öğrenme bir hayat felsefesidir. Kesinlikle sorumluluk almaktan kaçmaz, hırslıdır ve istediği şeyin peşinden gider her zaman liderlik özellikleri olan bireyler için çaba sarf eder. Hata yapmaktan çekinmeyen, riski göze alabilen ve olduğu durumda yönetebilen, yaptıkları yanlışların onlar için bir fırsat olduğunun farkındadırlar (Selen, 2001: 247). Dönüşümcü liderin taşıması gereken temel özellikler şunlardır (Özer, 2008: 42):

- Değişimi başlatan kişidir.
- Riski göze alabilendir.
- Yüksek derecede enerji ve hırsa sahiptir.
- Sürekli öğrenmeye adanmış bir hayatı vardır.
- Tüm sorunları çözebilme yeteneğine sahiptir.
- Çalışanları için büyük bir modeldir.
- Geleceğin resmi olan vizyonu belirler ve bunu benimsetir.

Uygulanan dönüşümcü liderlik boyutları aşağıdaki gibidir (Alkın, 2006: 96):

- **Karizma:** Kendisini takip eden iş görenlerine bir gelecek resmi çizerek misyon oluşturur böylece saygı ve güveni inşa ederler.
- İdealleştirerek etkileme: Belirledikleri hedefler doğrultusunda başarılı olmayı isteyen liderler, bunu çalışanları ile paylaşır.
- İlham verme: Sembol ve sloganları kullanarak aktarmak istediklerini kendilerini takip eden çalışanlarına ileten liderler, aktarmak istediklerini basit-

çe açıklar ve üst düzey performans elde ederler.

- **Entelektüel uyarım:** Akıl, mantık, zekâ, dikkatli olarak problemleri çözüme kavuşturma gibi konuları içinde barındırır, yaratıcı düşüncenin açığa çıkmasına zemin hazırlar.
- **Bireysel ilgi:** Her bireye tek tek ilgi göstermesiyle meydana gelen bu boyut, her bireye eşit yaklaşır. Rehberlik etme ve empati becerisi gelişmiştir.

2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı; çalışan algılarına göre yöneticilerinin ne düzeyde dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olduğunu belirlemek ve bazı tanımlayıcı özelliklerine (yaş, cinsiyet vb.) göre yöneticilerine yönelik dönüşümcü liderlik algılarında farklılaşma olup olmadığını incelemektir. Bu araştırma, İzmir ili içinde faaliyet gösteren hazır giyim/ perakende sektöründe hizmet veren bir firmadaki çalışanları hedef almıştır. Kurum ismi gerekli izinlerin alınamaması sebebiyle X firması şeklinde ifade edilecektir. Araştırmada amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmektedir.

H_1: X çalışanlarının cinsiyetlerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.

H_2: X çalışanlarının yaşlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.

H_3: X çalışanlarının medeni durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.

H_4: X çalışanlarının kurumda çalışma sürelerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.

H_5: X çalışanlarının eğitim durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. “Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan

bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilemez. Bilmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde "gözleyip" belirleyebilmektir" (Karasar, 2009: 77). Araştırmanın modeli şematik olarak Şekil 1'de görülmektedir.

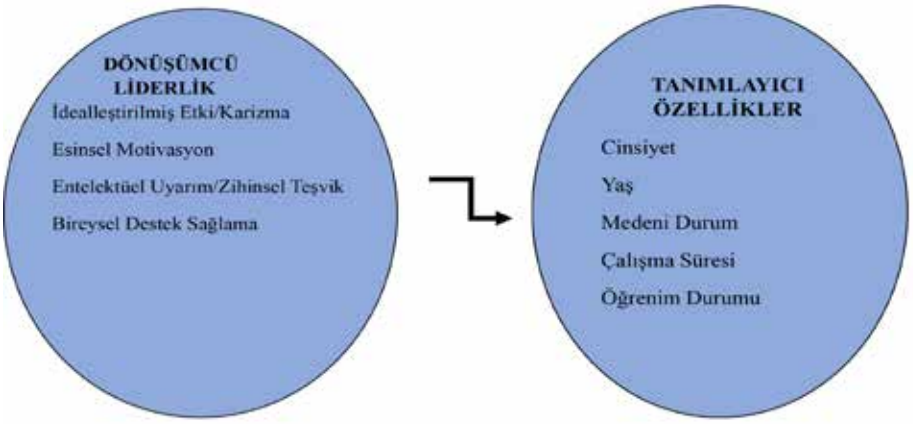

Şekil 1. *Araştırmanın Modeli*

Araştırmanın 5 bağımsız değişkeni olan cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışma süresi ve öğrenim durumu ile bağımlı değişkenler olan dönüşümcü liderliğin içinde yer alan boyutlar olarak bilinen idealleştirilmiş etki yani karizma, esinsel motivasyon, entelektüel uyarım, bireysel destek sağlama yer almaktadır. Buna ilişkin olarak bağımsız değişkenlerden alınan verilerin, bağımlı değişkenlerin puanlama oranlarını etkilediği saptanmıştır.

2.3.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İzmir ilinde hazır giyim/perakende sektöründe hizmet veren X firması çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma, basit örnekleme yöntemiyle evren içerisinde araştırmaya katılmayı gönüllü kabul eden 261 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Bu araştırmanın uygulama aşaması İzmir ilinde hazır giyim/perakende sektöründe hizmet veren X firması çalışanları ile sınırlıdır. Araştırma kapsamında 261 kişinin katılımıyla gerçekleşen anketin verilerine doğrudan birebir elden ulaşılmıştır. Yapılan bu anket çalışmasının verilerinin ne derece güvenilir ve geçerli olduğu noktasında anket çalışmasının nitelikleri, sahada uygulayan birey ve örneklem dahilinde yer alan bireylerin ankete verdikleri yanıtlar ile sınırlıdır. Bundan dolayı ankete verilen yanıtlarla elde edilen sonuçların anketin uygulanma zamanında görüşülen bireylerin o günkü algılarıyla sınırlı olmaktadır. Kurumda çalışanlara doğrudan uygulanan verileri toplama amacıyla yapılan anket çalışmasında sorulara verilecek yanıtların doğru ve gerçek olacağı düşünülmektedir. Verilerin toplanabileceği örneklem evreni temsil edebilecek boyuttadır. Araştırmanın anket bölümünde elde edilecek veri toplama aracı olan anket formu araştırma hedeflerine uygun nitelikte olduğu ve gerekli koşulları barındırdığı sonucuna varılmıştır.

2.5. Veri Toplama Araçları

Araştırmada dönüşümcü liderlik tarzları ile ilgili bilgi toplamaya yönelik elden anket yöntemi kullanılmıştır. Liderlik ölçeğinde dönüşümcü liderliği ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Ve bununla ilgili inceleme yapıldığında dönüşümcü liderlikle ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmaların nitel ve nicel biçiminde yapıldığı görülmektedir. “Dönüşümcü Liderlik” boyutlarının bulunduğu anket çalışmasının değerlendirilmesinde liderlik olgusu alanında çalışmalar yapan bireylerin sıkça kullandığı Çoklu Faktör Liderlik anketinin Dönüşümcü liderlikle ilgili bölümü olan ve kuramcılarından Avolio ve Bass tarafından “TLQ Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 1998 yılında Karip tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir (Karip, 1998:446).

Bu ölçekte sırayla ele alınan dönüşümcü liderliğin boyutları incelenerek karizma merkezli idealleştirilmiş etki, esinsel motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek sağlama boyutları kullanılmıştır. Ölçeğin içinde yer alan boyutlar ve bu boyutları çevreleyen sorular ise; Akçay ve Akyüz’ün “Çalışanların Dönüşümcü Liderlere Yönelik Sadakatleri ile Çalışanlardaki Empati Davranışının Bu Sadakat Üzerindeki Olası Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma” adlı çalışması temel alınarak hazırlanmıştır (Akçay & Akyüz, 2014:165).

Anket çalışmasının birinci bölümünde demografik özellikleri ortaya koyan 5 faktör oluşturulmuş olup bunlar kendi aralarında cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve öğrenim durumu olarak belirtilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde X kurumunun farklı şubelerinde hizmet veren 261 çalışanın yöneticilerini yani liderlerinin onların algılarındaki figüre göre yanıtlayacakları dönüşümcü liderlik anketinde var olan 20 soruluk anket formu yöneltilmiştir. Kullanılan anket 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Yanıt veren katılımcılardan her bir soruya ne derece katıldıklarını puanlamaları istenmiş olup buna göre verilen yanıtlar kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde sıralanmıştır. Dönüşümcü liderlik anketinin ilk 6 sorusunda çalışanların idealleştirilmiş etki/karizma özelliklerini ölçen sorular, 7-11 sıra nolu sorularda esinsel motivasyon özelliklerini ölçen sorular, 12-16 sıra nolu sorularda entelektüel uyarım/zihinsel teşvik özelliklerini ölçen sorular ve son olarak 17-20 sıra nolu sorularda ise bireysel destek sağlama özelliklerini ölçen sorular hazırlanmıştır.

Dönüşümcü liderlik ölçeğindeki 20 maddenin güvenirliğini hesaplamak için iç tutarlılık katsayısı olan "Cronbach Alpha" hesaplanmıştır. Ölçeğin genel güvenirliği Alpha=0.718 olarak yüksek bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koymak için açıklayıcı(açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.719>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %53.624 olan 4 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliğine ilişkin bulunan Alpha ve açıklanan varyans değerine göre Dönüşümcü liderlik ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı aşağıda görülmektedir.

Tablo 2. Dönüşümcü Liderlik Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Entelektüel Uyarma (Özdeğer=3.547)	Soru14	0,714	16,008	0,771
	Soru15	0,654		
	Soru16	0,654		
	Soru13	0,584		
	Soru12	0,686		
Bireysel Destek Sağlama (Özdeğer=1.885)	Soru20	0,583	14,979	0,699
	Soru18	0,586		
	Soru17	0,663		
	Soru19	0,544		
Esinsel Motivasyon (Özdeğer=1.741)	Soru10	0,575	13,948	0,706
	Soru11	0,596		
	Soru9	0,724		
	Soru8	0,608		
	Soru7	0,547		
İdealleştirilmiş Etki (Özdeğer=1.551)	Soru6	0,730	8,689	0,701
	Soru5	0,664		
	Soru2	0,539		
	Soru1	0,585		
	Soru3	0,549		
	Soru4	0,594		
Toplam Varyans %53.624				

Dönüşümcü Liderlik ölçeğinin faktör puanları hesaplanırken faktördeki maddelerin değerleri toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanları elde edilmiştir.

2.6. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Scien-

ces) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Ölçek boyutlarının aldığı puanlar 1 ile 5 arasında değerlendirilmektedir. Bu aralık 4 puanlık genişliğe sahiptir. Bu genişlik beş eşit genişliğe ayrılarak 1.00- 1.79 arası "çok düşük", 1.80- 2.59 arası "düşük", 2.60- 3.39 "arası orta", 3.40-4.19 arası yüksek, 4.20-5.00 arası çok yüksek olarak bulgular yorumlanmıştır(http://www.istatistikanaliz.com/faktor_analizi.asp).

İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde, araştırma probleminin çözümü için, araştırmaya katılan çalışanların ölçekler yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

Katılımcıların Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların cinsiyetlerine göre dağılımları Şekil 1'de görülmektedir.

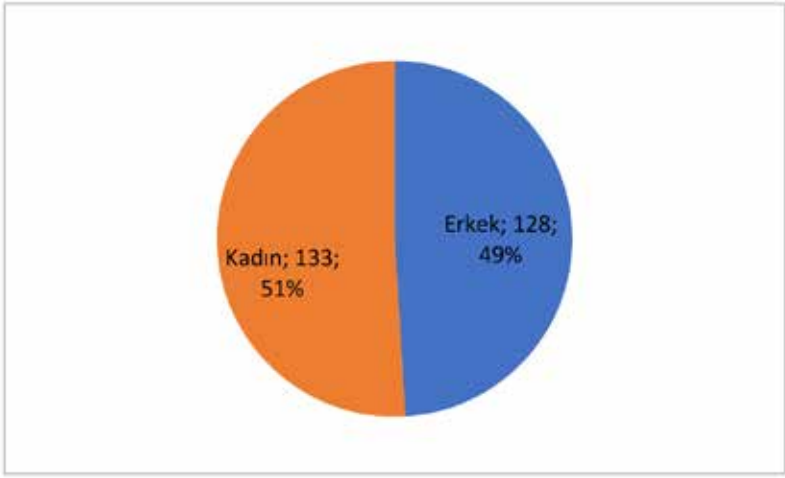

Şekil 2. *Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı*

Şekil 2'de görüldüğü üzere, çalışanlar cinsiyet değişkenine göre 128›i (%49,0) Erkek, 133›ü (%51,0) Kadın olarak dağılmaktadır. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımları Şekil 3'te verilmiştir.

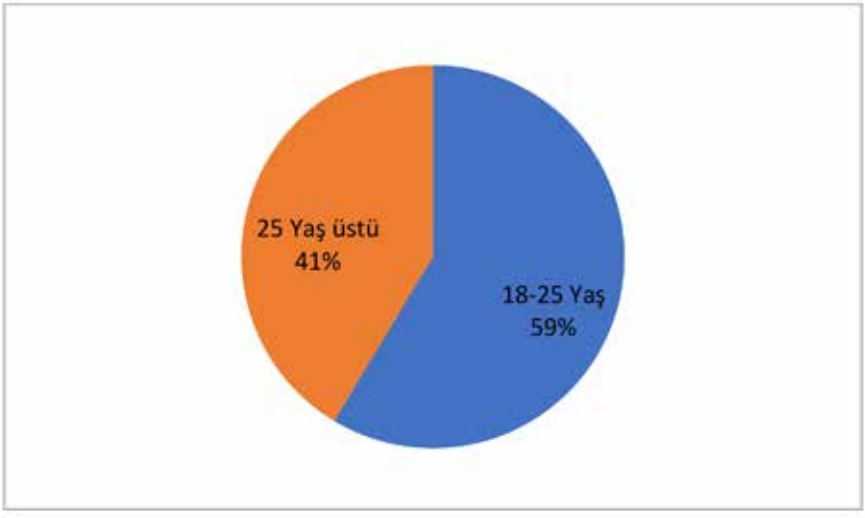

Şekil 3. *Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı*

Şekil 3'te görüldüğü üzere, çalışanlar yaş değişkenine göre 153›ü (%58,6) 18-25 yaş, 108›i (%41,4) 25 yaş üstü olarak dağılmaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları Şekil 4'te verilmiştir.

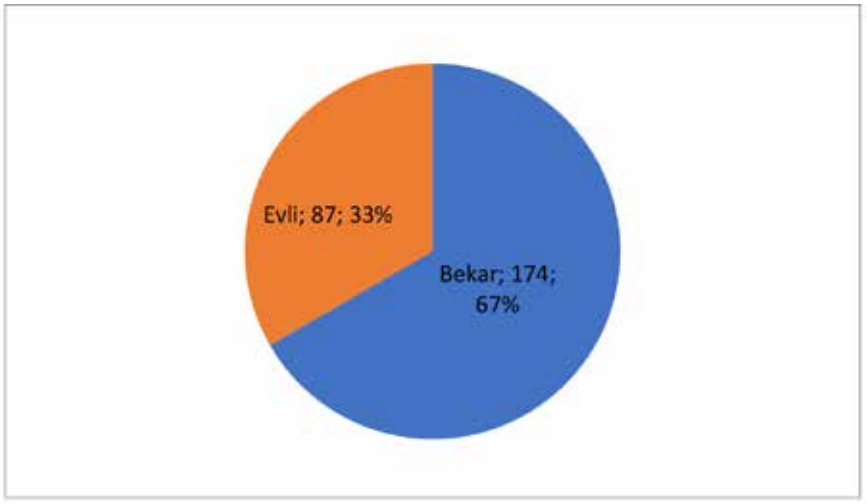

Şekil 4. *Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı*

Şekil 4'te görüldüğü üzere, çalışanlar medeni durum değişkenine göre 174'ü (%66,7) Bekar, 87'si (%33,3) Evli olarak dağılmaktadır. Katılımcıların kurumda çalışma sürelerine göre dağılımları Şekil 5'te verilmiştir.

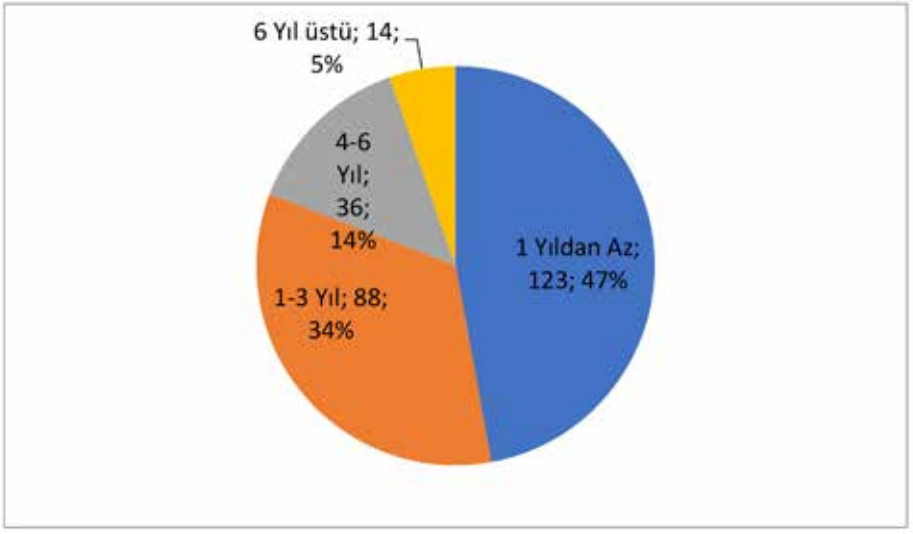

Şekil 5. *Katılımcıların Kurumda Çalışma Sürelerine Göre Dağılımı*

Şekil 5'ten izlendiği üzere, çalışanlar kurumda çalışma süresi değişkenine göre 123›ü (%47,1) 1 yıldan az, 88›i (%33,7) 1-3 yıl, 36›sı (%13,8) 4-6 yıl, 14›ü (%5,4) 6 yıl üstü olarak dağılmaktadır. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları Şekil 6'da verilmiştir.

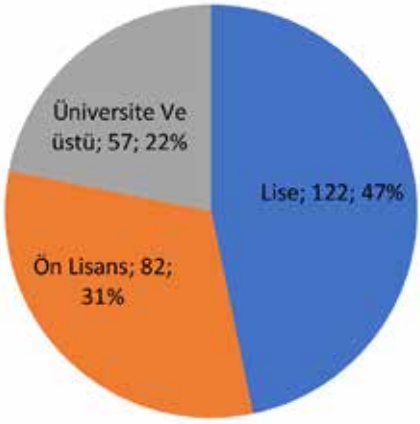

Şekil 6. *Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı*

Şekil 6'da görüldüğü üzere, çalışanlar eğitim durumu değişkenine göre 122'si (%46,7) Lise, 82'si (%31,4) Ön Lisans, 57'si (%21,8) Üniversite ve üstü olarak dağılmaktadır.

Katılımcıların Yöneticilerine İlişkin Algıladıkları Dönüşümcü Liderlik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların yöneticilerine ilişkin algıladıkları dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algıları

	N	**Ort**	**Ss**	**Min.**	**Max.**
İdealleştirilmiş Etki	261	4,201	0,264	3,670	5,000
Esinsel Motivasyon	261	4,239	0,290	3,400	5,000
Entelektüel Uyarma	261	4,242	0,298	3,800	5,000
Bireysel Destek Sağlama	261	4,291	0,330	3,500	5,000
Genel Dönüşümcü Liderlik	261	4,239	0,200	3,850	5,000

Araştırmaya katılan çalışanların algılarına göre yöneticileri dönüşümsel liderlik özelliklerinden "idealleştirilmiş etki "ye çok yüksek (4,201 ± 0,264); "esinsel motivasyon"a çok yüksek (4,239 ± 0,290); "entelektüel uyarma "ya çok yüksek (4,242 ± 0,298); "bireysel destek sağlama "ya çok yüksek (4,291 ± 0,330) ve "genel dönüşümcü liderlik" özelliklerine çok yüksek (4,239 ± 0,200) düzeyde sahiptirler. Bu durum şematik olarak da Şekil 6'da görülmektedir.

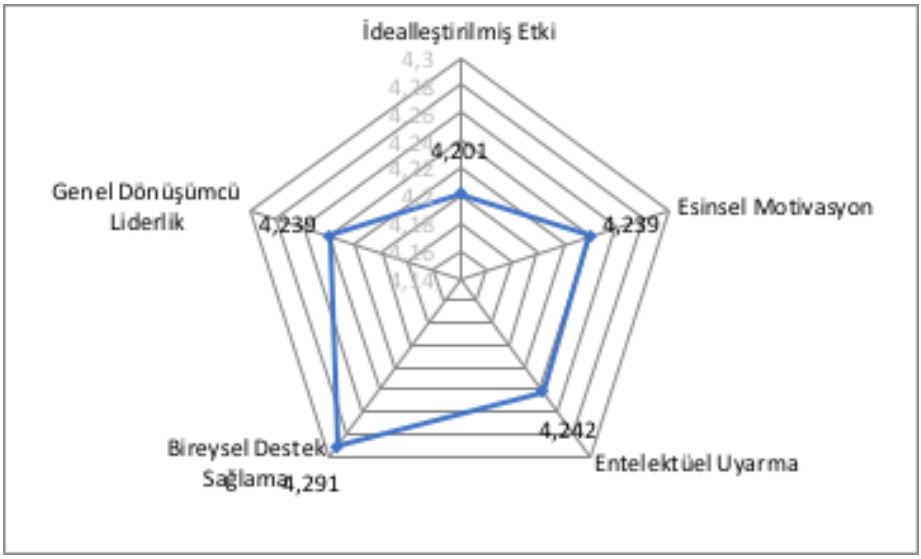

Şekil 7. *Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algıları*

Araştırmaya katılan çalışanların yöneticilerinin ne düzeyde dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olduğuna ilişkin algıları boyut bazında incelendikten sonra önerme bazında da ayrıca incelenmiştir. Tablo 4'te idealleştirilmiş etki boyutuna verdikleri yanıtların önerme bazında verilerine yer verilmektedir.

Tablo 4. Çalışanların İdealleştirilmiş Etki Boyutuna Vermiş Oldukları Yanıtların Dağılımı

	Katılmıyorum		Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**F**	**%**	**Ort**	**Ss**
Yöneticim Astlarının Kendilerini İyi Hissetmesine Yardımcı Olmaktadır	0	0,0	11	4,2	176	67,4	74	28,4	4,241	0,518
Yöneticim Verdiği Emirlerde Ahlaki Değerleri Gözetmektedir.	1	0,4	9	3,4	184	70,5	67	25,7	4,215	0,511
Yöneticimin Emirleri Çalışanlar Tarafından Saygıyla Karşılanmaktadır.	1	0,4	10	3,8	198	75,9	52	19,9	4,153	0,480
Yöneticim Karizmatik Özelliklere Sahiptir	0	0,0	22	8,4	154	59,0	85	32,6	4,241	0,594
Yöneticim Astları İçin İyi Bir Örnek Olmaktadır.	0	0,0	15	5,7	186	71,3	60	23,0	4,172	0,509
Yöneticimle Çalışmaktan Gurur Duyuyorum.	0	0,0	18	6,9	177	67,8	66	25,3	4,184	0,538

Araştırmaya katılan çalışanların idealleştirilmiş etki ile ilgili ifadelere verdiği yanıtlar incelendiğinde; "*Yöneticim Astlarının Kendilerini İyi Hissetmesine Yardımcı Olmaktadır*" ifadesine çalışanların, %4,2'si (n=11) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %67,4'ü (n=176) katılıyorum, %28,4'ü (n=74) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticim Astlarının Kendilerini İyi Hissetmesine Yardımcı Olmaktadır" ifadesine* çok yüksek (4,241 ± 0,518) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticim Verdiği Emirlerde Ahlaki Değerleri Gözetmektedir.*" ifadesine çalışanların, %0,4'ü (n=1) katılmıyorum, %3,4'ü (n=9) ne katılıyorum ne ka-

tılmıyorum, %70,5'i (n=184) katılıyorum, %25,7'si (n=67) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların "Yöneticim Verdiği Emirlerde Ahlaki Değerleri Gözetmektedir." ifadesine çok yüksek (4,215 ± 0,511) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimin Emirleri Çalışanlar Tarafından Saygıyla Karşılanmaktadır.*" ifadesine çalışanların, %0,4'ü (n=1) katılmıyorum, %3,8'i (n=10) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %75,9'u (n=198) katılıyorum, %19,9'u (n=52) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimin Emirleri Çalışanlar Tarafından Saygıyla Karşılanmaktadır."* ifadesine yüksek (4,153 ± 0,480) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticim Karizmatik Özelliklere Sahiptir*" ifadesine çalışanların, %8,4'ü (n=22) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %59,0'ı (n=154) katılıyorum, %32,6'sı (n=85) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticim Karizmatik Özelliklere Sahiptir"* ifadesine çok yüksek (4,241 ± 0,594) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticim Astları İçin İyi Bir Örnek Olmaktadır.*" ifadesine çalışanların, %5,7'si (n=15) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %71,3'ü (n=186) katılıyorum, %23,0'ı (n=60) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların "*Yöneticim Astları İçin İyi Bir Örnek Olmaktadır."* ifadesine yüksek (4,172 ± 0,509) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimle Çalışmaktan Gurur Duyuyorum.*" ifadesine çalışanların, %6,9'u (n=18) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %67,8'i (n=177) katılıyorum, %25,3'ü (n=66) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimle Çalışmaktan Gurur Duyuyorum."* ifadesine yüksek (4,184 ± 0,538) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Tablo 5'te esinsel motivasyon etki boyutuna verdikleri yanıtların önerme bazında verilerine yer verilmektedir.

Tablo 5. Çalışanların Esinsel Motivasyon Boyutuna Vermiş Oldukları Yanıtların Dağılımı

	Katılmıyorum		Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**Ort**	**Ss**
Yöneticim Çalışanlarına Güvenmektedir.	0	0,0	9	3,4	165	63,2	87	33,3	4,299	0,529
Yöneticimin Çizdiği Vizyona İnanıyorum.	0	0,0	10	3,8	179	68,6	72	27,6	4,238	0,509
Yöneticim Sembolleri ve Sloganları İyi Kullanarak Güçlü Bir Ortak Amaç Oluşturmaktadır.	0	0,0	9	3,4	183	70,1	69	26,4	4,230	0,497
Yöneticimiz Bizi Kurumdaki Rolümüzün Ne Kadar Önemli Olduğu Konusunda İkna Etmiştir.	0	0,0	10	3,8	178	68,2	73	28,0	4,241	0,511
Yöneticimizin Biz Çalışanlarına İlham Verme Konusundaki Becerileri Yüksektir.	1	0,4	11	4,2	187	71,6	62	23,8	4,188	0,511

Araştırmaya katılan çalışanların esinsel motivasyon ile ilgili ifadelere verdiği yanıtlar incelendiğinde;

"*Yöneticim Çalışanlarına Güvenmektedir.*" ifadesine çalışanların, %3,4'ü (n=9) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %63,2'si (n=165) katılıyorum, %33,3'ü (n=87) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticim Çalışanlarına Güvenmektedir."* ifadesine çok yüksek (4,299 ± 0,529) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimin Çizdiği Vizyona İnanıyorum.*" ifadesine çalışanların, %3,8'i (n=10) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %68,6'sı (n=179) katılıyorum, %27,6'sı (n=72) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimin Çizdiği Vizyona İnanıyorum."* ifadesine çok yüksek (4,238 ± 0,509)

düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticim Sembolleri ve Sloganları İyi Kullanarak Güçlü Bir Ortak Amaç Oluşturmaktadır.*" ifadesine çalışanların, %3,4'ü (n=9) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %70,1'i (n=183) katılıyorum, %26,4'ü (n=69) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticim Sembolleri ve Sloganları İyi Kullanarak Güçlü Bir Ortak Amaç Oluşturmaktadır."* ifadesine çok yüksek (4,230 ± 0,497) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Bizi Kurumdaki Rolümüzün Ne Kadar Önemli Olduğu Konusunda İkna Etmiştir.*" ifadesine çalışanların, %3,8'i (n=10) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %68,2'si (n=178) katılıyorum, %28,0'ı (n=73) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Bizi Kurumdaki Rolümüzün Ne Kadar Önemli Olduğu Konusunda İkna Etmiştir."* ifadesine çok yüksek (4,241 ± 0,511) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimizin Biz Çalışanlarına İlham Verme Konusundaki Becerileri Yüksektir.*" ifadesine çalışanların, %0,4'ü (n=1) katılmıyorum, %4,2'si (n=11) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %71,6'sı (n=187) katılıyorum, %23,8'i (n=62) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların "*Yöneticimizin Biz Çalışanlarına İlham Verme Konusundaki Becerileri Yüksektir."* ifadesine yüksek (4,188 ± 0,511) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Tablo 6'da entelektüel uyarma etki boyutuna verdikleri yanıtların önerme bazında verilerine yer verilmektedir.

Tablo 6. Çalışanların Entelektüel Uyarma Boyutuna Vermiş Oldukları Yanıtların Dağılımı

	Katılmıyorum		Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Katılmıyorum	
	F	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**Ort**	**Ss**
Yöneticimiz Bizi Alışılmış Ya Da Rutin Davranış Kalıplarımızı Sorgulamaya Yönlendirir.	0	0,0	10	3,8	197	75,5	54	20,7	4,169	0,467
Yöneticimiz Bizim İşlerin Yapılış Biçimi ve Mevcut Problemler Hakkında Yeni Bakış Açıları Oluşturmamızı Sağlar.	0	0,0	4	1,5	188	72,0	69	26,4	4,249	0,467
Yöneticimiz Çalışanların İş Yerindeki Farklılıklar Konusunda Görüşlerini Açıklamalarına Uygun Ortam Yaratır.	0	0,0	1	0,4	193	73,9	67	25,7	4,253	0,444
Yöneticimiz Astlarının Entelektüel Yeteneklerini Sergilemeleri İçin Uygun Koşulları Sağlar.	0	0,0	3	1,1	182	69,7	76	29,1	4,280	0,475
Yöneticimiz Astlarını Yaratıcılık Konusunda Cesaretlendirir.	0	0,0	4	1,5	185	70,9	72	27,6	4,261	0,473

Araştırmaya katılan çalışanların entelektüel uyarma ile ilgili ifadelere verdiği yanıtlar incelendiğinde;

"*Yöneticimiz Bizi Alışılmış Ya Da Rutin Davranış Kalıplarımızı Sorgulamaya Yönlendirir.*" ifadesine çalışanların, %3,8'i (n=10) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %75,5'i (n=197) katılıyorum, %20,7'si (n=54) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Bizi Alışılmış Ya Da Rutin*

Davranış Kalıplarımızı Sorgulamaya Yönlendirir." ifadesine yüksek (4,169 ± 0,467) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Bizim İşlerin Yapılış Biçimi ve Mevcut Problemler Hakkında Yeni Bakış Açıları Oluşturmamızı Sağlar.*" ifadesine çalışanların, %1,5'i (n=4) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %72,0'ı (n=188) katılıyorum, %26,4'ü (n=69) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların "*Yöneticimiz Bizim İşlerin Yapılış Biçimi ve Mevcut Problemler Hakkında Yeni Bakış Açıları Oluşturmamızı Sağlar."* ifadesine çok yüksek (4,249 ± 0,467) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Çalışanların İş Yerindeki Farklılıklar Konusunda Görüşlerini Açıklamalarına Uygun Ortam Yaratır.*" ifadesine çalışanların, %0,4'ü (n=1) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %73,9'u (n=193) katılıyorum, %25,7'si (n=67) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Çalışanların İş Yerindeki Farklılıklar Konusunda Görüşlerini Açıklamalarına Uygun Ortam Yaratır."* ifadesine çok yüksek (4,253 ± 0,444) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Astlarının Entelektüel Yeteneklerini Sergilemeleri İçin Uygun Koşulları Sağlar.*" ifadesine çalışanların, %1,1'i (n=3) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %69,7'si (n=182) katılıyorum, %29,1'i (n=76) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların "Yöneticimiz Astlarının Entelektüel Yeteneklerini Sergilemeleri İçin Uygun Koşulları Sağlar." ifadesine çok yüksek (4,280 ± 0,475) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Astlarını Yaratıcılık Konusunda Cesaretlendirir.*" ifadesine çalışanların, %1,5'i (n=4) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %70,9'u (n=185) katılıyorum, %27,6'sı (n=72) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Astlarını Yaratıcılık Konusunda Cesaretlendirir."* ifadesine çok yüksek (4,261 ± 0,473) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Tablo 7'de bireysel destek sağlama etki boyutuna verdikleri yanıtların önerme bazında verilerine yer verilmektedir.

Tablo 7. Çalışanların Bireysel Destek Sağlama Boyutuna Vermiş Oldukları Yanıtların Dağılımı

	Katılmıyorum		Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
	F	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**Ort**	**Ss**
Yöneticimiz Astlarını Bireysel Olarak Gözlemlemek İçin Çaba Sarf Eder.	0	0,0	4	1,5	190	72,8	67	25,7	4,241	0,463
Yöneticimiz Çalışanların Bireysel Farklılıklarını Dikkate Alır.	0	0,0	6	2,3	180	69,0	75	28,7	4,264	0,491
Yöneticimiz Astlarının Yeteneklerini Ve Gereksinimlerini Dikkate Alır.	0	0,0	4	1,5	173	66,3	84	32,2	4,307	0,494
Yöneticimiz Çalışanların Güçlü Yönlerini Keşfederek Bu Yönlerini Geliştirmeleri Noktasında Onları Yönlendirir.	1	0,4	12	4,6	142	54,4	106	40,6	4,353	0,587

Araştırmaya katılan çalışanların bireysel destek sağlama ile ilgili ifadelere verdiği yanıtlar incelendiğinde;

"*Yöneticimiz Astlarını Bireysel Olarak Gözlemlemek İçin Çaba Sarf Eder.*" ifadesine çalışanların, %1,5'i (n=4) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %72,8'i (n=190) katılıyorum, %25,7'si (n=67) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Astlarını Bireysel Olarak Gözlemlemek İçin Çaba Sarf Eder."* ifadesine çok yüksek (4,241 ± 0,463) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Çalışanların Bireysel Farklılıklarını Dikkate Alır.*" ifadesine çalışanların, %2,3'ü (n=6) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %69,0'ı (n=180) katılıyorum, %28,7'si (n=75) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Çalışanların Bireysel Farklılıklarını Dikkate Alır."* ifadesine çok yüksek (4,264 ± 0,491) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Astlarının Yeteneklerini ve Gereksinimlerini Dikkate Alır.*" ifadesine çalışanların, %1,5'i (n=4) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %66,3'ü (n=173) katılıyorum, %32,2'si (n=84) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Astlarının Yeteneklerini ve Gereksinimlerini Dikkate Alır."* ifadesine çok yüksek (4,307 ± 0,494) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

"*Yöneticimiz Çalışanların Güçlü Yönlerini Keşfederek Bu Yönlerini Geliştirmeleri Noktasında Onları Yönlendirir.*" ifadesine çalışanların, %0,4'ü (n=1) katılmıyorum, %4,6'sı (n=12) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %54,4'ü (n=142) katılıyorum, %40,6'sı (n=106) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Çalışanların *"Yöneticimiz Çalışanların Güçlü Yönlerini Keşfederek Bu Yönlerini Geliştirmeleri Noktasında Onları Yönlendirir."* ifadesine çok yüksek (4,353 ± 0,587) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

4. HİPOTEZ TESTLERİ

Araştırmanın bu bölümünde çalışanların yöneticilerine ilişkin dönüşümcü liderlik algıları tanımlayıcı özellikleri açısından incelenmekte, araştırmanın hipotezleri sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın ilk hipotezi "*X çalışanlarının cinsiyetlerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.*" hipotezini sorgulamaya yönelik olarak t testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algılarının Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**P**
İdealleştirilmiş Etki	Erkek	128	4,208	0,277	0,431	0,667
	Kadın	133	4,194	0,251		
Esinsel Motivasyon	Erkek	128	4,233	0,263	-0,342	0,733
	Kadın	133	4,245	0,315		
Entelektüel Uyarma	Erkek	128	4,255	0,300	0,666	0,506
	Kadın	133	4,230	0,297		

Bireysel Destek Sağlama	Erkek	128	4,301	0,336	0,461	0,645
	Kadın	133	4,282	0,325		
Genel Dönüşümcü Liderlik	Erkek	128	4,245	0,199	0,446	0,656
	Kadın	133	4,234	0,202		

Tablo 8'deki verilere bakıldığında, araştırmaya katılan çalışanların idealleştirilmiş etki, esinsel motivasyon, entelektüel uyarma, bireysel destek sağlama, genel dönüşümcü liderlik puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği görülmektedir (p>0,05). Bu sonuca göre araştırmanın ilk hipotezi *"X çalışanlarının cinsiyetlerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır."* reddedilmektedir.

Literatürde yapılan araştırmalarda araştırma sonucumuzu destekleyen bulgulara rastlanılmaktadır (Arslantaş ve Pekdemir 2007; Bozkır, 2014; Temel, 2016). Araştırma sonuçları bütünsel olarak değerlendirildiğinde, çalışanların yöneticilerine ilişkin dönüşümsel liderlik algılarından cinsiyetlerinin bağımsız olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci hipotezi olan "*X çalışanlarının yaşlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır."* hipotezini sorgulamaya yönelik olarak t testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algılarının Yaşlarına Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**P**
İdealleştirilmiş Etki	18-25 Yaş	153	4,226	0,257	1,782	0,076
	25 Yaş üstü	108	4,167	0,271		
Esinsel Motivasyon	18-25 Yaş	153	4,234	0,279	-0,337	0,736
	25 Yaş üstü	108	4,246	0,306		

Entelektüel Uyarma	18-25 Yaş	153	4,251	0,304	0,569	0,570
	25 Yaş üstü	108	4,230	0,290		
Bireysel Destek Sağlama	18-25 Yaş	153	4,311	0,334	1,125	0,262
	25 Yaş üstü	108	4,264	0,322		
Genel Dönüşümcü Liderlik	18-25 Yaş	153	4,251	0,205	1,163	0,246
	25 Yaş üstü	108	4,222	0,193		

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde, araştırmaya katılan çalışanların idealleştirilmiş etki, esinsel motivasyon, entelektüel uyarma, bireysel destek sağlama, genel dönüşümcü liderlik puanlarının yaş değişkenine göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği görülmektedir (p>0,05). Bu sonuca göre araştırmanın ikinci hipotezi "*X çalışanlarının yaşlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır."* reddedilmektedir.

Literatürde yapılan araştırmalara bakıldığında da çalışanların yaşlarına göre yöneticilerine ilişkin algıladıkları dönüşümcü liderlik özelliklerinde farklılaşma olmadığı görülmektedir (Arslantaş & Pekdemir 2007; Yavuz, 2008; Temel, 2016). Bu sonuçlara göre farklı yaşlardaki çalışanların yöneticilerine ilişkin dönüşümcü liderlik algılarının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Araştırmanın üçüncü hipotezi olan *"X çalışanlarının medeni durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır."* hipotezini sorgulamaya yönelik olarak t testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algılarının Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**P**
İdealleştirilmiş Etki	Bekar	174	4,214	0,269	1,079	0,281
	Evli	87	4,176	0,252		
Esinsel Motivasyon	Bekar	174	4,245	0,284	0,452	0,652
	Evli	87	4,228	0,304		
Entelektüel Uyarma	Bekar	174	4,220	0,298	-1,740	0,083
	Evli	87	4,287	0,294		
Bireysel Destek Sağlama	Bekar	174	4,283	0,326	-0,564	0,573
	Evli	87	4,308	0,338		
Genel Dönüşümcü Liderlik	Bekar	174	4,237	0,201	-0,240	0,810
	Evli	87	4,243	0,200		

Araştırmaya katılan çalışanların idealleştirilmiş etki, esinsel motivasyon, entelektüel uyarma, bireysel destek sağlama, genel dönüşümcü liderlik puanlarının medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemek için uygulanan t-testi sonucunda farklılık anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuca göre araştırmanın üçüncü hipotezi "*X çalışanlarının medeni durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.*" reddedilmektedir.

Literatürde bakıldığında yöneticilerin dönüşümcü liderlik özelliklerinin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmalarda çalışanların medeni durumlarının genel anlamda ele alınan bir değişken olmadığı görülmektedir. Sınırlı sayıda medeni durumun değişken olarak ele alan araştırmalarda ise araştırma sonucumuzla örtüşen şekilde medeni durumun, yöneticilerin dönüşümsel liderlik özelliklerini belirlemede bağımsız bir değişken olduğu görülmektedir (Çetin, vd, 2012, Kaygın & Kaygın, 2012). Araştırmanın dördüncü hipotezi olan **"**X çalışanlarının kurumda çalışma sürelerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır." hipotezini sorgulamaya yönelik olarak Anova testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algılarının Kurumda Çalışma Sürelerine Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**F**	**P**
İdealleştirilmiş Etki	1 Yıldan Az	123	4,197	0,246	1,505	0,214
	1-3 Yıl	88	4,239	0,267		
	4-6 Yıl	36	4,130	0,282		
	6 Yıl üstü	14	4,191	0,326		
Esinsel Motivasyon	1 Yıldan Az	123	4,210	0,263	1,630	0,183
	1-3 Yıl	88	4,264	0,310		
	4-6 Yıl	36	4,228	0,295		
	6 Yıl üstü	14	4,371	0,350		
Entelektüel Uyarma	1 Yıldan Az	123	4,233	0,299	0,212	0,888
	1-3 Yıl	88	4,239	0,289		
	4-6 Yıl	36	4,272	0,318		
	6 Yıl üstü	14	4,271	0,320		
Bireysel Destek Sağlama	1 Yıldan Az	123	4,289	0,355	0,802	0,494
	1-3 Yıl	88	4,293	0,304		
	4-6 Yıl	36	4,250	0,299		
	6 Yıl üstü	14	4,411	0,334		
Genel Dönüşümcü Liderlik	1 Yıldan Az	123	4,227	0,203	0,969	0,408
	1-3 Yıl	88	4,256	0,200		
	4-6 Yıl	36	4,214	0,166		
	6 Yıl üstü	14	4,300	0,250		

Araştırmaya katılan çalışanların idealleştirilmiş etki, esinsel motivasyon, entelektüel uyarma, bireysel destek sağlama, genel dönüşümcü liderlik puanlarının kurumda çalışma süresi değişkenine göre istatistiksel olarak farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemek için uygulanan Anova testine göre an-

lamlı farklılık bulunmamıştır(p>0.05). Bu sonuca göre araştırmanın dördüncü hipotezi *"X çalışanlarının kurumda çalışma sürelerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır."* reddedilmektedir.

Literatürde yapılan bazı araştırmalarda çalışma süresine göre çalışanların yöneticilerine ilişkin algıladıkları dönüşümcü liderlik özelliklerinde farklılaşmalar saptanırken (Kırılmaz & Kırılmaz, 2010, Arslantaş & Pekdemir 2007), bazı araştırmalarda bizim araştırma sonucumuzu destekler nitelikte farklılık saptanmamıştır (Yavuz, 2008, Temel 2016, Bozkır, 2014). Buradan yöneticilerin dönüşümcü liderlik özelliklerinin incelenmesinde çalışanların çalışma sürelerinin tam anlamıyla belirleyici bir değişken olmadığı, örneklem grubuna veya araştırmanın yapıldığı sektöre göre değişiklik gösterebileceği söylenebilir.

Tablo 12'de araştırmanın beşinci hipotezi olan "X çalışanlarının eğitim durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır." Anova testi ile sorgulanmıştır.

Tablo 12. Çalışanların Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algılarının eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**F**	**p**	**Fark**
İdealleştirilmiş Etki	Lise	122	4,245	0,274	3,293	**0,039**	**1 > 3**
	Ön Lisans	82	4,173	0,239			
	Üniversite ve üstü	57	4,149	0,265			
Esinsel Motivasyon	Lise	122	4,249	0,297	0,273	0,761	
	Ön Lisans	82	4,220	0,286			
	Üniversite ve üstü	57	4,246	0,285			
Entelektüel Uyarma	Lise	122	4,248	0,293	0,056	0,946	
	Ön Lisans	82	4,242	0,309			
	Üniversite ve üstü	57	4,232	0,297			

Bireysel Destek Sağlama	Lise	122	4,291	0,328	0,056	0,945	
	Ön Lisans	82	4,284	0,342			
	Üniversite ve üstü	57	4,303	0,320			
Genel Dönüşümcü Liderlik	Lise	122	4,256	0,218	0,812	0,445	
	Ön Lisans	82	4,224	0,179			
	Üniversite ve üstü	57	4,225	0,189			

Araştırmaya katılan yöneticilerine ilişkin algıladıkları idealleştirilmiş etki puanlarının eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediğini incelemek için uygulanan Anova testi sonucunda anlamlı farklılık saptanmıştır ($F=3,293$; $p=0,039<0.05$). Farklılığın kaynağını belirlemek üzere yapılan post-hoc analizi sonucunda, eğitim durumu Lise olanların idealleştirilmiş etki puanları ($4,245 \pm 0,274$), eğitim durumu Üniversite ve üstü olanların idealleştirilmiş etki puanlarından ($4,149 \pm 0,265$) yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan çalışanların esinsel motivasyon, entelektüel uyarma, bireysel destek sağlama, genel dönüşümcü liderlik puanlarının eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>0.05$).

Bu sonuçlara göre, araştırmanın son hipotezi olan "X çalışanlarının eğitim durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır". İdealleştirilmiş etki boyutunda kabul edilirken, diğer boyutlar açısından reddedilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda araştırma bulgularımızla örtüşen sonuçlar olduğu gibi (Çobanoğlu, 2003, Baysal, 2013), araştırma sonucumuzu desteklemeyen sonuçlara da rastlanmıştır (Arslantaş & Pekdemir, 2007, Temel, 2016, Yavuz, 2008). Ulaşılan bulgular doğrultusunda çalışanların eğitim durumunun yöneticilerin dönüşümcü liderlik özelliklerini belirleyen net bir değişken olmadığı, araştırmaların örneklem guruplarına, yapıldığı zamana ve sektörlere göre farklılık gösterebileceği söylenebilir.

SONUÇ

Dönüşümcü liderlik olgusunun çalışma ortamındaki görünümüne yapılan bu çalışmada, çalışanların gözünden yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ne düzeyde sahip oldukları incelenmiştir. İzmir ilinde faaliyet gösteren hazır giyim/perakende sektöründe hizmet veren X firmasının çalışanlarına yönelik hazırlanan dönüşümcü liderlik ölçeği ile çalışanların liderlerini nasıl algıladıkları ve tanımlayıcı özelliklerine göre yöneticilerine ilişkin dönüşümcü liderlik algılarında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. 261 kişinin katılımıyla gerçekleşen anket uygulamasında 133 kişisini %50,9'lık dilimle kadınlar, 128 kişisini de %49.01'lik dilimle erkekler oluşturmaktadır. 153 kişisi 18-25 yaş aralığı % 58.6'lık dilimi ile birinci sırada,108 kişi25yaş üzerinde olup %41,4'lük dilimi ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu bağlamda X firmasında hizmet veren çalışanların en geniş dilimi olan genç kesim olarak 18-25 yaş aralığı oluşturmaktadır buradan anlaşılacağı üzere bu sektörde çalışanların büyük çoğunluğunun genç ve dinamik kesim olduğudur.

Bunu yakın olarak takip eden 25-35 yaş aralığının da küçümsenmeyecek kadar geniş bir payı vardır buna bağlı olarak ortaya çıkan sonucun bu sektörde hizmet verenlerin genç ve dinamik kesim olduğu görülmektedir. 36-45 yaş aralığını oluşturan sadece 4 kişi bulunmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi orta yaş ve üstü yaşlar için pek tercih edilmeyen bir meslek dalı olduğu kanısına varılabilmektedir. Ankete katılanların 174 kişisini bekar bireyler oluştururken 87 kişisini de evli bireyler oluşturmaktadır. Buradan ulaşılacak kanı ise medeni durumun yaş ile ilgili bir ilişkisinin olduğudur.

Çalışma süresi olarak en fazla kişinin bulunduğu ilk seçenek olan birinci seçenek olmuştur.123 gibi azımsanmayacak bir rakamın temsil ettiği bu grup aslında bu sektörde hizmet verenlerin çok fazla deneyimli olmadığını göstermektedir. 36 kişiyi temsil eden bir grubun 4-6 yıl arası çalışma seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buradan da çok az bir kitlede olsa deneyimi fazla olan bireylerin varlığına işaret etmektedir. Öğrenim durumu olarak 122 kişi ile en fazla lise mezunu seçeneğinin işaretlendiği tespit edilmiştir buradan da hizmet verenlerin genç kesim oluşuyla bir bağlantısı olduğu anlaşılabilmektedir. Doktora mezunu seçeneğine ait bir sonuç bulunamazken,82 kişinin ön lisans mezunu, 57 kişinin ise üniversite ve üzeri mezunlarının olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların yöneticilerine ilişkin algıladıkları dönüşümcü liderlik özellikleri; entelektüel uyarma, bireysel destek, esinsel motivasyon, idealleştirilmiş etki ve tüm bu boyutların toplamını ifade eden genel dönüşümcü liderlik boyutlarında incelenmiştir. 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre katılımcılar yöneticilerinin entelektüel uyarma (ort: 4,201), bireysel destek (ort:4,239), esinsel motivasyon (ort:4,242), idealleştirilmiş etki (ort:4,291) özelliklerine çok yüksek düzeyde sahip oldukları algısındadırlar. Diğer bir ifade ile araştırmada çalışan algılarına göre yöneticileri çok yüksek düzeyde dönüşümcü liderlik özellikleri göstermektedirler. Literatürde son yıllarda yapılan araştırmalarda yöneticilerin genel olarak yüksek düzeyde dönüşümcü liderlik özellikleri sergiledikleri görülmektedir (Töremen & Yasan, 2010; Kiriş, 2013, Çelik, 2013).

Araştırma verilerine göre ortaya çıkan sonuçta liderlerin mevcut özelliklerinin çalışanların algısından ne kadar yüksek değerlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Eski geleneksel liderlik davranışların yer almadığı modern liderlik metotlarını uygulayan liderlerin ne kadar benimsendiği tespit edilmiştir. Anlaşılacağı üzere artık çalışanlar kendi liderlerinin geleceğin resmini öngörebilen, tehditleri önceden kestirebilen ve ona göre çözüm, fırsatlar geliştirebilir olmalarına çok fazla dikkat etmektedir. Çalışanlarıyla bireysel olarak ilgilenebilen, motive eden, karizmatik, zihinsel becerilerini kullanabilen, vizyon, misyon, dürüstlük, duruş gibi değerlere ne kadar önem verdiğini gösteren dönüşümcü liderlerin onları takip eden çalışanları tarafından ne kadar doğru anlaşıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kurumdaki yöneticilerin tam bir dönüşümcü lider profili çizdiği, çalışanların algılarında olumlu etkiler yaratması kuşkusuz liderlerin sergilediği tavır ve tutumlara bağlıdır. Bunu daha da gerekli kılan günümüz rekabet anlayışı liderlerin ne olduklarından ziyade nasıl olmaları hakkında fikir vermekte modern liderlik yaklaşımlarının benimsenmesiyle bağlı oldukları kurumları başarıdan başarıya götürecekleri ve kalıcı olacakları anlaşılabilir. Liderlerin vizyoner bir bakış açısına sahip olmaları, kuruma sağlayacağı yararlara ilişkin pozitif düşünceleri, bu hususta bir hayli bilinçli olduklarının ve sektör olarak liderlik sürecinin birtakım değişmelere uğradığının güzel bir kanıtı olduğunu göstermektedir. Araştırmada çalışanların tanımlayıcı özellikleri açısından yöneticilerine ilişkin algıladıkları dönüşümcü liderlik özellikleri sorgulanmış ve çalışanların, cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına ve kurumda çalışma sürelerine

göre farklılık saptanmazken, eğitim durumlarına göre idealleştirilmiş etki boyutunda farklılık saptanmıştır. Araştırmadan ulaşılan sonuçlara göre araştırmanın başında belirtilen hipotezlerin kabul/ret durumları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Araştırmanın Hipotezlerinin Kabul/Ret Durumları

Hipotezler	**Kabul**	**Ret**
H_1: X çalışanlarının cinsiyetlerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.		**X**
H_2: X çalışanlarının yaşlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.		**X**
H_3: X çalışanlarının medeni durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.		**X**
H_4: X çalışanlarının kurumda çalışma sürelerine göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.		**X**
H_5: X çalışanlarının eğitim durumlarına göre yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algılarında farklılık vardır.	**X**	

Tablo 13'te görüldüğü üzere araştırmanın beş temel hipotezinden dördü reddedilmiş, biri kabul edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, kadın ve erkek, evli veya bekar, farklı yaşlarda ve farklı çalışma süresine sahip çalışanların, yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine ilişkin algıları birbirlerine benzerlik göstermektedir. Lise mezunu olan çalışanlar daha yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanlara göre yöneticilerinin daha fazla idealleştirilmiş etki özelliği gösterdiğini düşünmektedirler. Bu sonuç, çalışanların eğitim durumu arttıkça liderlerinden olan beklentilerinin artmasıyla ilişkilendirilebilinir. Nitekim literatürde yapılan araştırmalarda da eğitim durumunun artmasıyla birlikte yöneticiden beklenen liderlik özelliklerinin arttığı yönünde araştırma bulgularına rastlanılmaktadır (Baysal, 2013; Çobanoğlu, 2003).

Sonuca gelinecek olursa günümüz firmalarının geleneksel liderlik anlayışlarından vazgeçerek modern liderlik anlayışlarına sahip liderlerinin varlığı hem kurumu hem de çalışanlarını olumlu yönde etkilemektedir ve anket veri-

lerinin sonuçlarına göre bunu doğrular nitelikte çıkması araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Ankette yer verilen X firmasının yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olduğu ve liderlik tutumlarını gösterme düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre bu kurumdaki yöneticilerin, değişim sürecinde yerine getirilmesi gereken fonksiyonları üst düzeyde yerine getirebildiği sonucuna varılmıştır. Dönüşümcü liderlik boyutlarının ve daha birçok yeni paradigmanın yer aldığı çağımız liderlik anlayışı giderek daha da bilinir ve mühim konular arasında yerini almaya devam edecektir. İlgili literatür incelendiğinde Türkiye'de dönüşümcü liderlik kavramı ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın özellikle ortaya koyduğu sonuçlar itibariyle literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akçay, Y., & Akyüz, A. M. (2014). Çalışanların Dönüşümcü Lidere Yönelik Sadakatleri ile Çalışanlardaki Empati Davranışının Bu Sadakat Üzerindeki Olası Etkilerini Belirlemeye yönelik Bir Araştırma. *Turkish Studies (Elektronik)*.

Alkın, C. (2006). Liderlik Özellik ve Davranışlarının Belirlenmesi ve Konuyla İlgili Olarak Yapılan Bir Araştırma, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Edirne.

Arslantaş, C. C., Özçelik, A. O., & Pekdemir, I. (2007). Bir güçlendirme ölçeği önerisi: Çalışanların demografik özelliklerine göre farklılıklarının analizi. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü*, *18*(57), 3-12.

Baysal, A. E., (2013). ***İlköğretim Okul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Rollerinin Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi.*** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar.

Berber, A. (2000). Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Kavramı, Gelişimi ve Dönüşümsel Liderliğin Yönetim ve Organizasyon İçerisindeki Rolü, ***İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi,*** Yıl: 11, Sayı: 36.

Bolat, T., & Seymen, O. A. (2003). Örgütlerde İş Et İğinin Yerleştirilmesinde" Dönüşümcü Liderlik Tarzı" Nın Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*(9), 59-85.

Bozkır, H. S.**,** (2014). ***Dönüşümcü Liderlik ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma.*** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Burns, M, G. (1978). *Leadership, Harper & Row,* New York: The Free Press,

Çelik, S., & Eryılmaz, F. (2006). Öğretmen Algılarına Göre Endüstri Meslek Lisesi Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Düzeyleri, *Politeknik Dergisi,* 9, (4).

Çelik, M., (2013). ***Öğretmen Algılarına Göre İlkokul Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik ve Girişimcilik Becerileri Arasındaki İlişki (Bağcılar ve Bakırköy İlçeleri Örneği).*** Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.

Çetin, S., Giderler, C., & Efeoğlu, E. (2012). Dönüşümcü Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: Türkiye'de Yerel Yönetimlere Dair Uygulamalı Bir Araştırma, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* (24), 31-51.

Çobanoğlu, F., (2003). ***İlköğretim Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışları.*** Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Denizli.

Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *16*(16), 443-465.

Kaygın, E., & Kaygın, Y, Ceyda. (2012). Çalışanların Dönüştürücü Liderlik Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 4, (2) 2012.

Kırılmaz, S., & Kırılmaz, H. (2010). Transformasyonel Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatında Bir Araştırma, *Türk İdare Dergisi,* (469) 119-137.

Kiriş, İ., (2013). ***İlkokul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Özelliklerini Gösterme Düzeylerine İlişkin Öğretmen Görüşleri: Adana İli Örneği***. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Mersin.

Koçel, T. (2003). ***İşletme Yöneticiliği,*** 9.baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Özer, M, A. (2008). *21.Yüzyılda Yönetim ve Yöneticiler,* İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Selen, D. (2001). Liderlik mi Yöneticilik mi? Geleneksel Liderlik Davranış Tarzları ve Bu Konudaki Yeni Yaklaşımlara Bir Bakış, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.*

Temel, E., (2016). *Dönüşümcü Liderlik ve Psikolojik Güçlendirme Arasındaki İlişkide Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Nazilli'deki Kamu Kurumlarında Bir Uygulama.* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Aydın.

Töremen, F., & Yasan, T. (2010). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri (Malatya İli Örneği), *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (28).

Wagner, L. (2005). *Transformational Leadership for Fundraisers***,** Canada:John Wiley&Sons,Inc.

Yavuz, E., (2008). *Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Davranışının Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Analizi.* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.

9. BÖLÜM

TOPSİS YÖNTEMİYLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Dr. Sevinç ŞAHİN DAĞLI
SMMM, Isparta
sevincdagli90@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0001-8933-3124

GİRİŞ

Gayrimenkul yatırım ortaklığı; gayrimenkuller ve buna dayalı projeler, altyapı yatırım ve hizmetleri, para ve sermaye piyasası araçları iştiraklerin meydana getirdiği portföyü işletmek için paylarını ihraç etmek amacıyla oluşturulan bir sermaye piyasası kurumudur (Nüve Capital, 2020). Gayrimenkul gerek bireysel yatırımcılar gerekse kurumsal yatırım portföyü açısından önem taşımaktadır. Fakat gayrimenkul edinme konusunda nakit, verimlilik ve yüksek sermayelendirme gibi durumlar nedeniyle direkt gayrimenkul yatırımları gerçekleştirilememektedir. Bu problemler nedeniyle gayrimenkul yatırım fonları ya da daha uygun yatırımlar tercih edilmektedir. Bu anlamda Sermaye Piyasası Kurulu'na göre gayrimenkuller için gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve gayrimenkul yatırım fonları olarak ayrıma tabi tutulmuştur. Her iki ayrımda da nakit akışı ve ortaklık yapısı sayesinde gayrimenkul yatırımlarının gerçekleştirilmesi fonlar ve hisse senetleri elde ederek yararlanılmasına sahip olunmaktadır (Erdoğan ve Özaslan,2021:681).

Gayrimenkul yatırım ortaklığının en genel amacı, yatırımcıların temel he-

defi olan getiri imkânı fazla olan gayrimenkul projelerine yatırım ve portföylerdeki kira geliri ya da alım-satımdan gelir sağlamaktır. Bu alım satımdan sağlanan kâr elde edilen gayrimenkul yatırım ortaklığı, bu geliri ortaklarına dağıtarak aktarabilmektedir. Yatırımcılar bu alanda kâr elde etmenin yanında bu paylardan dolayı borsada oluşabilecek gelirlerden faydalanma olanağına sahip olmaktadır. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları bu alanda portföyün işletilmesi faaliyetini gerçekleştirebilirler. Aktiflerinde makine ile ekipman bulunduramaz hatta inşaat işlerini yapamaz fakat inşaatını farklı şirketlerin yaptığı projelere finansman desteği gerçekleştirebilirler. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları alışveriş merkezi, iş merkezi gibi kapasitesi büyük ve önemli düzeyde nakit gerektiren projelere finansman sağlamaktadır. Kredi yoluyla finansman sayesinde özkaynak sıkıntısı çeken ve faiz sorunundan çözüm olanağı gerçekleştirmektedir (SPK,2023).

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları yatırımcılarına daha büyük kapasitede ticari gayrimenkul veya ipotek kredisi avantajlarından yararlanma imkânı vermektedir. Birçok yatırımcılar açısından çifte vergilendirmeyi önlemek ve minimum yatırım gerektirme konusunda da fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanında;

Cari gelir: genellikle istikrarlıdır ve sıklıkla cazip bir getiri sağlar;

Likidite: Halka açık Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının hisseleri, büyük borsalarda işlem gördükleri için kolayca nakde çevrilebilir;

Profesyonel yönetim: Gayrimenkul Yatırım Ortaklık yöneticileri yetenekli, deneyimli gayrimenkul uzmanlarıdır;

Performans İzleme: Bir Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının performansı, bağımsız yöneticileri, bağımsız analistler, bağımsız denetçiler ve iş ve finans medyası tarafından düzenli olarak izlenir (Akkaya vd., 2005:41).

Kamuyu aydınlatma platformu verilerine göre Türkiye'de 2023 yılı itibariyle 44 adet gayrimenkul yatırım ortaklığı bulunmaktadır. Gayrimenkul yatırım ortaklık sayısı yıllar boyunca gelişim göstermiş 2014 yılında 31, 2018 yılında 33'e yükselmiş ve 2023 yılının ikinci çeyreğinde 39 adete ulaşmıştır. Bu ortaklıkların piyasa değeri 2014 yılında 21.731 (milyon TL), 2018 yılında düşüş göstererek 18.384 (milyon TL), 2023 yılının ikinci çeyreğinde ise yükselerek 210.947,17 (milyon TL) olarak gerçekleşmiştir. Piyasa değerine bakılarak aslında yatırımcılar açısından makul bir kaynak olduğu görülmektedir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının yıllara göre işlem hacmi ise aşağıda tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının İşlem Miktarı ve İşlem Hacmi

Değer	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023(2Ç)
İşlem Miktarı	14.587	15.636	32.351	26.701	48.836	189.698	150.829	83.884	31.411
İşlem Değeri (TL)	33.581	37.003	74.348	49.174	70.436	445.147	415.124	487.856	184.581
İşlem Değeri (USD)	12.519	12.334	20.464	11.230	12.376	62.354	48.775	26.774	8.949

Kaynak: GYODER, https://gyodergosterge.com/detay/gyo%C2%B-4lar#:~:text=%C3%96te%20yan dan%2039%20adet%20GYO, ten%20 %34'e%20y%C3%BCkselmi%C5%9Ftir.

Tablo 1'de yıllara göre gayrimenkul yatırım ortaklıklarının işlem miktarı 2015'den başlayarak artış göstermiş, 2022 yılında azalmıştır. İşlem hacmi ise TL cinsinden 2015 yılından başlayarak yükselmiş 2022 yılı için 487.856 (milyon TL) olarak gerçekleşmiştir. Özellikle artan işlem hacmiyle de gün geçtikçe önemi artan gayrimenkul yatırım ortaklıkları yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir. Gerek tercih yaparken gerekse doğru yatırım yapmak için işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

2023 yılının Ekim ayı itibariyle Borsa İstanbul'da işlem gören 44 adet işletme bulunmaktadır. Bu işletmelere ait bazı tarihlerdeki finansal tablo verilerine erişim sağlanamadığı için 32 adet gayrimenkul yatırım ortaklığı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca tarih birliği sağlanmasının işletmeler açısından daha sağlıklı bir kıyaslama sağlayacağı da göz önünde bulundurulmuştur. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları değerlendirilirken edinilen finansal tablolarına ilk önce oran analizi uygulanmıştır. Bu nedenle cari oran, finansal kaldıraç oranı, brüt kâr marjı, aktif kârlılığı, özsermaye devir hızı, duran varlıkların devamlı sermayeye devir oranı ve faaliyet kâr marjı oranı dikkate alınmıştır. Ayrıca işletmelerin finansal performanslarını sıralama yapmak için çok kriterli karar verme tekniklerinden bir tanesi olan TOPSİS yöntemi tercih edilmiştir. Bu çalışma hem dahil edilen gayrimenkul yatırım ortaklıkları açı-

sından hem de kullanılan oranlara açısından kapsamlı bir çalışmadır. Özellikle bu alanda yatırım yapmak isteyenler açısından elde edilen sonuçlar işletmelerin finansal performansları hakkında önemli bilgiler sunacaktır. Böylece yıllara göre başarılı işletmeler tespit edilecek ve piyasayı etkileyen faktörler görülebilecektir. Bu anlamda literatüre de değerli katkılar sunacaktır.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının finansal performanslarının incelendiği bu çalışma beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde konu hakkında genel bilgiler ve birtakım istatistikler verilmiş ikinci bölümde yöntem ve konu ile ilgili literatür çalışmasına değinilmiş üçüncü bölümde veri seti ve yöntem açıklanmış dördüncü bölümde değerlendirmeye ait bulgulara yer verilmiş ve son bölümde sonuçtan bahsedilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çonkar vd. (2011) çalışmalarında İMKB kurumsal yönetim endeksindeki firmaların 2007 ve 2008 yıllarındaki performanslarını oran analizi ve TOPSİS yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir. Finansal performans sıralamaları yapıldıktan sonra işletmelere ait kurumsal yönetim notlarını incelemişlerdir**.**

Dedania vd. (2015) çalışmalarında Hindistan Ulusal Borsası'nda bulunan 13 teknoloji firmasının verilerine AW, AHP, TOPSIS ve VIKOR metotlarını uygulamışlardır. Analiz sonucunda işletmelerin hisse senedi değerlendirmelerine göre sıralamışlardır. Alsu ve Taşdemir (2017) çalışmalarında BİST'te işlem gören 15 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi işletmelerinin 2012-2017 yıllarındaki finansal performanslarını TOPSİS yöntemiyle analiz etmişlerdir. İşletmelerin finansal tablolarına oran analizi uyguladıktan sonra TOPSİS yöntemine göre sıralama yapmışlardır. Yetgin ve İçten (2018) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören 31 gayrimenkul yatırım ortaklığının 2007-2016 yılları arasındaki verilerini TOPSİS yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analize göre 2007 yılında gayrimenkul ortaklıklarının finansal performanslarının üst düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Karakul ve Özaydın (2019) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören 8 adet elektrik firmasının 2017 yılına verilerini önce oran analizi kullanarak sonrasında TOPSİS ve VIKOR yöntemini kullanarak karşılaştırmalı analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda topsis yöntemine göre Aksen A.Ş. finansal performans açısından il sırada yer alırken Vıkor yöntemine göre Enerjisa A.Ş ve Aksen A.Ş eşit sıralamada yer almış-

lardır. Yılmaz (2019) çalışmasında gayrimenkul yatırım ortaklıklarının 2018 yılına ait verilerini TOPSİS yöntemi ile incelemiş ve finansal performanslarına göre sıralamışlardır. Eyüpoğlu ve Bayraktar (2019) çalışmalarında 2014-2016 yılları arasında Borsa İstanbul ana metal alt sektörlerinin finansal performanslarını AHP ve TOPSİS yöntemleriyle değerlendirmişlerdir. Analiz sonucunda en başarılı sektörün imalat sektörü olduğunu tespit etmişlerdir. Gümüş vd. (2020) çalışmalarında BİST'te işlem göre gayrimenkul ortaklıklarının 2013-2017 yıllarına ait verilere TOPSİS ve MOORA yöntemlerini uygulamışlardır. Verilere öncelikle oran analizi yapılmış ve işletmelerin finansal performans sıralaması gerçekleştirilmiştir. Derse ve Yontar (2020) çalışmalarında SWARA ile entegre TOPSİS yöntemini kullanarak yenilenebilir enerji kaynağını seçmişlerdir. Analiz sonucunda hidroelektrik enerji kaynağının uygun olduğuna karar vermişlerdir. Yaslıdağ ve Düzen (2021) çalışmalarında gayrimenkul yatırım ortaklıklarının 2010-2020 yıllarındaki performanslarını stata programı ile analiz etmişlerdir. Yıllara göre oran analizinde bazı oranları artığını bazılarının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Kendirli vd. (2021) çalışmalarında TOPSİS yöntemini Borsa İstanbul'da işlem gören elektrik gaz ve buhar işletmelerinin 2016 ve 2019 yılları arasındaki verilere uygulamışlardır. Finansal performans değerlendirmesinde Akenerji A.Ş'nin en iyi performansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tulum (2021) çalışmasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren inşaat ve bayındırlık alanındaki işletmelerin 2015-2019 yılları arasındaki verilerine oran analizi uygulayarak analiz etmişlerdir. Oran analizi uygulanan veriler TOPSİS yöntemi ile değerlendirerek performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir. Dedania vd.(2015) çalışmalarında Hindistan Ulusal Borsası'nda bulunan 13 teknoloji firmasının verilerine AW, AHP, TOPSIS ve VIKOR metotlarını uygulamışlardır. Analiz sonucunda işletmelerin hisse senedi değerlendirmelerine göre sıralamışlardır.

3. TOPSİS YÖNTEMI

"TOPSİS" metodunu 1981 yılında ilk defa Ching-Lai Hwang ve Kwangsun Yoon geliştirmiş ve "Çok Kriterli Karar Verme Yöntem ve Uygulamaları" isimli kitabında anlatmıştır. Yönteminde "alternatif çözümün pozitif ideal çözüme en yakın olan mesafe ile negatif olana ise en uzak olacağı" düşüncesinden bahsetmiştir (Yılmaz,2019:430).

TOPSİS yöntemin uygulama aşamaları şu şekildedir;

1-Karar matrisinin oluşturulması, 2-Karar matrisinin normalleştirilmesi, 3-Ağırlık değerlerinin tespiti, 4-Pozitif ve negatif ideal çözümleri bulunması, 5-Ayrım ölçütlerinin hesaplanması, 6-İdeal çözüme uygun olarak nispi yakınlığın bulunması, Yakınlık değerlerinin değerlendirilerek sıralanması.

3.1.Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar Matrisi oluşturulurken değerlendirmeye tabi tutulacak kriterler belirlenerek ağırlık katsayıları ile hesaplanmaktadır. Formüldeki kriterler ile ağırlık katsayıları matris formatında belirtilmektedir. Bunun için gerçekleştirilecek hesaplama 1 numaralı formül ile gösterilmektedir;

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} A_{11} & A_{12} & A_{13} & .. & A_{1p} \\ A_{21} & A_{22} & A_{23} & .. & A_{2p} \\ . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . \\ A_{m1} & A_{m2} & A_{m3} & .. & A_{mp} \end{bmatrix}$$

Formülde TOPSİS yönteminin ilk aşaması olan karar ölçütleri yer almaktadır.

3.2. Karar Matrisinin Normalleştirilmesi (R)

Bu aşamada karar matrisinde olan her değer ile bulunduğu sütunun kareleri toplamının kareköklerine bölünmesiyle elde edilmektedir. Formülü aşağıda verilmiştir (Yılmaz,2019:433);

$$N_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}} \quad (i = 1,\ldots,m)\ (j = 1,\ldots,n)$$

Standart karar matrisi şöyledir;

$$N_{ij} = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & n_{13} & .. & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & n_{23} & .. & n_{2p} \\ . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . \\ n_{m1} & n_{m2} & n_{m3} & .. & n_{mp} \end{bmatrix}$$

3.3.Normalleştirilen Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması (V)

Yöntemin bu bölümünde değerlendirme faktörlerine ait ağırlıklandırma işlemi yapılmaktadır. Bu değerlendirme yapılırken uygulama yapan kişinin kendi belirlediği görüşlerinden yararlanılır. Formül (Yetgin ve İçten, 2018:35):

$$V_{ij}=\begin{bmatrix} W_1n_{11} & W_2n_{12} & W_3n_{13} & .. & W_pn_{1p} \\ W_1n_{21} & W_2n_{22} & W_3n_{23} & .. & W_pn_{2p} \\ . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . \\ W_1n_{m1} & W_2n_{m2} & W_3n_{m3} & .. & W_pn_{mp} \end{bmatrix} \quad V_{ij}=-\begin{bmatrix} V_{11} & V_{12} & V_{13} & .. & V_{1p} \\ V_{21} & V_{22} & V_{23} & .. & V_{2p} \\ . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . \\ V_{m1} & V_{m2} & V_{m3} & .. & V_{mp} \end{bmatrix}$$

3.4. Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi

Yöntemin bu aşamasında pozitif ve negatif ideal seçenekler belirlenir. Pozitif ideal seçenek için en büyük negatif için en küçük değerler alınmaktadır (Yetgin ve İçten,2018:35):

$$A^* = \{(\max V_{ij} \mid j \in J), (\min V_{ij} \mid j \in J'), i = 1,2, ..., m\} \quad (2)$$

$$A- = \{(\min V_{ij} \mid j \in J), (\max V_{ij} \mid j \in J'), i = 1,2, ..., m\} \quad (3)$$

3.5. Ayrım Ölçütlerinin Hesaplanması

Pozitif ve negatif ideal seçeneklerin tespitinin ardından öklidyen uzaklık hesaplamalarının yapılması gerekmektedir. Bu işlem için şu formül kullanılmaktadır (Yılmaz, 2019:437):

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(V_{ij-} V_j^*)^2} \quad (4)$$

$$S_j^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(V_{ij-} V_j^-)^2} \quad (5)$$

3.6. İdeal Çözüme Uygun Olarak Nispi Yakınlığın Bulunması

İdeal çözüme uygun olarak nispi yakınlığın derecesi her bir karar birime özel hesaplanmaktadır. Görecelilik açısından en büyük olan Ci* 'e yakın olan alternatifler tespit edilir. Tespit edilen yakınlığa göre her alternatif

için büyükten küçüğe sıralama yapılır. Şu şekilde formüle edilir (Karakul ve Özaydın,2019:75):

$$C_i^* = \frac{s_i^*}{s_i^- + s_i^*} \qquad (6)$$

3.7. Yakınlık Değerlerinin Değerlendirilerek Sıralanması

Sıralama yapılırken yakınlık değerleri en büyükten küçüğe düzenlenerek, bulunan yakınlık değerleri arasında yüksek yakınlık öncelik anlamına gelmektedir (Yetgin ve İçten,2018:38).

$$0 \leq C_i^* \leq 1$$

Elde edilen sonuç 1 sayısına yaklaştıkça sıralama değeri de yükselmektedir.

4.Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Borsa İstanbul'da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıklarının finansal performanslarının incelendiği bu çalışmada TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. İlgili sektörde yer alan Akfen Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A1), Akmerkez Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A2), Akiş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A3), Alarko Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A4), Ata Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A5), Atakule Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A6), Avrasya Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A7), Deniz Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A8), Doğuş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A9), Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A10), Halk Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A11), İdealist Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A12), İş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A13), Kiler Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A14), Koray Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A15), Körfez Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A16), Martı Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A17), Mistral Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A18), Nurol Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A19), Özak Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A20), Özderici Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A21), Panora Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A22), Peker Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A23), Pera Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A24), Reysaş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A25), Servet Gayrimenkul Yatırım Or-

taklığı A.Ş (A26), Sinpaş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A27),Torunlar Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A28), Tskb Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A29), Vakıf Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A30), Yeni Gimat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A31),Yeşil Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş (A32)'nin 2021-2022 dönemi verilerine oran analizi uygulanmıştır. Finansal oran olarak işletmelerin nakit, karlılık ve performanslarını değerlendirmek amacıyla cari oran (O1), finansal kaldıraç (O2), brüt kâr marjı (O3), aktif kârlılığı (O4), özsermaye devir hızı (O5), duran varlıkların devamlı sermayeye devir oranı (O6), faaliyet kâr marjı (O7) formüllerinden faydalanılmıştır.

İşletmelere ait performansların saptanması amacını taşıyan bu çalışmada 32 karar noktası (GYO işletmeleri) ve 7 değerlendirme kriteri (oranlar) kullanılarak oluşturulan (32x7) standart karar matrisi tablo 2'den elde edilen bulgular şu şekildedir.

Tablo 2. Standart Karar Matrisinin Oluşturulması

2021 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	0.98840	0.36570	0.92690	0.30770	0.04460	1.00940	14.01910
A2	18.57750	0.02980	0.71670	0.36350	0.47680	0.67530	0.62390
A3	0.46130	0.46460	0.76420	0.03070	0.10050	1.10350	0.80830
A4	22.21240	0.01130	0.98730	0.40750	0.03980	0.79210	10.31000
A5	0.08740	0.60290	0.59360	0.12150	0.08610	2.33760	6.76620
A6	5.81090	0.00790	0.49300	0.65710	0.04340	0.98350	15.23210
A7	2.70090	0.04440	0.97250	0.08480	0.02890	0.92200	3.06740
A8	2.18100	0.28470	0.27520	0.09740	0.64810	0.53490	0.34750
A9	1.17700	0.83380	0.84900	-0.09390	0.37290	0.97040	3.28900
A10	2.03390	0.48800	0.32660	0.04330	0.42780	0.25930	0.25330
A11	0.25800	0.27910	0.68300	0.08260	0.03160	1.23390	4.02690
A12	1.54540	0.34480	-0.73210	0.04090	0.20600	0.72040	0.79410
A13	0.49200	0.17980	0.58860	0.19910	0.08920	1.08950	3.02430
A14	1.59250	0.41070	0.30700	0.18310	0.29750	0.59300	0.22810
A15	4.33400	0.12380	0.20550	0.20450	0.56640	0.72160	0.27420
A16	4.75240	0.21980	0.68090	0.13180	0.19510	0.48960	0.25340

A17	1.62820	0.24150	0.78580	0.11250	0.00910	0.96570	20.40700
A18	4.84190	0.04530	0.83030	0.43940	0.08540	0.82430	5.30720
A19	0.51150	-0.75510	0.73220	-0.06300	1.20240	1.51680	0.61170
A20	2.30380	0.25790	0.47120	0.27830	0.21890	0.78520	1.63680
A21	0.96120	0.00390	0.35430	0.58950	0.09370	1.01210	0.17950
A22	5.07380	0.00970	0.04430	0.21300	0.06480	0.97020	3.33190
A23	2.19100	0.12990	0.51540	0.24740	0.05840	0.82250	4.98800
A24	4.41710	0.02270	0.03310	0.10330	0.02600	0.92790	4.29400
A25	0.65960	0.30340	0.83820	0.27290	0.08220	1.05930	0.85250
A26	0.62260	0.42900	0.44250	0.13130	0.13830	1.50750	0.34800
A27	3.25380	0.56750	0.47790	0.28000	0.43360	0.45820	2.39680
A28	0.47870	0.27060	0.79230	0.26650	0.10210	1.08550	4.37740
A29	4.08050	0.00490	0.61730	0.16790	0.04070	0.98770	5.09010
A30	1.21830	0.47150	0.75640	0.10270	1.01680	0.87600	1.96990
A31	9.54920	0.02360	0.74680	0.24680	0.10030	0.82230	0.64560
A32	1.05750	1.23800	0.63710	-0.08030	-0.31550	0.87930	0.10860
2022 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	1.14390	0.36600	0.96110	0.25280	0.06610	1.00550	7.30170
A2	13.70390	0.00580	0.77020	0.37810	0.06790	0.95290	0.69860
A3	0.56410	0.29200	0.75080	0.40130	0.08960	1.06760	0.66840
A4	7.69280	0.04210	0.97710	0.45150	0.02940	0.92900	16.08450
A5	4.31750	0.02930	0.48470	0.66510	0.37910	0.92420	1.93590
A6	5.62230	0.00790	0.49300	0.65710	0.04340	0.98350	15.23210
A7	4.96310	0.02450	0.93300	0.33260	0.03280	0.90290	10.39690
A8	3.51850	0.15620	0.41440	0.38570	0.50230	0.53760	0.81440
A9	0.11060	0.39750	0.82380	0.52290	0.08140	1.06870	12.95650
A10	1.66600	0.60880	0.57140	0.06380	0.44220	0.22230	0.40630
A11	0.53320	0.27070	0.86350	0.46140	0.01580	1.08790	40.19820
A12	1.31450	0.28610	1.00000	0.35660	0.00330	0.87490	-10.11770
A13	0.52660	0.20070	0.64990	0.48020	0.04930	1.11850	12.59850
A14	1.89620	0.37190	0.57660	0.35590	0.17610	0.53600	0.42980

A15	0.31250	0.93260	0.15410	0.10140	2.89160	1.17210	0.50590
A16	5.40790	0.11380	0.80670	0.41860	0.17340	0.63720	0.35560
A17	0.99740	0.14610	0.56120	0.34920	0.00990	1.00000	42.08280
A18	9.46450	0.01540	0.86990	0.61170	0.07420	0.87610	8.19370
A19	-0.83300	-0.26460	-0.83720	0.49730	0.84240	1.05980	1.04110
A20	3.90250	0.13020	0.61440	0.42370	0.19350	0.77880	2.38470
A21	0.28580	0.01750	0.56870	0.54250	0.05300	1.01120	0.28340
A22	5.94110	0.01000	0.03980	0.61410	0.05830	0.95840	10.62380
A23	2.51300	0.10640	0.17300	0.18080	0.08140	0.84290	2.56450
A24	3.00550	0.01790	0.28600	7.34240	0.01610	0.97840	46.23260
A25	1.08660	0.17080	0.85980	0.56270	0.05390	0.99460	0.85660
A26	0.26550	0.24320	0.63900	0.36590	0.12170	1.29020	0.60930
A27	1.86680	0.39250	0.22530	0.32090	0.10970	0.64710	6.17540
A28	0.94170	0.13960	0.76260	0.46930	0.07870	1.00330	7.09480
A29	4.19370	0.00450	0.50700	0.58830	0.02510	0.98690	23.38930
A30	2.02380	0.28790	0.03010	0.34790	0.58820	0.34320	0.83440
A31	12.44030	0.01570	0.70220	0.51590	0.10350	0.84150	0.66980
A32	0.75260	0.68800	0.18760	0.41640	0.37300	1.22580	0.95650

Tablo 3'de standart karar matrisinden elde edilen verilere formül (1) kullanılarak r_{ij} değerleri saptanmıştır.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (R)

2021 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	0.03307	0.26342	0.36701	0.32872	0.04380	0.27037	0.56351
A2	0.62150	0.02147	0.28378	0.38833	0.46829	0.18088	0.02508
A3	0.01543	0.33466	0.30259	0.03280	0.09871	0.29557	0.03249
A4	0.74310	0.00814	0.39092	0.43533	0.03909	0.21217	0.41442
A5	0.00292	0.43428	0.23504	0.12980	0.08456	0.62613	0.27197
A6	0.19440	0.00569	0.19521	0.70198	0.04263	0.26343	0.61226
A7	0.09036	0.03198	0.38506	0.09059	0.02838	0.24696	0.12330
A8	0.07296	0.20507	0.10897	0.10405	0.63653	0.14327	0.01397
A9	0.03938	0.60060	0.33616	-0.10031	0.36624	0.25992	0.13220
A10	0.06804	0.35151	0.12932	0.04626	0.42016	0.06945	0.01018

A11	0.00863	0.20104	0.27044	0.08824	0.03104	0.33050	0.16186
A12	0.05170	0.24836	-0.28988	0.04369	0.20232	0.19296	0.03192
A13	0.04369	0.18170	0.31894	0.21173	0.06350	0.33896	0.13373
A14	0.14143	0.41504	0.16635	0.19471	0.21177	0.18449	0.01009
A15	0.38490	0.12511	0.11135	0.21747	0.40319	0.22450	0.01212
A16	0.38490	0.22212	0.36896	0.14016	0.13888	0.15232	0.01120
A17	0.42206	0.24405	0.42580	0.11964	0.00648	0.30044	0.90235
A18	0.14460	0.04578	0.44991	0.46727	0.06079	0.25645	0.23467
A19	0.04543	-0.76308	0.39675	-0.06700	0.85592	0.47190	0.02705
A20	0.20460	0.26062	0.25533	0.29595	0.15582	0.24429	0.07238
A21	0.08536	0.00394	0.19198	0.62689	0.06670	0.31488	0.00794
A22	0.45060	0.00980	0.02400	0.22651	0.04613	0.30184	0.14733
A23	0.19458	0.13127	0.27928	0.26309	0.04157	0.25589	0.22056
A24	0.39228	0.02294	0.01794	0.10985	0.01851	0.28868	0.18987
A25	0.05970	0.19476	0.43746	0.46312	0.07024	0.37510	0.11395
A26	0.05635	0.27538	0.23094	0.22282	0.11818	0.53381	0.04651
A27	0.29449	0.36428	0.24942	0.47517	0.37052	0.16225	0.32036
A28	0.04333	0.17370	0.41350	0.45226	0.08725	0.38438	0.58510
A29	0.36931	0.00315	0.32217	0.28493	0.03478	0.34975	0.68036
A30	0.11026	0.30266	0.39477	0.17429	0.86888	0.31019	0.26330
A31	0.86426	0.01515	0.38976	0.41883	0.08571	0.29118	0.08629
A32	0.09571	0.79468	0.33250	-0.13627	-0.26960	0.31136	0.01452
2022 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	0.06198	0.37938	0.35557	0.16587	0.08400	0.31816	0.14477
A2	0.74247	0.00601	0.28494	0.24808	0.08628	0.30151	0.01385
A3	0.03056	0.30267	0.27776	0.26331	0.11386	0.33781	0.01325
A4	0.41679	0.04364	0.36148	0.29624	0.03736	0.29395	0.31891
A5	0.23392	0.03037	0.17932	0.43639	0.48174	0.29243	0.03838
A6	0.30461	0.00819	0.18239	0.43114	0.05515	0.31120	0.30201
A7	0.26890	0.02540	0.34517	0.21823	0.04168	0.28569	0.20614
A8	0.19063	0.16191	0.15331	0.25307	0.63829	0.17011	0.01615
A9	0.00599	0.41203	0.30477	0.34309	0.10344	0.33816	0.25689
A10	0.09026	0.63105	0.21139	0.04186	0.56192	0.07034	0.00806
A11	0.02889	0.28059	0.31946	0.30274	0.02008	0.34423	0.79702
A12	0.07122	0.29656	0.36996	0.23398	0.00419	0.27683	-0.20060
A13	0.03816	0.18461	0.32430	0.06412	0.01626	0.34643	0.19300
A14	0.13741	0.34209	0.28772	0.04752	0.05809	0.16601	0.00658
A15	0.02265	0.85785	0.07690	0.01354	0.95382	0.36303	0.00775

A16	0.02265	0.10468	0.40254	0.05590	0.05720	0.19736	0.00545
A17	0.39188	0.13439	0.28004	0.04663	0.00327	0.30973	0.64468
A18	0.07228	0.01417	0.43408	0.08168	0.02448	0.27135	0.12552
A19	-0.06036	-0.24339	-0.41776	0.06641	0.27787	0.32825	0.01595
A20	0.28279	0.11976	0.30658	0.05658	0.06383	0.24121	0.03653
A21	0.02071	0.01610	0.28378	0.07244	0.01748	0.31320	0.00434
A22	0.43052	0.00920	0.01986	0.08200	0.01923	0.29684	0.16275
A23	0.18210	0.09787	0.08633	0.02414	0.02685	0.26107	0.03929
A24	0.21779	0.01647	0.14271	0.98046	0.00531	0.30304	0.70825
A25	0.08040	0.18881	0.53673	0.43408	0.07387	0.36608	0.03389
A26	0.01965	0.26884	0.39890	0.28226	0.16679	0.47488	0.02411
A27	0.13814	0.43388	0.14064	0.24755	0.15035	0.23817	0.24435
A28	0.06968	0.15432	0.47606	0.36203	0.10786	0.36928	0.28073
A29	0.31032	0.00497	0.31650	0.45383	0.03440	0.36324	0.92549
A30	0.14975	0.31825	0.01879	0.26838	0.80614	0.12632	0.03302
A31	0.92054	0.01736	0.43835	0.39798	0.14185	0.30973	0.02650
A32	0.05569	0.76053	0.11711	0.32122	0.51120	0.45117	0.03785

Tablo 4'te bulunan ağırlıklandırılmış normalize karar matrisini oluşturmak için belirlenmiş olan ağırlık dereceleri ile normalize edilmiş karar matrisindeki ilgili satırlar çarpılmıştır. Elde edilen sonuçlar şöyledir;

Tablo 4. Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Ağırlık Değeri	0,20	0,15	0,15	0,15	0,15	0,10	0,10
2021 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	0.00661	0.03951	0.05505	0.04931	0.00657	0.02704	0.05635
A2	0.12430	0.00322	0.04257	0.05825	0.07024	0.01809	0.00251
A3	0.00309	0.05020	0.04539	0.00492	0.01481	0.02956	0.00325
A4	0.14862	0.00122	0.05864	0.06530	0.00586	0.02122	0.04144
A5	0.00058	0.06514	0.03526	0.01947	0.01268	0.06261	0.02720
A6	0.03888	0.00085	0.02928	0.10530	0.00639	0.02634	0.06123
A7	0.01807	0.00480	0.05776	0.01359	0.00426	0.02470	0.01233
A8	0.01459	0.03076	0.01634	0.01561	0.09548	0.01433	0.00140
A9	0.00788	0.09009	0.05042	-0.01505	0.05494	0.02599	0.01322
A10	0.01361	0.05273	0.01940	0.00694	0.06302	0.00695	0.00102
A11	0.00173	0.03016	0.04057	0.01324	0.00466	0.03305	0.01619

A12	0.01034	0.03725	-0.04348	0.00655	0.03035	0.01930	0.00319
A13	0.00874	0.02725	0.04784	0.03176	0.00952	0.03390	0.01337
A14	0.02829	0.06226	0.02495	0.02921	0.03177	0.01845	0.00101
A15	0.07698	0.01877	0.01670	0.03262	0.06048	0.02245	0.00121
A16	0.07698	0.03332	0.05534	0.02102	0.02083	0.01523	0.00112
A17	0.08441	0.03661	0.06387	0.01795	0.00097	0.03004	0.09024
A18	0.02892	0.00687	0.06749	0.07009	0.00912	0.02565	0.02347
A19	0.00909	-0.11446	0.05951	-0.01005	0.12839	0.04719	0.00270
A20	0.04092	0.03909	0.03830	0.04439	0.02337	0.02443	0.00724
A21	0.01707	0.00059	0.02880	0.09403	0.01000	0.03149	0.00079
A22	0.09012	0.00147	0.00360	0.03398	0.00692	0.03018	0.01473
A23	0.03892	0.01969	0.04189	0.03946	0.00624	0.02559	0.02206
A24	0.07846	0.00344	0.00269	0.00233	0.00278	0.02887	0.01899
A25	0.01194	0.02921	0.06562	0.06947	0.01054	0.03751	0.01139
A26	0.01127	0.04131	0.03464	0.03342	0.01773	0.05338	0.00465
A27	0.05890	0.05464	0.03741	0.07128	0.05558	0.01622	0.03204
A28	0.00867	0.02606	0.06203	0.06784	0.01309	0.03844	0.05851
A29	0.07386	0.00047	0.04833	0.04274	0.00522	0.03497	0.06804
A30	0.02205	0.04540	0.05921	0.02614	0.13033	0.03102	0.02633
A31	0.17285	0.00227	0.05846	0.06282	0.01286	0.02912	0.00863
A32	0.01914	0.11920	0.04988	-0.02044	-0.04044	0.03114	0.00145
2022 YILI							
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
A1	0.06198	0.37938	0.35557	0.16587	0.08400	0.31816	0.14477
A2	0.74247	0.00601	0.28494	0.24808	0.08628	0.30151	0.01385
A3	0.03056	0.30267	0.27776	0.26331	0.11386	0.33781	0.01325
A4	0.41679	0.04364	0.36148	0.29624	0.03736	0.29395	0.31891
A5	0.23392	0.03037	0.17932	0.43639	0.48174	0.29243	0.03838
A6	0.30461	0.00819	0.18239	0.43114	0.05515	0.31120	0.30201
A7	0.26890	0.02540	0.34517	0.21823	0.04168	0.28569	0.20614
A8	0.19063	0.16191	0.15331	0.25307	0.63829	0.17011	0.01615
A9	0.00599	0.41203	0.30477	0.34309	0.10344	0.33816	0.25689
A10	0.09026	0.63105	0.21139	0.04186	0.56192	0.07034	0.00806
A11	0.02889	0.28059	0.31946	0.30274	0.02008	0.34423	0.79702
A12	0.07122	0.29656	0.36996	0.23398	0.00419	0.27683	-0.20060
A13	0.03816	0.18461	0.32430	0.06412	0.01626	0.34643	0.19300
A14	0.13741	0.34209	0.28772	0.04752	0.05809	0.16601	0.00658
A15	0.02265	0.85785	0.07690	0.01354	0.95382	0.36303	0.00775
A16	0.02265	0.10468	0.40254	0.05590	0.05720	0.19736	0.00545

A17	0.39188	0.13439	0.28004	0.04663	0.00327	0.30973	0.64468
A18	0.07228	0.01417	0.43408	0.08168	0.02448	0.27135	0.12552
A19	-0.06036	-0.24339	-0.41776	0.06641	0.27787	0.32825	0.01595
A20	0.28279	0.11976	0.30658	0.05658	0.06383	0.24121	0.03653
A21	0.02071	0.01610	0.28378	0.07244	0.01748	0.31320	0.00434
A22	0.43052	0.00920	0.01986	0.08200	0.01923	0.29684	0.16275
A23	0.18210	0.09787	0.08633	0.02414	0.02685	0.26107	0.03929
A24	0.21779	0.01647	0.14271	0.98046	0.00531	0.30304	0.70825
A25	0.08040	0.18881	0.53673	0.43408	0.07387	0.36608	0.03389
A26	0.01965	0.26884	0.39890	0.28226	0.16679	0.47488	0.02411
A27	0.13814	0.43388	0.14064	0.24755	0.15035	0.23817	0.24435
A28	0.06968	0.15432	0.47606	0.36203	0.10786	0.36928	0.28073
A29	0.31032	0.00497	0.31650	0.45383	0.03440	0.36324	0.92549
A30	0.14975	0.31825	0.01879	0.26838	0.80614	0.12632	0.03302
A31	0.92054	0.01736	0.43835	0.39798	0.14185	0.30973	0.02650
A32	0.05569	0.76053	0.11711	0.32122	0.51120	0.45117	0.03785

Tablo 4'te ayrıca ideal A^+ ve negatif ideal A^- çözümlerde verilmiştir. Sütunlara ait en büyük değer (A^+) olurken en küçük değer (A^-) olmaktadır.

Yöntemin ayrım ölçütleri hesaplanması aşamasında gayrimenkul yatırım işletmelerine ait pozitif-ideal çözümünden olan mesafesi ile (S^+), negatif- ideal çözümünden olan mesafesi (S^-) formül (4) ve (5) kullanılarak hesaplanmıştır.

2021 yılı S^+= {0.23453;0.17870;0.25720;0.18914;0.24253;0.22568;0.26259;0.23445;0.23621;0.23949;0.26185;0.27320; 0.25002;0.22665;0.20386;0.21446;0,20021;0,23472;0,32045;0,21948;0,25181;0,22772;0,23292;024413;0,23765;0,24189;0,17419;0,22892;0,21234;0,19901;0,19272;0,27890}.

2021 yılı S^-= {0,20980;0,23479;0,19806;0,23891;0,21603;0,20516;0,16847;0,21141;0,24567;0,20864;0,17907;0,17032; 0,03460;0,04449;0,04045;0,04298;0,05309;0,03935;0,04091;0,04052;0,03498;0,02961;0,03332;0,02529;0,21072;0,19732;0,23924;0,21430;0,19594;0,26292;0,25303;0,25346}.

2022 yılı S^+={0.24618;0,21335;0,25559;0,22186;0,22441;0,23787;0,24270;0,21877;0,24565;0,22009;0,24663;0,26649;0,26 661;0,25115;0,22342;0,27623;0,22262;0,27276;0,32927;0,24401;0,28551;0,24641;0,26678;0,24845;0,25259;0,25184;0,22966; 0,24645;0,22693;0,21632;0,19842;0,21629}.

2022 yılı S^-={0.15892;0,20169;0,14414;0,17218;0,15300;0,14815;0,14884;0,15648;0,16452;0,18573;0,17696;0,15078 ;0,13 882;0,14522;0,23385;0,13723;0,17347;0,14179;0,05379;0,14304;0,11808;0,13163;0,10790;0,14561;0

,17610;0,15979;0,15130; 0,16852;0,19219;0,17232;0,24770;0,19901}.

Tablo 5. İdeal Çözüme Uygun Olarak Nispi Yakınlığın Bulunması ve Sıralanması

C*	Değer	Sonuç (2021)	Firma Adı	Değer	Sonuç (2022)	Firma Adı
C1	0.47217	17	AKFEN	0.39230	17	AKFEN
C2	0.56783	3	AKMERKEZ	0.48595	3	AKMERKEZ
C3	0.43505	24	AKİŞ	0.36058	25	AKİŞ
C4	0.55813	5	ALARKO	0.43696	9	ALARKO
C5	0.47110	18	ATA	0.40539	14	ATA
C6	0.47617	14	ATAKULE	0.38378	19	ATAKULE
C7	0.39082	30	AVRASYA	0.38013	20	AVRASYA
C8	0.47416	16	DENİZ	0.41700	11	DENİZ
C9	0.50981	7	DOĞUŞ	0.40110	15	DOĞUŞ
C10	0.46557	20	EMLAK	0.45765	6	EMLAK
C11	0.40612	28	HALK	0.41776	10	HALK
C12	0.38402	32	İDEALİST	0.36133	24	İDEALİST
C13	0.42658	26	İŞ	0.34240	27	İŞ
C14	0.48203	11	KİLER	0.36638	23	KİLER
C15	0.49661	8	KORAY	0.51141	2	KORAY
C16	0.49153	9	KÖRFEZ	0.33191	29	KÖRFEZ
C17	0.53508	6	MARTI	0.43795	8	MARTI
C18	0.45804	21	MİSTRAL	0.34203	28	MİSTRAL
C19	0.38695	31	NUROL	0.14043	32	NUROL
C20	0.47837	13	ÖZAK	0.36957	21	ÖZAK
C21	0.42620	27	ÖZDERİCİ	0.29258	30	ÖZDERİCİ
C22	0.43041	25	PANORA	0.34819	26	PANORA
C23	0.43937	23	PEKER	0.28799	31	PEKER
C24	0.39447	29	PERA	0.36951	22	PERA
C25	0.46997	19	REYSAŞ	0.41078	12	REYSAŞ
C26	0.44926	22	SERVET	0.38819	18	SERVET
C27	0.57866	1	SİNPAŞ	0.39716	16	SİNPAŞ
C28	0.48350	10	TORUNLAR	0.40610	13	TORUNLAR
C29	0.47991	12	TSKB	0.45855	5	TSKB
C30	0.56918	2	VAKIF	0.44338	7	VAKIF
C31	0.56764	4	Y. GİMAT	0.55522	1	Y. GİMAT
C32	0.47611	15	YEŞİL	0.47919	4	YEŞİL

Tablo 5'de yıllara göre karşılaştırmalı olarak C^* değerleri formül (6) kullanılarak hesaplanmış ve formül (7)'ye göre büyükten küçüğe sıralanmıştır. 1'e yakın değer alan işletmeler finansal performans açısından başarılı sayılmaktadır. Tablo incelendiğinde 2021 yılı için Sinpaş GYO A.Ş, 2022 yılı için ise Yeni Gimat GYO A.Ş performans sıralamasında birinci olmuştur.

SONUÇ

Finansal piyasalar gerek bulundukları ülke şartlarından gerekse kendilerine ait dinamiklerden etkilenmekte bu durumda risk ve belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Risk taşıyan piyasa ve araçlar bu alanda yatırım yapmak isteyen yatırımcıları etkilemektedir. Elindeki kaynakları doğru yerlerde kullanmak isteyen yatırımcılar ise risk düzeyi düşük kârlılığı yüksek olan alternatifleri tercih etmektedir. Farklı alternatif kullanmak isteyen yatırımcıların tercih ettiği araçlardan birisi de gayrimenkul yatırım ortaklığıdır. Gayrimenkul ve gayrimenkule dayalı kaynaklardan oluşan bir portföyü işletme amacı taşıyan bir araç olan gayrimenkul yatırım ortaklığı son yıllarda piyasa kullanıcıları tarafından rağbet görmektedir.

Bu çalışmada artan işlem miktarı ve işlem hacmiyle dikkat çeken ve Borsa İstanbul'da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıkları analiz edilmiştir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sayısı 44'e ulaşmış fakat veri ve tarih bütünlüğü sağlamak için analize 32 adedi dahil edilmiştir. Analize dahil edilen veriler 2021 ve 2022 yıllarını kapsamaktadır. Elde edilen verilere işletmelerin finansal performanslarını belirlemek amacıyla ilk etapta oran analizi sonrasında sıralama yapmak için de TOPSİS yöntemi uygulanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda yıllara göre karşılaştırmalı sonuçlar elde edilerek işletmelerin performansları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde 2021 yılı için ilk sırada Sinpaş GYO A.Ş sonrasında Vakıf GYO A.Ş ile Akmerkez GYO A.Ş başarı göstermiştir. 2022 yılı için ise Yeni Gimat GYO A.Ş performans sıralamasında birinci olmuş Koray GYO A.Ş ile Akmerkez GYO A.Ş ikinci ve üçüncü olmuştur. 2021 yılında İdealist ve Nurol GYO A.Ş, 2022 yılında ise Nurol ve Peker GYO A.Ş göstermiştir. Yıllara bakıldığında farklı işletmelerin farklı performans sergilediği sadece Akmerkez GYO A.Ş'nin 2021 ve 2022 yılında üst üste üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İşletmelerin performans sıralamaları özellikle bu alanda yatırım yapmak isteyenler açısından önemli

veriler sunmaktadır. Ayrıca bu sektörü etkileyen faktörlerin analizi açısından da değer taşımaktadır. Finansal başarı ve başarısızlıkların sebepleri yıl bazında incelenerek değerlendirilebilir. Dolayısıyla günümüze yakın üç yılın değerlendirilmesi de sektörün dinamiklerini gözler önüne sererek literatüre de değerli bilgiler sunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde yakın sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda değişik tarih aralıkları, değişik oranlar kullanılarak değerlendirme yapılabilir. Ayrıca farklı sektörler ve işletmelerle de araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akkaya G.C., Kutay, N., Tükenmez M., (2005), *Real Estate Investment Trusts and Fundamentals of Real Estate Investments: A Case of Turkey*, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:12 S:1

Alsu, E. & Taşdemir, A. (2017*). Finansal Performansın Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama* . Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2 (4), 221-236. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijar/issue/33037/367418.

Çonkar, K., Elitaş, C. & Atar, G. (2011*). İmkb Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki (Xkury) Firmaların Finansal Performanslarının Topsis Yöntemi ile Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu ile Analizi.* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 61 (1), 81-115. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/815/8898

Dedania, H. V., Shah, V. & Sanghvi, R. (2015). *Portfolio Management Stock Ranking by Multiple Attribute Decision Making Methods. Technology and Investment,* 6(04),141-150. https://doi.org/10.4236/ti.2015.64016.

Derse, O. & Yontar, E. (2020*). Swara-Topsıs Yöntemi ile En Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Belirlenmesi*, Endüstri Mühendisliği, 31 (3), 389-419. DOI: 10.46465/endustrimuhendisligi.798063.

F. Yetgin, O. İçten, (2018). "*TOPSIS Yöntemi ile Borsa İstanbul'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının 20072016 Yılları Arası Finansal Performans Analizi*", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5, (1), Nisan 2018, ss. 19-44.

Gümüş, U., Öziç, H. C. & Çıbık, E. (2020*). BİST'de İşlem Gören Gayrimenkul*

Yatırım Ortaklığı İşletmelerinin Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemleri ile Karşılaştırılması. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 90-100. DOI: 10.33206/mjss.516653.

GYODER (2023), GYO Endeksi 2023 İkinci Çeyrekte Tekrar Yükselişe Geçti, https://gyodergosterge.com/detay/gyo%C2%B4lar#:~:text=%C3%96te%20yandan%2039%20adet%20GYO,ten%20%34'e%20y%C3%BCkselmi%C5%9Ftir, (Erişim Tarihi:24.10.2023).

Kamuya Aydınlatma Platformu, https://www.kap.org.tr/, (Erişim Tarihi:24.10.2023).

Karakul, K.A., Özaydın, G., (2019*), Topsıs Ve Vıkor Yöntemleri İle Finansal Performans Değerlendirmesi: Xelkt Üzerinde Bir Uygulama*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 60, 68-86.

Kendirli, S., Çıtak, F., İşleyen, A.,*2021 Finansal Performansın TOPSİS Yöntemi ile Belirlenmesi: BIST Elektrik Gaz ve Buhar Şirketlerinde Uygulanması*, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(4), 2321-2334.

Nüve Capital, (2020), Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı mı Gayrimenkul Yatırım Fonu mu? https://www.nuvecapital.com.tr/files/GYO%20vs.%20GYF%20bulten.pdf, (Erişim Tarihi:24.10.2023).

Sermaye Piyasası Kurulu, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Tanıtım Rehberi, https://spk.gov.tr/kurumlar/yatirim-ortakliklari/gayrimenkul-yatirim-ortakliklari/tanitim-Rehberi#:~:text=Gayrimenkul%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20or tak-l%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n%20amac%C4%B1%2C%20geti-ri,al%C4%B1m%20sat%C4%B1m%20kazanc%C4%B1%20elde%20etmektir (Erişim:24.10.2023).

Tulum, S. (2021*). BIST'de İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Analiz*i. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (2), 154-170. DOI: 10.33707/akuiibfd.819244.

Yaslıdağ, B. H., Düzen, M. (2021*). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkların 2010-2020 Arası Borsa Performans Analizi*, *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 13 (2), 1592-1609.

Yılmaz, N. K. (2019*), Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Performansının TOPSİS Yöntemiyle Ölçümü*, BMIJ, (2019), 7(1): 423-443 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1080.

10. BÖLÜM

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KADIN YAZININ KONU EDİNDİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Şeyda KOÇAK KURT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Gazetecilik
seydak@gmail.com
https://orcid.org/ 0000-0003-2797-1424

ÖZET

Türkiye'de kadınların yazın alanına girişininin tarihsel çerçevesini çıkarmak için, Cumhuriyet öncesi döneme uzanmak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı döneminden başlayarak, önceleri Müslüman sonradan daha çok Türk kadını kimliği üzerine yoğunlaşan devlet politikalarının yansımalarını dönemin kadın yazınında görmek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmada, Tanzimat sonrası başlayan yenileşme hareketlerine birebir bağlı olmasa da, kadınların yazın alanında görünürlüklerinin artmasına bağlı olarak, Cumhuriyet'ten günümüze bu alanda neler yaptıklarını görmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla, kadınların seslerini ilk kez kamuya duyurdukları yayın organları olan dergilerdeki yazıları ve yine kadınlar tarafından yazılan romanlar ele alınmaktadır. Kadınların romanlarının tefrika edilmesi sebebiyle dergiler ve basılı romanların ele alındığı çalışmada, bütünlük sağlanabilmesi ve tarihsel süreç içerisinde kadın yazının konu edindiklerini bütünlüklü bir şekilde gösterebilmesi için Cumhuriyet sonrası dönemde de dergiler ve romanlar çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın sınırı, 150 yıllık tarihsel bir süreci içermesi sebebiyle basit tesa-

düfi örneklem yöntemiyle ve yalnızca kadınların sahibi oldukları, yazdıkları yahut dergi yönetiminde oldukları dergiler ve kadınların yazdıkları romanları içerecek şekilde belirlenmiştir. Çalışmada hem Tanzimat hem Cumhuriyet sonrası çok sayıda kadın dergi ve roman yazarına rastlanmakla birlikte, kadınların konu edindiklerinin tarihsel ve toplumsal bağlamdan bağımsız olmadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde görünür olan kadın yazınının 'kadın hareketi' bağlamında değerlendirilmesi, kadınların yazın alanına girişinin politik bir mücadele olarak yorumlanmasını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet sonrası kadın yazınında, devlet politikalarıyla vurgulanan'Türk kadını' kimliğinin anlatılarda baskın olduğu görülmüş, özellikle 1970'li yıllarla birlikte bu alana dair 'Batılı' gelenekler sorgulanmış ve farklı kadınlıkların ve kadın anlatılarının varlığı gündeme gelmiştir. 2000 sonrası ortaya çıkan internet yazarlığının kadın yazarların yazma ve yayınlama eylemlerini dönüşüme uğrattığını söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı kadın yazını, Cumhuriyet kadın yazını, kadın yazar, kadın romancı

GİRİŞ

Feminist dilbilimci Helene Cixous (2008) "O dişil kendisini yazmalıdır; çünkü bu, özgürleşeceği an geldiğinde, onun (dişi) tarihindeki, gerekli kırılmaları ve dönüşümleri gerçekleştirmesine olanak sağlayacak olan *yeni bir asi* yazının keşfi anlamına gelir' demektedir. Ancak kadınların başlatabileceği bu yazın bu bağlamda kadınlığa dair konuları, soruları ve sorunları ele alan ve bunları kimi zaman eleştiren kimi zamansa bunlara çözüm politikaları üretmeyi amaçlayan bir yazın türü olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte kadınların çok bireysel gözüken sorunları ve iç dünyalarını yansıtan edebi eserler de 'kadın bakış açısı'nı yansıtması sebebiyle bu yazın türüne dahildir. Kadın deneyimlerini nasıl yakalayabileceğimizi soran Çakır (2012: 266); resmi kaynakların erkeklerin yaşamını görünür kılarken, kadınları daha ziyade günlük, mektup, hatırat, fotoğraf, biyografi gibi kayıtlarda aramak gerektiğini söylemektedir. Bunlar kadınların kendi sesleri, görüntüleri, yazıları ve ifadelerini içerdiği için önemlidir. Bu bağlamda Türkiye'de kadın yazınının kökleri, yapılan çalışmalar dahilinde değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır.

Kadınların yazılarında konu edindiklerinin bireyselliği ve evrenselliği, dilde ayrılan bu iki dönemin beraber okunmasını gerektirir. Zira biri olmadan diğeri eksik olacaktır[1]. Özellikle Osmanlı'da çıkan ilk dönem kadın dergileri, kadınların konumları gereği kadın hareketi içerisinde değerlendirildiği için bir başlangıç olarak kabul etmek zorunluluk haline gelmektedir. Çalışma, kadınların yazar, yayıncı, çevirmen, araştırmacı olarak basında 'ses'lerini nasıl duyurduklarının, kendilerini nasıl temsil ettiklerinin ve edilmek istendiklerinin tarihsel bir dökümünü çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla *Kadın Eserleri Kütüphanesi* çevrimiçi arşivinde ve alanda konu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkan, kadınların yazdığı, derlediği, çevirdiği yahut yayınladığı eserlere bakılarak, kadınların geçmişten günümüze konu edindiklerinin neler olduğunun kadın tarihi bağlamında bir yol haritası çıkarılmaktadır. Bu yol haritası çıkarılırken amaçla ilintili olarak yalnızca kadınların katkı sunmuş oldukları yayınlar ve eserler ele alınmış, bizzat kadınların ağzından ve desteğiyle oluşturulmuş yazına bakılmıştır[2]. Bununla birlikte, bilimsel araştırmanın belirli bir sınırlılığa sahip olması ve taranan alanın büyüklüğü sebebiyle bahsi geçen haritanın genel hatlarıyla oluşturulduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışma yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan, kadınların yazar oldukları ya da sahibi oldukları dergiler[3] ve yalnızca kadınlar tarafından yazılan ve derlenen romanları içermektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası görülmeye başlayan kadın hareketinde dergilerin kadınları bir araya getirici rolünün romanlarda da olması çalışmanın bu şekilde sınırlandırılmasının başlıca sebebidir. Kadınların dönemsel olarak el ele giden yayın çalışmaları, kamuda görünürlük ve seslerini duyurma amacı taşıması vesilesiyle aynı amaca hizmet etmiştir. Kadın ve erkeğin geleneksel rollerinin sorgulandığı, tek başına ayakta durabilen ve zorluklara göğüs geren kadınların hikayeleriyle birlikte kadını kadının ağzından duyma imkanı sağlayan romanların başta gazetelerde ve dergilerde tefrika edilmesi ve sonrasında basılması bu iki kategoriyi birbirinden ayırmadan değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın Cum-

1 Bu noktada eksik olanın Osmanlı Devleti döneminde yaşayan ve Müslüman olmayan kadınlar olduğunu söylemek gerekiyor. Ekmekçioğlu ve Bilal (2006): *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Feminist Yazar 1862 – 1933* eserleriyle bu alandaki eksikliğe ve yanlışlığa dikkat çekerek, Ermeni kadın yazınına dair bir boşluğu doldurdular.

2 Çünkü 'alıntılama feminist bellektir. Alıntılama bizden önce gelenlere, izlememiz gerektiği söylenen yollardan saptığımız için yol belirsizleştiğinde yolumuzu bulmamıza yardımcı olanlara minnetimizi ifade etmenin bir yoludur' (Ahmed, 2017: 31-32).

3 Karikatür ve mizah dergileri sınırlılık bağlamında çalışma alanının dışında tutulmuştur.

huriyet sonrası dönemde de aynı şekilde korunması, kadınların konu edindiklerinin dergilerde ve romanlardaki çeşitliliğini görmek açısından fayda sağlamaktadır. Bununla birlikte çalışmanın 150 yıldan uzun bir süreyi kapsaması sebebiyle basit tesadüfi örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu örnekleme türünde evrendeki tüm birimlerin örnekleme seçilme olasılığı aynı olduğu için örnekleme seçilen bir birimin seçimi diğer birimlerin seçimini etkilememektedir (Koç Başaran, 2017: 487). Bununla beraber bilimsel çalışmanın fiziksel sınırlılığı da hesaba katılarak kadınların söz sahibi olduğu dergiler ve kadınların yazdığı romanlar seçilmiştir. Çalışmanın amacı kadın yazını tarihinin yol haritasını çıkarmak olduğundan, kadınların kadınları, erkekleri, toplumu ve bunlar arasındaki ilişkileri ne şekilde ele aldığını, neler sorduklarını ve neleri sorun ettiklerini yine kendilerinden duymak seçilen dergi ve romanlar vasıtasıyla mümkün olabilecektir.

1. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KADIN YAZINI

Osmanlı döneminde kadınların yazın alanına girişinden önce yazılan edebi eserlerde kadının temsiline bakıldığında; "kadının, ana malzemeyi oluşturduğu ve edebiyatta az görülen sıradan kadınların, geleneksel olarak cinsellikle veya aileyle ilgili uğraşların sınırları içine hapsedildiği" (Zilfi, 2016: 275) görülmektedir. Edebiyata çok fazla konu olamayan, olsa da belirli şekillerde var olabilen kadınların, edebi eserlerin toplumsal cinsiyete dair anlamları üretmesine katkı sağlaması göz önünde bulundurulduğunda, yazar olarak sahneye çıkabilmeleri[4] bir dönüm noktasını oluşturur. Seslerini ve sorunlarını duyurmak isteyen kadınların yazın alanına girişi dolayısıyla politik haklar bağlamında kadın hareketiyle[5] birlikte anılmaktadır. Zira kadınların kalıplaşmış yargıları sorgulayan ezberbozan eylemleri, imkan kadar cesaret de gerektirmektedir.

1.1. Osmanlı Dönemi Dergilerinde Kadın Yazını

Osmanlı'da Tanzimat sonrası yenileşme hareketlerinin bir parçası ve sonucu olarak okunabilecek kadın hareketinin parçalarından birini ve esasen önem-

4 Faroqhi (2016 27); 17. ve 18. yüzyıl Osmanlısı'nda yalnızca saray hanedanına ait kadınların belirli konularda nüfuz sahibi olabildiğini, belirli rollere sahip hanelerin düzeninin kadınların erkeklere itaati ve hürmeti üzerine kurulu olduğunu anlatmaktadır.

5 Zihnioğlu (2011: 41); 'Osmanlı Kadın Hareketi' sözünü, Müslüman ve Türk kadınlarını içeren bir tarihe sebep olması nedeniyle eleştirmekte ve tercih etmediğini belirtmektedir.

li bir kısmını bu alanda yayınlanan yazılar, kitaplar ve dergiler oluşturmaktadır. Önemi; kadınları hareket içerisinde bir araya getirebilme ve onlara beraber hareket edebilme imkanı sunmasından gelmektedir. Osmanlı'da kadınlar, dergi ve gazeteler çıkararak, bu yayın organlarındaki tartışmalara, konaklar ve hayır dernekleri vb. yerlerdeki toplantılara katılarak bir 'kamusal alan' yaratılmasına ve genişletilmesine katkıda bulunmuşlardır (Berktay, 2012: 95) Osmanlı'nın ilk dönem gazeteleri arasında olan *Terakki*'nin (1868) eki olarak çıkan *Terakki-i Muhadderat* (1869-1870) ilk Osmanlıca kadın dergisidir. Avrupalı kadın imgesinden hareketle Osmanlı toplumu için bir model sunan dergide (Kanter, 2021: 34) aynı zamanda erkeklerle kadınların toplumsal konumlarını tartışmaya açtıkları isimsiz kadın okur mektuplarına yer verilmiştir (Çakır, 2016: 24). İş yaşamına katılma ve çalışma gibi konuların öne çıktığı bu yazılarda 'eşitlik' talebi dile getirilmiştir. Kadınlar, Batılı tarzda yapılan değişikliklerin yaratmış olduğu atmosferden faydalanarak, zaten çok uzun süredir zihinlerinde olanları ve aralarında konuştuklarını yazıya dökmüş ve kamuya açmıştır. Böylelikle, kadınların genel bir probleminin kadınlar tarafından, kadınların bakış açısıyla dillendirildiği ilk meseleler, Osmanlı basınında yer almaya başlamıştır. Berktay (2009: 350), bu dönemde öncelikli olarak kadınların insan olarak eksiksiz bir varlık olduklarını ortaya koyma amacında oldukları için, Osmanlı'da yer alan feminizmin, kitleselleşmeye ve toplumsal bir harekete dönüşmeye başlayan ABD ve İngiltere'deki feminizmle değil, Batı'da bundan önceki feminist düşünce ve kilise ya da kilise-dışı hayır örgütleri, özel kadın çevreleri ve iletişim ağları vb.nin oluşturduğu hareket ile karşılaştırmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu dönemde kadınların temel insan haklarına dair taleplerini basın yoluyla duyurdukları görülmektedir. *Ayine* (1875), *Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderat* (27 Eylül 1875) yine kadrosu erkeklerden oluşan ve kadınlardan gelen mektuplar dışında imzasız yazılardan oluşan haftalık dergilerdir. Bu ilk dergilerde özellikle çocuk bakımı ve terbiyesi üzerinde durulmuş, kadınlara, iyi bir eş olarak ev idaresinde nelere dikkat etmeleri gerektiği anlatılmış ve çok yaygın olan batıl inanışlardan onları arındırmak ve maddi açıdan yıkımlara neden olan bazı adetlerden vazgeçirmek yolunda telkinler verilmiştir (Toska, 1994: 121). Daha sonra yayınlanan dergiler arasında '*Şükufezar*' (1886) yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergi olması vesilesiyle önem kazanmıştır. 'Mukaddime' isimli ilk sayıda yer alan yazıda görüşlerini ve amaçlarını açıklayan kadınlar; 'erkekliği kadınlığa ve kadınlığı erkekliği tercih etmeyerek, insanlığın faydası için çalışmanın önemine vurgu yapmıştır (Çakır, 2016:

65). Gazel, kıt'a gibi klasik türlerin yanında modern şiir denemelerine de yer verilen derginin şiirlerinde ilim, eğitim gibi konulara değinilmiş, şiirlere başlık verilmiş, dini, tasavvufi motiflerle birlikte tabiat sevgisi, çalışkanlık gibi izlekler ön plana çıkarılmıştır (Çavuş, 2021: 400).

1900'lü yıllarla birlikte yayınlanan kadın dergilerinin sayısında artış olmuştur. Özellikle '*Hanımlara Mahsus Gazete*' (1895 – 1908) yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan bir dergi olmamakla birlikte 13 yıl süreyle yayınlanarak, en uzun süreli kadın dergisi olması vesilesiyle önemlidir. Derginin ilk sayısında yayınlanan yazıda amaçları arasında, Türk kadınlarının ve eserlerinin tanıtılması, Türk kadınının yeteneğinin kamuoyuna gösterilmesi ve Osmanlı'da ve dünyadaki kadınlarla ilgili çeşitli bilgiler ve olaylar ile kadınların birbirlerinden haberdar olmaları (Çakır, 2016: 68) yer almaktadır. Meşrutiyet'in ilanının ardından kadınların özgürlük isteği, dönem dergilerinde yayınlanan konuların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dönemin önemli gelişmelerinden biri 'kadın yazınında "Kadınlık âlemimiz, nisvan-ı islam (İslam kadınları), tarih-i nisvanımız (kadın tarihimiz)" gibi terimlerin yaygınlaşması' (Zihnioğlu, 2011: 46) olmuştur. Aynı zamanda 'kadın hukuku' kavramının kullanılmaya başlanması, kadınların hukuki anlamda eşitlik taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'e kadar olan dönemde yayınlanan '*Kadınlar Dünyası*' *(1913 – 1914 ve 1918 – 1921)*, '*Demet*' *(30 Eylül 1908 – 11 Kasım 1908)*, '*Mehasin*' (1908), '*Kadın*' (1908), *'Türk Kadını (1918 – 1919'* gibi dergiler yayınlanmıştır. Bunların arasında yer alan '*Kadınlar Dünyası*', kadınların hak mücadelelerinde kullanabilecekleri bir araç olarak ele alınmış ve yazarları sadece kadınlardan oluşan dergi, sadece kadınlara açık olduğunu ifade etmiştir (Çakır, 2016: 81). Nezihe Muhiddin, Fatma Aliye, Şükufe Nihal, Yaşar Nezihe, Emine Semiye, Ulviye Mevlan, Sabiha Sertel, Nigar Hanım dönemin öne çıkan önemli isimleri olmakla birlikte, kadın okuyucuların dergilere olan ilgisi ve okur mektuplarıyla yaptıkları katkı, aynı zamanda kadın yazınına katkı sağlamıştır. Kadınların bu dergilerde ele aldıkları konular ise özgürlüğü temel alan talepler, eğitim ve çalışma hayatındaki değişiklikler, bilim ve sanatta görünür olmak isteme gibi başlıkları kapsamakla birlikte, anneliğin önemi ve kadının ailedeki konumu gibi başlıkları da kapsamaktadır. Kadın yazınına katkı sağlayanlar bu durumu bir çelişki olarak okumaktan ziyade, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte kadınlığın rolünü göz önünde bulundurmanın daha faydalı sonuçlara götüreceği kanaatindedir. Zira, her ne kadar hem toplumsal hayatta hem

hukuk alanında eşitlik ve özgürlük talepleri yüksek sesle dile getirilmiş olsa da, kadının; 'vatan ve milliyetçilik ile ilişkilendirilen, yeni nesilleri yetiştirecek bir anne ve erkeğin fikir arkadaşı' (Utku Günaydın, 2017: 193) kimliğine sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kimlik kadınlar tarafından sorgulanmış fakat gelecek nesillerin yetiştiricisi görevi verilen kadının üstlenmiş olduğu sorumluluk, bu anlamdaki sorgulamaların farklı bir boyutta yapılmasına neden olmuştur[6].

1.2. Osmanlı Dönemi Romanlarında Kadın Yazını

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giden süreçte kadınlar çeşitli gazeteler ve dergilerde yazmanın ve bunları bizzat çıkarmanın yanısıra, kadın ve yardım dernekleri kurmuş, uluslararası alanda isimlerini duyurmuşlardır. Bu süreçlerin gerçekleşmesi ve kadınların tanınmasında romanların önemli katkısı olmuştur. İlk kadın romancımız Fatma Aliye Hanım'ın ilk romanı 1892 yılında çıkan '*Muhadarat*' olarak gözükse de, öncesinde '*Bir Hanım*' imzasıyla yayınlamış olduğu yazıları ve Fransızca'dan Osmanlıca'ya çevirdiği '*Meram*' isimli eseri bulunmaktadır. Kadınların okuma yazmayı henüz öğrenemediklerinden, yabancı dilden çeviri yapmaları küçümsenmiş ve gerçekçi bulunmamıştır. Ancak 'gerçek açığa çıksa da uzunca bir süre (…) yazarın yakınındaki erkekler – koca ve erkek kardeş – eserlerinin yazarı olarak varsayılmıştır (Çakır, 2016: 40). Bu da esasen kadınların kamusal alanda seslerini duyurmalarını yavaşlatan bir sürece katkı sağlamıştır. Osmanlı'nın ilk kadın yazarlarından Fatma Aliye romanlarında 'sevgisiz evlilik temasını (Timuroğlu, 2020: 115), kadın erkek ilişkilerini ve bu bağlamda yaşanan hayal kırıklıklarını ele alırken kadının bireyleşmesi ve yalnızlaşması temaları üzerinde de durmuştur' (Utku Günaydın, 2013 :111). Kadınların o dönem yazı alanıyla ilişkisi politik bağlamda dernekler, oluşumlar, vakıflar, partiler üzerinden de kurulmuştur. Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasında etkin rol oynayan, Kadın Birliği'nin başkanlığını yürüten, Cumhuriyet sonrası yayınlanan '*Kadın Yolu*' dergisinin genel yayın yönetmeni olan Nezihe Muhiddin'in Tanzimat ve Cumhuriyet sonrası dönemi kapsayan yirmi civarında romanı ve inceleme-tarih alanında yazmış olduğu '*Türk Kadını'* (1931) adlı eseri bulunmaktadır (Zihnioğlu, 2006 : 9). Kadın-erkek ilişkilerini ele alan, kadının toplumdaki konumunu sorgulayan eserler veren Muhiddin, bu konularla ilgili olarak dönemin gazete ve dergilerinde yazılar

6 'Kadınların ilimle meşgul olmalarına mu'arız olanlarımızın bulunması dindarlığımın, Müslümanlığın hiss ettirdiği vazife-i müdafa'ayı unutturumaz' Fatma Aliye (2016: 7).

yazmış, kadınların eğitimi, bilinçlenmesi gibi konuları ele almış, kadınların seçme ve seçilme hakkını gündeme getiren kişiler arasında yer almıştır. Kadın hareketi içerisinde yer alan yazarlar kimi zaman 'feminizm' sözcüğünü kullanmayı tercih etseler de, Avrupa ve Amerika feminizminden ayrılması gerektiğini düşünmüşler, 'kadınlık mefkuresi[7]' dedikleri bir kavram geliştirmişlerdir. Kırca-Schroeder (2007: 13-14); feminizm için; 'muğlak olmamasına rağmen, farklı anlamları, akisleri; farklı bağlamlarda, özellikle de Batı ve Batı dışındaki toplumsal-tarihsel konumlarda farklı politik sonuçları olan bir kavram' olarak açıklamaktadır. Her ne kadar kadınların bu girişimleri, kadın hareketi bağlamında Batı'da gözüktüğü haliyle 'feminizm'in içerisine dahil edilebilse de, kamusal olarak uzlaşılmış bir 'feminizm' kavramından bahsetmek mümkün değildir. Sözcüğün II. Meşrutiyet sonrası kadınlar tarafından benimsendiği görülmektedir (Timuroğlu, 2020: 70). Emine Semiye'nin '*İslamiyet'te Feminizm*' isimli çalışması Müslüman kadınlar ve feminizmi bir araya getirmesi bağlamında önemlidir. Kadın-erkek eşitliğini temel aldığı yazısında Emine Semiye, İslamiyet ve feminizmi birbirinden farklı yahut birbirine karşıt iki unsur olarak ele almaz. Aksine bu çalışmasında 'İslam'ın kadına yüksek mevkiler ve haklar verdiğini ancak bunların zamanla gizlendiği ya da yanlış yorumlanarak kadınların mevkilerinin ve haklarının elinden alındığını belirtir' (Karaca, 2012: 276). 'Vapurlarda kadınların da açık ve ışıklı alanlarda seyahat edebilmesi, lokantalarda kadınların da çalışabilmesi' (Demirdirek, 2011: 38) hususlarına da değinen Emine Semiye'nin sağlığında yayınlanan ilk romanlarından biri '*Sefalet*'tir (1897). Emine Semiye'nin 'Kardeşçiğim' dediği Şair Nigar'a ithaf ettiği eserde, Sabite'nin yaşamış olduğu olumsuzluklara karşın ayakta kalışının hikayesi anlatılmakta, kadın-erkek ilişkilerine hem bireysel anlamda, hem de toplumsal anlamda çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Emine Semiye *Udi* (1897), *Bikes* (1897), *Muallime* (1899), *Gayya Kuyusu* (1920) gibi romanlarının yanı sıra, çoğunluğunu politik ve kadınlıkla ilgili konuların oluşturduğu yazılarının ve nutuklarının yer aldığı '*Hürriyet Kokuları*' isimli bir eser yazmış, matematik alanındaki bilimsel araştırmalarını ise '*Hülasa-i İlm-i Hesap*' isimli kitap altında toplamıştır (Karaca, 2011: 120). Bunlarla birlikte, kendisinin de farkında olduğu yeni yeşeren dönemde çocukların nasıl terbiye edileceğini konu edinen '*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikaye*' [1895] (2020)' eseri

7 'Kadınlık mefkuresi' kavramı, 'kadınların yaşadığı sorunların anlaşılması, bilinç düzeyine çıkarılması ve çözüm önerileriyle birlikte kadınların toplumsal arzuları; ne olmak istedikleri, nasıl olmak istedikleri anlamına' gelmektedir (Zihnioğlu, 2003: 45).

kadının anne olarak çocukları üzerindeki yükümlülüklerini anlatması bakımından önemlidir.

Daha çok Cumhuriyet sonrası romancılar arasında anılan Suat Derviş'in çok genç bir yaşta[8] yayınladığı 'Kara Kitap' (1920) eseri bugün gotik ve aynı zamanda psikolojik bir eser olarak bilinmekte, korku edebiyatının ilk örnekleri kapsamında sayılmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda gazetecilik yapan Derviş'in ilerleyen yıllarda pek çok romanı yayınlanacak, ancak Derviş hak ettiği ilgiyi çok sonraları görecektir. Aynı şekilde daha çok Cumhuriyet sonrası yazmış olduğu eserlerle adını duyuran Halide Edib Adıvar'ın bu dönem öncesi de pek çok romanı bulunmaktadır. İlk eseri John Abbot'tan yapmış olduğu (Mother) *Mader* isimli çeviri olan Adıvar'ın ilk romanı ise 1909 yılında yazmış olduğu *Heyula*'dır. Rızası dışında kendisine yapılan hipnoz sebebiyle zor zamanlar geçiren Selma Hanım'ın hikayesinin anlatıldığı eserde (Adıvar, 2019) kadın-erkek ilişkileri sorgulanmakta ve kadınların erkekler tarafından hayatlarının değiştirilmesi histeri çerçevesinde psikolojik boyutta incelenmektedir. Cumhuriyet öncesi pek çok eseri olan yazar, mektup tekniğini kullanarak yazdığı *Handan* (1912) romanında, geleneksel kadınlık ve erkeklik kalıplarını sorgulatmaya yöneltmiştir. Adıvar, Kurtuluş Savaşı'nın ilk romanı olarak kabul edilen ve ilk olarak 1922 yılında *İkdam* gazetesinde yayınlanan '*Ateşten Gömlek*' eseriyle büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kuruluşunun arifesine denk gelen eser, Türk milliyetçiliği ve Kemalist ideoloji perspektifinde yazılmasından ötürü, feminizmle bağlantılı olarak kadın yazını açısından eleştirilmiştir. Bununla birlikte Halide Edib'in kadın hakları mücadelesi mirasını yeni kuşaklara taşıdığı (Zihnioğlu, 2003: 51), kadın hareketi bağlamında dışlama politikaları hikayesinin bir parçası olmak yerine, çokluktan söz eden bir hikaye ile (Akşit, 2002: 141) anılması gerektiğini düşünenler de vardır.

2. CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE'DE KADIN YAZINI

Cumhuriyet öncesi çoktan harekete geçmiş olan yazarlar, Cumhuriyet ile birlikte hem entelektüel boyutta hem de hareket boyutunda çalışmalarına de-

8 Derviş'in doğum tarihi üzerinde bir uzlaşı ne yazık ki yoktur.Soydan, *Kara Kitap*'a yazdığı önsözde Derviş'in 'çocuk denecek bir yaşta' eseri yazdığından bahseder. Kaya (2018: 103), Derviş'in bu romanı yazdığında 'gencecik bir kız' olduğunu söyler..

vam etmişlerdir. Tanzimat sonrası yazarların büyük bir bölümünün dergilerde köşe yazarlığı yapmaya, romanlar ve edebi eserler yayınlamaya devam ettiği görülmektedir. Öncesinde amaçları seslerini duyurmak ve görünür olmak olan kadınların, ilerleyen yıllarda Cumhuriyet ideolojisi içerisinde kendilerine buyurulan rolleri destekledikleri ve bunlara uyum sağlamaya çalıştıkları söylenebilir. Çünkü Berktay'ın (2012: 106) söylediği üzere; 'Türk modernleşmesinde, kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiş, diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından sıkıca çizilmiştir'. Kamusal alanda sesleriyle, sözleriyle, isimleriyle ve resimleriyle görünür olan kadınların, Cumhuriyet'in resmi tarih yazımında ne derece anıldıkları ise soru işaretidir. Timuroğlu (2017: 141); Fatma Aliye'nin yerine Kurtuluş Savaşı'nda aktif bir şekilde rol alan Halide Edib'in isminin öne çıkmasını, kadın hareketinin Türk milliyetçiliği karşısındaki çelişkili konumu olarak yorumlamaktadır. Kadın hareketi Osmanlı'nın son yirmi yılında yükselişe geçmişken, Cumhuriyet'in ilk on beş yılı içinde inişe geçmiş (Osmanağaoğlu, 2015: 23) olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde feminizmin, ulusçuluk politikaları ile beraber yürüdüğü söylenebilir. Bununla birlikte Utku Günaydın'a göre (2017: 16); 'bu dönemin yazarlarının yapıtlarının feminist olup olmadığını ispat etmeye çalışmak, kadınların ortak sorunlarının mahiyetini arka plana itmek' anlamına geleceğinden tek taraflı bir bakış açısı sunacak ve değerlendirmelerin hakkıyla yapılmasını engelleyecektir.

2.1. Cumhuriyet'ten Günümüze Dergilerde Kadın Yazını

Latin Harfleri'nin kabulünün ardından 1928 ve 1996 yılları arasını içeren geniş kapsamlı bibliyografya çalışmasında Davaz-Mardin (1998) 195 adet kadın dergisi tespit etmiştir. Dergilerin yayın çizgileri ve politikaları çeşitlilik arz etmekle birlikte kadının anne ve eş olarak aile içindeki konumu, ev düzeni, moda ve süs mahiyetli kişisel değişikliklerle birlikte yeni rejimin kadınının nasıl olması gerektiği, devlet politikalarıyla el ele hareket etmiştir. Bahsi geçen kadın *Cumhuriyet Kadını* (1934, akt. Davaz-Mardin, 1998: 56) dergisine göre tek boyutlu değil, iş hayatında olan, cemiyet hayatında kendisini gösteren, fikirleriyle olduğu kadar süsüyle de kadınlığını vurgulayan, edebiyata, spora, ev kadınlığına, anneliğe ve eşliğe bağlı mükemmel kadındır. Bu dönem dergilerine bakıldığında, kadınlığın Cumhuriyet ideali ile birlikte bir proje olarak kurgulanışını açıkça görmek mümkündür. Kadınların bireysel alanda, hane içinde

yahut kamusal alanda ne şekilde görünür olacakları, nelerden bahsedecekleri kısacası nasıl kadın olacakları ve olmaları gerektiğinin çeşitli formüllerle salık verildiğine satırlarda çokça rastlanmaktadır. Bununla birlikte kadınların Türklük altında kadınlık ve annelik görevlerinin kutsallığından sıklıkla bahsedilmiş, gelecek nesillerin yetiştiriciliğinde üstlenmiş oldukları görevin zorluğu ve ehemmiyeti vurgulanarak vazifeleri hatırlatılmıştır. İdeal kadının yalnızca kamusal alanda tartışmalara katılmak ve erkeklerle eşit olmak taleplerini dile getirmek dışında, hane içinde yapması gerekenleri unutmaması ve zaten Cumhuriyet sonrası oluşan 'yeni kadın'ın tüm bunları idare edebilme becerisine sahip olması gerektiğine dair ifadeler 30'lu, 40'lı, 50'li, 60'lı ve 70'li yıllarda yayınlanan kadın dergilerinin sayfalarını süslemektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta bu dergilerin çoğunun sahibinin erkekler olmasıdır. Erkeklerin sahibi olduğu ve kadınlara hitap ettiği için 'kadın dergileri' olarak anılan *El-İşi (1930), Ana (1938), Kadın Dünyası (1940), Kadın Ev (1943), Asrın Kadını (1944), Aile (1947), Dişi Kuş (1949), Modern Türk Kadını (1950), Resimli Romans (1951), Demokrat Kadın (1954), Sim (1958), Anne (1963), Günün Kadını (1968), Altın Eller (1970), Ev-İşi El-İşi (1976), Pamuk Kadın (1979)* (akt. Davaz-Mardin, 1998: 56-83) gibi dergilerin isimleri, bizlere kadının yazılı basındaki temsili açısından ipuçları vermektedir. Sahiplik konusunda pek fazla görünür olmayan kadınların bu nedenle genel yayın yönetmeni oldukları ya da kadınlar tarafından çıkarılan dergilere yakından bakmak kadın yazını açısından daha net bir bilgi sunacaktır.

Sesimiz *(1940)* dergisi Adana Kız Lisesi öğrencilerinin yazılarından oluşmaktadır. Dergide öğrenmenin önemi vurgulanarak kadının eğitimine her yaşta dikkat etmesi gerektiği söylenmektedir. Ankara Kız Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okulları Öğretmen ve Öğrencileri tarafından hazırlanan *Kadın Ev (1943)* dergisinin ilk sayısında dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel, yazdığı yazıda kadınlık terbiyesinin öneminden bahsetmiş, Türk kadınını; 'ev hanımı, çocuk annesi, kocasına hayatı sevdirecek bir arkadaş, topluluğun her alanında saygı ve takdir toplayan bir bayan' olarak tanımlamıştır (akt. Davraz-Mardin, 1998: 53). 1947 yılında yayınlanmaya başlayan ve 1979 yılına kadar yayınlanan dergi '*Kadın Gazetesi*'nin sahibi, yazı işleri müdürü ve başyazarı İffet Halim Oruz'dur. Yayın politikasına bakıldığında hem Cumhuriyet'in gereklerini yerine getiren modern kadının hem de hane içi yükümlülüklerini aksatmaması gereken kadının ön plana çıktığı görülmektedir. Kadın-er-

kek eşitliğinin artık tartışılmaya gerek olmadığı düşüncesini güden dergide Halim Oruz yazdığı yazıda, 'yabancı dergilerin üstün tutulduğunu, kapağa koydukları kadın resimleri nedeniyle bayilerle ve kendilerine hitap ettikleri halde ağır başlı içeriğe sahip dergiyi okumayan büyük bir zümreyle mücadele ettiklerinden' bahsetmiştir (Kadın Gazetesi, 10 Mart 1962, akt. Karabulut, 2011: 91). 40'lardan 60'lara ve ilerisine gidildiğinde yayın sektöründe yer alan ve adına 'kadın dergisi' denilen çeviri-yabancı dergilerin girmesi, Türkiye'de de kadına ve kadınlığa dair yazıların içeriğine etki etmiştir. Kadının modernliğinin ulusçulukla bağdaştırılması ve kadının gelecek nesillerin yetiştirici olarak görülmesine dair görüşün kırıldığı en önemli dergilerden biri 1978 yılında yayın hayatına başlayan '*Kadınca*'dır. Genel yayın yönetmenliğini uzun bir süre, kadın tarihi içerisinde önemli bir figür olan Duygu Asena'nın yaptığı derginin önemi; kadınlara ve kadınlığa politik bir mesele olarak yaklaşmasından ileri gelmektedir. 'Özgürlük' söyleminin sayfalarında sıkça tekrarlandığı dergi; istediğini giyen, sorumluluklarının hatırlatılmasına ihtiyaç duymayacak kadar aklı başında, kendi kararlarını alabilen bir kadın imajını yansıtmaktadır. Sloganı; 'düşünen kadının dergisi'dir. Derginin hem feminizme sıkça yer vermesi hem de moda, sağlık, kozmetik, giyim gibi konularda kadınlara özgü içeriklerle söylem üretmesi, türünün ilk örneklerinden sayılmasının sebeplerindendir. Ses getiren ve dikkat çeken dergi bu nedenle 'Türkiye'nin ilk "popüler feminizm" dergisi' (Üçer, 2020: 21) olarak değerlendirilmiştir. Duygu Asena'nın televizyon kanallarının yayınlarına katılması ve 1980'li yıllarda derginin kanallarda reklamının[9] yapılması popülerliğinin artmasını sağlamıştır. Liberalleşme politikalarının dönemsel olarak gündemde olması ve medya kuruluşlarında yansımasını bulmasının bu popülerliğe katkısı olduğu düşünülmektedir.

1970'li yıllar aynı zamanda dindar kadın edebiyatının da yükseldiği yıllardır. Kadının siyasi bir talep olarak yeniden 'çarşafa' girmeyi istemesinin 70'li yılların ardından bütün müslüman ülkelerde ortaya çıkarak, ülkelerin modernleşmeci deneyimlerini sorgulatması söz konusu olmuştur (Göle, 2011: 114). Ramazanoğlu'na göre, (2004); Cumhuriyet'in dindar kadınlarının uzun süre sessiz kalmalarının sebebi; Latin harflerine geçildikten sonra Osmanlı'nın ka-

9 Duygu Asena bizzat oynadığı reklamda şunları söylemektedir: 'Bol moda, biraz yemek, biraz da güzellik. Dergimiz sadece bunlar değil. Daha önemli şeyler var. Her birimizin eşiyle, işiyle, eviyle gerçek sorunları var. Biz asıl bunları tartışıyor ve yazıyoruz. Eşit, sevgi dolu, insanca ve kadınca bir yaşam. Hiç hayal değil. Kadınca buna inananların, bunu düşünenlerin dergisi' (Kadınca Reklamı – Duygu Asena (1989)). https://www.youtube.com/watch?v=-0PJpjzqj1Y

dınlarıyla arasındaki kültürel sürekliliğinin sağlanamamasıdır. Dini kadın yazarların yayın alanında en görünür olduğu dergilerden biri 1985 – 2010 yılları arasında yayınlanan ve sahibinin Emine Şenlikoğlu olduğu '*Mektup*' dergisidir. 'Kadınların kaleminden kadın erkek herkes için' sloganının olduğu dergi, yaklaşımı itibariyle kadınlık ve erkekliği beraber ele almaktadır. Bu dönemde yazan İslamcı kadın yazarların görüşlerine bakıldığında, İslamiyet'in 'kadını' hiçbir zaman sorun olarak görmemesinden dolayı, 'hidayet'e ancak erkeklerle beraber erişilebileceği görüşünün hakim olduğu görülmektedir. Bununla beraber 2. sayıda yer alan Şenlikoğlu'nun '*Bıktık şu eşitlik hikayelerinden*' başlıklı yazısına bakıldığında, kadınlar arasındaki farklılıkların kılık-kıyafete indirgenmesine ettiği sitemi görmek mümkündür:"Bu eşitlik hikayesini sürdürmek isteyen sizlere bir sorumuz var. Siz kadınla erkek eşitliğine gidene kadar, niçin kadınları kendi aralarında eşit tutmuyorsunuz?' (Şenlikoğlu, 1985: 2). Derginin sayılarını inceleyen Acar (1993: 85); kadının 'mücahide' ve 'mümine' rollerinin vurgulandığını, bununla birlikte 'mücadeleci, inancı uğruna her türlü ızdıraba katlanan, İslami 'tebliğ'i kendisine amaç edinmiş, aktivist bir kadın imajının yaratıldığını' söylemektedir. Burada modernleşmeyle birlikte anılan kılık-kıyafetteki değişiklikler üzerine oluşturulan ikiliğin yansımalarını okumak mümkündür. Göle'ye göre (2011: 113); İslamcı hareketlerin bir biçimde 80 sonrası siyasi gündemi belirlemesiyle, kadın konusu yeniden Doğu/Batı, ilerici/gerici, laiklik/şeriat gibi bir toplumsal tercih ölçütü olarak siyasal alana girmektedir. Cumhuriyetçi ve İslamcı kadınların arasında bu gelişmelere bağlı olarak yazın alanında ortaya çıkan farklılık, kadın karakterin güçlü olması açısından ortaklık göstermektedir. Ancak bu ortaklık bir araya gelebilmek için yeterli olmamış, kadın yazınındaki görüş ve inanca dair farklılıklar ilerleyen dönemlerde de vurgulanarak devam etmiştir. Kadınların yayınlar aracılığıyla birbirlerine soru sormaya başladıkları bu dönemde çıkan '*Feminist*' (1987 – 1990) dergisi; öykü, şiir, deneme, çeviri gibi edebi türlerin yanında toplumsal cinsiyet ve ataerkilliği sorgulayan ve dayanışmaya davet eden yazıları da içermektedir. Derginin ilk sayısında yer alan yazıda kadınların dergiyi hangi amaçlarla ve hangi şartlarla çıkarmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. Derginin 2. sayısında yer alan ve İdil'in (baştan) yazdığı (1987: 18 – 19) 'Külkedisi', ikili ilişkileri ve hane içi işleri sorgulayan ve sonunda çocuklarını alarak eşini terk eden bir kadın karakteri içermesi ve eserlerde yer alan toplumsal cinsiyet anlatılarını ve anlamlarını kırmaya çalışması açısından önemlidir. 1980'li yıllar aynı zamanda 'türban' meselesinin gündemde olduğu yıllara denk geldiği için

kadın dergilerinde bu tür tartışmaların yapıldığı görülmektedir. *Feminist* dergisinde 'irtica' tartışmalarının ortasında ilk sayının çıkarıldığı ve bazı kadınların 'bu dergide ya türban olur ya ben' diyerek kesin tavırlarını dile getirdikleri belirtilmiştir (Feminist, 1987: 3). Esasen feminizmin İslam ile birlikte anılması ya da İslamcı kadınların feminizmi eleştirerek farklı bakış açılarını kamuya açmaları 1970'li yıllara rastlamaktadır. Nitekim 1970'lerden sonra birtakım İslamcı yayınların sayısı – kitaplar, gazeteler ve farklı türde dergiler – büyük ölçüde artmıştır (Özdalga, 2007 :90). Bununla beraber İslamcı kadın yazarlar kendileriyle feminizm kelimesi arasında kalın bir çizgi çekmiş ve bu sıfatla yan yana anılmak istemediklerini açıkça dile getirmiştir. Aktaş (1989: 26), kendisine sorulan 'Müslüman feminist olur mu?' sorusuna İslamiyet'in böyle sentezlere ihtiyacı olmadığını ve; "Müslümanlarda, konumuzla ilgili olarak diyelim ki kadınlara ilişkin yanlış görüşler ve yaklaşımlar varsa, bu müslümanların suçudur, İslamiyet'in değil" diyerek dinin yorumlanmasına dikkat çekmektedir. Aktaş, feminizmin Batı kaynaklı olması ve problemleştirdikleri sebebiyle İslam ve Müslümanlıkla yan yana gelemeyeceğini belirtir. 1985 yılında yayınlanmaya başlayan, Yayın Müdürlüğü'nü Halime Torlak'ın yaptığı '*Kadın ve Aile*' dergisi, yüzü görünmeyen yeşil uzun bir elbise giyen bir kadın, ağzında oyuncak olan bir bebek, çiçek, çorba kasesi ve sebze resimleriyle bezeli bir kapakla çıkmıştır. Kadın yazarların yoğunlukta olduğu derginin ilk sayısında 'Hasbihal' başlıklı yazıda, Hz. Ayşe'nin dini eğitimin önemine dair sözlerine yer verilmiş ve '*dedikodu yapmadan karşı karşıya gelip dertleşemediğimiz kardeşlerimize yardımcı olmak istiyoruz*' denmiştir. Dergi, kadınları modernlik adı altında 'modaya, gösterişe, zevke, eğlenceye, müptezelliğe, müstehcenliğe, içkiye, kumara, flörte, ters ilişkilere çekmeye çalışan' diğer yayınları eleştirmekte, okurlara kadınlık sanatını en yüksek seviyede başarmada başlıca yardımcı ve rehber olacağını söylemektedir. (Kadın ve Aile, 1985: 2 – 3). Hem Cumhuriyetçi ideali hem İslami öğretileri benimseyen dergilerin uzlaştıkları nokta ise 'kadınların geleceğin nesillerinin yetiştiricileri' oldukları yönündedir.

1988 yılında yayın hayatına başlayan ve Canan Bayraktutan'ın sahipliğinde 1990'a kadar yayınlanan '*Sosyalist Feminist Kaktüs*[10]' feminizmi sosyalizmle ilişkilendirerek, bağımsız kadın hareketine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Kadının hem hane içi hem toplumsal hem de kültürel süreçler yoluyla

10 "Kaktüs: Ev tipi küçük olup, sokakta da serpilip gelişebilir. Zor koşullarda yaşamını sürdürebilir. Çeşitli türleri vardır. Çiçek açar. Ama dikenleri de vardır". (Sosyalist Feminist Kaktüs – 1988, Sayı 1, s. 5).

ezildiğini, dışlandığını, sömürüldüğünü söyleyen yazarlar toplumsal cinsiyete dair iş bölümü önermekte, annelik rollerini sorgulamakta, kadının doğurganlığından kaynaklanan dışlanmanın toplumsal sorumluluğuna dikkat çekmektedir. Özel alanı politik mücadelenin bir parçası haline getirmenin öneminden bahsedildiği dergide, politikanın özel alana hapsedilmemesine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Sosyalist Feminist Kaktüs, 1988: 10 – 11).

1990'lı yıllarda kadın dergileri çeşitli alanlarda yayınlarına devam etmiştir. 1995 yılında yayımlanmaya başlayan '*Kadın Kimliği*' dergisinin aynı zamanda yayın yönetmeni olan Şule Yüksel Şenler (1995: 3), derginin ilk sayısında 'kadının İslam'ın fıtratına uygun olarak kendisine biçtiği '*Kadın Kimliği*'ni yeniden kuşanarak, fert-aile-toplum olarak bütün sorunlarının çözüleceği ve aranılan huzurun gerçekleşeceğini' yazarak Batılı terminolojide yer alan kadın sorununun İslam terminolojisinde yer almadığını belirtmektedir. İslamcı kadın yazarlar, dergilerde Batı'dan alınan feminizm ve kadın hareketi hegemonyasını kabul etmemekte, kadınlığın ancak İslam'ın öz-değerlerine dönülerek kazanılabileceğinden bahsedilmektedir. Bunlarla birlikte, Cumhuriyetçi kadın idealine yaslanarak gelen imaj, İslamcı olmayan kadın dergileri tarafından da eleştirilmiştir. '*Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi*' (1996 – 2005) dergisi, '*Kadınca*', '*Feminist*' ve '*Sosyalist Feminist Kaktüs*' dergilerinde yazan kadınların bir araya geldiği ve feminist hareketin yürüttüğü çeşitli kampanyalara katılan bir grup kadının kurduğu Kültür ve İletişim Vakfı tarafından yayınlanan bir dergidir[11]. 'Sadece kadınların yazacağı ve erkeklerin okumadan edemeyeceği' söylenen ve 106 sayı yayınlanarak uzun soluklu bir yayın hayatına sahip olan dergide kadınların medyadaki temsillerine bakılmış, hem popüler hem 'kenarda' kalmış meselere eğilinmiştir. Derginin 43. sayısının kapağında şeriat/türban yasağı başlığıyla verilen yazıda, kadınlara uygulanan örtünme yasağı eleştirilmiştir. Bu bağlamda İslamcı kadınlar ve kendilerini 'feminist' olarak tanımlayan 'diğerleri' arasında bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Başörtülü kadınların kamusal alandan dışlanmasına karşı olan yazarlar, her ne kadar örtünmeye karşı olsalar da, örtünüp örtünmeme hakkının kadının kendisini bağladığını söylemektedirler (Pazartesi, 1998: 6). '*Kadın Kimliği*' dergisinden Nurgül Karakoç ile bir söyleşi yapılmış ve bu konuyla ilgili fikirleri sorulmuştur. Bu bağlamda *Pazartesi* dergisinin farklı kadınlıkları kabul eden ve dışlamayan yapısı, kadın yazınında bir araya gelme açısından umut verici

11 pazartesidergisi.com ana sayfasından alınmıştır.

konumdadır[12]. Bu dönemde Feminizm ve İslamı birleştiren ve İslamcı dergi kategorisinde yer alan kadın dergileri de mevcuttur. 1996-1997 yılları arasında yayınlanan, Yazı İşleri Müdürü'nün Remziye Çelik olduğu ve pek çok kadının yazılarının bulunduğu '*Evrensel Kadın*' dergisi bu bağlamda değerlendirilebilir. İlk sayısının ilk kapağında '*Kadın akıl kuvveti, ilim, tefekkür ve duygular açısından erkekten daha zayıf değildir*' ifadelerinin yer aldığı dergi, 'Batılı kadınlara özenmenin yanlışlığından' bahsetmenin ardından erkeklerin bu işteki payları nedeniyle 'kadına en büyük zulmün bizzat evinin içindeki kocası tarafından yapıldığını' söyleyerek modernleşme yanlısı erkekleri de eleştirmektedir. Batı'nın feminizmini eleştiren yazarlar, esasen feminizmin 'kadın taraftarlığı' anlamına bağlı kalınarak İslam'ın yeniden yorumlanmasıyla kurtuluşun mümkün olacağını söylemektedir. Dergi kadının çalışma hayatında yer almasını desteklemekte, çokeşliliği reddetmekte, kadınların aktif bir şekilde politik alanda seslerini duyurması gerektiğini vurgulamakta, atasözlerinde kadınlığa dair kalıpları inceleyerek eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır (Evrensel Kadın, 1996). Baştan beri hiçbir sücine katılmadıkları bir kültürün birebir taklitçisi olmak yerine, dindar kadınların moderni ve geleneği yeniden üretmeye talip olduğunu söyleyen Ramazanoğlu (2004 :806); 'kadının yeri evidir' tutumundan uzaklaşarak gelenek ve modernlik arasındaki dengeyi modernlik lehine bozmalarına rağmen, elitlerin İslamcı kadınlara gösterdikleri tepkinin paradoksal olduğunu' vurgulamaktadır. Bununla birlikte 'kimlik mücadelesi' veren Müslüman kadınların 'modernist' ve 'fundamentalist' olarak yaftalanmaları (Aktaş, 1997: 248) katmanlı bir dışlanma yaşadıklarının göstergesidir.

2000'li yıllara gelindiğinde '*Amargi*' (2006 – 2015) ve '*Feminist Politika*' (2009) dergileri alanda adından söz ettiren dergiler olarak kadın yazınına katkı sağlar. *Amargi*, ilk sayısında 'Baş örtüsü mü, açıklık mı, özgürlük mü?' sorularının yer aldığı bir kapakla yayınlanmış ve İslamcı kadın yazarların da katıldığı bir dosya hazırlanmıştır (Amargi, 2006, Sayı 1). Kadınların hem politik hem kişisel alandaki sorularının, sorunlarının, duygularının ele alındığı dergide kadın arkadaşlığı, birliktelik, dayanışma vurgulanan kavramlar olmuştur. Derginin yayın hayatı çeşitli maddi ve manevi imkansızlıklar nedeniyle 37. sayı ile son bulmuştur. Yayın hayatına 28. sayısı ile devam eden *Feminist Politika* dergisi ise ilk sayısında kadın işçilerin durumu, annelik, örtünme, Osmanlı kadın tarihi, sanat ve feminizm gibi çeşitli başlıklardaki konulara yer vermiş

12 *Pazartesi*'nin kuruluş ve yayınlanma hikayesinin kendileri tarafından nasıl anlatıldığını görmek için bkz. Bora ve Günal (2016).

ve güncel gelişmelere dair Türkiye'deki feminist hareketin deneyimlerini göz önünde bulundurdukları bir politika üreterek feminist geleneğin birikimine katkı sağlamak istediklerini belirtmişlerdir (Feminist Politika, 2009:3).

2.2. Cumhuriyet'ten Günümüze Romanlarda Kadın Yazını

Her ne kadar Tanzimat ile hareketlenmiş gibi gözükse de, kadınlar esasında çok daha önceleri yazmaya başlamıştır. Tanzimat'ın kadınlara özel bir düzenlemeyi içermemesine rağmen, yenilik hareketlerinin gölgesinde 'çatlaklardan sızan kadınlar' önceleri gazetelerde tefrika edilen ve sonra basılan romanlar yazarak kadınlara, kadınların iç dünyasına, kadınlığa ve toplumsal meselelere ilişkin görüşlerini kendi ağızlarından duyurabilmiştir. Osmanlı'nın geç döneminde çok genç yaşta bir eser yazan Suat Derviş, erken Cumhuriyet döneminde pek çok edebi eseri kadın yazını alanına hediye etmiştir. Her ne kadar romanlarının benzersizliği çok sonraları takdir edilse de, kadın araştırmacılar bu geç 'iade-i itibar'ın sebeplerini bulmak için çok uzağa gitmeye gerek olmadığını söylemektedir. Suat Derviş döneminde yaşayan pek çok erkek yazar, hem yaşamlarında hem ölümlerinden sonra yeterince takdir ve tebrik edilirken, Derviş'in yalnızca kadın olması ona bazı yolların kapalı olması için yeterli olmuştur. Suat Derviş'in yazarlığı ve gazeteciliği üstüne yaptığı çalışmasında Çekin Işık (2021: 11); 'Hem kadın olması hem de muhalifliği Derviş'i tarihin silinen öznelerinden biri haline getirmişti' demektedir. 1940'lı yıllarda tefrika edilen, 50'lerde iki kez filme uyarlanan ve ancak 60'larda kitap olarak basılan *Fosforlu Cevriye* isimli eserinde yaratmış olduğu karakterin kendisinin önüne geçtiğini söylemek mümkündür. Derviş'in *Çılgın Gibi* (1944), *Aksaray'dan Bir Perihan* (1963), *Ankara Mahpusu* (1968) gibi romanlarının yanında, çeşitli gazetelerde tefrika edilen hikaye ve romanların toplanarak elde edildiği, günümüze ulaşan 25'ten fazla eseri mevcuttur. Derviş eserleriyle gotik edebiyat alanının ilk kadın temsilcilerinden olarak görülmektedir. 1930'lu yıllar Türk edebiyatına ve ilerleyen dönemde Yeşilçam nezdinde Türk sinemasına büyük katkılar sağlayan Kerime Nadir'in yıllarıdır. Birbirine çeşitli nedenlerle kavuşamayan aşıkların hayatlarının anlatıldığı romanlar, bugünkü Yeşilçam sinemasının temelini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından romanları yayınlanan Nadir'in kadına ve erkeğe dair anlattıkları, en mahrem hislerin açığa vurulmasını içerirken, bunu yalnızca okuyucuların bilmesi, kadın ve erkeğin birbirine itiraf edemediği için bir türlü bir araya gelememeleri-

ne sebep olmuş ve melodram türüne uygun bir çizgi izlemiştir. Nadir'in tıpkı Derviş gibi iki kez filme uyarlanan eseri *Hıçkırık* 1937'de tefrika edilmiş ve 1938'de ilk kez yayımlanmıştır. Yayınlandığı dönemde romanın gördüğü ilgi, Kerime Nadir'in 'popüler romancı' ya da 'piyasa romancısı' olarak anılmasına ve bu nedenle küçümsenmesine yol açmıştır[13]. Bununla birlikte Nadir'in sinemaya uyarlanan eserindeki karakterlerin uğramış oldukları değişim dikkate alınmalıdır. Aynı zamanda Nadir'in Türkiye'deki özellikle genç kadınlar arasında okuma – yazma alışkanlığının kazandırılmasındaki etkisini göz ardı etmemek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın yazarları arasında ismi zikredilen Cahit Uçuk, hem Osmanlı dönemi, hem Cumhuriyet sonrası kadınını anlattığı eserleriyle, döneme ait kadın profilini sunması açısından önem arz etmektedir. 1936 yılında yayınlanan ilk romanı '*Kirazlı Pınar*'da 'Bahar Rüzgarı' ismini verdiği bir kadının köye gelmesiyle, özellikle çevresindeki erkeklerin hayatının nasıl değiştiğini anlatır. 'Bahar Rüzgarı' hem bulunduğu her yeri fiziksel olarak güzelleştirerek evcimen bir yapı sergileyen hem de gerçek ismini dahi söylemeyerek özgür, istediği gibi hareket eden, duygusal ilişkilere bağlı ve bağımlı yaşamayı tercih etmeyen bir kadın karakter olarak, Osmanlı sonrası kadın yazınına çeşitlilik ve farklılık katar. Uçuk'un romanlarındaki kadınlar genellikle kendi başlarına seyahat eden, erkeklerle diyalog kurmaktan çekinmeyen, aşkı deneyimleyerek kabul eden, duygularına yenik düşmeyen, aldatıldığında üzülmekle beraber hayatına devam eden, evlilik kararını kendisi alan, eğitim için başka şehirlere giden kadınlardır. Uçuk, kadın arkadaşlığını ele aldığı romanı '*Kırmızı Balıklar*'da aynı zamanda anne-kız ilişkilerine nesil farkı ve çatışma temelinde eğilerek, kadınlar arasındaki hiyerarşik ilişkilere de bakmıştır. Aktaş (2014: 830); 1960'ların ikinci yarısından itibaren ülke gündemine yerleşen tesettür ve 'İslam'da kadın' konularına açılım getirmeye çalışan kadın yazarlar arasında Şule Yüksel Şenler'in özel bir yere sahip olduğunu söylemektedir. Şenler'in 1969 yılında yayınladığı, yabancı bir kadının Müslüman olma hikayesini içeren '*Hidayet*' isimli bir eseri olmakla birlikte en çok dikkati '*Huzur Sokağı*' (1970) isimli 'hidayet romanları' kategorisine konulan romanıyla çekmiştir. Romanda bir genç kadının, dindar bir erkeğe duyduğu aşkın sonucunda

13 Yazmış olduğu romanların hikayesini biyografisiyle birleştirerek ilk baskısı 1981 yılında basılan '*Romancının Dünyası*' (2019: 10) isimli bir eser yayınlayan yazar, girişte 'Edebiyat dünyamızda kırk yıllık dönemin gerçek tablosu olarak küçümsenmez bir değer taşıyacağından kuşku duymadığım bu kitap, birçokları için ilginç olmayabilir' diyerek sitemini dile getirir.

İslami yaşamı seçmesi anlatılmaktadır[14]. Cumhuriyet sonrası yaratılan kadın profilini kabul etmeyerek, örtünmeyi savunan Şenler çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla da İslamcı kadınların eğitiminin önemini vurgulayarak kamusal görünürlüklerini tartışmaya açan ilk kadınlardandır. Hem Batıcılığı hem İslam'ın siyasallaşmasını ele alan yazar, dindar kadınların bu süreçteki sorunlarını ve deneyimlerini yansıtması bakımından önemlidir. Şenler bu bağlamda genç nesil açısından yol gösterici ve kimi zaman bir kanaat önderi olarak tanımlanmaktadır. Dindar kadınlar özellikle 80'li yıllardan itibaren roman alanında daha fazla ses sahibi olmuştur. Romanın mahrem içeren yapısının, İslamcı cenahta meşruluğunu sağlamasında engel olduğunu belirten Köse (2022: 79); bu roman türünün kendi meşruluğunu sağlamasının ancak yaratmış olduğu olumsuz 'Batılı' tipiyle kabul gördüğünü belirtmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren '*Mektup*' dergisinde yazarak yayın hayatına giriş yapan Emine Şenlikoğlu ilk kitaplarını 1980'li yıllarda yazmıştır. Yazar; '*Gençliğin İmanını Sorularla Çaldılar*' (1984) ismini verdiği, yayınlandıktan 10 yıl sonra 40'tan fazla baskı yapan ve Batılılaşmayı emperyalizm ve din çerçevesinde eleştirel bir okumaya tabi tuttuğu eseriyle döneminde tepki toplamıştır. Şenlikoğlu'nun '*Bize Nasıl Kıydınız*[15]*', 'İmamın Manken Kızı', 'Maria', 'Hristiyan Gülü'* gibi eserleri İslam'ın yolunun takip edilmesi gerektiğini, edilmediği takdirde insanların türlü felaketlerle karşılaşacağını ve İslam'ın eski güzel günlerine dönebilmesi için genç nesilin neler yapması gerektiğini içeren anlatıları içermektedir. '*Kadınları Kadınlar da Eziyor*' isimli romanında aile ilişkilerini merkeze alan Şenlikoğlu, evliliği yalnızca kadının değil, erkeğin sorumluluğu açısından da sorgulamış, dindar kadınların çelişkilerini, endişelerini, dayanışmalarını, çıkmazlarını ve deneyimlerini paylaşmıştır.

80'li yılların 'Cumhuriyetçi kadın yazar' kategorisinde değerlendirilen Latife Tekin, 1983 yılında yayınlanan '*Sevgili Arsız Ölüm*' romanıyla öncesinde genellikle kenti ve kentli kadınları ele alan yazarlardan farklılaşmaktadır. Tekin, romanda köyden kente göçen ve kentte çeşitli sıkıntılarla karşılaşan köylülerin durumunu anlatarak, toplumsal meseleler üzerinden hareket etmiştir. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yıllar kadın yazını açısından otobiyografik türlerin sayısının arttığı verimli yıllardır. Durakbaşa (2017: 9); 'Asena'nın yazdığı gibi otobiyografik roman türünün, modern Türkiye'de kadın üzerindeki

14 Roman, 70'li yıllarda Yücel Çakmaklı tarafından sinemaya uyarlanmış, 2020'lerde ise televizyon dizisi olarak yayınlanmıştır.

15 Eser, 1990'lı yıllarda sinemaya uyarlanmıştır.

toplumsal ve cinsel baskılara karşı seslerini duyurmak, kendilerini ifade etmek isteyen kadınlar için önemli bir anlatım aracı haline geldiğini' söylemektedir. Çünkü 'yüzyıllar boyunca kadınların iyi bir evlat, iyi bir kız kardeş, iyi bir eş ve sonra iyi bir anne olmaktan başka amaç taşımadığı, taşıyamayacağı düşünülen "sessiz" ve "olaysız" hayatlarının kadınların kendileri dahil kimseye ilginç gelmeyeceği düşünülmüştür' (Tekcan, 2011: 147). Bu yıllarda daha önce de zikredildiği gibi popüler bir ikon haline gelen Duygu Asena'nın eserleri adından söz ettirmiştir. '*Kadının Adı Yok*' (1986) romanında hayat hikayesinden yola çıkarak çocukluğundan itibaren cinsiyete dair yaşadığı ayrımcılıkları sorgulayan Asena, arkadaşlıkta, ilişkide, evlilikte, iş yaşamında sadece kadın olduğu için başına gelenleri anlatmaktadır. Erkeklerle olan ilişkilerinde eşit muamele görmediğini küçük yaşlardan itibaren fark eden, genç kızlık ve kadınlık deneyimlerini yalnızca kadınlar arasında kulaktan kulağa yayılan ve kimi zaman türlü hurafelerle dolu bilgilerle edinmek zorunda kalan, annesini ve kendi kuşağı dahil olmak üzere kadınların çoğunluğunu düşünmedikleri için eleştiren, kadın ve erkeği cinsellik deneyimlerinin farklılıkları temelinde sorgulayan, evlilik hayalleri olmakla birlikte anneliği reddeden bir kadın yazan Asena, bu konuları ilk kez olmasa da açık ve doğrudan yazması nedeniyle büyük ses getirmiştir. Bu ses, karşılığını İslamcı kadın yazarların eserlerinde de bulmuştur. Dönem dergilerinde '*Adımız var'*, '*Kadının Adı: Müslüman*' gibi başlıklar ve içeriklerle eleştirilen Asena'nın eserinden 2 yıl sonra yayınlayarak ona birebir karşılık veren yazarlardan biri '*Müslüman Kadının Adı Var*' (1989) isimli romanıyla Şerife Katırcı'dır. Başörtüsüyle hidayete eden Dilara isimli bir tıp öğrencisinin hikayesinin anlatıldığı romanda geleneksel / modern karşıtlığına başvurulmuş ve İslam'ın öğretilerini arkasına alan mücahide anlatısı kurulmuştur.

1990'lar pek çok farklı türden kadın yazarın öne çıktığı yıllardır. Zikredildiği şekliyle, kadının özgürlüğü, cinselliği, eşitliği, dış görünüşü tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde kitaplarda yer alırken, öte yandan çizili ve verili bir kadın profilini kabul etmediklerini söyleyenlerin oluşturduğu yeni kadın karakterlerin, kadın yazınında görünür olduğunu görülmektedir. Kadınların ilgilendikleri ve konuşmak istedikleri konular da çeşitlilik göstermiştir. Edebiyat dünyasına 80'li yıllarda yazdığı öykülerle giriş yapan Buket Uzuner, '*İki Yeşil Susamuru' (1991), 'Balık İzlerinin Sesi' (1992), 'Kumral Ada Mavi Tuna' (1997)* gibi eserleriyle 90'lı yıllarda en çok okunan kadın romancılardan biri

haline gelmiştir. Uzuner'in romanları gündelik hayatın sorunlarından uzak olmadığı gibi küresel sorunlara da yabancı değildir. 2000'li yılların ortasından itibaren yayınlamaya başladığı ve '*Tabiat Dörtlemesi*' ismiyle satışa sunulan romanları çevre ve iklim değişikliğini ele almakta ve bu konuya dikkat çekmektedir. 2000'li yıllarda gündelik hayat sorunlarını, erkeklerle ve kadınlarla ikili ilişkilerini mizahi bir dille anlatan PuCCa mahlaslı Selen Pınar Işık, blog[16] yazarlığından roman yazarlığına uzanan kadınların ilk temsilcilerindendir. Kendisini sansürlemeden, içinden geldiği gibi, hatta bazen serbest düşünce akışı şeklinde yazılan eserler, genç kadın okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiştir. Başına bazen kendisi, bazen başkaları nedeniyle türlü felaketler gelen, bunlardan bir şekilde sıyrılmayı başaran, zaman zaman başkalarının kötülüğünü istese de aslında tek amacı aşkı, sevgiyi bulup mutlu bir hayat sürmek olan PuCCa'nın hikayesi, samimi ve tanıdık bulunmuştur. Kendisine ve yaşadıklarına gülebilen (bazen gülmekten başka çaresi olmayan), mükemmel kadın ol(a)mayan, olmayacağını kabullenen, olmak zorunda hissetmeyen, düşüp düşüp tekrar bir şekilde ayağa kalkan PuCCa, '*Küçük Aptalın Büyük Dünyası*' (2010) adıyla çıkardığı ilk kitabının ardından altı kitap daha çıkarmış ve bunlar aşkları, evliliği, eşi, çocuğu ve kendi hayatından kesitleri içeren günlükler şeklinde yayınlanmıştır. Işık, kitabın satılmama ihtimali bir yana içeriği nedeniyle yaşadığı endişelerden dolayı lakap kullandığını belirtmiştir. O dönem ailesi tarafından da dışlanabileceğini söyleyen PuCCa, en çok iş arkadaşlarının tepkisinden korktuğunu söylemiştir[17]. Bununla birlikte, yalnızca 'regl' kelimesini kullandığı için erkekler tarafından cinsel hayatını anlatmakla, arsızlıkla ve genç kızlara kötü örnek olmakla Twitter üzerinden suçlandığını (linçlendiğini[18]) söylemiştir. Bu konular kamusal alanda ilk kez konuşulan şeyler olmamasına ve kadınlar 100 yıldan uzun zamandır yayıncılık hayatında yer almalarına rağmen dillerini, duygularını, düşüncelerini sansürlemekte, oldukları gibi var olabilmek içinse 'bilinmemeyi' tercih etmektedir.

16 Türkiye'nin ilk kadın blogcularından (*blogger*) olan ve kimsenin okuduğunu düşünmeden ve bilmeden sadece günlük tuttuğunu söyleyen PuCCa'nın hala aktif olan blog adresi: http://passiflora-rapunzel.blogspot.com

17 Araştırmacı tarafından Instagram sosyal ağı üzerinden PuCCa'ya 'çıkış hikayesinde neden mahlas kullandığı' sorulmuş ve kendisinin vermiş olduğu cevap düzenlenmiştir. PuCCa her ne kadar o dönem iş arkadaşlarının tepkisinden çekindiğini belirtse de, bugün umrunda olmadığını eklemektedir.

18 Linçlenmek ya da linç yemek, sosyal ağların hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi sonucu bizlere armağan ettiği bir kullanımdır. Bir kişinin hedef alınarak olumsuz eleştiriye, hakarete, ad-homineme topluca, sistemli ve uzun süreli maruz kalmasını ifade eder.

PuCCa'nın ardından blog yazarlığı yapan pek çok kadın kimi zaman kurgu kimi zaman kendi hayatlarını içeren eserler yayınlamışlardır. Genel olarak kitaplardaki karakterler kendilerini, çevrelerini, çevrelerindeki ilişkileri toplumsal anlamda sorgularken, bir yandan da iş ve üretim ilişkilerini, kadınların kapitalizmle olan ilişkisi bağlamında eleştirmektedir. Önceki dönemlerde yaşayan kadınların ele aldıkları konuları kendi jenerasyonlarının kaygıları çerçevesinde eleştirmekte, romantik ilişkilerde özgürlüğü sorgulamamakla birlikte aşık olup acı çekmekte bir beis görmemektedirler. Mutlu sonla biten ya da kavuşulamayan aşk hikayeleri geçmiş dönemde olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Kadınlar bazen yaşadıklarından ders çıkarmakta bazen de çıkarmayarak aynı hataları tekrar tekrar yapmaktadır. Bu kadınların temsil ettiği kadınların yine 'kentli kadınlar' olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, 2000'li yılların ortalarından itibaren kurulan Ay İzi, Güldünya gibi kadın yazınını önceleyen yayınevlerinin varlığı bu alana yapılan katkıların – kuşku yok ki – artmasını sağlamıştır. Ayten Kaya Görgün (*Arıza Babaların Çatlak Kızları – 2018*), Ülkü Yılam Günay (*Kardinal Kuşu – 2018*), Reyhan Saygın (*Denizlere Çıkar Sokaklar – 2018*), Sofya Kurban (*Cebimdeki Taşlar – 2017*), Hatice Günday Şahman (*Kırmızı Etek*), Gülbahar Kültür (*Bir Yangının Külünü – 2014*) gibi yazarlar ve eserlerinin yanı sıra, Nihal Genç, Evrim Kepenek, Gaye Boralıoğlu, Ayşe Gül Altınay, Burçe Bahadır, Ceren Lordoğlu, Feyza Akınerdem, Hande Birsay ve daha nice kadın deneme, araştırma, hobi, çeviri alanlarında yazmaya devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı dönemindeki kadın hareketine bakıldığında, yalnızca Müslümanlar ve sonrasında Türk kadınları anlayışı ile sınırlı olmakla birlikte, görünüşte daha yekpare bir duruşa sahip olduğu düşünülmektedir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise modern kadın imgesinin fiziksel görünüşle bağlantılı hale gelmesinin yaratmış olduğu bir ayrılık söz konusudur. Kadınların farklı feminizmlerden bahsettiği ve esasında birbirini dışlayan oluşumların olduğu görülmektedir. Osmanlı dönemindeki farklılıkların sorgulanmayışı, kadınların birbirleriyle bağlantılarının zayıf oluşundan ve daha ziyade kendi sorunlarına eğilmelerinden kaynaklanabilir. Ancak ilerleyen dönemlerde kadınların kamusal alandaki görünürlüklerinin daha az sorgulanır hale gelmesi, kadınlara da

farklı kadınlıklar olduğu gerçeğini göstermiştir. Kadınların isimlerinin ya da yazarlıklarının önüne belirli tanımlamalar ve sıfatlar koymadan ifade edilemediği görülmekle birlikte, bu tanımlamaların nereden bakıldığına göre değiştiği de bir gerçektir[19]. Çağdaş, modern, Batıcı, laik, ilerici, dindar, İslamcı, tebliğci, geleneksel gibi bir sürü kavramın içerisinde birlikte anılan kadın yazarların, bir etikete sahip olmak zorunda olmaları, toplumsal ve kültürel gelişmeler ve sonuçlarla bağlantılıdır. Bu nedenle en başından itibaren kadınların yazarlığı politik söylemden bağımsız bir şekilde değerlendirilmemiştir.

Dergi yayıncılığının popüler olduğu 70'ler sonu itibariyle yayın hayatına başlayan *Kadınca*'nın vurguladığı kadın figürü feminizm ve kadınlığı birbirinden ayırmayarak, farklı bir bakış açısı sunmuştur. Asena'nın karakteri yabana atılmadan, televizyondaki görünürlüğü hesaba katıldığında feminizm anlayışının kitlelere ulaşmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte kavramın kadınlıkla beraber kamusal bir tartışmaya açıldığı da görülmektedir. Zira Asena'nın bahsetmiş olduğu kadınlık, çeşitli kadınlıkları içinde barındırma amacı gütmekle birlikte, daha ziyade modern, okumuş, eğitim görmüş, şehirli kadına gönderme yapmaktadır. Kadın yazınındaki bu ayrı-gayrılık ve kadınlığın sorgulanmadan tektipleştirilmesi, resmi çizilen kadına benzemediklerini düşünenler tarafından eleştirilmiş ve farklı bakış açılarının yer aldığı kadın yazınlarının oluşmasını sağlamıştır. 1990 sonrası kadınların yayınladığı dergilere bakıldığında kadınların farklılıklarının ve çeşitliliklerinin kabul edilerek 'beraber' hareket etme şiarının benimsendiği görülmektedir. Kadınlar yazın alanında ülkü ve idealleri gereği keskin bir çizgiyle ikiye ayrılıyormuş gibi gözükse ve birbirinin zıttı olarak modern / Cumhuriyetçi – geleneksel / İslamcı kadın yazar karşıtlığı oluşturulmaya çalışılsa da, dergiler ve romanlar incelendiğinde ortaklaştıkları konuların çok olduğu görülmüştür. Cumhuriyetçi kadın idealinin ilk yıllarda dergilerde ve romanlarda benimsenmesine rağmen, ilerleyen dönemlerde bizzat kadınların kendileri tarafından sorgulandığı ve yine İslamcı kadın yazarların İslami hareket içerisindeki konumlarını eleştiri konusu haline getirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte tıpkı 'modern görüşe' bağlı olanlar arasında olduğu gibi dindar kadın yazarlar arasında da görüşler açısın-

19 'Kadın yazar' kullanımı da, başlı başına cinsiyeti öne çıkardığı ve varlığını yazarın 'erkek' olduğu önkabulüne dayandırdığı için sorunludur. Latife Tekin, 'Bana, ne "kadın yazar" denilebilir, ne de bir başına yazar. Ama bir şey denecekse eğer, "kadın yazar" denmesini tercih ederim. Çünkü kadınların delici bakışları ve fısıltılarıyla erkekleri zayıf düşürmelerinden, erkeklerin dünyasına dağılıp iktidarlarını sarsmalarından açıkça zevk aldım" demektedir (Tekin, 1993: 56).

dan çeşitlilik olduğunu vurgulamadan geçmemek gerekir. İslamcı kadın yazarların ilk temsilcilerinden olan Şule Yüksel Şenler ve Emine Şenlikoğlu'nun fikirleri, ilerleyen dönemlerde yazan ve kendisini dindar olarak tanımlayan kadın yazarlar tarafından radikal bulunarak desteklenmemiştir. Bu durumu bir çelişki olarak okumaktan ziyade kadınların dönemsel olarak yaşadıkları farklı deneyimlerin bir yansıması olarak okumak yerinde olacaktır.

Geçmişten günümüze çalışmada bahsi geçen dergilerde ve romanlarda çok temel soru(n)lar üzerinde durulmuştur. Politik gündemi takip eden güncel sorunların yanı sıra, 'Erkeklerin çocuk bakması', 'kadınların iş hayatında karşılaştıkları sorunlar', 'araba kullanma' vs. gibi Osmanlı'dan günümüze tartışılan konuların kamusal alanda hala kadınlar tarafından dile getirildiği görülmektedir. Bu durum tarihsel süreç içerisinde herhangi bir değişiklik olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira böyle düşünmek, bir kısır döngünün içinde kalındığı hissiyatı yaratmakla birlikte, kadınların bu 150 yıllık süreçteki emeklerinin yok sayılması tehlikesini içinde barındırmaktadır. Akine kadınlar, değişiklik talepleri doğrultusunda sözlerini söyleyerek kamuoyu oluşturmayı ve en önemlisi kadınların kendilerini 'yalnız' hissetmemelerini sağlamıştır. Hem dergileri hem de romanları dönemsel özellikleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek, kadınların dönemsel önceliklerini, sorguladıklarını ve talep ettiklerini anlamak bakımından önemlidir. Bununla birlikte kadınların vermiş oldukları eserlerde öncelikle kendilerinden, çevresindeki kadınlardan, erkeklerden, toplumsal meselelerden ve ilişkilerden muhakkak beslendikleri, bunları problematik bir temele dayandırarak çözmeye, bazen çalıştıkları bazen çalışmadıkları söylenebilir. Geçmişten günümüze kadının kendisinin temsilcisi olmasının bir çabası olarak okunabilecek yazın alanına dahil olması, kadına dair üretilen anlamlara kadınların da katkısı olduğu anlamına gelmektedir. Çok hızlı olmasa da, zaman içerisinde değişiklik gösteren bu anlam, sınırları keskin bir şekilde çizilen ve belli bir alana sıkışan kadının, buna mecbur hisssetmeyerek yazına dahil olması ile kazanılmıştır. Kadın yazını elbette bu çalışmada ismi geçen eserlerle sınırlı değildir. Çalışma dönemsel tutarlılığı sağlamak ve çeşitliliği gözlemek adına gazete, dergi ve romanlarla sınırlı kalmakla birlikte günümüz ağ tabanlı teknolojilerin hayatımıza dahil olmasıyla, gündelik yayın kaynakları arasına giren internette bulunan ve kadın yazını içerisine dahil edilebilecek web sitelerinin[20] varlığıyla zenginleştirilebilir. Bununla birlikte bu çalışmada yoğun olarak kullanılan arşiv çalışmalarının da dahil olduğu tarihi

20 Örneğin; bkz. catlakzemin.org, 5harfliler.com, recelblog.org

kaynaklar, kadın tarih yazımına ve dolayısıyla kadın yazınına sağladıkları katkı nedeniyle dikkate alınmalıdır. Özellikle 2000 sonrası gelişen dergicilik ve kitap yayıncılığına bakıldığında internet ve sosyal ağlar ile el ele yürüdüğü görülmektedir. Kadınlar hem dijital hem de basılı ortamlarda yazmaya devam etmekte, birini diğeri yerine kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, F. (1993). Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın, Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversites Öğrencisi Üzerinde Bir İnceleme. *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (53 – 78). Şirin Tekeli (Yay. Haz.). İletişim Yayınları: İstanbul

Adıvar, H. E. [1912] (2007). *Handan*. Can Yayınları: İstanbul

Adıvar, H. E. (2019). *Heyula*. Can Yayınları: İstanbul

Ahmed, S. (2017). *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. Beyza Sümer Aydaş (Çev). Sel Yayıncılık: İstanbul

Akşit, E. E. (2002). Kadın Hareketi; Halide'nin Salih'i ve Hatıralar Kimin Tarihi?. *Tarih ve Toplum 219*, 138-141.

Aktaş, C. (1989). Feminizm Üzerine. *Hilal Dergisi* 323. Hilal Matbaacılık: İstanbul

Aktaş, C. (1997). Kadının Toplumsallaşması ve Fitne. *İslami Araştırmalar Dergisi 10*(4), 241 – 248.

Aktaş, C. (2014). Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık* içinde (826 - 836). Tanıl Bora (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul

Amargi (2006). *Başörtüsü mü, Açıklık mı, Özgürlük mü?* Sayı 1. Mattek Matbaacılık Basım Yayın: Ankara.

Berktay, F. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Cilt 1* içinde (348 – 361). Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul.

Berktay, F. (2012). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis Yayınları: İstanbul.

Bora, A. (2015). Hoşçakalın. *Amargi Dergi 37*. Sena Ofset: İstanbul.

Bora, A. ve Günal, A. (2016). *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İletişim Yayınları: İs-

tanbul.

Cixous, H. (2008). Medusa'nın Kahkaları. Çev. Ali Toprak. *Sandık Sessiz Kadınlığın Dili* içinde. Haz. Güzen Yamaner. Arzu Burcu Tüner Dedeoğlu ve Ali Toprak (Çev.). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensittüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı. Lisans ve Lisansüstü Ders Kitapçığı. Erişim Adresi: https://www.bpwankara.org/cms-uploads/bpw-bilgi-bankasi-guzin-yamaner-sandik.pdf

Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları: İstanbul.

Çavuş, B. (2021). Osmanlı Kadın Yazınında Şükufezar Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi. *Edebi Eleştiri Dergisi, Takvim-i Vekayi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı*, 398-429.

Çekin Işık, E. S. (2021). *Eylemi Kaleminde Bir Muharrir: Suat Derviş Siyaset, Toplum ve Kadın Üzerine Röportajlar – Yazılar (1935 – 1942)*. Libra Kitap: İstanbul.

Davaz-Mardin, A. (1998). *Hanımlar Alemi'nden Rosa'ya Kadın Süreli Yayınları*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.

Demirdirek, A. (2011). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ayizi Kitap: Ankara.

Durakbaşa, A. (2017). *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Ekmekçioğlu, L. ve Bilal, M. (2006). Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862 – 1933. Aras Yayıncılık: İstanbul.

Emine Semiye [1909] (2022). *Sefalet*. Defne Asal (Türkçe'ye uyarlayan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Emine Semiye [1895] (2020). *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikaye (Çocukların Terbiyesine Dair Üç Hikaye)*. Turkuvaz Medya: Ankara.

Evrensel Kadın (1996). Evrensel Yayıncılık: İstanbul.

Feminist Politika (2009). (Süreli Yayın).

Faroqhi, S. N. (2016). Giriş. *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603 – 1839 Cilt 3* içinde (1-30). Kitap Yayınevi: İstanbul.

Fatma, A. H. (2016). *Tezahür-i Hakikat*. Ali Utku ve Mukadder Erkan (Sad. ve Yay. Haz.). Çizgi Yayınevi: İstanbul.

Feminist. (1987). *Bu Dergi Çıkarken*, 1. Sayı. Kadın Çevresi Yayıncılık: İstanbul.

Göle, N. (2011). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. Metis Yayınları: İstanbul.

Hanımlara Mahsus Gazete Pazartesi (1998). (Süreli yayın).

İdil. (1987). Külkedisi. *Feminist Dergi* 2 içinde (18 – 19). Kadın Çevresi Yayıncılık: İstanbul.

Kadın ve Aile (1985). *Hasbihal*. 1. Sayı. Milsan A.Ş: İstanbul.

Kadınca Reklamı – Duygu Asena (1989). https://www.youtube.com/watch?v=-0PJpjzqj1Y (Erişim Tarihi: 27.09.2022).

Kanter, B. (2021). Terakki-i Muhadderat ve Hanımlara Mahsus Gazete'de Öteki Ya da Rol Model: Avrupalı ve Amerikalı Kadınlar. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 13*(26), 29-56.

Karabulut, S. (2011). 1950'lerde Kadının Sosyalleşmesinde Basının Önemi: "Kadın Gazetesi Örneği". *Belgi 1*(1), 87-97.

Karaca, Ş. (2011). Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım. *Bilig 57*, 115-134.

Karaca, Ş. (2012). Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden "İslamiyet'te Feminizm". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21*(2), 269-280.
Kaya, Ş. (2018). Suat Derviş'in Romanlarında Kadın Karakterler. *Folklor/Edebiyat 24*(96), 97-110.

Kırca-Schoeder, S. (2007). *Popüler Feminizm Türkiye ve Britanya'da Kadın Dergileri*. Bağlam Yayınları: İstanbul.

Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı. *Asos Journal 5* (47), 480 – 495.

Köse, E. (2022). Hidayet Romanlarından Dindar Kadın Edebiyatına: Feminizmle Müzakerede Değişen Faillikler. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14*(1), 78 – 91.

Nadir, K. (2019). *Romancının Dünyası*. Oğlak Yayınları: İstanbul.

Osmanağaoğlu, H. (2015). *Feminizm Kitabı Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. Dipnot Yayınları: Ankara.

Özdalga, E. (2007). *İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif*. Gamze Türkoğlu (Çev.). İletişim Yayınları: İstanbul.

Ramazanoğlu, Y. (2004). Cumhuriyet'in Dindar Kadınları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık* içinde (804 – 812). Tanıl Bora (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul.

Sosyalist Feminist Kaktüs (1988). *Biz Sosyalist Feministiz*. Sayı 1. K Yayınları: İstanbul.

Şenlikoğlu, E. (1985). Bıktık Şu Eşitlik Hikayelerinden. *Mektup Dergisi* 2. Huzur Rek-

lamcılık: Ankara.

Tekin, L. (1993). Latife Tekin. *Çağdaş Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar* içinde (56 – 57). Can Kurultay (Yay. Haz.). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi: İstanbul.

Tekcan, R. (2011). Sessiz Sedasız Yaşayanlar: Biyografide Kadın. *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet* içinde (35 – 56). Sibel Irzık ve Jale Parla (der.). İletişim Yayınları: İstanbul.

Toska, Z. (1994). Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri ve Öncü Kadınlar I. *Defter 21*, 116-142.

Timuroğlu, S. (2020). *Kanatlanmış Kadınlar, Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*. İletişim Yayınevi: İstanbul.

Utku Günaydın, A. (2013). Kadın Direncinin Bir Göstergesi ve Kadınca Bir Savunma Refleksi: Serbest Zaman ve Sanat. *Doğu Batı Dergisi Toplumsal Cinsiyet 16(*63) içinde (109-130). Doğu Batı Yayınları: Ankara.

Utku Günaydın, A. (2017). *Kadınlık Daima Bir Muamma, Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme*. Metis Yayınları: İstanbul.

Üçer, M. B. (2020). *Orta Sınıfın Utancı: Duygu Sosyolojisi Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Toplumsal Değişme*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Yüksel Şenler, Ş. (1995). Kadın Kimliği'nden. *Kadın Kimliği 1* içinde (3). Ahsen Yayıncılık: Ankara.

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Metis Yayınları: İstanbul.

Zihnioğlu, Y. (2011). Osmanlı Türk Kadın Hareketi. *İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları 2011* içinde (39-54). Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar (Yay. Haz.). Amargi Yayınevi: Ankara.

Zihnioğlu, Y. (2006). *Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri, 1. Cilt*. Kitap Yayınevi: İstanbul.

Zilfi, M. C. (2016). Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar. *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603 – 1839 Cilt 3* içinde (275-310). Suraiya Faroqhi (Ed.). Fethi Aytuna (Çev.). Kitap Yayınevi: İstanbul.

11. BÖLÜM

GAYRİMENKUL PİYASASINDA YATIRIMCININ TALEBİ VE FİNANSMAN BOYUTUNDA GELİŞMELER

Dr. Öğr. Üyesi Tülay Yazar ÖZTÜRK
Yeditepe Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
tyazar@yeditepe.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-3800-7649

GİRİŞ

Günümüzde gayrimenkul, pazarlama stratejileri ve yatırım araçları ile sadece yerel değil küresel ekonomide de çok önemli rol oynamaktadır. Gayrimenkul kişilerin barınma ihtiyacının yanı sıra kira getirisi elde edebildikleri bir yatırım aracı olup, pazarlama ve yatırım ile ilgili alınacak her karar, suya atılan taşın yarattığı gittikçe büyüyen daireler gibi toplumda geniş bir kitleyi ilgilendirmektedir. Demografik, politik, sosyokültürel, ekolojik ve ekonomik çevresel faktörler farklı yoğunluklarda pazarlama stratejilerini ve yatırım kararını doğrudan etkileyecektir. Hızla gelişen bilgisayar teknolojisi ve gittikçe kurumsallaşan gayrimenkul pazarlama şirketleri, alıcı ve satıcının taleplerini karşılayacak şekilde optimum çözüm üretmektedir. Kurumsal firmaların pazarlama, teknoloji ve finansman konusunda donanımlı satış danışmanını istihdam etmesi, rakiplerinin önüne geçmesini sağlayacağı gibi, alanında verimli olmasının da önünü açacaktır. Ayrıca bireysel veya kurumsal bazda gayrimenkul yatırımcısının tercihlerini hızla analiz ederek, çözüm odaklı olarak en uygun olanı sunmayı hedeflemektedir. Yatırım kararında en etkin olabilecek kriterlere

bakıldığında, satış fiyatı için oluşturulacak alternatifler ilk sırada yer almaktadır. Gayrimenkulün satışının peşin veya taksitli oluşu, doğrudan maliyeti etkileyecektir. Özellikle ticari bankaların sunduğu ipotekli kredi finansmanı seçenekleri ile gayrimenkulün fiyatı çeşitlilik gösterecektir.

Bu çalışmada, gayrimenkul pazarlamasında yatırımcının tercih ettiği unsurlar, satış danışmanının söz konusu satışı gerçekleştirebilecek donanımını belirleyen özellikler, gayrimenkulün fiyatını belirleyici finansman tercihleri ve riskleri yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'de konut finansmanının gelişimi ve özellikle mortgage (ipotekli konut finansmanı) uygulamaları anlatılmaktadır. Son yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın uzantısı olarak doğayı ve çevreyi koruma kavramının önem kazanması ile, yeşil finans çatısı altında çeşitli finansal enstrümanlarla atılımlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda yeşil finansın alt başlıklarından olan yeşil mortgage da alternatif konut finansmanı olarak önerilmektedir.

1. GAYRİMENKUL PAZARLAMASINDA GELİŞİM

Bugün gelinen noktada tüketicilerin temel barınma ihtiyacının ötesinde çözüm üreten bir ürün olarak değerlendirilmenin yanında yatırım aracı, sosyal aktivite sunan, hane halkının ev dışı yaşamında iş-ev-okul-sosyal ortamlar arasında ulaşım kolaylığı sağlayan, bazı alıcılar için prestij sunan ve estetik değeri de olan bir varlık olarak değerlendirilen gayrimenkul sektörü pazarlama bilimi içinde önemli bir yer almaktadır. Gayrimenkul kavramı konut ve ticari gayrimenkulü kapsamaktadır. Alım satım işlem hacmi açısından bakıldığında konut ağırlıklı olarak birinci sırada yer almaktadır. Farklı ülkelerde yapılan araştırmalara göre konut yatırımcılarının tercihlerini etkileyen unsurlar aşağıda detaylandırılmıştır (Su ve Kaplan, 2017; Yavuz ve Çemrek, 2013; Beamish, Goss ve Emmel, 2001; Myers ve Vidaurri, 2000);

- Ekonomik unsurlar (satın alım fiyatı, ısınma tipi, aidat giderleri),
- Marka değeri,
- Konum (merkeze yakınlık)
- Ulaşım,
- Mimari özellikler (konutun bulunduğu kat, konutun büyüklüğü, konutun tipi)

- Sosyal tesislerin varlığı (oyun parkının olup olmaması, otopark)
- Yapının kalitesi
- Sismik kod ile uyum,
- Aile yapısı (çekirdek aile, tek ebeveynli aile, evi paylaşan arkadaşlar vb.),
- Yaşam tarzı (yaş, aile yapısı, aile büyüklüğü, aile döngüsü)
- Hane halkı türü (eğitim, gelir ve meslek olmak üzere sosyal sınıf, göçmen olup olmadıkları, etnik köken),
- Nüfus artış hızıdır.

Konut talebini değerlendirirken, ekonomik, demografik ve gayrimenkule dair unsurlar bazında değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

Konut pazarlama alanında birçok araştırma bulunmaktadır. Su ve Kaplan'ın (2017), çalışmasına göre konut satın alımında konutun fiyatı, konumu, sosyal aktivite olanakları, çocuklu aileler için çocukların güvenliğinin sağlanabilmesi yanında onların keyifli zaman geçirebilecekleri ortamın olması ya da park gibi yerlere yakınlığı, güvenlik unsurları vb. birçok kriter değerlendirilmektedir. Gün geçtikçe artan kriterleri açıklamak ve bunu alıcının algısına göre adapte edebilmek önemlidir. Reklam, satış tutundurma, halkla ilişkiler ve tanıtım, sosyal medya, doğrudan ve veri tabanlı pazarlama, mobil pazarlama, kişisel satış kavramlarını içeren pazarlama iletişim araçlarının içinde kişisel satış konut satışında özel bir öneme sahiptir. Ürün çeşidi içinde özellikli ürün olması da kişisel satışı ön plana çıkarmaktadır. Kişisel satış kavramı dahilinde bu satış ekip üyeleri konut arzı ile talebi arasında ortak noktayı bulan ve konut pazarlamasının tüm aşamalarında iletişimin ve ticari işleyişin etkinliğini arttıran kişilerdir. Kişisel satış ekip üyelerinin yetkinliklerinin ve bilgi düzeylerinin potansiyel konut alıcısını etkilediği bu ortamda satış sürecinin hangi aşamasında konut danışmanları olarak adlandırılan satış ekip üyelerinin hangi özelliklerinin ön plana çıkması gerektiği irdelenmelidir. Karşılaşma öncesi hazırlık, karşılaşma, müşteri ihtiyaç belirleme, ürün/hizmet sunumu, itiraz karşılama, satışı kapatma, müşteri takibi olmak üzere satışın yedi aşaması değerlendirildiğinde, müşteri ile telefonda ya da yüz yüze gelen konut satış ekip üyelerinin sahip olması gereken özellikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Little ve Myers, 1988; Day ve Nourse, 1991; Zumpano, Elder ve Baryla, 1996; Yuen, K. F., & Thai, V.2017; Demirtaş, 2022);

- Müşteri güncel bilgileri,
- Yetkinlik,
- Konut sektörü pazar bilgisi,
- Müşteri takibi
- Müzakere becerisi
- İmaj, beden dili,
- Deneyim,
- Mesleki bilgi
- Sonuç odaklılık,
- Müşteri odaklı satış yaklaşımı,
- Müşteri ilişkileri yönetimi,
- Finansal bilgi düzeyi
- Ekonomi bilgisi ve trendleri takip,
- Etik değerler, dürüstlük,
- Rakip analizi yapabilme,
- Müşteri veri analizi yapabilme,
- Teknoloji kullanabilme ve teknolojik değimi takip etme,
- Veri analiz sonuçlarını yorumlama.

Su ve Kaplan (2017) ve Jud ve Winkler (1994) çalışmalarını destekler nitelikte olan Demirtaş'ın 2022 yılında yaptığı araştırmaya göre konut sektörünün satış esnasında yaşadığı sorunlar; "konut danışmanları kaynaklı, "finansal sistemden kaynaklı", "satış süreci kaynaklı", "konut kaynaklı" ve "ev sahiplerinden kaynaklı" olmak üzere beş farklı başlıkta ifade edilmiştir ki, her sorunun çözümlenmesi az ya da çok konut danışmanının alanına girmektedir.

Konut satış danışmanları uzun süreli müşteri ilişkileri yönetimini sağlamada kritik bir öneme sahiptirler ve bunun için iletişim becerileri ön plandadır. Dijital etkileşimin hızla arttığı gümümüzde konut satış danışmanlarının gündemi yakalaması ve dijital ortamda iletişimi sağlamanın farklı yollarını fark ederek kullanması rekabet avantajı sağlayacaktır. Tüketici tarafında, farklı ürün ve hizmet satın almada giderek artan sosyal medya gibi çoklu dijital kanallara kolaylıkla erişim imkanlarını deneyimlemesi, özellikli ürün kategorisinde yer alan konut alımında daha da farklı deneyim yaşama isteğini arttırmaktadır. Bu-

rada olası zorluklara hazırlıklı olması gereken konut satış danışmanları potansiyel alıcılarının dijital kanalları sadece konut alımında değil tüm yaşamlarında farklı ürünler alırken yaşadıkları deneyimleri anlamaları önemlidir. Bu değişen ve hızla teknolojik gelişen dünyada gayrimenkul şirketlerinin kendi satış danışmanlarına rehberlik etmeye ihtiyaçları vardır (Silva ve ark,2022, Wongkitrungrueng, 2020; Bharadwaj ve Shipley, 2020).

Ancak mülklerin heterojenliğinin yanı sıra alıcı ve satıcının farklı duruşları da gayrimenkulün potansiyel fiyatlarını etkileyebilir. Örneğin yeni ve iyi konumlandırılmış bir varlığın daha fazla sayıda potansiyel alıcısı olabilir, ancak satıcı bu özelliklerden dolayı satmaya daha az istekli olabilirler (Collett ve ark, 2003). Bu noktada fark yaratabilen ve aynı zamanda ikna edebilen satıcı işlemi başarı ile gerçekleştirecektir. Genellikle son kararda doğru fiyatlandırma etkin olacağından, alıcı tarafından satın alma işleminin nasıl finanse edileceği daha da önem kazanacaktır.

2. KONUT FİNANSMANI

Öncelikle konut yatırımının diğer yatırım araçlarına göre avantajı ve dezavantajı nedir sorusunu yanıtlamak gerekir. Alternatif yatırım araçları olan hisse senedi, ve döviz gibi yatırım araçları gayrimenkul yatırımına göre daha çok riskli getirisi olup diğer yanda hızla nakde dönüşme olanağına sahiptir. Tahvil vadesine ve süresine bağlı olarak para piyasasındaki diğer enstrümanlara göre daha az risk taşımaktadır. Finansal araçlara yatırımda, faiz ve enflasyon risk göstergesi olarak belirlendiğinden, gayrimenkule yatırım özellikle uzun vadede daha az riskli ve güvenilir bir yatırım aracı olarak kabul edilmektedir.

Konut finansmanı denilince sadece yatırım yapılacak konut için finansal kuruluşa başvurularak alınan kredi düşünülmemelidir. Konut finansmanı adı altında tüketiciye kullandırılan kredinin yanı sıra, finansal kiralama yolu ile kullandırılması, sahip olunan konutun teminatı altında kullandırılması ve bu kapsamdaki kredilerin yeniden finansman amacıyla kullandırılması da yer almaktadır. Söz konusu fonksiyonlar genel olarak bankalar, leasing şirketleri ve tüketici finansman şirketleri tarafından uygulanmaktadır. (Erdoğdu ve Büyükduman 2020)

Konut Finansmanı genel olarak dört ana başlık altında gruplanabilir; (Ka-

rapınar, A. vd., 2010)

Kurumsal olmayan Finansman: Gayrimenkul ile ilgili kanun ve düzenlemelerin yeterli olmadığı dönemde, konut finansmanın gelenek ve teamüllere göre yapılmasıdır. Hane halkının, akrabanın ve yakın arkadaşın birbirine destek olarak borç vererek konut edinimini sağlamasıdır. Ayrıca sandıklar, kooperatifler ve müteahhitler de bu gruba eklenebilir.

Kurumsal Finansman: Gayrimenkul finansmanın hukuki bir zemine oturduğu ve fon kaynağı olarak TOKİ (Toplu Konut İdaresi), GYO (Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı), özel sektör işletmelerinin kurduğu konut finansman kurumları, ticari bankalar, emeklilik fonları, ipotek bankaları olarak yer almaktadır.

Kamu Finansmanı: Kamunun dolaysız fon aktarımı, proje desteği, inşa desteği ve vergi indirimi ile konut finansmanına destek olmasıdır.

Uluslararası Finansman: Kamunun Dünya Bankası gibi kurumlardan fon sağlayarak, konut ediniminde zorluk yaşayanlara destek vermesidir.

2.1. Konut Finansmanında Mortgage (İpotekli Konut Kredisi Finansmanı)

Konut finansman sisteminde boyut, kapsam ve etkinlik açısından Amerika Birleşik Devletleri öncü olmaktadır. Özellikle ulusal ekonominin iki önemli alanı olan konut sanayi ve mali sistem ile konut finansmanı gün geçtikçe önem kazanmakta ve etkinleşmektedir. Ayrıca internet gibi teknolojik ilerlemeler, finansal sektörün gelişmesi ve düşük faiz oranları mortgage (ipotekli konut kredi finansmanı) sisteminin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. (Yetgin 2007). Amerika, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde henüz istenilen düzeyde ilerleme göstermemiştir.

Mortgage işleyiş mekanizmasına bakıldığında, konut kredi piyasasında kişilerin konut kredisi talebi karşılığı, söz konusu konut finansal kurum için teminat oluşturmaktadır. Yatırım yapmaya karar verip, konut kredi talebi için bankaya başvurulduğunda, yatırım yapılması düşünülen konut ipotek edilerek, kişilerin ödeme gücüne göre belirlenen vade ve aylık ödeme taksiti bazında ödeme planı oluşturulur. Bu durumda ana para artı faiz şeklinde belirlenen ödemeler zamanında yapılırsa sistem sağlıklı bir biçimde işlemektedir. Birincil ipotek piyasasında oluşan krediye konu olan konut, ikincil piyasada ise

menkul kıymet ihracının teminatı olarak işlem görmektedir. Böylece bankanın elinde atıl olarak duran ipotek bir anda dinamik bir yapıya bürünüp, bankaya ayrı bir gelir alternatifi ve finansal piyasalara çeşitlilik getirmektedir. Sistemin sağlıklı işlemesi için, finansal kurumun finansal sistemin istikrarını koruyacak şekilde mortgage kullandırması ve kredi başvurusu yapan kişinin mali analizinin doğru bir şekilde yapılması ve kredi kullananın ödemelerini zamanında ve tam olarak yapması gerkmektedir.Hepşen(2011) Burada önemli olan husus, özellikle finansal kriz dönemlerinde ödemelerin aksamaması ve ikincil piyasanın işleyişini etkilememesidir. Amerika'da 2008'de yaşanan Mortgage krizi de bunun örneğidir. Söz konusu riskten kaçınmak iki temel önlem vardır.

1- İpotekli konut kredisinin, gayrimenkulün değerine oranı
2- İpotekli konut kredisinin yıllık ödemesinin, krediyi alacak kişinin yıllık gelirine oranı.

Burada önemli olan krediyi alacak kişinin de, %25 oranında peşin ödeme ile, banka ile riski paylaşmasıdır. Geriye kalan %75'lik kısım için de, aylık ödeyeceği miktarın payı, aylık gelirinden ne kadar düşük olursa, finansal sistem son derece sağlıklı işleyecektir. Bankalar ekonomik konjonktüre bakarak, özellikle riskli dönemlerde riski azaltmak için kredi-değer oranını azaltmayı tercih etmektedirler. Bankaların bu krediyi kullandırırken karşılaşabileceği riskler; kredi riski, faiz oranı riski, erken ödeme riski, likidite riski ve enflasyon riski olarak gruplandırılmaktadır. (Berberoğlu, M. (2009).

2.2.Türkiye'de Konut Finansmanının Kısa Tarihçesi

Türkiye'de konut yatırımına barınma ihtiyacının yanı sıra özellikle emeklilik döneminde kira geliri elde edebileceği bir yatırım aracı olarak bakılmaktadır. Hane halkı sadece gayrimenkul ile ilgili önemli bir yatırım kararı almakla aynı zamanda mali piyasaların önemli bir paydaşı olmaktadır. Konut talebine karşılık olarak, konut üretimi ve ona bağlı olarak konut finansmanı yıllar içinde farklı alternatifler sunmaktadır:

· Müteahhitlik aracılığı ile bireysel konut üretimi
· Yapı-kooperatifleri aracılığı ile konut üretimi
· TOKİ aracılığı ile toplu konut üretimi
· Kurumsal inşaat şirketleri aracılığı konut üretimi

Türkiye'de ilk yıllarda konut üretimi, bireysel müteahhitlerin alıcıların

ödeme gücüne bağlı olarak peşin veya taksitli satışı ile gerçekleşmiştir. Alıcı ve satıcı, aracı olarak finansal kurum olmaksızın, borç senedi ile konut üretimini ve finansmanını yaygın bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ankara'nın başkent özelliği gereği, bürokrat yoğun bir nüfusa sahip olması ve dolayısıyla memur istihdamının yoğun olması, memurların konut sorununun çözümü için yapılan atılımlar başlangıç noktası olmuştur. Bu bağlamda Emlak ve Eytam Bankası kurularak, arsa ve konut kredisi temini sağlanmıştır. Daha sonra bu banka Emlak Kredi Bankası olarak yeni bir yasal düzenleme ile daha geniş çaplı olarak konut kredisi destek vermeye başlamıştır. Daha sonra konut yapı kooperatifleri, ucuza aldığı arsaları Emlak Bankası'ndan kredi alarak toplu konut üretimini gerçekleştirmiştir.

TOKİ Türkiye'de konut sorununu aşmak amacı ile kurulmuş olup, arsa karşılığı yapılan gelir paylaşım projeleri sayesinde daha düşük maliyetli konut finansmanını gerçekleştirmektedir. Böylece özel sektördeki inşaat firmalarına arsa tedarik ederek projenin hızla gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Diğer yanda inşaat firması ise kendisine verilen arsa karşılığında yatırımın tüm finansmanın yüklenerek, her türlü fiziksel ve yasal işlemleri gerçekleştirmekle yükümlü olacaktır. TOKİ'nin sorumluluğu ise sosyal nitelikli konut projelerinin üretilmesini sağlayarak, dar gelirli kişilerin barınma sorununu en düşük maliyetlerle çözmektir. Ayrıca Emekli Sandığından maaş bağlanan ve hak sahipliği belgesi olan tüm şehit aileleri, terör malulleri, onların dul ve yetimlerine faizsiz konut kredisi verilmektedir TOKİ (2023). Gayrimenkul Sertifikası inşa edilen ve edilmekte olan bir projenin finansmanında ihraç edilen menkul kıymet olup, konut sahibi olmak için bir alternatiftir. TOKİ tarafından ihraç edilen gayrimenkul sertifikası, devam etmekte olan projelerin inşaatı bitinceye kadar yatırımcısını güvence altına almaktadır.

GYO ise dolaylı finansmana bir örnek olup, gayrimenkul portföy yönetimi yapmak amacı ile kurulan ve sermayesinin %49'unu halka arz etmek durumunda olan sermaye piyasası kurumudur. GYO çift fonksiyonlu kurumsal bir yapı olarak, hem konut üretimine hem de konut finansmanına destek vermektedir. GYO hisseleri özellikle konut yatırımını yapmak isteyen ancak yeterli fonu olmayanlara bir alternatif olmaktadır. Özellikle likit olma özelliği ile ihtiyaç anında paraya çevrilme şansı vardır GYO (2023).

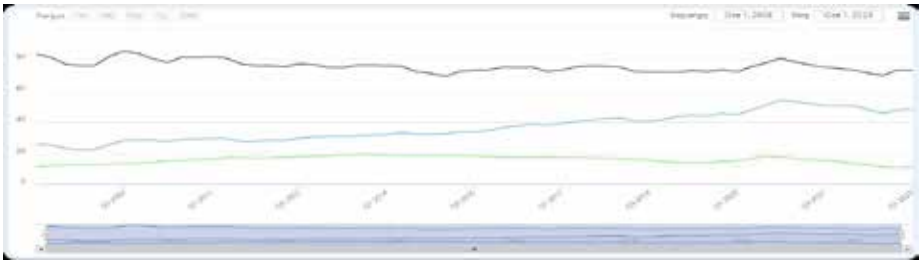

Grafik 1. *Hanehalkının kullandığı toplam kredi (2009-2022)*

Kaynak:TCBM,Toplam Kredi Hanehalkı(2009-2022)

Siyah : Gelişmiş olan piyasalar hane halkı ve hane halkına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar-GSYİH

Mavi: Gelişmekte olan piyasalar hane halkı ve hane halkına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar-GSYİH

Yeşil: Türkiye'de hane halkı ve hane halkına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar-GSYİH

Grafik 1.'e bakıldığında 2009-2022 yıllarını kapsayan dönem için, hane halkının kullandığı kredi, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye bazında karşılaştırma yapılmış ve Türkiye'de Hane Halkının Kredi kullanımın diğerlerine göre çok düşük seyrettiği görülmektedir. Öncelikle ülkenin içinde bulunduğu koşullar, hane halkının konut talebini doğrudan etkileyecektir. Nüfus artışı, istihdam sorunu, göç ve deprem bu unsurlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Nüfus artışı ve göçün artış hızının beklenenin üstünde olması, kişi başına düşen gelirin azalmasına ve dolayısı ile kredi talebini de olumsuz etkileyebileceği durum oluşabilir. Buna karşın faiz oranı ve enflasyonun, konut maliyetini artıran ve konut kredi talebini azaltan bir unsur olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Tablo 1. Satış Şekline ve Satış Durumuna Göre Konut Satış Sayıları, 2013-2023

		Satış Şekline Göre		**Satış Durumuna Göre**	
		İpotekli Satış(1)	**Diğer Satış(2)**	**İlk El Satış(3)**	**İkinci El Satış(4)**
Yıl	**Toplam**	**Adet**	**Adet**	**Adet**	**Adet**
2013	**1 157 190**	460 112	697 078	529 129	628 061
2014	**1 165 381**	389 689	775 692	541 554	623 827
2015	**1 289 320**	434 388	854 932	598 667	690 653
2016	**1 341 453**	449 508	891 945	631 686	709 767
2017	**1 409 314**	473 099	936 215	659 698	749 616
2018	**1 375 398**	276 820	1 098 578	651 572	723 826
2019	**1 348 729**	332 508	1 016 221	511 682	837 047
2020	**1 499 316**	573 337	925 979	469 740	1 029 576
2021	**1 491 856**	294 530	1 197 326	461 523	1 030 333
2022	**1 485 622**	280 320	1 205 302	460 079	1 025 543
2023	**797 418**	152 438	644 980	238 109	559 309

***Kaynak:*TÜİK,2013-2023**

Tablo 1.'de görüldüğü gibi yatırımcı enflasyonist ortamın yarattığı reel getiri dürtüsü ile gayrimenkule olan talebini artırmasına rağmen konut kredi mekanizmasındaki yavaşlama talebi negatif yönde etkilemektedir. 2013-2023 yılları arasındaki konut satışına bakıldığında, ilk sekiz sene konut satışı artışına paralel olarak ipotekli konut satışı artmıştır. 2021 yılı itibari ile Covid-19'un ekonomik koşullar üzerinde yarattığı olumsuz etki ve yüksek konut kredisi faizleri ile satış rakamlarında durgunluk ve ipotekli satışta hızlı düşüş göze çarpmaktadır.

Tablo 2. İpotekli Konut Satışları ve Konut Kredi Faizleri

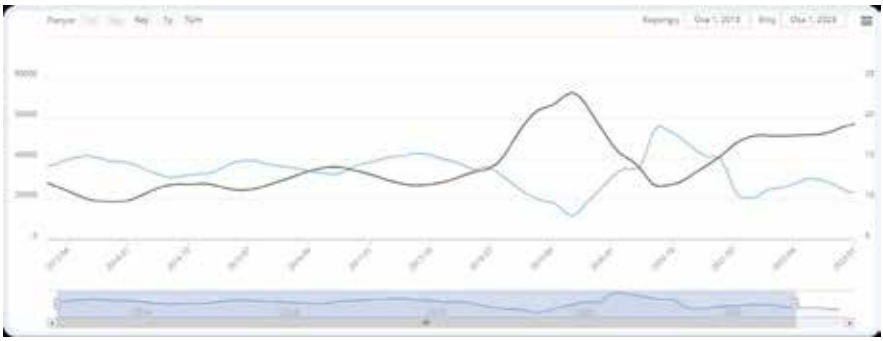

Kaynak: *TCBM,İpotekl, Konut Satışları ve Konut Kredi Faizleri*

Tablo.2'de Konut kredi faizi ile konut satışı arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Özellikle Covid-19 döneminde, ekonomide büyümenin azalması, inşaat sektörünü olumsuz etkiledi. Bu nedenle, Türkiye'de satışa hazır konut sayısındaki birikimin azaltılması ve inşaat piyasasının rahatlaması açısından ipotekli konut kredi faizinde ani bir düşüş sağlandı ve bu durum ipotekli konut satış rakamlarını pozitif yönde etkiledi. 2023 yılında ise konut kredi faizinde ani yükseliş, ipotekli konut satışlarını negatif yönde etkiledi.

2.3. Türkiye'de Uygulanan Mortgage Çeşitleri

Sabit faizli Mortgage: Bankanın belirlediği faiz oranı sabit kalacak şekilde ödeme planı oluşturulur.

Azalan taksitli Mortgage: Ödemenin ilk yıllarında daha yüksek miktarda taksit ödemeyi tercih ederek, faiz ödeme ile ilgili maliyet önemli miktarda azaltılabilir.

Ara ödemeli Mortgage: Özellikle normal gelirin prim gibi ek gelir elde edilen dönemler oluyorsa, ara ödemeler ile uzun dönemde ödeme yükünü azaltma şansı olabilir.

Özel Ödemeli Mortgage: Oldukça esnek geri ödeme şekli olup, gelirinizin değişme dönemlerinde taksit ödeme miktarını değiştirme olanağı verir.

Artan Taksitli Mortgage: Başlangıçta düşük taksit tutarının zaman içinde giderek artması şeklinde geri ödeme planın oluşturulduğu bir uygulamadır.

Değişken faizli Mortgage Uygulanacak faiz tercih talebiniz.1, 3,6 veya 12 ay şeklinde olabilir. Önemli olan faiz değişikliği talebinin geldiği aydan bir ay önce, TÜFE'nin yıllık değişim oranı esas alınarak yeni faiz oranı hesaplanır ve geri ödeme planı ona göre oluşturulur.

Önce sabit ve sonra değişken faizli mortgage: İlk yıllarda sabit faizli ödeme yapıp, sonraki yıllarda değişen ekonomik koşullara göre faiz değişikliği talebinde bulunarak oluşturan geri ödeme planıdır.

Yeşil Mortgage: Doğal kaynakları koruma ve iklim gibi çevreye duyarlı konuları esas alarak, yeşil bina olarak tanımlanan belirli standartlardaki konutlar için uygun faiz oranı sunulmaktadır. Türkiye'nin deprem kuşağında olmasından dolayı, riskli yapıların kentsel dönüşüm kapsamında yenilenmesi gerekmektedir. Bu durumda sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olan yeşil bina kavramının önemi ortaya çıkarmaktadır. Böylece önceliği enerji verimliliği olan, çevreye duyarlı binalar için, piyasada geçerli olan konut faizinden daha avantajlı, bankacılık hizmetinin karşılığı olan masraf tutarının daha uygun olduğu yeşil ipotekli konut kredi finansmanı kullanımı hedeflenmektedir. Hedef kitle ise Enerji Kimlik Belgesi A veya B grubunda olan binaları almayı tercih eden yatırımcılar olmaktadır. Söz konusu yatırımcılar sadece uygun faizli kredi almak ile kalmayıp, ısınma ve elektrik gibi giderlerinde tasarruflu olarak, uzun vadede konut gideri açısından avantajına sahip olabilirler. (**https://www.garantibbva.com.tr**)

3. KONUT FİNANSMANINDA GELECEĞE BAKIŞ

Sürdürülebilir küresel kalkınmanın en önemli araçlarından biri olan yeşil finansman, doğa dostu, çevreye daha az zararlı ürünlerin kullanılmasını esas alan projelerin uygulanması için, düşük faiz oranı, düşük banka masrafı ve çevreci kuruluşları destekleyen bağışlar gibi cazip yönleriyle "yeşil" finansal ürünlerini desteklemektedir. Yapılan bir araştırmada temel yeşil finans ürünleri arasında yeşil menkul kıymetler, yeşil yatırımlar, iklim finansmanı, karbon finansmanı, yeşil sigorta, yeşil kredi ve yeşil altyapı tahvillerinin yer aldığı açıklanmıştır Isaac, Adeabah, Ofosu ve Tenakwah (2022). Son yıllarda Paris Anlaşması'nın iklim hedeflerinin karşılanmasına destek vermesine rağmen, yeşil gayrimenkul finansmanı geleneksel gayrimenkul finansmanın yanında henüz başlangıç aşamasındadır. İklime dair çevreyi koruma güdüsü ile top-

lumlar barınma ihtiyacını karşılarken, evleri yeşil bina statüsünde inşa edilmiş olmasa da var olanın enerji verimliliğinin iyileştirilmesi konusunda yeşil krediye gereksinim duyabilir. Toplumda yeşil bina bilincinin yerleşmesi ile, inşaat sektörü ve peşi sıra finans sektörü de uyum sağlayacaktır. Yapılan bir araştırmada kredi kullandırımı sırasında yeşil binalara verilen krediler, yeşil olmayan binalara verilen kredilerden biraz daha iyi koşullara sahip olduğu ve ödenmeme riski konusunda da daha avantajlı olduğu belirtilmektedir An & Pivo (2020).

.

SONUÇ

Bu çalışmada gayrimenkul ortak küme olmak üzere pazarlama ve finansman aynı platformda bir araya getirilerek, Türkiye'de konut finansmanındaki trendler ve geleceğe dair sunulması olası seçenekler incelenmiştir. Öncelikle gayrimenkul pazarlama danışmanının, yatırımcının kararını etkileyen faktörleri detaylı bir şekilde bilmesinin yanı sıra ve finansman konusunda yeterli donanıma sahip olması gerekmektedir. Gayrimenkul finansmanındaki seçenekler, geçmişte ve günümüzde tercih edilen finansman yöntemleri irdelenirken, geleceğe dair neler yapılacağı konusu da incelenmiştir. Özellikle ipotekli konut kredisi finansmanı olarak Mortgage gün geçtikçe önem kazanmakta ve yatırımcısına çok farklı seçenekler sunmaktadır.

Sonuç olarak, gittikçe dijitalleşen dünyada, gayrimenkul pazarlama konusunda yetkin olmak için pazarlamanın yanı sıra finansman konularında da derin bilgi ve deneyim sahibi olmayı gerektirmektedir. Özellikle yeşil bina bilincinin gelişmesinin çatısı altında, yeşil finansın bir parçası olan yeşil mortgage kavramının farkındalığı ile potansiyel yatırımcıya yeni alternatifler sunulabilmelidir. Türkiye'nin deprem bölgesinde olmasından dolayı kentsel dönüşüme giren bölgelerde, yapılaşmanın ve finansmanın bu doğrultuda olması sürdürülebilir kalkınma için çok önemlidir. Gelecek kuşaklara yaşanılır bir dünya bırakmak adına, devlet mekanizmasının ve finansal kurumların yeşil finansı teşvik edici düzenlemeler yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

An, X., & Pivo, G. (2020). Green buildings in commercial mortgage-backed securities: The effects of LEED and energy star certification on default risk and loan terms. Real Estate Economics, 48(1), 7-42.

Beamish, J. O., Carucci Goss, R., & Emmel, J. (2001). Lifestyle influences on housing preferences. Housing and Society, 28(1-2), 1-28.

Berberoğlu, M. (2009). Mortgage-ipotekli konut finansman-sistemi ve bu sistemin Türkiye'de uygulanabilirliği. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (2). 0- . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/21625/232278

Bharadwaj, N., & Shipley, G. M. (2020). Salesperson communication effectiveness in a digital sales interaction. Industrial Marketing Management, 90, 106-112.

Collett, D. (2003) Modeling Survival Data in Medical Research. 2nd Edition, Chapman @ Hall/CRS A CRC Press Company, London, New York, Washington, D.C.

Day, E., & Nourse, H. O. (1991). Client selection of a residential real estate agency or agent. Journal of Professional Services Marketing, 6(2), 81-96.

Demirtaş, M. C. (2022). A Research to Determine the Problems of Real Estate Consultants in the Housing Marketing Process. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 104-126.

Erdoğdu , C. & Büyükduman, A. (2020). *Sorularla Gayrimenkul Yatırımı,,* 2. Baskı, Ceres Yayınları, İstanbul

Hepşen, A. (2011). *Finansal Krizlerde Gayrimenkul Finansman Piyasalarının Rolü ve Gayrrimenkul Fiyat Endekslerinin Önemi,* 1. Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul

Isaac Akomea-Frimpong, David Adeabah, Deborah Ofosu & Emmanuel Junior Tenakwah (2022) A review of studies on green finance of banks, research gaps and future directions, Journal of Sustainable Finance & Investment, 12:4, 1241-1264, DOI: 10.1080/20430795.2020.1870202

Jud, G. D., & Winkler, D. T. (1994). What do real estate brokers do: an examination of excess returns in the housing market. Journal of Housing Economics, 3(4), 283-295.

Karapınar, A., Bayırlı, R., Bal, E., Ç., Bal, H., Altay, A., Torun, S. (2010*) SPK Lisanslama Sınavlarına Hazrlık,* 8. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara

Little, M. W., & Myers, T. A. (1988). An assessment of home buyer and real estate broker attitudes toward service quality. Journal of Professional Services Marketing, 3(1-2), 101-118.

Myers, Dowell, Vidaurri, Lonnie, "Real Demographics of Housing Demand in the United States", The Lusk Review for Real Estate Development and Urban Transformation, Vol. 2, Nr. l, pp.55-61, 2000

Silva,P., Santos, J.S. ve Moutinho, V.F.(2022). Salespeople's performance and digital technologies in real estate: Evidence from the Portuguese retail real estate sector, Journal of General Management 2022, Special Issue: Real Estate Management and Strategies: The next decade, Vol. 0(0) 1–14.

Su, Ö. & Kaplan, B. (2017). Konut Pazarlamasında Pazarlama Karması Stratejileri Üzerine Bir Araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* Dergisi, 8(15): 1-26.

Wongkitrungrueng, A., Dehouche, N. and Assarut, N., 2020. Live streaming commerce from the sellers' perspective: implications for online relationship marketing. Journal of Marketing Management. 2020, 36(5-6), 488-518. ISSN 0267-257X.

Yavuz, S., & Çemrek, F. (2013). Konjoint Analizi İle Sağlık Çalışanlarının Konut Tercihlerinin Belirlenmesi. Journal Of Graduate School Of Social Sciences, 17(2).

Yetgin, F. (2007). *Mortgage Sistemi: Türkiye (Teori-Uygulama),* 1. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul

Yuen, K. F., & Thai, V. (2017). Service quality appraisal: a study of interactions. Total Quality Management & Business Excellence, 28(7-8), 730-745.

Zumpano, L. V., Elder, H. W., & Baryla, E. A. (1996). Buying a house and the decision to use a real estate broker. The Journal of Real Estate Finance and Economics, 13, 169-181.

https://www.garantibbva.com.tr/krediler/mortgage-urunleri Erişim Tarihi:10.10.2023

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Konut-Satis-Istatistikleri-Haziran-2023-49521 Erişim Tarihi: 09.10.2023

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/6613 Erişim Tarihi: 09.10.2023

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/4770 Erişim Tarihi: 09.10.2023

https://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki- raporlar/Tuketici_Kredileri_ve_Konut_Kredileri_/6142 Erişim Tarihi : 09.10.2023.

https://www.toki.gov.tr/gayrimenkul-sertifikasi

https://spk.gov.tr/kurumlar/yatirim-ortakliklari/gayrimenkul-yatirim-ortakliklari/tanitim-rehberi

12. BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETTE DİJİTALLEŞME: E-İHRACAT

Öğr. Gör. Dr. Uğur ERDOĞAN
Selçuk Üniversitesi Yunak Meslek Yüksekokulu
Finans Bankacılık ve Sigortacılık
uerdogan@selcuk.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-8906-2977

GİRİŞ

Günümüzde bireylerin internete erişiminin ve kullanımının yaygın hale gelmesi ve teknolojik gelişmelerle birlikte elektronik ticaret ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde büyüyerek günümüzde geleneksel ticaretin rakibi haline gelmiştir. Elektronik ticaret, geleneksel ticarete göre tüketicilere hız, zaman, sınırsız erişim ve coğrafi konumdan bağımsız ürünlere ulaşma gibi avantajlarla birlikte birçok ürün arasında karşılaştırma yapma ve uygun maliyetli ürüne ulaşma fırsatı gibi avantajlar sağlamaktadır. Aynı zamanda e-ticaret, mevcut ürün çeşitliliğinde ve fiyat bazında rekabetin artmasına neden olmuştur. Bu durum e-ticareti hem satıcılar hem de tüketiciler açısından daha cazip bir alan haline getirmiştir. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, ihracat yapan işletmelerin dış pazarlarda verimliliklerini, etkinliklerini ve genel performanslarını artırma fırsatını ortaya çıkarmıştır. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin uluslararası ticarete entegre olmasında dijitalleşme en önemli araç olmaktadır.

E-ihracat ise internet kullanımının artması, sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, kültürel paylaşımlar ve e-ticaretin küreselleşmesi neticesinde son dönemlerde yükselen bir ticari faaliyet haline gelmiştir. Günümüzde bir ülke-

nin ekonomik gücünde ihracat büyüklüğü önemli rol oynamaktadır. Bundan dolayı e-ihracat sayesinde farklı pazarlara ve daha fazla müşteriye ulaşılarak ekonomik büyüme sağlanabilmektedir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemiyle e-ticaret ve ihracatın tanımı, e-ihracatın sunduğu fırsatlar ve özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.

1. E-TİCARET

Dijital dönüşüm artan bağlantı ve veri akışları, üretim zincirleri, hükümet politikaları, uluslararası ticaret ve iş modelleriyle ilgili çeşitli alanları büyük ölçüde etkilemiştir (López González ve Jouanjean, 2017). İnternete erişimin artması ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte sipariş almak veya vermek amacıyla özel olarak tasarlanmış yöntemlerle bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştirilen ürün ve hizmet alımı veya satımı olarak tanımlanan e-ticaret kavramı, küresel ekonomide ve dünya ticaret modellerinde oyunun kurallarını değiştiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (OECD, 2018). E-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte küresel ticaret daha hızlı ve sürekli büyüyerek gerçekleşmeye devam etmektedir (Kulak, 2023).

Bilişim teknolojilerinin hayatın her alanına girmesiyle birlikte işletmeler de faaliyet alanlarında bu dönüşümden etkilenmeye başlamıştır. Değişen koşulların hem sınırları ortadan kaldırmaya yardımcı olması hem de işletmelere daha iyi ürün üretimi için yeni bir ufuk açması nedeniyle e-ticaret kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzde internet, farklı işletmeler arasındaki ilişkilerde veya müşterileriyle olan ilişkilerinde veri aktarımı ve ürün veya hizmet sunumu için vazgeçilmez bir araç olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler işletmeleri ve bireyleri internet tabanlı iletişim araçlarına yönelmeye teşvik etmiştir (Alawneh vd., 2013). Bir iletişim aracı olarak internet, her türlü bilginin dijital bir ortamda karşı tarafa aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Günümüzde pek çok işletme, müşterilerine hizmet sunmak amacıyla interneti yaygın ve etkin bir platform olarak kullanmaktadır.

Son dönemlerde e-ticaret, sürecinde sunduğu birçok ileri teknoloji ile küresel ticarette oldukça popüler hale gelmiştir. E-ticaret, işletmelerin diğer işletmelerle veri alışverişinde bulunmak için bir araç olarak Elektronik Tarih Değişimi (EDI) kullanımını uygulamaya koymasıyla 1960'larda ortaya çıkmıştır. 1980'lerde elektronik ağların ticari faaliyet amaçlı kullanımı çevrimiçi

pazar platformları eBay ve Amazon'un yükselişe geçtiği 1990'lara kadar artarak sürmüştür. Daha sonraki dönemlerde de küresel ticaret dijitalleşmeyle dönüşmeye devam etmiştir (Umar vd., 2022). E-ticaret, dijitalleşen dünyanın en yoğun ve aktif göstergesi olarak değerlendirilmekte ve hızla yaşamın her alanına nüfuz etmektedir (Karim vd., 2022). E-ticaret, internetin yalnızca ticari bir alışveriş olarak değil, aynı zamanda ürün ve hizmetleri satın almak, satmak veya desteklemek için kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Garín-Munoz ve P'erez-Amaral., 2011). E-ticaret faaliyetleri aynı zamanda bilgi alışverişini ve satış sonrası desteği de içermektedir.

Günümüzde e-ticaret, güçlü konsepti ve süreçleri ile mevcut tüketim alışkanlıklarını derinden değiştirmektedir. Dijitalleşme ile birlikte e-ticaret birçok tüketici ve işletme için öncelik haline gelmiştir (Abdulaali vd., 2019). E-ticaret, işletmelerin ürün veya hizmetleri için maliyet olarak daha uygun, daha operasyonel bir dağıtım dizisi sunarak işletmelere mevcut pazar konumunu daha da iyileştirme ve ilerletme fırsatları sağlamaktadır (Abbas vd., 2021).

İnternet, hem kişisel ilişkilerde hem de ticari faaliyetlerde küresel olarak her düzeyde yaygın hale gelmiştir. İnternetin küresel erişim imkanından yararlanmak maliyetleri azaltma, gelir elde etme, reklam, pazarlama ve yeni pazarları tanıma ve girme fırsatı sunmaktadır. Aynı zamanda doğrudan iletişim neticesinde müşteri hizmetleri süreçlerini iyileştirme şansı sunmakta, hızlı sorgulama ve yanıtlamayı kolaylaştırmaktadır. E-ticaret ile birlikte müşterilerin kolaylıkla seçim yapabilecekleri çeşitli ürünlerin yer aldığı dijital ticaret ortamında küresel pazarlara daha kolay ulaşma imkanı oluşmaktadır. Bunlarla birlikte e-ticaret, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyüme ve küresel ticaret pazarında yer alabilme fırsatı sunmaktadır (Dan, 2014). Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de hanelerde internet erişimi ve bireylerde internet kullanımı her geçen yıl artış göstermektedir. 2012 yılında %47,4 olan bireysel internet kullanımı 2023 yılı itibarıyla %87,1 oranına yükselmiştir.

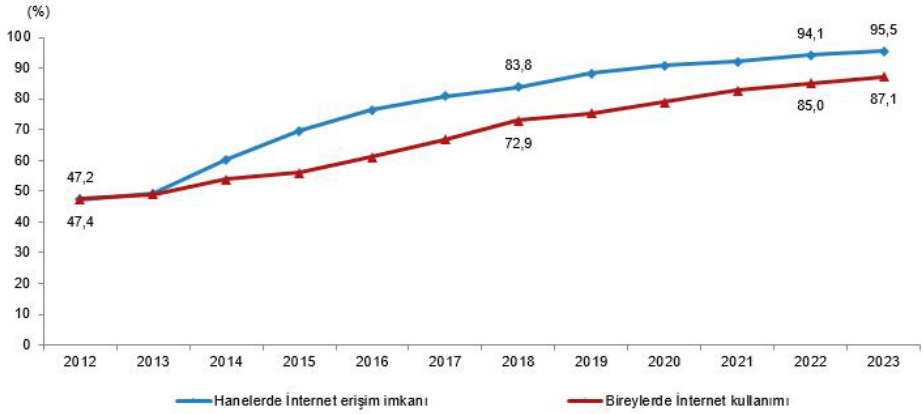

Şekil 1. *İnternet Kullanım Oranı (TÜİK,2023)*

Son dönemlerde internetten alışveriş oranlarında önemli miktarda bir artış meydana gelmektedir. Küresel ticarette müşteri sayısı arttıkça bu oran da günden güne artmaktadır. Nitekim müşteriler, işletmeler ve ülkeler e-ticaretten büyük faydalar sağlamaktadır. Örneğin, geleneksel pazarlama yöntemlerinin hakim olduğu geçmiş dönemlerde, müşteriler alışverişlerini yapmak amacıyla fiziksel mağazaları ziyaret ederken çok fazla zaman ve enerji harcamaktayken, e-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte istedikleri ürünleri satın almak amacıyla harcadıkları bu zamandan vazgeçebilmektedir. Çünkü bilgisayar veya mobil cihazlarla alışveriş yapmak çok daha kolay olmakta ve zamandan tasarruf sağlamaktadır. Bu alışveriş biçimi, müşterilerin evlerinde rahatça otururken veya istedikleri herhangi yerde alışveriş yapmalarına imkan tanımaktadır. Türkiye'de Şekil 2'de görüldüğü üzere son 12 ayda internet kullanan bireylerin internet üzerinden ürün veya hizmet satın alma ya da sipariş verme oranı 2022 yılında %46,2 olarak gerçekleşirken, 2023 yılında %49,5 oranına yükselmiştir (TÜİK, 2023).

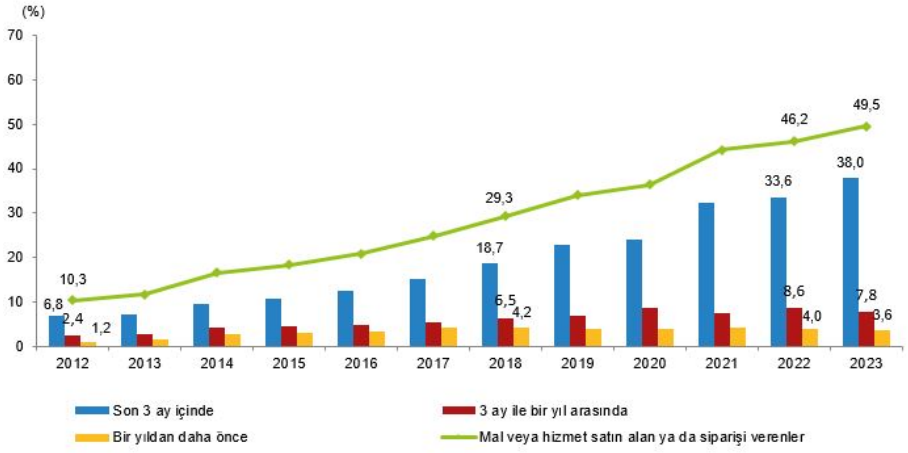

Şekil 2. *İnternetten en son satın alma ve sipariş verme oranı (TÜİK,2023)*

Şekil 3'te de görüldüğü gibi 2019 yılında 136 milyar TL olan Türkiye'nin e-ticaret büyüklüğü 2020 yılında 226 milyar liraya ve 2021 yılında 381,5 milyar liraya yükselmiştir. 2022 yılında ise e-ticaret hacmi bir önceki yıla göre yüzde 109 oranında artış göstererek 800 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (E-Ticaret Platformu, 2022).

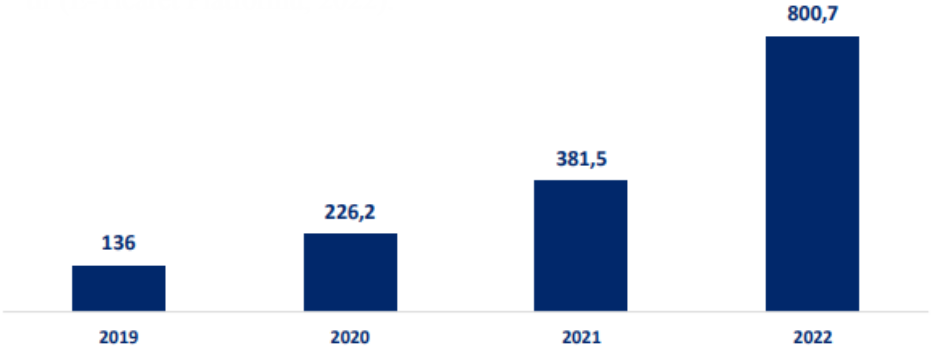

Şekil 3. *Türkiye'nin yıllara göre e-ticaret hacmi (E-Ticaret Platformu, 2022)*

2023 yılının ilk 3 ayı içerisinde Türkiye'de internet kanallarını kullanarak ürün ya da hizmet satın alan veya sipariş veren bireylerin Tablo 1'de de görüldüğü gibi %75,5'i giyim, ayakkabı ve aksesuar satın alırken, %47,6'sı lokantalardan, fast food zincirlerinden alışveriş yapmış ve %37,1'i gıda ürünleri, %32,2'si kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri ve %28,8'i ise temizlik ve kişisel bakım malzemeleri gibi ürünleri satın almıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 1. E-Ticaret alışverişlerinin sektörel oranı

Kategori	Giyim, ayakkabı ve aksesuar	Lokanta, fast food zincirlerinden teslimatlar	Gıda ürünleri	Kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri	Temizlik ürünleri
Yüzde (%)	75,5	47,6	37,1	32,2	28,8

Kaynak: *TÜİK,2023*

Türkiye'de 2022 yılında e-ticaret hacmi sektör bazında incelendiğinde ise Şekil 4'te de sunulduğu üzere beyaz eşya ve küçük ev aletlerinin yaklaşık 96,7 milyar TL ile ilk sırada yer aldığı görülürken onu 54 milyar TL ile giyim, ayakkabı ve aksesuar, 45,9 milyar TL ile elektronik, 45,1 milyar ile ise havayolları sektörü takip etmektedir. Daha sonra ise gıda ve süpermarket, seyahat, taşımacılık ve depolama, yemek ve konaklama sektörleri gelmektedir (E-Ticaret Platformu, 2022).

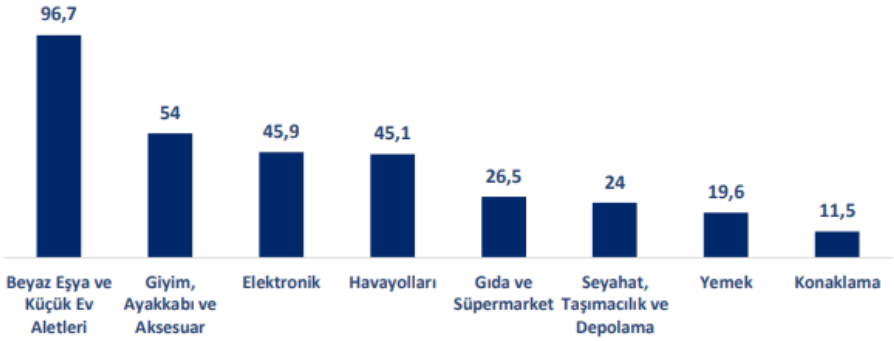

Şekil 4. *E-ticaret hacminin sektörel dağılımı (E-Ticaret Platformu,2022)*

Küresel ticarette e-ticaretin konumuna bakıldığında ise Şekil 5'te görüldüğü üzere e-ticaretin genel ticaret içindeki payı her dönem artmaktadır. Özellikle COVID-19 salgını ile birlikte değişen tüketim alışkanlıkları neticesinde küresel ticarette e-ticaretin oranı daha hızlı bir artış trendine girmiştir. 2019 yılında küresel perakende içinde %13,8 olan e-ticaretin payı 2021 yılında %18,8 ora-

nına yükselmiştir. E-ticaretin payının 2023'te %20,8, 2024 yılında ise %21,9 olarak gerçekleşmesi tahmin edilmektedir (Statista, 2022). Bu durum e-ticaret sektörünün önümüzdeki yıllarda büyümeye devam edeceğini göstermektedir.

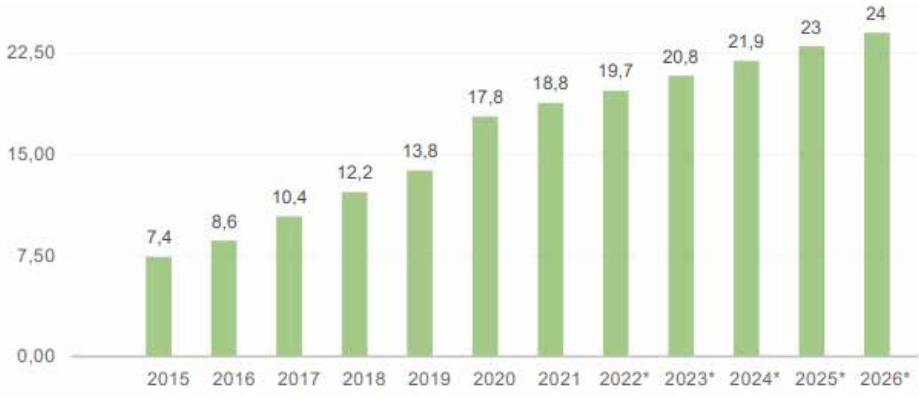

***Şekil 5**. Küresel perakende içinde e-ticaretin payı (Statista, 2022)*

2. E-İHRACAT

E-ticaret kullanımının oldukça yaygın olduğu günümüz dijital çağında e-ticaret ile ihracat birbirleriyle ilişkili duruma gelmiştir. İhracatın internet üzerinden dijital kanallarla gerçekleştirilmesi geleneksel olarak yapılan ihracat yöntemlerine göre daha avantajlı olmaktadır. İşletmeler diğer ülkelerde herhangi bir fiziksel varlık oluşturmaya ihtiyaç duymadan dünyanın her yerinden birçok potansiyel müşteriye ulaşabilmektedir. İşletmeler faaliyet gösterdikleri pazarlarda daha fazla yer edinmek, daha az maliyetle daha çok üretim gerçekleştirmek, daha verimli ve daha karlı olabilmek için ticari işlemlerini her geçen gün daha çok e-ticaret platformlarına taşımaktadır. E-ticaret yoluyla gerçekleştirilen ihracat, işletmelerin küresel pazarlara erişimlerini artırırken, müşterilerin satın alma deneyimlerini de çeşitlendirmektedir. E-ticaret, ihracat faaliyetlerinde bulunan işletmeler için önemli fırsatlar sunarken, uluslararası ticaret hacminin büyümesine de katkı sağlamaktadır (Yılmaz ve Bayram, 2020). E-ticarette kullanılan teknolojiler, birçok işletmenin uzak pazarlara ulaşmasını sağlarken, pazarlama maliyetlerini ve yönetim giderlerini de azaltmaktadır. Artan internet hızı, çevrimiçi alışveriş kullanıcılarının çoğalmasına ve uluslararası ticaretin genişlemesine katkıda bulunmaktadır. Tüketiciler için teknolojik gelişmeler

ve akıllı mobil cihazların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte ödemeleri kolaylaştıracak sistem ve teknolojilerin ortaya çıkması sonucunda çevrimiçi alışveriş daha kolay ve pratik hale gelmiştir. (Ding vd., 2017). E-ihracat, son tüketicinin bir ülkenin e-ticaret platformu üzerinden verdiği siparişin, yaşadığı ülkeye uluslararası kargo yoluyla ulaştırılması ya da işletmelerin satış yapacakları ülkelerde bir yan işletme kurarak bu işletmelere ürün göndermesi ve bu ürünleri kendi ülkelerindeki e-ticaret sitelerinde satması olarak tanımlanmaktadır. Küresel düzeyde tüm ülkelerde sınır ötesi e-ticaretin büyüme hızı artış trendi göstermektedir. Tablo 2'de geleneksel ihracat ile e-ihracat arasındaki temel farklılıklar sunulmaktadır.

Tablo 2. Geleneksel ihracat ile e-ihracat karşılaştırılması

Kriterler	**Geleneksel ihracat**	**E-ihracat**
Yük kapasitesi	Sınırsız	Sınırlı
Ürünün kıymeti	Sınırsız	Sınırlı
Nakliye modu	Tüm modlar	Havayolu ve karayolu ile nakliye
İşlem süresi	Uzun	Kısa
Gümrük süreçleri	Zor	Kolay
Beyanname	Gümrük beyannamesi	Elektronik gümrük beyannamesi
KDV iadesi	Var	Var
Ödeme Yöntemi	Bankacılık sistemleri	Elektronik bankacılık sistemleri
Satış kanalları	Doğrudan satış, dağıtım kanalları	Çevrimiçi pazar yerleri, sosyal medya, web sitesi

Kaynak: *Ünal, 2022: 99*

Tablo 2'de görüldüğü gibi sınır ötesi e-ticaret, bazı yönlerden yerel e-ticaretten ve geleneksel uluslararası ticaretten farklılık göstermektedir. Yerel e-ticaret işlemlerinden farklı olarak sınır ötesi e-ticaret işlemleri yalnızca fiziksel (somut) ürünlerin sevkiyatını içerebilmektedir. Sınır ötesi e-ticaret, farklı ülkeler veya sınırlar arasında çevrimiçi işlemlerle (sipariş, satış, iletişim ve ödeme) başlatılan sınır ötesi gönderileri içermesi bakımından da yerel e-ticaret faaliyetlerinden farklılaşmaktadır.

E-ihracat genel olarak yedi ana adımda gerçekleştirilmektedir (Worldef,

2023). Bunlar;

1. Ürün Seçimi: İhracatı yapılacak olan ürünlerin seçimi pazar araştırması yapılarak ve müşteri talepleri analiz edilerek gerçekleştirilmelidir.
2. Pazar Analizi: İhracat yapılması planlanan ülkenin pazar analizi yapılmalıdır. Böylelikle ülke ile ilgili genel olarak ve ülkedeki müşteri ihtiyaçları ve pazar trendleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.
3. İletişim Kurma: İhracat gerçekleştirilecek ülkedeki potansiyel müşteri ve iş ortakları ile iletişim sağlanmalıdır. Bu süreç, çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.
4. Fiyatlandırma: İhracat yapılacak ülkenin içinde bulunduğu şartlara ve müşterilerin durumuna göre fiyatlandırmalar belirlenmelidir. Bu aşamada uluslararası lojistik, gümrük ve diğer maliyetler dikkate alınmalıdır.
5. Ödeme: Müşteriler için yaygın uluslararası ödeme yöntemleri arasından en uygun ve kolay olanı seçilmelidir.
6. Lojistik: İhracat sürecinin başarılı olabilmesi için lojistik aşaması çok önemlidir. Bu aşamada ürünlerin nakliyesi, depolanması, gümrük işlemleri gibi faaliyetlerin düzenlenmesi gerekmektedir.
7. Belgeleme: İhracat sürecinde gerekli belgelerin hazırlanması ve bütün yasal işlemlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Uluslararası nakliye, gümrük işlemleri ve ödeme konularında bu belgeler gerekli olmaktadır.

Sınır ötesi e-ticaret ile geleneksel ihracat karşılaştırıldığında e-ihracatın özellikle işletmeler için birçok avantaj sağladığı görülmektedir. Bunlar;

- Dünyanın her yerinden ve daha büyük alım gücüne sahip müşteri edinebilme,
- Daha basit bir düzeyde ihracat operasyon hazırlık süreci,
- Hedef pazarlarda ürünlerin test edilebilme imkanı,
- Siparişe göre üretim gerçekleştirerek ihracatta düşük risk oranları sağlamak,
- Toptan satışlara göre daha yüksek kar paylarının elde edilmesi,
- Ödeme süreçlerinde düşük risk oranları olarak sıralanabilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2023).

E-ihracat, farklı ülkeler arasında e-ticaret yoluyla gerçekleştirilen sınır ötesi ticaret faaliyetleriyle gerçekleştirilen ihracatı ifade etmektedir (Wang vd.,

2015). E-ihracat süreçlerinde işletmelerin hedef pazarda herhangi bir fiziksel varlığa sahip olmaları gerekmemektedir. İşlemler internet üzerinden işletmenin kendi web sitesinden veya üçüncü taraf pazaryeri platformundaki bir sitede yapılmaktadır. Bu siteler işletmenin merkezinin olduğu ülkede veya ihracat yapılan ülkede bulunabilmektedir. Sınır ötesi ticaret, geleneksel uluslararası ticareti dönüştürmede ve ülke ekonomilerini güçlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel sınır ötesi ticarette müşteriler çeşitli aracıların yer aldığı uzun bir tedarik zinciri yoluyla denizaşırı ürünleri satın almaktadır. Sınır ötesi e-ticaret, e-ticaret platformlarını tedarik zinciri boyunca aracı olarak kullanmak suretiyle bu tedarik zincirini kısaltmakta ve bu da müşterilerin bekleme sürelerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Tüketimi artırma eğilimi, sınır ötesi e-ticaretin teşvik edilmesinde başka bir etken olarak kabul edilmektedir (Nielsen, 2017). Sınır ötesi e-ticaret, farklı ülkelerdeki iki kişi veya işletmenin sınır ötesi lojistik yoluyla işlem yaptığı ve ürün teslim ettiği uluslararası ticaret faaliyetini ifade etmektedir. Sınır ötesi e-ticaretin ortaya çıkışı ve gelişimi, uluslararası ticaret hacmini büyük ölçüde artıran ve ülke ekonomisinin daha hızlı gelişmesini sağlayan uluslararası ticaretin gelişimini teşvik etmektedir.

Sınır ötesi e-ticaret, elektronik işlemlerle başlatılan ürün satışının ulusal sınırların ötesine geçmesini içermektedir (López González ve Jouanjean, 2017). Hu ve Luo'ya (2018) göre sınır ötesi e-ticaret, uluslararası ticarette ağ işlemlerinin uygulanmasını içeren e-ticaretin uluslararası uygulamasıdır. Sınır ötesi e-ticaret, uluslararası ödeme ve lojistik sistemlerinin yanı sıra üçüncü taraf e-ticaret platformları aracılığıyla farklı gümrük bölgeleri üzerinden gerçekleştirilen uluslararası ticari faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Ma ve Zhang, 2018). Uluslararası ticarette e-ticaret teknolojilerinin kullanılması işletmelere önemli faydalar sağlamaktadır. Qin'e (2009) göre e-ticaretin ortaya çıkışı, uluslararası ticaretin gelişmesi üzerinde olumlu etkiler yaratmış ve işlem maliyetlerinin azalmasını, yeni pazarlara ve müşterilere daha kolay erişimin yanı sıra, uluslararası ticaretin gelişmesini de hızlandırmıştır. Tüketiciler için ise sınır ötesi e-ticaret, uluslararası pazarlarda çeşitli ürün yelpazesine erişme fırsatı sunmaktadır (Strzębicki, 2017).

2022 yılında Türkiye'de internetten yapılan alışverişler Şekil 6'da incelendiğinde harcamaların %91,3'lük kısmı yurtiçi harcamalardan oluşmaktadır. Bu oran ticaret hacmi bakımından yaklaşık 731 milyar TL değerine tekabül etmektedir. E-ticaret harcamalarının %4,2'lik oranı yani 33,8 Milyar TL'lik bö-

lümü diğer ülkelerin Türkiye'den yaptığı e-ticaret harcamalarını göstermektedir. Türkiye'den alışveriş yapan kişilerin %4,5'lik oranı ise 35,9 milyar TL ile yurt dışından alışveriş gerçekleştirmiştir (E-Ticaret Platformu, 2022).

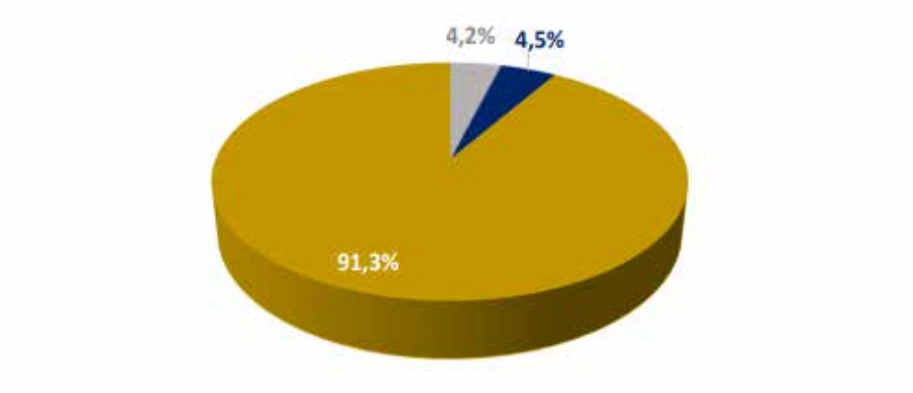

Şekil 6. *E-ticaret harcamalarının yurt içi- yurt dışı dağılımı (E-Ticaret Platformu, 2022)*

Sınır ötesi e-ticaretin gelişmesinde uluslararası sınırları aşan küçük paketlerin sayısının artmasına olanak sağlayan Alibaba, eBay ve Amazon gibi çevrimiçi pazar yerlerinin büyümesi etkili olmuştur (López González ve Jouanjean, 2017). Küçük miktarlarda gerçekleştirilen söz konusu sınır ötesi e-ticaret türünde en büyük payı doğrudan işletmeler ile tüketiciler arasında gerçekleşen "Sınır Ötesi İşletmeden Tüketiciye (B2C) E-ticaret"i oluşturmaktadır. Sınır ötesi B2C e-ticarette, ticari faaliyetin bir tarafında tüketiciler olmasından dolayı müşteri kazanımı açısından tüketici tercihleri ve algıları iş stratejileri üzerinde belirleyicidir. Dolayısıyla işletmelerin pazara giriş ve operasyon stratejilerini tüketici tutumlarına göre belirlemesi gerekmektedir. Güven kazanma, algılanan riski azaltma ve beklentileri karşılama gibi unsurlar müşteri bağlılığının kazanılmasında ve faaliyet gösterilen pazardaki rekabetin yönetilmesinde önemli faktörlerdir (Lee ve Chan, 2018).

Dünya Gümrük Örgütü tarafından belirlenen Sınır Ötesi E-ticaret Standartları Çerçevesi'ne (2018) göre işletmeden tüketiciye (B2C) ve tüketiciden tüketiciye (C2C) sınır ötesi e-ticaret, Tablo 3'te gösterilen özelliklere sahiptir. Standartlar esas olarak B2C ve C2C işlemleri için belirlenmekle birlikte işletmeler arası (B2B) işlemler için de uygulanması teşvik edilmektedir (Dünya Gümrük Örgütü, 2018).

Tablo 3. Sınır Ötesi E-Ticaretin Temel Unsurları

- Online sipariş, satış, iletişim ve varsa ödeme,
- Sınır ötesi işlemler/gönderiler,
- Fiziksel (somut) ürünler ve
- Tüketiciye/alıcıya yöneliktir (ticari ve ticari olmayan).

Kaynak: *WCO Sınır Ötesi E-ticaret Standartları Çerçevesi, 2018*

Carroll'a (2018) göre işletmelerin sınır ötesi e-ticaret yapabilmeleri için çevrimiçi bir platform ve müşterileri bu çevrimiçi platforma çekmek için dijital pazarlama kampanyaları olmak üzere iki ana faktöre yatırım yapması gerekmektedir. Fiziksel ürünlerin uluslararası ticareti kapsamında e-ihracat, işletmeler tarafından dört ana farklı satış kanalı olan çevrimiçi platformlar kullanılarak yapılabilmektedir. Bunlar Şekil 7'de gösterildiği üzere işletmenin kendi web sitesi, çevrimiçi pazaryerleri, sosyal medya ve acenteler, distribütörler gibi yerel ortakların çevrimiçi varlığı olmaktadır (Carroll, 2018). E-ihracatın başlangıç seviyesi olan sosyal medya uygulamalarını kullanarak e-ihracat yapmak, herhangi bir teknik bilişim altyapısı ve organizasyonel yetenek gerektirmeyen düşük maliyetli ve en kolay e-ihracat yöntemidir. Çevrimiçi pazaryerleri, e-ihracatın bir sonraki aşaması olabilmektedir. Halihazırda yerleşik müşteri tabanı ve altyapısıyla yerel müşterilere ulaşmak, son olarak e-ihracat için bir işletme web sitesi oluşturmak, yüksek düzeyde bilgi teknolojileri yatırımı, organizasyonel yetenek ve uzmanlık gerektirdiğinden dolayı en karmaşık düzey olarak kabul edilmektedir (Isayev ve Nart, 2019). Yerel ortaklık durumunda satıcının ürünleri, faaliyet gösterdiği ülkenin çevrimiçi pazarında iyi bir konuma sahip olan yerel ortağın web sitesinde işlem yapabilmektedir (Carroll, 2018).

,

Şekil 7. *E-İhracata Yönelik Satış Kanalları (Carroll, 2018)*

Ding ve diğerleri (2017) yaptıkları çalışmada sınır ötesi e-ticarette karşılaşılan sorunları pazarlama, ürün, ödeme, lojistik, hukuk ve düzenleme olmak üzere altı gruba ayırmışlardır. Bunlara güven, gümrük ve iade süreçlerinde yaşanan sorunlar da eklenebilir.

Bu noktada e-ihracat yaparken dikkat edilmesi gerekenler şunlardır (Ticaret Bakanlığı, 2023);

- Uluslararası pazarlarda e-ticaret faaliyetlerinde bulunmak isteyen işletmeler çeşitli hile ve dolandırıcılıklara karşı dikkatli olmalıdır. Yerel müşteri davranışında deneyimli olan ödeme kanalları tercih edilmelidir.
- E-ihracatta tutarlı ve öngörülebilir lojistik yöntemler kullanılmalıdır.
- Hedeflenen ülkenin vergilendirme ve e-ticaret kuralları detaylı bir şekilde incelenmelidir.
- Bazı uluslararası pazarlarda e-ticaret gerçekleştiren işletmeler, yerel unsurlardan farklı kanallar aracılığıyla operasyonel süreçlerini yerine getirdiklerinde çeşitli devlet müdahaleleri ile karşılaşabilmektedir.
- E-ihracat gerçekleştirilirken zaman zaman ödeme süreçlerinde problemler yaşanabilmektedir. Ürünü teslim alan müşteri ek vergilere maruz kaldığında olumsuz deneyim yaşayabilmektedir. Bu sebeple, yerel vergilendirmeleri iyi bilmek ve müşterilerin ödemelerini buna göre yapmasını sağlamak oldukça önemlidir. Bu sağlanmazsa, satın alma süreci müşterinin ürün iadesine neden olabilir ve bu durum işletmeye ve mar-

kaya olumsuz etki oluşturabilir.

- Faaliyet gösterilen bütün ülkelerde aynı şekilde davranmamak gerekmektedir. Her ülkenin tüketici profili ve kültürü oldukça farklı olabilmektedir. Bu nedenle e-ihracatta hedef pazarın hassasiyetleri ve kültürü mutlaka dikkate alınmalıdır.
- Satış yapılan ülkenin ulusal veya dini bayramları gibi özel günleri e-ihracat için oldukça önemlidir. Bu durumlarda hedef pazara uygun satış ve pazarlama stratejileri belirlenmelidir.
- İşletmenin veya markanın web sitesi yerelleştirilirken internet tabanlı çeviri araçları yerine profesyonel çevirmenler tercih edilmelidir. Aksi takdirde kullanılan kelimeler veya ifadeler yanlış anlaşılmalara neden olabilmektedir.

SONUÇ

Geleneksel ticaret yöntemlerinin değişim sürecini hızlandıran dijitalleşmenin bir sonucu olarak sınır ötesi e-ticaret ve e-ihracat kavramları günümüzde daha popüler hale gelmiştir. Son yıllarda hızlı bir şekilde büyüyen e-ticaretin ilerleyen dönemlerde daha hızlı bir şekilde gelişmesi beklenmektedir. Önümüzdeki dönemlerde, geleneksel ve e- ticaretteki sınırlar giderek daha fazla işletmenin ticari faaliyetlerini çevrimiçi ortama aktarmasıyla daha çok genişleyecektir. Günümüzde bilgi teknolojilerinin gelişmesi sonucunda sınır ötesi e-ticaret hızlı bir büyüme içindedir. E-ihracat, her büyüklükteki işletmeye uluslararası pazarlara her zamankinden daha kolay ulaşma fırsatı sunmaktadır. Küresel ticaretin gerçek dinamikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak tasarlanan, hedefe yönelik kamu politikalarının desteğiyle e-ihracat daha da geliştirilebilir ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik sorunların çözümüne katkıda bulunarak küresel refahın sürdürülebilir bir şekilde artmasına katkı sağlayabilir.

E-ihracat, bir ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunma ve ekonomik büyümesini etkileme gücüne sahiptir. E-ihracat, birtakım zorlukları taşımasına karşın yeterli bilgi ve donanıma sahip olan ve hedef pazarları iyi analiz edip seçen e-ihracatçılar hızlı bir ticari büyüme sağlayarak yüksek gelir elde edebilmektedir. Bir işletmenin e-ihracatta başarılı olabilmesi için kendi kül-

tür ve ülke deneyimlerini değil, hedef pazardaki müşterileri etkileyen unsurları araştırıp, öğrenerek onları dikkate alması gerekmektedir. Küreselleşmenin ve dijital teknolojilerin tüm işletmeleri ve tüketicileri etkilediği günümüzde e-ihracat, hem işletmeler hem de tüketiciler için birçok fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda dijital araçları etkin kullanan ve küresel pazar fırsatlarını iyi değerlendiren işletmeler başarıya ulaşacaktır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, ülkenin en önemli ve kronik sorunlarından olan cari açığı azaltabilmek ve dış ticaret dengesini sağlayabilmek için de e-ihracat etkili ve güçlü bir araç olacaktır. Bundan dolayı e-ihracatı teşvik edici politikalar geliştirilmeli, işletmelere ihracatta e-ticareti, dijital teknolojileri ve çevrimiçi pazar yerlerini etkin kullanabilmeleri için çeşitli eğitimler verilmelidir. Son yıllarda bu konuda olumlu gelişmeler yaşanmakta ve e-ihracatı teşvik edici stratejiler belirlenmektedir. Uluslararası ticarette başarılı olabilmek, cari dengeyi sağlayabilmek ve ihracatta öne geçmek için e-ihracata daha çok önem verilmeli ve bununla ilgili sürekli güncel stratejiler geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Abbas, S., Hadi, A. A., Abdullah, H. O., Alnoor, A., Khattak, Z. Z., & Khaw, K. W. (2021). Encountering Covid-19 and perceived stress and the role of a health climate among medical workers. *Current Psychology*, 1-14.

Abdulaali, A. R., Alnoor, A., & Eneizan, B. (2019). A multi-level study of influence financial knowledge management small and medium enterprises. *Polish Journal of Management Studies*, 19(1):21- 31.

Alawneh, A., Al-Refai, H., & Batiha, K. (2013). Measuring user satisfaction from e-Government services: Lessons from Jordan. *Government Information Quarterly*, 30, 277–288.

Carroll, S. (2018). *Grow Fast, Grow Global: 6 steps to unstoppable international growth in the digital age*. Grow Global Publishing. Kindle Edition.

Dan, C. (2014). Electronic Commerce: State- Of –Art. American journal of intelligent system. *Beijing University of Technology*, 4(4), 135-141.

Ding, F., Huo, J., & Campos, J. K. (2017). *The Development of Cross Border E-Commerce*. International Conference on Transformations and Innovations in Management (ICTIM-17), 370-383. Shanghai: Atlantis Press.

E-Ticaret Bilgi Platformu, (2022). İstatistikler, https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler. Erişim Tarihi: 12.10.2023.

Garín-Muñoz, T., & Pérez-Amaral, T. (2011). Internet usage for travel and tourism: the case of Spain. *Tourism Economics*, *17*(5), 1071-1085.

Hu, B. & Luo, Q. (2018). Cross-border E-commerce Mode Based on Internet +. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 394 (5): 052014.

Isayev, O. & Nart, Ö. (2019). *A'dan Z'ye E-ihracat (E-export From A to Z)*. İstanbul: World E-Commerce Forum Publishing.

Karim, S., Naeem, M. A., Mirza, N., & Paule-Vianez, J. (2022). Quantifying the hedge and safe-haven properties of bond markets for cryptocurrency indices. *The Journal of Risk Finance*, 23(2), 191–205.

Kulak, H. (2023). Covid-19 pandemisinin e-ticaret üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İmgelem*, *7*(12), 333-362.

Lee, W.-L. & Chan, D. Y. C. (2018). *Cross-Border B2C E-Commerce Based on Theory of Reasoned Action*. Proceedings of the 8th International Conference on Information Communication and Management. Edinburgh, United Kingdom: ACM.

López González, J. & M. Jouanjean (2017). *Digital Trade: Developing a Framework for Analysis.* OECD Trade Policy Papers, 205, Paris: OECD Publishing.

Ma, S., Chai, Y. & Zhang, H. (2018). Rise of Cross-border E-commerce Exports in China. *China & World Economy*, 26 (3), 63-87.

OECD (2018). *Glossary of Statistical Terms/e-Commerce*. https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4721 Erişim Tarihi: 10.10.2023

Qin, Z., (2009). *Introduction to E-commerce*. Berlin: Tsinghua University Press, Springer.

Statista, (2022). eCommerce– Worldwide, https://www.statista.com/outlook/dmo/ecommerce/worldwide#sales-channels. Erişim Tarihi:12.10.2023.

Strzębicki, D. (2017). Development Factors for Cross-Border B2C E-Commerce in the World and in Poland. *Uwarunkowania Rozwoju Transgranicznego Handlu Elektronicznego B2c Na Świecie I W Polsce*., 16 (4): 161-168.

Ticaret Bakanlığı, (2023). *Potansiyel E-İhracat Pazarları Raporu*. https://ticaret.gov.tr/destekler/e-ihracat-destekleri/kilavuzlar. Erişim Tarihi: 08.10.2023.

TÜİK, (2023). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kulla-

nim-Arastirmasi-2023-49407. Erişim Tarihi:11.10.2023.

Umar, M., Mirza, N., Hasnaoui, J. A., & Rochon, M. P. (2022). The nexus of carbon emissions, oil price volatility, and human capital efficiency. *Resources Policy,* 78, 102876.

Ünal, T. (2022). Türkiye'de e-ihracat uygulamalarının geleneksel ihracat ve AB-27 ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi. İçinde, Editör: Hüseyin Ali Kutlu, Fehim Bakirci, Abdullah Takim, Ebubekir Karabacak, *Uluslararası Ticaret ve Lojistikte Güncel Yaklaşımlar ve Değerlendirmeler-4*, 91-108, İstanbul: Efe Akademi.

Wang, L., Chai, Y., Liu, Y., & Xu, Y. (2015). Qualitative analysis of cross-border e-commerce based on transaction costs theory. In *2015 IEEE 12th International Conference on e-Business Engineering*, 166-172, IEEE.

World Customs Organization (WCO), (2008). Revised Kyoto Convention, http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrumentandtools/conventions/pf_revised_kyoto_conv/kyoto_new.aspx. Erişim Tarihi:10.10.2023

Yılmaz, Ö., & Bayram, O. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(2), 37-54.

13. BÖLÜM

İŞLETMELERDE EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜMÜNDE TEMEL STRATEJİLER VE SÜREÇ[1]

Dr. Öğr. Üyesi Umut EROĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
umuteroglu@comu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-3102-1763

GİRİŞ

İşletmelerde eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ölçümü (EEÖ) sanayi devriminden günümüze kadar hem akademisyenler hem de uygulamacılar için önemli bir çalışma alanı olmuştur. Sunulan eğitimlerin etkin bir şekilde hazırlanıp hazırlanmadığı, gerektiği şekilde uygulanıp uygulanamadığı, arzu edilen sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığı, daha etkili, verimli ve etkin bir şekilde nasıl geliştirilerek sunulabileceği EEÖ'ne yönelik çalışmaların ilgi duyulan konuları olmuştur. Zaman içerisinde işletmelerin eğitim faaliyetlerine her geçen gün daha çok ihtiyaç duymaları, eğitime ayrılan kaynakların dikkat çekici artışına neden olurken bu gelişmeler EEÖ'nü işletmeler açısından daha önemli bir noktaya getirmiştir.

Eğitim etkinliğinin ölçümü (EEÖ) eğitim faaliyetlerinin amaçlarına ulaşıp ulaşmadığını, ne derecede ulaşabildiğini, daha iyi uygulamaları açısından

1 Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi SBE İşletme Bilim Dalı'nda Umut Eroğlu tarafından hazırlanan "İşletmelerde eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ölçülmesi ve bir uygulama" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

nasıl geliştirilebileceğini ortaya çıkarabilmek için yapılan ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin bütününü ifade eder. EEÖ'ne yönelik günümüze kadar gelen akademik yazın ve işletmelerin uygulamalarında eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ölçümüne yönelik çok sayıda modellerin geliştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Bu modeller genel olarak EEÖ'nü bir akış üzerinde ele alarak, eğitimin hemen sonrasında eğitim alanların tepkilerini ve öğrenme düzeylerindeki değişimleri, belirli bir zaman sonra davranışlarda ortaya çıkan değişimleri ve işletmenin iş sonuçlarında yarattığı değişimleri ölçmeye odaklanmışlardır. EEÖ'ü için geliştirilen modeller arasında en bilinen ve uygulamada en sık kullanılan model 1959 yılında geliştirilen "Krickpatrik Dört Seviyeli Değerlendirme Modeli"dir (Shelton ve Alliger, 1989, ss.43-46). Sonrasında geliştirilen çok sayıdaki farklı model bu modeli kendisine temel alarak geliştirilmiştir (Alliger ve Janak, s.331).

EEÖ'ne yönelik yazın kolay anlaşılır belirli kuramsal temellere sahip olmasına rağmen uygulamada işletmelerin EEÖ'ne yönelik eğitim sistemlerini nasıl yapılandırılabileceği konusunda hala sorunların olduğu gözlemlenebilmektedir (Kaufman ve Keller, 1995, ss. 8-12). Söz konusu sorunlar EEÖ'nde yetki ve sorumluluk taşıyan kişilerin EEÖ'ne ilişkin bilgi, beceri ve yetkinlik düzeylerinin yeterli olmayışı ve buna bağlı olarak geliştirdikleri önyargıların (Eğitimlerin sonuçlarını etkileyen çok sayıda faktörün olması ve bu faktörlerin etkilerinin ayrıştırılmasının mümkün olamayacağı, EEÖ'ne yönelik maliyetlerin çok yüksek olması, ölçümlerin çok zaman alması, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde eğitilen, eğitmen, yöneticiler gibi çok sayıda değerlendirme paydaşının sürece dahil edilmesi gerekliliği ve bunu sağlamanın çok zor olması vb.) bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Phillips, 1997a).

EEÖ doğası gereği ölçümleme yaparken çok sayıda ölçüm kriterinin, buna bağlı ve ilave olarak çok sayıda yöntem ve aracın kullanımını ve eğitimden etkilenen ve etkileyen farklı paydaş gruplarından da geribildirimlerini esas alarak yapılmasını gerektirdiği için yukarıda bahsedilen olumsuz algıların ortaya çıkması da doğal olarak kabul edilebilir. Özellikle bir işletmelerin verdikleri eğitimlerin sayısı fazla olduğunda bu algının daha da gelişeceği söylenilebilir. Ancak EEÖ'nde eğitime özgü doğru ölçme ve değerlendirme stratejisi belirlenebilir ve bu stratejinin geliştirildiği süreç iyi bir şekilde yönetilebilirse yaşanılan veya yaşanılabilecek sorunların üstesinden gelinmesi kolaylaştırılabilir.

Bu çalışmada işletmelerin EEÖ'ne yönelik uygulamalarını nasıl kolaylaştırabilecekleri sorusu üzerine odaklanılarak eğitim faaliyetlerinin etkinliğini ölçümlerken izlenebilecek temel stratejilerin geliştirilmesi ve etkili uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için izlenilebilecek bir süreç incelenmiştir. Çalışmada ilk önce eğitim etkinliği, eğitim etkinliğinin ölçümü ve değerlendirilmesine ilişkin değerlendirmeler yapılarak, EEÖ ve değerlendirilmesine yönelik temel stratejiler açıklanmış ve son olarak uygulamaya yönelik EEÖ'nün nasıl daha etkili, verimli ve etkin bir şekilde gerçekleştirilebileceğine ilişkin bir süreç ve aşamaları değerlendirilmiştir.

1. EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜMÜ

EEÖ'ne ilişkin ilk bilimsel çalışmalar II. Dünya Savaşı yıllarında Amerika'da verimliliğin arttırılması ve deneme sürelerinin kısaltılması için düzenlenen Sanayi Eğitimlerinin (The Training With Industry) etkilerinin değerlendirmesi sırasında gerçekleştirilmiştir (Hawthorne,1987, ss. 21-22). 1950'li yıllarda EEÖ hakkında yapılan çalışmalarda EEÖ'ne değişik açılardan yaklaşılmıştır. Bazı çalışmalarda EEÖ; eğitim programlarından kaynaklanan davranışların değişiminin ölçülmesi olarak algılanmış, farklı çalışmalarda eğitimden kaynaklanan kesin sonuçların (verimlilik, kalite, kaza ve fire oranları) ölçümü, katılımcıların program sonucunda doldurdukları görüş formlarının değerlendirilmesi ya da sınıf içinde gerçekleşip, artan bilgi düzeyi, geliştirilmiş beceriler ve tutumlarla ölçülebilen öğrenme esas alınarak incelenmiştir (Kirkpatrick, 1994a, s.8). Bu dönem içerisinde eğitim etkinliğinin ölçülmesinde kullanılan kriterler ve yöntem konusunda pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Özellikle Kirkpatrick'in "dört aşamalı eğitim programlarının ölçülmesi modeli" EEÖ'nde kullanılan pek çok kriteri sistematik şekilde bir araya getirmiş ve daha sonra yapılan çalışmalarda en sık kullanılan bir model haline getirmiştir. Zaman içinde Kirkpatrik modeli uygulamada formatif değerlendirme yöntemi olarak adlandırılan ve eğitim sisteminin tüm unsurlarının etkinliğini ölçmeye odaklan modellerle bir arada kullanılmaya başlanmasıyla EEÖ'de daha etkili, verimli ve etkin sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır.

Bir eğitimin etkin olduğundan bahsedilebilmesi için, eğitimin etkinliğinin ölçülmüş olması gerekmektedir (Özçelik, 1981, s.7) Eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ölçülmesinde çok sayıda kriterin incelenmesi gerekmektedir. Ölç-

me, bir birim kullanarak ölçmek istediğiniz şeyin o birime göre benzerliğini veya farkını bulma; varlık veya olayların belli bir özelliğe (nitel veya nicel) sahip oluş derecelerini belirleme işlemi olarak tanımlanmaktadır. Ölçme işlemi yapılırken gerçeğin, önemli bir anlam kaybı olmadan, ilişkileri belirlenmiş bir semboller sistemi kullanılarak betimlenmesine çalışılır. Her ölçme işleminde ölçülmek istenen bir özellikle bu özelliğin ölçülmesine yarayan bir ölçek (ölçüm aracı) söz konusudur. Bu çerçevede EEÖ'ni, eğitimin amaçlarının gerçekleşme düzeyinin (eğitimi alan kişilerin davranışlarında beklenen değişimler), elde edilen faydaların ve eğitimin değerinin, sayısal veriler ile ortaya konması işlemi olarak tanımlamak mümkündür (Pulley, 1994, s. 20) Yapılan ölçümler arasında, eğitimden memnuniyetin ölçülmesi, bilgi, beceri, tutum ve davranışlardaki değişimlerin ölçülmesi, organizasyonel sonuçlardaki değişimlerin ölçülmesi yer almaktadır.

Ölçme ve değerlendirme birbirine yakın anlamda iki kavramlar olmakla birlikte değerlendirme kavramı birden çok ölçme ve gözlem sonucunu kapsayan geniş kapsamlı bir ölçme işlemi olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, bir şeyin değerinin sistematik bir bilgi toplama sürecinin sonucunda belirlenmesi işlemi, değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanımda ise değerlendirmenin, "bir şey hakkında karar alınması için o şeyin betimlenmesi ve hakkında bilgi toplanması süreci" olduğu ifade edilmektedir (Wentilng and Lawson, 1975, s. 13). Değerlendirme işlemi sonucunda bir şeyin kıymetli olup olmadığı, faydalı ya da faydasız olduğu, kullanışlılık ve kullanışsızlığı ile fayda ve maliyetleri ortaya konulmaktadır (Anderson, 1993, s. 167). Eğitimin değerlemesi, eğitim alanların eğitim öncesi ve sonrası performans düzeylerinin, işgörenlerin yaptıkları işle ve örgütün amaçlarıyla ilişkilendirilerek, eğitim sonuçlarının saptanması için yapılan sistematik bir çalışma olarak tanımlanmaktadır. Eğitimin değerlendirilmesi, çeşitli eğitim aktivitelerinin, seçimi, tekrar uygulanabilirliğinin ortaya konması, sağladığı faydaların belirlenmesi ve daha iyi eğitim aktivitelerinin gerçekleştirilmesi yönündeki çabaları içerir. Eğitimin değerlendirmesi sonucunda eğitim faaliyetinin performansı, kalitesi, işletme ve çalışanlar için yarattığı faydalar ortaya çıkarılır (Rosenberg, 1987, ss. 158-159). Pek çok kaynakta eğitimin değerlendirilmesinin amacı, eğitim programının etkinlik derecesinin saptanması olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle literatürde eğitim etkinliğinin ölçülmesi ve eğitimin değerlendirilmesi aynı anlamda kullanılmaktadır.

2. İŞLETMELERDE EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNİN NEDENLERİ

EEÖ sonuçları, bir eğitim programının kalitesi ve sağladığı faydaları ortaya koymanın yanı sıra işletmenin eğitim sisteminin yapısı ve işleyişi, ilgili süreçlerde yetki ve sorumluluk taşıyanların performansı hakkında da sonuçlar sunma potansiyeline sahiptir. EEÖ faaliyetlerinin sunduğu veriler eğitim sisteminin, eğitim programı-programlarının geliştirilmesi, eğitimcilerin ve eğitim sorumlularının kendilerini değerlendirerek, geliştirme alanlarının tespit edilmesi açısından da ihtiyaç duyulmaktadır (Phillips,1991b, s.329-330). EEÖ'nün işletmelerde artan ilginin nedenlerini beş başlık altında inceleyerek özetlemek mümkündür.

2.1. Üst düzey yöneticilerin EEÖ'ne İlişkin Artan Talebi

Eğitime yapılan yatırımların işletmelerin başarısına olan katkısını ortaya koymak, her düzeydeki yönetici için önem taşımaktadır. İşletmelerin eğitim faaliyetlerine her geçen gün daha çok kaynak ayırmak zorunda kalmaları özellikle üst düzey yöneticilerin EEÖ sonuçlarına ilgilerini arttırmalarına neden olmaktadır (Craig, 1996, ss. 313-316). Bu durum beraberinde orta kademe ve alt kademe yöneticilerini de EEÖ konusunda harekete geçirmektedir. Eğitim aynı zamanda işletme için bir maliyet unsurudur. Hiçbir üst düzey yönetici, eğitimden sağlanan faydaların eğitim maliyetlerinin üzerinde olmasını; bir başka ifade ile fayda-maliyet oranının yüksek olmasını arzu etmeyecektir. Bu durumun ortaya çıkarılması EEÖ'nin çalışmalarının bir parçasıdır. Eğitim faaliyetlerinde üst yönetim, eğitim ihtiyacının belirlenmesinden, eğitimin değerlendirilmesi aşamasına kadar; eğitim sorumlularının performanslarının değerlendirilmesinde ve ilgili kişiler hakkında yönetsel kararların verilmesinde, EEÖ'nden elde edilen sonuçları kullanmaktadır. Eğitim harcamalarının doğru zamanda doğru yere yapılması, üst düzey yöneticilerin pozisyonlarını korumalarında da etkili olmaktadır. Ayrıca, daha sonraki dönemler için eğitime yapılacak yatırımın belirlenmesinde elde edilen sonuçlar, üst düzey yönetimin karar vermesi açısından gereklidir (Lewis, 1996, ss. 3-22). Ancak üst düzey yöneti-

min artan ilgisine rağmen, EEÖ konusunda yöneticilerin bilgi düzeylerindeki yetersizlikler, uzman insan kaynağına sahip olmama, maliyetlerin yüksek olması, zaman kısıtlılığı gibi nedenlerle üst düzey yöneticilerin çoğu zaman eğitim sorumlularına değerlerini kanıtlama ve varlıklarını doğrulama konusunda baskı uygulamadıkları görülmektedir (Kirikpatrick, 1994a, s. 18) Bu durumda eğitimin etkinliği araştırılmamakta veya araştırılmaya değer görülmemektedir (Tüzüner, 2002, s. 30)

Eğitim Bölümü ve Eğitim Sorumlularının Beklentileri: İşletmelerde eğitim faaliyetleri ile ilgilenen bölüm ya da sorumlular için eğitim etkinliği sonuçları, performanslarının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi eğitim sorumlularının değerlerini ve varlıklarını kanıtlamasının yolu, EEÖ sonuçlarından geçmektedir.

Eğitim Programları Hakkında Karar Verilmesi: EEÖ, bir eğitim programının, devam edip etmeyeceği ve program üzerinde bir değişiklik yapılıp yapılmaması konusunda karar alınmasını sağlayacak verileri ortaya çıkaran faaliyettir (Noe, 1999, s. 152). Eğitim etkinliğinin ölçülmesi, bir eğitim programının etkililiğini ve geliştirme yollarını belirler. Bir başka deyişle programın güçlü ve zayıf yönleri eğitim etkinliğinin ölçümü çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmaktadır.

Çalışanların Öğrenme ve Davranış Düzeylerindeki Değişimin Tespiti: Bir eğitim faaliyetin temel amacı bireyin davranışlarında istenilen yöndeki değişimlerin yaratılmasıdır. Bu nedenle verilen eğitimle, çalışanların bilgi, beceri ve tutumları geliştirilmeye çalışılır (Blanchard, Thacker, 1998, s7). Gerekli bilgi, beceri ve tutumlar geliştirilmeden davranışların istendik yönde değişmesi mümkün değildir. Öğrenmenin ve davranışlardaki değişim ortaya konması EEÖ'nin birer parçasıdır. Davranışta değişim sağlamayan, bir başka ifade ile öğrenmenin gerçekleşmediği eğitim faaliyetleri amacına ulaşamamıştır. Bu durum hem işletme hem eğitimden sorumlular hem de çalışanlar açısından önemlidir. Bir işletmede eğitim faaliyetlerinin istenen sonuçlara ulaşmasında çalışanların eğitim konusundaki istekliliği ve beklentileri etkilidir. Eğitim etkinliğinin ölçülmesi sayesinde eğitim alan kişiler eğitimin kendilerinde yarattığı değişim ile bunun işlerine ve işletme performansına etkilerini görme şansına sahip olurlar. Bunun için yapılan ölçümlerin sonuçlarının paylaşımı gerekmektedir. Söz konusu paylaşım, eğitim alanların, eğitim konusundaki ilgisini, istekliliğini ve çalışmalara katkısını da olumlu yönde geliştirecektir.

Bu çalışanların en doğal hakkı olarak kabul edilmelidir.

Eğitimlerin Organizasyonel Sonuçlara Etkisinin Tespit Edilmesi: İşletmelerin çalışanlarına vermiş olduğu eğitimler çoğu zaman, işletmenin performans göstergelerinin bir ya da daha fazlasının geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Gelişmelerin ortaya konması için ise EEÖ gereklidir. Bu çerçevede yapılacak olan ölçümler oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Performansta meydana gelen bu değişimlerin, öncelikle eğitimden kaynaklandığının ortaya konması gereklidir (Phillips, 1997c, s. 44).

Organizasyonel sonuçlara eğitim faaliyetlerinin etkisinin tespit edilmesi için öncelikli olarak yapılacak olan çalışmaların eğitim faaliyetlerinin tasarlanması sürecine kadar gitmesi gerektiğidir (Kirkpatrick, 1960). İlk önce eğitim faaliyeti ile geliştirilmesi düşünülen performans göstergesinin mevcut durumuna ilişkin ölçümlerin yapılması gereklidir. Bu ölçümlerin yapılması sırasında göstergedeki değişimler üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenerek, değerlendirme çalışmalarının sonunda bunların etkileri de ayrıştırılmalıdır. İkinci olarak performans göstergesinin geliştirilmesi için çalışanların göstermesi gereken davranışların ve bu davranışların çalışanlar tarafından sergilenme durumlarının belirlenmesi gereklidir. Üçüncü aşamada ise çalışanların ilgili davranışları göstermeleri için sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve tutumlarına ilişkin durumlarında tespit edilmesi gereklidir. Eğitim programının tasarlanmasında da istenilen davranışların geliştirilebilmesi için gerekli bilgi beceri ve tutumların nasıl kazandırılacağı düşünülerek uygun eğitim içeriği, yöntemi ve eğitimci bulunmalı, mümkünse pilot test çalışması yapılarak beklenilen sonuçların sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmelidir. Eğitim gerçek anlamda uygulandıktan sonra; çalışanların öğrenme düzeyleri, davranışlarındaki değişimler ve ilgili performans göstergesindeki değişimler eğitim öncesi ve sonrası durumlarla karşılaştırılmalıdır. Performans göstergesindeki değişimlerin eğitimden kaynaklandığının söylenebilmesi için son olarak, göstergeyi etkileyebilecek faktörlerin etkisinin ayrıştırılması gerekmektedir. Bu aşamada tamamlanıldıktan sonra, eğitimin sebep olduğu ilgili organizasyonel sonuçtaki değişim tespit edilmiş olur.

3. EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNDE İZLENEN TEMEL DEĞERLENDİRME STRATEJİLERİ

İşletmelerin EEÖ'de izleyebileceği biçimlendirici (formative) ve sonuçların ölçümüne dayalı (summative) iki temel ölçme ve değerlendirme strateji bulunmaktadır (Bassarab & Root, 1990, s.7). İki strateji birlikte kullanılabilir ve böylelikle temel stratejiler için bir üçüncü alternatif oluşturulabilir. Biçimlendirici ya da şekillendirici değerlendirme stratejisi, genel olarak işletmenin eğitim sistemi ve eğitim programının tasarım ve geliştirilmesiyle ilgili süreçlere odaklanır. Sonuçların ölçümüne dayalı stratejiler ise eğitim sonrasında eğitimi alanların tutum ve davranışlarındaki değişimlere, değişimlerin kendi performanslarına ve işletmenin sonuçlarında sağladığı değişime odaklanır. EEÖ faaliyetlerinden işletmenin beklentileri hangi stratejinin tercih edileceğini belirler. Örneğin, verdiği eğitimlerin daha etkili olmasını amaçlayan bir işletmede EEÖ stratejisi biçimlendirici olmalıdır. İşletmenin EEÖ'ne yönelik beklentisi çalışanların işlerindeki performans, kalite, verimlilik müşteri tatmini vb. organizasyonel etkinlik düzeylerinde sağladığı gelişimi öğrenmek istiyorsa sonuçların ölçümüne yönelik stratejiye yönelmelidir. Uygulamada biçimlendirici ve sonuçların ölçümüne dayalı stratejilerin bir arada kullanılmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

3.1. Eğitim Etkinliğinin Ölçümünde Biçimlendirici Strateji

EEÖ'de biçimlendirici stratejiyi kullanmayı tercih eden bir işletmede eğitim ihtiyacı; katılımcıların ve eğitimle ilgili paydaşların beklentilerini en iyi karşılayacak şekilde geliştirilmesine odaklanmıştır. Biçimlendirici stratejide eğitim paydaşlarının birbirlerini bilgilendirdiği, birbirleriyle iş birliği geliştirdiği ve birlikte çalıştığı planlı ve sistematik bir şekilde yürütülen bir süreci ifade etmektedir. Süreçle ilgili yetki sorumluluklar eğitim programlarının tasarım ve uygulanmasından sorumlu bölümlere aittir. Biçimlendirici strateji üç temel amaca sahiptir: (1) Eğitim programının geliştirilmesi, (2) Eğitim programının etkili bir şekilde uygulanmasının öğrenilmesi, (3) Eğitim programının amaçlarına ulaşması için ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılması ve karşılaşılan sorunların çözülmesidir. Biçimlendirici değerlendirme eğitimin amaçlarını gerçekleştirebilmek için eğitim sürecine odaklanırken sürecin akışı ve döngülerinin etkinliğini arttırmaya çalışır. Bu nedenle eğitim ihtiyacının belirlenme-

si, eğitim içeriğinin oluşturulması, eğitim yönteminin belirlenmesi, katılımcıların belirlenmesi, pilot test uygulaması, değerlemenin nasıl yapılacağı ve eğitim programının uygulanışı biçimlendirici değerlendirmenin konuları içerisinde yer almaktadır. Biçimlendirici strateji uygulanırken eğitilmesi düşünülen kişilerin davranışları gözlemlenir, eğitilecek olan kişilerin eğitim hakkında görüşleri alınır, kısa testlerle eğitim verilmesi düşünülen katılımcıların bilgi, beceri ve davranışları belirlenir ve eğitim sorumluları ve katılımcıları ile birlikte eğitim programının içeriği tartışılır (Dodge, 2004). Bu süreç içerisinde yalnızca eğitim katılımcılarının değil eğitim faaliyetinden etkilenen ve eğitimin gerçekleştirilmesinde etkisi olacak eğitim paydaşlarının da görüşleri alınır. Örneğin; bölüm yöneticilerinin, eğitimin gerçekleştirileceği yer ve araçlar konusunda hizmet sağlayan kişi ya da kurumların eğitim programı hakkında (*tasarım aşamasında ve uygulama sonucunda*) görüşleri alınmalıdır. EEÇ'de biçimlendirici strateji kullanıldığında elde edilen bilgiler (Basarab, 1990: s.7): (1) Eğitim ihtiyacının doğru tespit edilip edilmediği, (2) Eğitim programı uygulanırken dikkat edilecek olan önemli noktalar, (3) Eğitim programının amaçlarına ulaşabilirliği, (4) Eğitim programının amaçlarında bir değişikliğe ihtiyaç olup olmadığı, (5) Eğitim programının planlandığı şekilde uygulanıp uygulanmadığı, (6) Eğitim programının içeriğinin programın amaçlarını karşılayıp karşılamadığı, (7) Eğitim programının eksik ve zayıf yönlerinin tespit edilerek programın nasıl geliştirileceği, (8) Eğitimden beklenen amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığı. Elde edilen bu bilgiler eğitim programı hakkında beklenen ve aşılması gereken kalite standartlarını tanımlayarak katılımcılar için pozitif bir öğrenme ortamının sağlanıp sağlanmadığını ve eğitimin planlandığı şekilde yürütülüp yürütülmediğini ortaya çıkarmaktadır.

3.2. Eğitim Etkinliğinin Ölçümünde Eğitim Sonuçlarına Dayalı Strateji

Eğitim sonuçlarına dayalı stratejiler, eğitim programı tamamlandıktan hemen sonra ya da zaman içerisinde eğitimin neden olduğu kazanımları ortaya koymaya çalışan değerlendirme faaliyetidir. Yapılan ölçüm ve değerlendirmelerin amacı eğitimin ulaşmak istediği sonuçlara ulaşıp ulaşmadığının ya da düzeyinin belirlenmesidir. Stratejinin iki temel karakteristik özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ölçümlerin eğitim tamamlandıktan sonra gerçekleştirilmesi ve diğeri yarattığı değer ortaya konmaya çalışılmasıdır. Bu çerçevede

değerlendirme çalışmalarının özünde, eğitim programının etkinliği, verimliliği, maliyetleri, eğitim programının neden olduğu davranış değişimleri ve tepkiler, uzun dönemde elde edilecek faydaların belirlenmesi yer almaktadır. Biçimlendirici değerlendirmeye göre gerek teorik açıdan gerekse de uygulamada üzerinde daha çok durulan ve dikkati çeken bir görünüme sahiptir. Sonuçlara dayalı izlenen değerlendirme stratejilerinden elde edilen sonuçlar eğitim programını hazırlayan kişiler, eğitimi alanlar, eğitim için gerekli finansman ve diğer kaynakları karşılayan yöneticiler hatta işletmenin rakipler için bile anlamlıdır. Bu durumun sebebi eğitim sonrasında gelişimin, yaratılan değerin birey iş ve organizasyonel düzeyde ifade edilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Biçimlendirici stratejilerde değerlendirmenin sorumluları yani eğitim programının tasarlanması ve uygulanmasından sorumlu olan kişiler, eğitim için kaynak sağlayan yöneticiler ve diğer eğitim paydaşları sonuçlara dayalı değerlendirme sürecinde değerleyici konumunda bulunabilmektedirler. Sonuçlara dayalı stratejilerde EEÖ'ne yönelik çok sayıda yöntem bulunmaktadır (Theodore and Weldon, 1994, s. 64). Bunlar: (1) Katılımcıların eğitim programı tamamlandıktan sonra fikirlerinin alınması, (2) Bilgileri kavrayıp nasıl iyi derecede öğrenip öğrenmediklerinin sınavlar yoluyla öğrenilmesi, (3) Katılımcıların eğitimden aldıkları bilgileri nasıl kullanacaklarını kanıtlamaları için sorular sorulması, (4) Katılımcıların öğrenme düzeylerinin daha iyi anlaşılması için her bir katılımcı ile görüşülmesi ya da anketlerin yapılması, (5) Eğitim programından sonra işin kalitesinde ve verimliliğinde değişimlerin ölçülmesidir.

Sonuçlara dayalı değerlendirmede tüm eğitim sonuçları bir değerlendirme kriteri olarak kullanılabilmektedir. Değerlendirme sonucunda eğitimden elde edilen sonuçlar ve eğitimin etkileri yazılı belge haline getirilerek raporlanmaktadır. Genellikle biçimlendirici değerlendirme sonuçlara dayalı değerlendirmenin öncesinde yapılmaktadır. Çünkü, biçimlendirici değerlendirmede elde edilen sonuçlar sonuçlara dayalı değerlendirme süreci ile ilgili kararlar üzerinde belirleyicidir. Bir başka deyişle biçimlendirici değerlendirme süreci, sonuçlara dayalı değerlendirmede kullanılacak olan kriterlerin, elde edilmesi beklenen başarının tanımlanmasını sağlar. Ancak, eğitim programının bitiminde yapılan sonuçlara dayalı değerlendirmeler eğitimin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla da kullanılabilirler. Bu yapıldığında söz konusu değerlendirme aynı zamanda biçimlendirici niteliğe de bürünür (Thedore and Weldon, 1994: s. 67)

4. EĞİTİM ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜM SÜRECİNİN İNCELENMESİ

EEÖ süreci, EEÖ'ndeki en önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Aşağıda aşamaları ele alınarak incelenecek olan EEÖ süreci; EEÖ'nin gerçek anlamda ölçülmesi için gerekli içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu süreç modeli Motorola Üniversitesinin işletmeler için düzenlemiş olduğu eğitimlerin etkinliğinin ölçülmesinde de kullanılmaktadır. Söz konusu sürecin temel aşamaları, klasik değerlendirme süreçleri ile benzerlik taşımakla birlikte, bu sürecin iki temel farklılığı bulunmaktadır. Sürecin en göze çarpan özelliği, özünde eğitim paydaşlarının, sürecin her aşamasına etkin katılımını sağlamayı amaç edinmesidir. Model esas olarak değerlendirmecinin değerleme beklentilerinin ötesine geçerek ilgili tüm eğitim paydaşlarının EEÖ'ne ilişkin beklentilerini karşılar. İkinci farklılık, modelin, EEÖ ilişkin modelleri kullanmada esnekliğe sahip olmasıdır. EEÖ'ne ilişkin literatürde yer alan alternatif ölçüm süreçlerinin çoğunda aşamalar, tercih edilen bir EEÖ modelinin tanımladığı aşamalardan oluşmaktadır. Ancak her eğitim için aynı değerlendirme modelini uygulamak ya da bir modelin tüm aşamalarını uygulamak her zaman işletme açısından rasyonel olmayabilir. Bu süreç modeli de, her eğitim için farklı değerlendirme programlarının oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Süreç, EEÖ için temel beş aşama tanımlanmıştır. Bu aşamalar: (1) Planlanma aşaması, (2) geliştirme aşaması, (3) Bilgi toplama aşaması, (4) analiz aşaması (5) raporlama aşamalarıdır. Söz konusu aşamaların sayısı öğretim programının tasarımı, kurs geliştirme süreci ve bunların dışında yer alan ürün ve insan kaynakları süreçleri ile ilişkilendirilerek arttırılabilir (Basarab and Root, 1990: s.30-31).

EEÖ sürecinin her aşamasının beş unsuru bulunmaktadır. Eğitim, EEÖ sürecinde her bir unsurun belirlenmesi, sürecin işleyişinin daha iyi anlaşılması ve başarılı bir şekilde tasarlanması açısından önem taşımaktadır. *Kullanıcı,* EEÖ'nin bir aşamasını uygulayan kişidir. Bu kişiler genellikle, işletmede çalışan değerlendirme personeli, değerlendirmeden sorumlu bir eğitim personeli ya da dışarıdan bir uzmandır. *Girdi, k*ullanıcılar için gerekli olan bilgi, veri ve kaynaklar girdileri oluşturur. EEÖ'nde yer alan aşamaların girdileri genellikle bir önceki aşamanın çıktısı olmakla birlikte, eğitim sürecinin tamamen dışında yer alan başka bir sürecin çıktısı da olabilir. Girdilerin, kullanıcıların

ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olması ve tahmin edilebilen, sürekli ve ölçülebilir olmaları sürecin başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tedarikçiler. EEÖ sürecine girdileri sağlayan kişi, organizasyon ya da süreçlerdir. *Çıktılar,* kullanıcılar tarafından tamamlanan işlerin bir ürünüdür. Girdilerle benzer özelliklere sahiptirler (tahmin edilebilen, sürekli ve ölçülebilir). Sürecin her bir aşamasının çıktısı bir sonraki aşamanın girdisi konumundadır. *Müşteriler*, EEÖ sürecinde bir aşamadan çıktı alan kişi, organizasyon, bir sonraki süreç ya da tamamıyla farklı bir süreçtir.

4.1. Eğitim Ekinliğinin Ölçümünde Planlama Aşaması

Eğitim etkinliğinin ölçümünün planlama aşamasında değerlendirme sürecine ilişkin bütün yapılması gereken faaliyetler genel olarak belirlenerek düzenlenir. Temel olarak bu aşamada EEÖ'nin amaçları belirlenir (Bushnell, 1990, s. 42) Bu aşamaya ilişkin girdiler, eğitim planları, eğitim programına ilişkin bilgiler, daha önce yapılmış olan aynı eğitim ile ilgili ya da benzer eğitimlere ilişkin EEÖ planları ve raporlarından elde edilen bilgiler ve ilgili eğitimin eğitim paydaşlarından alınan bilgilerdir (Basarab and Root, 1990: 35-36)

EEÖ planlamasının sorumluluğu genellikle eğitim programını tasarlayanlara ya da değerlendiricilere aittir. Eğitim etkinliğinin ölçüm planı eğitim programının tasarlanması ya da geliştirilmesi aşamasında yapılmalıdır. Bu aşamada yapılması gerekenler: (1) Eğitim programının belirlenerek ve tanımlanması, (2) Değerlendirme stratejisi ve ölçüm yapılacak seviyelerin belirlenmesi, (3) Paydaşların belirlenmesi ve önceliklendirilerek sıralanması, (4) Paydaşlarla yapılacak görüşmelerin yöntem ve içeriğinin oluşturulması, (5) Planın yazılı hale getirilerek planın kabul edilmesidir. Bu süreç uygulandığında değerlendirilecek olan eğitim programı tanımlanmış, EEÖ'nin amaçları belirlenmiş, EEÖ'inde kullanılacak strateji ve model, modelin uygulanacak olan değerlendirme seviyeleri, değerlendirme kriterleri, bunlara ilişkin veri toplama araçları, verilerin analizi için modeller, raporlamanın kimlere ve nasıl yapılacağı, EEÖ faaliyetinden elde edilecek faydalar, ve EEÖ için katlanılacak olan maliyetlerle ilgili tüm bilgiler elde edilmiş olur. Aşağıda yer alan Tablo 1.'de EEÖ planının geliştirilmesinde kullanılabilecek bir çalışma programı örneği ile Tablo 2.'de EEÖ planında yer alması gereken bilgilere ilişkin örnek bir taslak sunulmuştur.

Tablo 1. Eğitim etkinliği ölçüm planının geliştirilmesinde kullanılabilecek bir çalışma programı örneği.

Değerlendirme Seviyesi	**Sorular**	Ölçüm Yöntemleri ve Araçlar	**Veri Toplama Zamanı**	**Veri Analizi**	**Sonuçların** Paylaşımı
Katılımcıların Tepkileri	Eğitim iyi düzenlenmiş miydi? Kullanılan araçlar ve eğitim materyalleri yararlı mıydı?	Soru formu	Eğitimin tamamlanmasından hemen sonra.	Ortalamaların boyut ve ifadeler bazında analizi, açık uçlu sorulara verilen yanıtların içeriklerinin yorumlanması	Eğitim programından sorumlu olan paydaşlar ve katılımcıların bağlı oldukları yöneticilerle
Katılımcıların Öğrenmesi	Eğitim sonrasında bilgi düzeyindeki değişim nasıl olmuştur?	Ön test Son test	Ön test eğitimden önce, son test eğitim sonrasında	Ön test ve son test	Katılımcılar ve eğitim programından sorumlu olan paydaşlarla
Davranışlardaki Değişim	Programda verilen bilgiler katılımcı tarafından işinde kullanıldı mı?	Takip araştırması Soru formu	Eğitimden en az bir ay sonra	Davranışlardaki değişimin oluşumunun algılanarak raporlanması	Katılımcılar ve eğitim programından sorumlu olan paydaşlarla
Sonuçlar ve Etkiler	Organizasyonel sonuçlara yansıması ne olmuştur? Eğitim programı ile içeriğinde bir değişikliğe ihtiyaç var mı?	Yönetici soru formları, gözlem, kontrol listeleri, Takip araştırmaları	Eğitimden en az altı hafta sonra	Verimlilik ve müşteri memnuniyetindeki gelişmenin algılanması.	Katılımcılar ve eğitim programından sorumlu olan paydaşlarla

Kaynak: *"Evaluation Plan Components-Sample Worksheet", www.ihdi.uky.edu/tipp/sample, (e.t. 14.02.2004)'ten geliştirilerek hazırlanmıştır.*

Tablo 2. Eğitim Etkinliği Ölçüm Planı Örneği.

Eğitim Etkinliği Ölçüm Planı	
1.	Değerlendirmenin temel amacı
2.	Değerlendirmenin alt amaçları
3.	Tercih edilen değerlendirme yaklaşımı içinde belirlenen her bir değerlendirme seviyesi için yapılması gerekenler (değerlendirme sonucunda elde edilecek cevaplar, veri toplama süreçleri, veri analiz süreçleri)
4.	Raporlama planı
5.	Kontrol yöntemleri ve görüşlerin nasıl değerlendirileceği
6.	Zaman planlaması
8.	Değerlendirme için ayrılan bütçe bilgileri
9.	Sorumlu kişilerin imzaları.

Eğitim Etkinliğinin ölçümü aşamasında iyi bir planının yapılması, eğitim etkinliğinin ölçüm sürecine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar: (1) Planlama, eğitim programı ile değerlendirme faaliyetini bütünleştirir, (2) Eğitim paydaşlarının tanımlanması ve değerlendirme programından taleplerinin planlama aşamasında alınarak planlamanın yapılması, paydaşların değerlendirme sürecinden tatminlerini ve güvenlerini arttırır, (3) Doğru yapılan bir değerlendirme planı, planın kabul edilebilirliği ve uygulama sırasında plana bağlılığı sağlayacaktır, (4) Planlama, eğitimin yapılabilirliği, beklenen faydanın sağlanıp sağlanamayacağı ya da katlanılan maliyetlere değer olup olmadığı konusunda bir öngörü sağlar.

4.1.1. Eğitim Etkinliği Ölçülecek Programın Belirlenmesi ve Tanımlanması

Etkinliği ölçülecek eğitim program esas olarak, işletmenin eğitim ihtiyaçlarının analiz edildiği, eğitim planın oluşturulduğu ve eğitimlerin geliştirildiği süreçlerin içinde gerçekleştirilir. Bu yüzden bu süreç işletmelerin eğitim ihti-

yaçlarının belirlenirken başlatılması gereklidir. Eğitim programının tanımlanması programın amaç ve hedeflerinin, paydaşlarının ve uygulanmasına ilişkin bilgileri içermektedir.

4.1.2. Değerlendirme Yapılacak Olan Stratejinin ve Sonuçları ölçümlenecek Seviyelerin Belirlenmesi

Bu aşamada işletme biçimlendirici ve sonuçlara dayalı EEÖ stratejileriyle ilgili kararlarını verir. EEÖ'nde sonuçların ölçümü ve değerlendirmesinde gerçekleştirilebileceği temel olarak dört seviye bulunmaktadır. Bunlar, katılımcıların eğitime verdikleri tepkilerin ölçüldüğü tepki seviyesi (*reaction level*) (Kirkpatrick,1959c), eğitim sonucunda öğrenme düzeyinin ölçüldüğü öğrenme seviyesi (*learning level*) (Kirkpatrick,1959d), eğitim sonrasında işte meydana gelen davranışlarının ölçüldüğü davranış seviyesi (*behavioral level*) (Kirkpatrick,1959e) ve son olarak eğitimin iş sonuçlarına etkilerinin ölçüldüğü sonuçlar seviyesidir (*results level*) (Kirkpatrick,1959b). Bu aşamalara, ihtiyaçlar doğrultusunda ve farklı yaklaşımlarda başka seviyelerin de eklenebildiği görülmektedir (Kaufman, 1994a, Kufman, 1994b, Phillips, 1996a).

4.1.3. Değerlendirme Paydaşların Belirlenerek Önceliklendirilmesi

Eğitim paydaşlarının tanımlanması, tanımlanan eğitim paydaşlarının değerlendirme sürecinin her aşamasına etkin katılımının sağlanması, EEÖ'nde başarıyı sağlayacak önemli unsurlarından birisidir (Nickolas, 2004: www.nickols.com). EEÖ'ne ilişkin uygulamalarda karşılaşılan sorunların genel olarak kök nedeni daha önce de belirtildiği gibi söz konusu paydaşların doğru şekilde sürece dahil edilememesidir. Eğitim paydaşları, eğitimin konusu, içeriği, eğitim için sağlanan hizmetler gibi çeşitli nedenlerden dolayı eğitimden eğitime farklılık gösterebilmektedir. Ancak genel bir tanımla eğitim paydaşlarının belirlenmesini kolaylaştıracaktır. Eğitim değerlendirme paydaşları, eğitim programı ve sonuçları üzerinde ilgisi ve etkisi olan ve bunları öğrenme hakkına sahip kişi, bölüm ya da kuruluşların temsilcileridir. Tipik olarak değerlendirme paydaşlarını şöyle sayabiliriz: Eğitim isteğinde bulunan çalışan, birim ya da kuruluşlar, Eğitim programının tasarımında ve geliştirilmesinden sorumlu olanlar, Eğitimin organize edilmesi ve uygulanmasından sorumlu olanlar,

Eğitim paydaşları belirlendikten sonra, paydaşların eğitimin geliştirilmesi

ve sonuçlarının ölçülmesi üzerindeki etkileri esas alınarak önem derecelerine göre sıralandırılır ve bir listesi oluşturulur. Paydaşların unvanı, sorumluluk alanları, değerlendirme sürecine etkilerinin dereceleri bu listelerde yer alan bilgilerdir. Elde edilen liste, öncelikli olarak kimlerle, hangi konularda, ne zaman, nasıl görüşülmesi gerektiğiyle ilgili bilgileri içerir.

4.1.4. Değerlendirme Paydaşlarıyla Görüşmeler

Eğitim paydaşları ile değerlendirme sorumlularının yapacakları görüşmeler, paydaşların EEÖ sürecinden istek ve beklentilerinin, EEÖ programının tasarlanması ve programın uygulanması sırasında etkin katılımlarının nasıl sağlanabilineceğini belirlemeyi amaçlar. Görüşmelerde EEÖ'nin amacı, paydaşların hangi konularda değerlendirme bilgileri istedikleri, bu bilgilerin hangi araçlar kullanılarak kimler tarafından toplanacağı ve EEÖ'ni etkileyebilecek faktörler ve olası sorunlar, bunlara ilişkin çözümler belirlenmektedir. Görüşmelerin sonuçları EEÖ sürecinin tasarlanarak uygulanması, EEÖ programlarının başarılı olmasını, sonuçlarına güvenilirliği ve EEÖ programından memnuniyetin sağlanmasında etkili olacaktır. Farklı paydaşların EEÖ'nden farklı istekleri bulunabilir. Bu durum değerleyici için bir seçim yapılmasını ya da bir uzlaşmanın sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Değerlendirmeci bu noktada çatışmaya neden olabilecek durumları belirlemeli ve paydaşlarla yaptığı görüşmeler ile bu durumu gidermelidir. Bir sonraki aşama ise görüşmelerden elde edilen bilgilerin, değerlendirme sorumluları tarafından düzenlenerek yazılı hale getirilmesidir.

4.1.5. Eğitim Etkinliği Ölçüm Planının Yazılı Hale Getirilmesi ve Planın Kabulü

Eğitim değerlendirme sürecinin planlama aşamasının en önemli çıktısı, EEÖ ve değerlendirilmesinde kullanılacak değerlendirme planıdır. Önceki aşamalarda belirlenen programın etkinliğinin ölçüm amaçları ve hedefleri, alınan kararlar, beklenen sonuçlar ve yapılacak olan işlerin iş akışları ve prosedürleri, işlerin zaman planlamaları ayrıntılı olarak yazılı hale dönüştürülerek EEÖ planı hazırlanır. EEÖ planı geliştirildikten sonra ilgili üst yönetimin, değerlendirmecilerin ve eğitim paydaşlarının onayına sunulur. Planın uygulanmasına geçilmeden önce finansal kaynaklarının da sağlanması gereklidir. Bu iki şartın sağlanmasıyla planlama süreci tam anlamıyla bitirilmiş olmaktadır.

4.2. Eğitim Etkinliği Ölçüm Programının Geliştirilmesi

EEÖ sürecinin program geliştirme aşamasında, ihtiyaç duyulan verilerin nasıl, hangi yöntem ve araçlarla toplanacağı, nasıl analiz edileceğiyle ilgili modeller belirlenir. Bu aşamada, ilgili eğitim paydaşlarının görüşlerine tekrar başvurulur. Paydaşlarla yapılacak çalışmalar doğru veri toplama yöntem ve araçlarının seçilmesi, veri toplama sürecinin daha kolay, etkili, verimli ve etkin şekilde gerçekleştirilebilmesi ve son olarak değerlendirme araçlarına, analiz modeline ve buna bağlı olarak bir bütün olarak değerlendirme sistemine olan güvenin arttırılmasına yöneliktir. EEÖ sürecinin geliştirilme aşamasının iki çıktısı bulunmaktadır: Veri toplama için kullanılacak olan araçlar ve verilerin analizi için kullanılan modellerdir.

4.2.1.Veri toplama araçları

EEÖ sürecinden maksimum verim sağlanması için, ihtiyaç duyulan verilerin sağlıklı ve kullanışlı olması gereklidir. Bu nedenle verilerin toplanmasında bilimsel tekniklere başvurma zorunluluğu bulunmaktadır. EEÖ'nde kullanılan çeşitli veri kaynakları ve veri toplama araçları vardır. Bunların kullanımı, verilerin toplanma zamanı ile EEÖ'nde kullanılan değerlendirme aşamalarına göre farklılıklar göstermektedir (Phillips, 1996, s.318). Bir değerlendirme programında veri toplama yöntemi ve araçları için sayıda alternatif bulunmaktadır. Ancak, değerlendirme seviyelerine göre söz konusu araçların hepsinin tüm aşamalarda kullanılması mümkün değildir. Aşağıda yer alan tabloda uygulamada en çok tercih edilen veri toplama araçları ve bunların kullanıldıkları seviyeler görülmektedir.

Tablo 3. Eğitim etkinliğinin ölçümünde kullanılan araçların ölçüm aşamalarında kullanılabilirliği.

Araçlar	**EEÖ Aşamalarında Kullanılabilirlik** (*=Kullanılabilir, -Kullanılamaz)				**Avantajları**	**Sınırlılıkları**
	Tepkilerin Ölçümü	**Öğrenme Düzeyinin Ölçümü**	**Davranışlardaki Değişimin Ölçümü**	**İş sonuçlarındaki Değişimin Ölçümü**		
Anket	*	*	*	*	- Düşük maliyet. - Katılımcı için zaman esnekliği sağlaması. - Standart formların kullanılması. - Hızlı uygulanabilme. - Yönetilmesinin kolay olması.	- Gerçek bilgiler toplanamayabilir. - Geri dönüşümü kontrolü kısıtlıdır
Tutum Araştırması	*	*	*	*	- Standart formların kullanılması. - Hızlı uygulanabilme. - Yönetilmesinin kolay olması.	- Önceden belirlenmiş alternatiflerin sunuluyor olması - Yanıt seçenekleri. -Katılımcının gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtmayabilmesi.

Bilgi Testleri	-	*	-	-	- Düşük maliyet. - Kolayca puanlandırılabilmesi. - Hızlı uygulanabilme. - Kola yönetilmesi. - Geniş örnekleme uygulanabilmesi.	- Katılımcı için bir tehlike olarak algılanabilmesi. - İş performansı ile ilişkisinin yüksek olmaması. -Kültürel bir önyargının olabilmesi.
Performans Testleri	-	-	*	-	- Güvenilirlik - Simülasyon olanağı - Objektif temelli olması	- Zaman alıcıdır. - Simülasyonun oldukça zor olabilmesi. - Yüksek geliştirme maliyeti
Görüşme	*	*	*	*	- Esnek. - Açıklamalar için fırsat tanıması. - Derinlemesine bilgi alınabilmesi. - Yüz yüze iletişim kurma.	- Nispi olarak daha yüksek etki yaratabilme özelliği - Yüksek maliyet. - Anlaşmazlıkların çıkabilmesi. -Çok emek gerektiren bir çalışma olması. - Eğitimli görüşmecilere ihtiyaç duyulması.

Odak grup çalışmaları	*	-	*	*	- Esnek olması - Düşük maliyetli olması - Nitelikli cevapların alınabilmesi - Yüz yüze iletişimin kurulması	- Etkinliğin yönlendiriciye bağlı olması - Subjektif olması. - Bulguların özetlenmesin bazen güç olması
Gözlem	*	-	*	-	- Tehdit duygusu yaratma. - Davranış değişikliklerinin ölçülmesi için en iyi yoldur.	- Bilgi sistemleri arasındaki uyumsuzluklar. - Bilgilerin dolaylı olması. - Kayıtların farklı amaçlar için hazırlanmış olması. - Bazen veri toplama işi çok maliyetli olabilmektedir.
Anahtar Performans Göstergeleri					- Güvenilirliği yüksektir. - Objektiftir - İşi esas alır. - Gözden geçirilme kolaylığı. - Minimum tepkisel etki.	- Bilgi sistemleri arasındaki uyumsuzluklar. - Bilgilerin dolaylı olması. - Kayıtların farklı amaçlar için hazırlanmış olması. - Bazen veri toplama işi çok maliyetli olabilmektedir.

Kaynak: Jack J. PHILLIPS, "Measuring the Results of Training", içinde Robert L. CRAIG (edt), The ASTD Training and Development, Fourth Edition, McGraw-Hill, New York, 1996, s. 318.

4.2.2. Verilerin Analizi İçin Modellerin Geliştirilmesi

Verilerin analizi için, bir veri analiz modelinin geliştirilmesi gereklidir. EEÖ'nde kullanılacak olan her veri toplama aracı için ayrı bir veri toplama modeli geliştirilmelidir. Analiz modellerinin temel amacı EEÖ sorularına verilecek cevapların düzenli bir şekilde sağlanmasıdır. Analiz modellemeleri çeşitli istatiksel yöntemler ve bunların işletildiği yazılımlar geliştirilerek uygulamada kullanılmaktadır.

4.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında ilk önce değerlendirme sorumlularının, EEÖ planı, araçların etkin kullanımı, verilerin toplanmasına ilişkin zaman planlaması, analiz modelleri ve veri toplama sürecinin nasıl yönetileceği hakkında araçların kullanımından sorumlu olan kişi ya da bölümleri bilgilendirmesi gereklidir (Basarab and Root, 1990, s. 39). Tüm bunlar yapıldıktan sonra verilerin toplanması aşamasına geçilmelidir. EEÖ'nden sorumlu olan kişilerin bu noktada iki temel görevi bulunmaktadır. Verilerin planlanan şekilde toplanıp toplanmadığını kontrol etme ve toplanan verilerin muhafaza edilerek bir sonraki aşama olan analiz aşamasına girdi olarak sağlanmasıdır.

4.4. Analiz Aşaması

Analiz aşaması değerlendirme süreci içinde önceki ve sonrasında gelecek aşamaları birleştirici bir özellik taşımaktadır. Verilerin tam olup olmadığı, doğru sonuçların elde edilip edilmediği, bir karar verilip verilemeyeceği ve elde edilen verilerin analiz sonuçlarını garanti etmek için yeterli olup olmadığı, analiz süreci içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada gerçekleştirilen çalışmalar: Verilerin kolay anlaşılacak şekilde kodlanması ve düzenlenmesi, Elde edilen verilerin analiz edilmeye değer olup olmadığı kararının verilmesi, Yapılacak olan analizin detaylandırılması, Analiz sonuçları kullanılarak EEÖ sorularının cevaplanmasıdır. Analiz sonucunda, değerlendirme sorularına verilen cevaplar; istatistikler, grafikler ve tablolar haline getirilir. Bu işlemler toplanan verilerin bir anlamda yorumlanması demektir. Analiz sonuçları, değerlendirme sürecinin son aşaması olan raporlama aşamasının bir girdisi olacaktır.

4.5. Eğitim Etkinliği Ölçüm Sonuçlarının Raporlanması

Verilerin toplanıp analiz edilmesinden sonra elde edilen bilgilerin zamanında ve doğru şekilde raporlanması gerekmektedir. Değerlendirme raporu değerlendirme süreci içinde yapılan inceleme ve araştırma sonuçlarını, düşünceleri ve gözlemleri yazılı olarak eğitim paydaşlarına ileten bir araçtır. EEÖ raporlarında ayrıntılı olarak değerlendirme sonuçları ve eğitim programı ile ilgili sorunların her biri belirli bir düzen içinde yer alır. EEÖ raporları, değerlendirme paydaşlarına sağladığı bilgilerle eğitimin sürdürülmesi, bitirilmesi ya da değiştirilmesi konusunda karar verilmesini sağlamaktadır.

4.5.1. Değerlendirme Raporunun İlgililerle paylaşımı

Değerlendirme raporlarının kimlere iletileceği değerlendirme planlarında belirlenmiştir. Bunlar, daha önce de belirttiğimiz üzere, eğitim paydaşlarıdır. Raporları kullanabilecek eğitim paydaşları, şu beş gruptaki kişi ya da organizasyonlar olabilir (Basarab and Root, 1990, s.40): (1) Eğitimin tasarımı, geliştirilmesi ve uygulanması için ödeme yapan işletme içindeki bölümler, (2) Organizasyonun içerisinde yer alan ve değerlendirme ya da kaliteden sorumlu bölümler, (3) Eğitimlerin planlamasından ve uygulanmasında sorumlu olan kişiler, (4) Eğitime katılanlar, (5) Değerlendirme sonuçları hakkında bilgi hakkı olan kişi ya da kurumlar. Değerlendirme raporunun kimlere iletileceğinin belirlenmesi değerlendirmeci için en doğru değerlendirme raporu içeriği ve yöntemine odaklanmasını sağlayacaktır.

4.5.2. Değerlendirme Raporunda Olması Gereken İçeriğin ve Biçiminin Belirlenmesi

Bir değerlendirme raporunun içeriği, değerlendirmenin biçimlendirici ya da sonuçlara dayalı olmasına göre değişebilmektedir. Ayrıca, değerlendirme paydaşlarının ihtiyaç, istek ve beklentileri içeriğin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bir eğitim değerlemesi sonucunda farklı değerlendirme paydaşları için farklı içerikte raporlarda hazırlanabilmektedir. Biçimlendirici raporlar, eğitim programının kabul edilebilirliğini anlamak için katılımcıların tepkilerini ve öğrenme düzeylerini ölçmeyi amaçlayan bir değerlendirme biçimidir. Ancak, biçimlendirici değerlendirme, eğitim sonrasında beklenen davranış değişimlerini ve bunların organizasyonel sonuçları nasıl etkileyeceği bir başka deyişle sonuç

odaklı değerlendirmenin nasıl yönlendirileceği konusunda kararların alındığı bir aşamadır. Bir biçimlendirici değerlendirme raporunda yer alan bilgiler: (1) ***Genel bilgiler, e***ğitim programının unvanı ve kurs numarası, değerlendirici bilgileri, değerlendirmenin başlangıç ve bitiş zamanı, raporun teslim tarihi, eğitim programının geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumlular, rapor hakkında diğer genel bilgilerden oluşur, (2) ***Değerlendirme sorumlusunun özeti, d***eğerlendirmenin nasıl yapıldığı ve elde edilen sonuçlar hakkında görüşler, bu kısımda özetlenerek ifade edilir. Bu aşamada içerik olarak, eğitim programının nasıl değerlendirildiği, değerlendirme için nedenler ve değerlendirme sonucunda elde edilen asıl bulgular yer alır. (3) ***Eğitim programı hakkında bilgiler*****,** raporun bu kısmında, eğitim programı ile amaçları tanımlanmaktadır. Eğitim programının kaynakları (*başlatan, tasarlayan ve geliştirenler*), eğitimin verildiği yer ve yönlendiren kişiler, eğitim programı önerisi, eğitim ihtiyaç analizi sonuçları, eğitim programının amaçları, katılımcıların tanımlanması, katılımcıların seçimi için kriterlerin belirlenmesi, eğitim materyallerinin, faaliyetlerinin ve nasıl yönlendirileceğine dair özelliklerin, araçların geliştirilmesi ya da satın alınması ve prosedürlerin uygulanması, kullanılan kaynaklar (*finansman, konuşmacılar, donanım, dokümanlar, yazılım, deneyimler vb.*), gerçek ve tahmin edilen program arasındaki farklar bu kısımda belirtilir, (4) ***Değerlendirme prosedürlerinin tanımlanması:*** Değerlendirmenin niçin ve nasıl gerçekleştirildiği bu kısımda açıklanmaktadır. Bu bilgilerin bazıları değerlendirme planlarında da aynı şekilde yer almıştır. Değerlendirmenin amacı, müşterileri, değerlendirme paydaşlarından talep edilen bilgiler, değerlendirme hakkında karar vermek için gerekli veriler ile değerlendirme modeli, kullanılacak olan araçlar ve analiz yöntemleri hakkında yapılan tercihler, değerlendirme prosedürlerinin tanımlanması kısmında yer alır, (5) ***Değerlendirme sonuçları:*** Değerlendirme bölümünün bu kısmında, her bir değerlendirme sorusuna cevap olması için elde edilen veriler çeşitli tablolar, grafikler ve yazılı bilgiler biçiminde ortaya konulmaktadır, (6) ***Karar,*** eğitimin değerlendirmesi sonunda elde edilen sonuçlar ve bulgular planlama aşamasında beklenilen sonuçlar ile karşılaştırılarak tartışılmaktadır. Eğitimden elde edilen sonuçlar hakkında yapılabilecek alternatif açıklamalar, eğitim programının kalitesini ortaya çıkaracak olan standartlar ile sonuçların karşılaştırılması, programın güçlü ve zayıf yönleri karar aşamasında belirtilir. (7) **Ekler:** Veri toplanmasında kullanılan araçların kopyaları, istatistiksel özetler ve raporun geçerliliğini ortaya koyan diğer dokümanlar ekler kısmında yer alır.

4.5.3. Raporların İlgililere Ulaştırılması

Değerlendirme raporunun, değerlendirme paydaşlarının eline zamanında ve güçlük çekmeden ulaştırılabilir olması gerekmektedir. Bilgilerin kimlere hangi içerikle ulaştırılacağı raporun yazımından ve dağıtımından daha önemlidir. Bu nedenle değerlendirmecilerin değerlendirme paydaşları ile bir araya gelerek içerik, süre ve raporun biçimi hakkında görüş alışverişinde bulunmaları gerekmektedir. Raporun teslim tarihi değerlendirme paydaşlarının doğru kararları doğru zamanında alabilmeleri açısından çok önemlidir. Örneğin; kısa bir süre içinde uygulama kararı alınması gereken bir eğitimde, formatif değerlendirme sonuçlarının değerlendirme paydaşlarına zamanında ulaştırılmaması, eğitimin planlanan zamanda ve etkin şekilde uygulanamamasına neden olacaktır. Bu durum işletme için zaman, emek ve para kaybı demektir. Zamanlama konusunda değerlendirme planında raporlamaya ilişkin verilmiş olan kararlar esas alınmalıdır. Değerlendirme raporunun en son aşaması raporun yazılı hale getirilerek değerlendirme paydaşlarına iletilmesidir. Bu aşamanın başarısı raporlama süreci içerisindeki diğer aşamalara bağlıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, EEÖ alanında oluşan bilginin geçmişten günümüze işletmeler tarafından daha etkili, verimli ve etkin bir şekilde nasıl kullanılabileceği sorusuna EEÖ'de izlenebilecek temel stratejiler ve uygulamaya yönelik sürece odaklanarak rehberlik etmeyi amaçlamıştır. EEÖ konusundaki yazının genellikle ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin basit ve kolay anlaşılır modellerini sunmuş olmasına rağmen uygulama süreçlerinin etkin yönetilebilmesi için yapılacak işlerin planlanması, organize edilmesi, yürütülmesi, koordinasyonun sağlanması ve denetimiyle ilgili eksikliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu yüzden EEÖ'de sorumluluk taşıyanların EEÖ'nü karmaşık, zor, zaman alan, maliyetli bir süreç olarak algılayarak EEÖ faaliyetlerine ilişkin sorumluluklarından ve geliştirilmesine yönelik çalışmalardan kaçınmalarına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum işletmelerin gelecekte daha büyük sorunlar ve zorluklarla karşılaşabileceğine işaret etmektedir.

Günümüzde işletmelerin öğrenme ve gelişim stratejilerinde öğreten odaklı

mantıktan öğrenen odaklı mantığa geçirme ihtiyaçları ve bu yöndeki eğilimleri çalışanların bireysel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çok sayıda eğitim programının çalışanlara sunulmasını gerektirmektedir. Bu durum işletmelerin EEÖ faaliyetlerinin yönetilmesinde daha esnek, hızlı işleyen, sorumlulukların yaygınlaştırılarak yerine getirebildiği süreçleri geliştirebilmesiyle ancak mümkün olabilecektir. Çalışmada sunulan süreç, gelişen teknoloji ve eğitim yönetim sistemleri ile uyumlu bir şekilde uygulanabilir. Bu nokta da eğitim alanlar açısında da öğrenme deneyimlerine ilişkin hızlı geribildirim alma ve sonrasında yaşanılacak öğrenme deneyimleriyle ilgili doğru kararları alabilmek veya alınmasının sağlanması için EEÖ'ne olan ihtiyacının beklentilerinin arttığının da belirtilmesi gerekmektedir. EEÖ artık eğitim alanlar açısında da daha önemli hale gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler hem biçimlendirici hem de sonuçlara dayalı EEÖ stratejilerinin bir arada ve her bir eğitim programına yönelik özgün bir şekilde geliştirilmesini gerektirmektedir. İşletmelerin bu yönde kendilerini geliştirebilmeleri için EEÖ ölçüm süreçlerini bu çalışmada aktarılan sürecin unsurları ve işletilmesi için gereklilikleri sağlamaya çalışmalıdır. Sürecin etkin işletilmesinde kritik başarı faktörlerinden en önemlisi EEÖ'de sorumluluk taşıyanların EEÖ'ne yönelik temel bilgi ve becerilerin aynı zamanda işletmenin geliştirdiği EEÖ sürecinin etkin kullanımına yönelik yetkinliklerinin geliştirilmesidir.

Çalışmanın sonuçlarına dayanarak, gelecekteki araştırmalar için öneri olarak işletmelerin eğitim etkinliği ölçümü (EEÖ) süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetmelerini ve bu süreçleri geliştirmelerine katkı sağlayabilecek en iyi uygulama örneklerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu tür çalışmalar ayrıca, eğitim etkinliği ölçümü konusundaki en iyi uygulamaların paylaşılması ve iş birliğinin teşvik edilmesi yoluyla alandaki yetkinliğin artırılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu çaba, işletmelerin, çalışanlarının gelişimini destekleme ve rekabet avantajı elde etme amacı doğrultusunda bu kritik süreci daha etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alliger G. M. & Janak E. A. (1989), "Kirkpatrick's Levels of Training Criteria: Thirty Years Later", Personel Psycholgy, Sayı: 42, No:2, s. 331-342.

Anderson A. (1993). Successful Training Practice: A Manager's Guıde To Personel Development, Blackwell Publishers, Oxford.

Basarab D. & Root D. (1990). The Training Evaluation Process: A Pratical Approach to Evaluating Corparate Training Programs, Third Printing, Kluwer Academic Publishers, Boston.

Blanchhard S. N & Thacker J. W. (1998). Effective Training: Systems, Strategies and Practies, Prentice Hall,Uper Saddle River, New Jersey.

Craig R. (Ed) (1996). The ASTD Training and Development Handbook: A Guide to Human Resource Development, Fourth Edition McGraw-Hill, New York.

DODGE. S., "Types of Training Evaluation", www.hr.com, (e.t. 05.03.2004).

Hawthorne E. M. (1987), Evaluating Employee Traning Programs, Quorum Books, Westports.

Kaufman R., KELLER J. (1994a), "Levels of Evaluation: Beyond Kirkpatrick", Human Resource Development, Quarterly, Sayı: 5, No: 4, s371-380.

Kaufman R. & Keller J. (1995b), "What Works and What Doesn't: Evaluation Beyond Kirkpatrick". Performance and Instruction, , Sayı: 35, No: 2, s. 8-12.

Kirkpatrick D. L. (1994a), Evaluating Training Programs: TheFour Levels, Barrett-Kohler Publishers, San Francisco

Kirkpatrick D. L. (1960b). "Techniques for evaluating training programs: Part 4-Results", Journal of ASTD, Sayı:14, No: 2.

Kirkpatrick D. L. (1959c). "Techniques for evaluating training programs", Journal of ASTD, (1959a), 13(11).

Kirkpatrick D. L. (1959d). "Techniques for evaluating training programs: Part 2-Learning", (1959b) Journal of ASTD, 13(12).

Kirkpatrick D. L. (1959e). "Techniques for evaluating training programs: Part 3-Behavior", (1960a), **Journal of ASTD**, 14(1).

Noe R. A. (1999). İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Gelişimi, (Çev: Canan Çetin), Beta Yayınları, İstanbul.

Özçelik D. (1981). Okullarda Ölçme ve Değerlendirme, ÜSYM-Eğitim Yayınları: 3, Ankara.

Phillips J. J. (1997a). Training Evaluation and Measurement Method, Third Edition, Houston. Gulf Publishing Company.

Phillips J. J. (1991b), "Measuring the return on HRD", Employment Relation Today, Sayı: 18, No:3, s.329-342.

Phillips J. J. (1997c). Return On Investment in Training and Performance Improvement Programs, Houston: Gulf Publishing Company.

Pulley M. L. (1994). "Navigating The Evaluation Rapids", Training and Development, Sayı: 48, No:9, s. 19-25.

Rosenberg M. J. (1987). "Evaluating Training Programs for Decision Making", May L.S., Moore C. A., Zammit C. (Edt.), Evaluating Business And Industry Training, Kluver Academic Publisher, Boston, 1987.

Shelton S. & Alliger G. (1993). "Who's Afraid of Level 4 Evaluation", Training and Development, Sayı: 47, No:6, s. 43-46.

Theodore K. J. &, Weldon K. C. (1994). "Making a Play Training Evaluation", **Training and Development**, Sayı: 48, No: 4, s. 62-68.

Tüzüner, L. K. (2002) "İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerinin Ölçümü ve Değerlemesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Wentling T. & LAWSON T. E. (1975). Evaluating Occupational Education and Training Programs, Allyn and Bacon.

Lewis T., (1996). "A Model for Thinking About the Evaluation of Training", Performance Improvment Quartley, Sayı: 9, No.1, s. 3-22.

14. BÖLÜM

DİJİTAL İŞBİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÖZELLİKLERİNİN ÇEVİKLİK PERFORMANSINA ETKİSİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA[1]

Ümran GÜLER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Finans ve Bankacılık
umrnguler@gmail.com

Rukiye SÖNMEZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Finans ve Bankacılık,
mrnguler@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı rekabet artışı nedeniyle bankacılık alanında birçok değişim ve dönüşüm zorunlu hale gelmiştir. Dünya genelinde güncel bir konu olan dijitalleşme, Türkiye'de birçok sektörde etkisini gösterdiği gibi bankacılık sektörünü de etkisi altına almıştır. Dijital bankacılık işlemlerinin müşteriler açısından şubeye gitmeden hızlı, kolay, masrafsız veya masraflarının daha düşük olması, 7/24 hizmet alınması gibi avantajları bulunmaktadır. Bankalar açısından ise herhangi bir banka şubesine ihtiyaç olmadan işlem yapıldığı için şube sayılarında, personel sayılarında, enerji sarfiyatlarında, kâğıt sarfiyatlarında, mülk harcamalarında, belirli vergilerde, sarf malzemelerinde gibi ekonomik giderlerde düşüşe yol açarak tasarruf sağla-

1 Bu çalışma Ümran Güler'in Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir ve ICOAEF IX International Conference on Applied Economics and Finance kongresinde sunulmuştur.

maktadır. Firmaların dijitalleşme faaliyetlerini tek başlarına gerçekleştirmeye çalışması özellikle dinamik sektörlerde mümkün olmamaktadır bu nedenle dijital işbirlikleri oluşturmaktadırlar.

1. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL İŞBİRLİKLERİ KAVRAMI

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramları son yıllarda birçok alanda karşımıza sürekli çıkmaktadır. Latince de "digitus" olarak geçen "dijital" kavramı, enformasyon sistemlerinin temelinde yer alan sayısallaştırmayı tanımlayan bir ifadedir (Klein, 2020: 998). Genellikle sayısal ya da sayısallaştırma anlamında kullanılan "dijital" kelimesinin, Türkçe karşılığına bakacak olursak bilgi akışının oluşturulmasını sağlayan sayısal verilerin elektronik olarak ekran üzerine yansımasıdır (Öğütçü, 2019: 10).

Dijitalleşme ise analog verilerin sayısallaştırılmasıyla verilerin bilgisayar tarafından işlenebilir olduğu, verilerin saklanabildiği ve yönetilebildiği bir duruma geldiği söylenebilir. Dijitalleştirme ise, bilgi kaynaklarının korunması, nesnelerin korunması ve erişilebilirliğin arttırılması amacıyla gelişen ve değişen bilgi ve iletişim teknolojileriyle bütünleşmiş bir yapı üzerinde temsil edilebilirliğin sağlanması amacına yönelik belirli bir planla, ilke ve politika merkezinde gerçekleşen işlemler bütünü olarak ifade edilebilir. Dijitalleşme, fiziksel çabanın minimum düzeyde olduğu, verimliliğin maksimum olması için, kaynaklardaki değişimle oluşan yeniliklerdir. Eski teknoloji ve kavramlar yerine yeni teknoloji ve kavramların, yeni süreçlerin ortaya çıktığı süreçtir. Ayrıca bilgiye ulaşmanın kolay ve hızlı olduğu, kaynakların değişerek yeni kaynakların oluştuğu bir süreci de ifade eder. Dijitalleşme birçok alanda yenilik sağlamaktadır. Bunlar; teknolojik olarak, insanların yaşamlarında, firmaların iş süreçlerinde, firmaların ürün ve hizmetlerinde, bir dönüşüm yaratarak yenilikler getirmektir (Öğütçü, 2019: 10).

Dijital işbirlikleri kavramı ise firmaların dijitalleşme süreçlerini gerçekleştirebilmek için oluşturdukları teknoloji işbirlikleridir. Dijital işbirlikleri, teknoloji tabanlı faaliyetleri geliştirmek amacıyla bir araya gelen hisse temeli ya da gönüllüğüne dayalı formal veya informal anlaşmaları içermektedir.

2. ÇEVİKLİK KAVRAMI

Basitçe ifade etmek gerekirse, çeviklik, bir organizasyonun sürekli ve öngörülemeyen bir değişim ortamında gelişmesini sağlayan özelliktir (Rick, 1991: 2). Çeviklik kavramı, bilgi teknolojileri, değişim, liderlik, üretim, çevresel belirsizlik, konularında yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Daha sonra ise çeviklik kavramıyla ilgili olarak çevik kurumlar, çevik sistemler, çevik iş süreçleri gibi birçok yeni kavramlar türetilmiştir (Banihashemi ve Dahmardeh, 2010: 179).

Çeviklik bir işletmenin güncel şartlara uyumlanabilme ve yeni iş olanakları oluşturmak adına yönünü değiştirebilme kabiliyetidir. İnsan merkezli hareket ederek tüm değişkenlere adapte olup müşteriye hızlı ve kaliteli hizmet verebilme donanımıdır (Narlı, 2020: 10). Çeviklik kavramsal olarak iki temel faktörden oluşur. Bu faktörlerden ilki işletmelerdeki değişime uygun yollarla ve zamanında cevap vermektir diğeri ise değişiklikleri kullanarak onlardan fırsatlar elde edip fayda sağlamaktır (Sharifi ve Zhang, 1999: 14).

Yüksek büyüme fırsatlarını en üst düzeye çıkarmak için çeviklik performansı ve işbirliği ilişkisi kritik unsurları oluşturmaktadır. Bu bölümün amacı bankacılık sektöründeki dijital işbirliklerinin özellikleri ve bu özelliklerin çeviklik performansına etkisini araştırmaktır. Bu nedenle oluşturulan dijital işbirliği özelliklerden olan bağlılık, koordinasyon, güven ve karşılıklı bağımlılığın bankaların çeviklik performansına etkisi sorgulanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümün örneklemini Türkiye'deki bankaların dijital işbirliği faaliyetlerinden etkilenen çalışanlar ve üst yönetim kademeleri oluşturmaktadır. Analiz düzeyi sektör ve dijital işbirliği ilişkileri, analiz birimi ise sektördeki üst ve orta kademe yöneticileri ve dijital işbirliği operasyonlarında faaliyet gösteren banka çalışanlarını kapsamaktadır.

Veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Google formlar kullanılarak anket hazırlanmıştır. Anket soruları hazırlanırken bankacılardan geri bildirimler alınarak anketin daha doğru bir şekilde hazırlanması sağlanmıştır.

Anket hem online hem de yazılı olarak uygulanmıştır. Ortalama 600 online ve 320 yüz yüze olarak toplamda 920 anket gönderilmiştir. Geri dönüş olarak toplamda 274 kişiden anket verileri alınmıştır. Bu verilerden bazılarının eksik veya yanlış doldurulmasından dolayı 12 geçersiz anket çıkarılmıştır. Online olarak 133 geri dönüş alınmış olup yazılı olarak ise 129 anket formu olmak üzere toplamda 262 anket üzerinden analiz gerçekleşmiştir. Ortalama %28 oranında geri dönüş sağlanmıştır. Veri toplama da Nadeem vd., (2018) tarafından hazırlanan dijitalleşme ölçeği, Mohr ve Spekman (1994) tarafından hazırlanan işbirliğinin özellikleri ölçeği, Akkaya ve Tabak (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan çeviklik ölçeği kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Araştırmada banka çalışanlarının dijital işbirliklerinin ve çevresel belirsizliklerin bankanın çevikliğe ve işbirliği performansına etkisi araştırılmıştır. Veriler anket yöntemi ile katılımcıların gönüllülüğüne ve gizliliğine dayanılarak toplanmıştır. Araştırma 262 banka çalışanı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Banka çalışanların %35,5'i kadın, %64,5'i erkek bankacılardan oluşmaktadır. Banka çalışanlarının %19,1'i kamu bankalarında, %65,3'ü özel bankalarda çalışmaktadır. Banka çalışanlarını %15,6'sı katılım bankalarında çalışmaktadır. Banka çalışanlarının %5,7'si ön lisans eğitimine sahip iken %71'i lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Yüksek lisans ve doktora eğitimine sahip bankacıların oranı %20,2 olarak hesaplanmıştır. Dijital işbirliği süresi 1 yıl ve daha az olanların oranı 9,5 olarak hesaplanırken 2 yıl dijital işbirliği olan bankacıların oranı ise % 12,2 olarak hesaplanmıştır. 3-5 yıl arası dijital işbirliği süresine sahip bankacıların oranı 20,6 olarak hesaplanırken, dijital işbirliği beş yıldan fazla olan bankacıların oranı ise %57,6 olarak hesaplanmıştır. Banka çalışanlarının ortalama yaşı 34,93±6,91 olduğu ve yaş dağılımının 20 ile 56 arasında olduğu belirlenmiştir. Banka çalışanlarının çalışma sürelerine bakıldığında %30,2'si 0-5 yıl çalışmaya sahip iken, %28,6'sı ise çalışma süresi 6-10 yıl olduğu belirlenmiştir. On bir yıldan fazla çalışma süresine sahip banka çalışanlarının oranı ise %41,2 olarak hesaplanmıştır. Banka çalışanlarının %61,5'i Marmara Bölgesinde yaşadığını, %13,4'ü ise Doğu-Güneydoğu Bölgesinde yaşadığını belirtmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Yapısal modellerin sınanmasında SmartPLS 3.4 hazır yazılımı kullanıl-

mıştır. Araştırmada işbirliği dışsal değişkenin çeviklik üzerine etkisinin olup olmadığı yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Dışsal değişken işbirliği özelliklerinin her bir faktörü çeviklik boyutlarına ayrı ayrı bağlanmış ve analiz edilmiştir. Sınanan modelde işbirliği özelliklerinden bağlılık boyutu dışsal değişken alınmış ve çeviklik boyutlarına olan etkisi incelenmiştir. Sınanan ikinci modelde aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H_{1a}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılık artarken esneklik da artar.

H_{1b}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılık artarken yetkinlik de artar.

H_{1c}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılık artarken cevap verme de artar.

H_{1d}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılık artarken hız da artar.

Araştırmada sınanan tüm modellerde yakınsak geçerlik için faktör yükleri incelenmiş ilk modelden farklı Y8 değişkenin birden fazla yapıda ağırlandığı belirlendiğinden analizden çıkartılmıştır. Faktör yüklerinde 0,70'ten daha küçük yüke sahip gözlenen değişken olduğu gözlenmemiştir. Tüm faktörlerde birleşme geçerliliği için AVE değerleri eşik değer 0,50'den daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gelinen noktada gözlenen değişkenler arasında doğrusal çoklu bağıntıya rastlanmamıştır. Dolayısıyla yakınsak geçerlilik sağlanmıştır.

Yapıların (ölçek-boyut) ayrışma geçerlilikleri için Fornell-Larcker Kriterine bakılmıştır. Fornell-Larcker kriteri AVE değerinin ½' inci kuvvetine sahip olup eşik değer 0,70'ten daha yüksek olduğundan bu kriter sağlanmıştır. Dolayısıyla faktörler ayrılmaktadır. Sınanan ikinci modelde iç tutarlılık güvenirliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Bağlılığın dışsal değişken olduğu model için kritik değerler

		Bağlılık	Cevap Verme	Esneklik	Hız	Yetkinlik
Fornell-Larcker Kriteri	Bağlılık	**0,816**				
	Cevap verme	0,516	**0,864**			
	Esneklik	0,642	0,380	**0,848**		
	Hız	0,563	0,722	0,463	**0,854**	
	Yetkinlik	0,256	0,414	0,180	0,401	**0,843**
AVE		**0,667**	**0,746**	**0,719**	**0,729**	**0,710**
Cronbach's Alpha		0,750	0,829	0,804	0,815	0,899
rho_A		0,761	0,829	0,804	0,830	0,909
CR		0,857	0,898	0,885	0,889	0,924
Max. VIF		4,899				

Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılığın çeviklik değişkeni boyutlarına olan etkisine yönelik model sınanmış ve elde edilen yol grafiği Şekil 1'de verilmiştir. Modele yönelik gözlenen değişkenlerle gizil değişkenler arasındaki tüm yollar istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

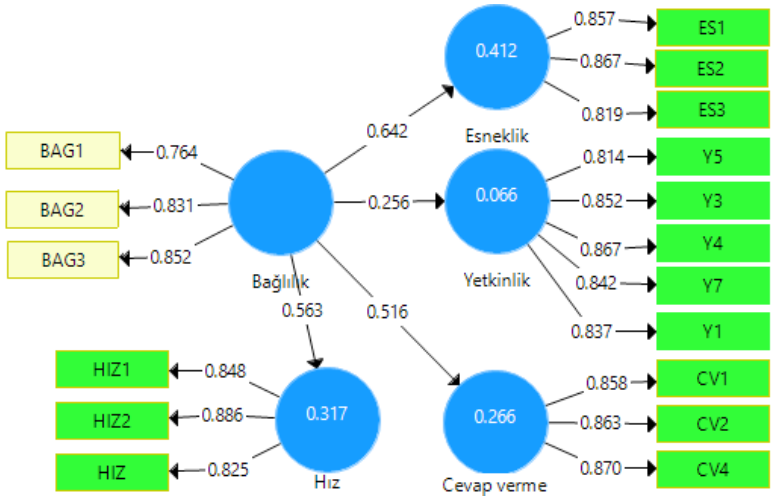

Şekil 1. *Bağlılık değişkenin dışsal değişken olduğu model için yol grafiği*

Şekil 1'e göre dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden bağlılık ile esneklik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.642 birimlik bir etki belirlenmiş (t=21,096 p=0,000), bağlılık ile yetkinlik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.256 birimlik bir etki belirlenmiş (t=4,834 p=0,000), bağlılık ile cevap verme arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.516 birimlik bir etki belirlenmiş (t=11,520 p=0,000), bağlılık ile hız arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.563 birimlik bir etki belirlenmiştir (t=14,269 p=0,000). Bu durumda H_{1a}, H_{1b}, $H_{1c,}$ H_{1d} desteklenmektedir.

Sınanan ikinci modelin tahmin etme güçlerine de bakılmıştır. Tahmin gücü için düzeltilmiş R^2 değerlerine göre; esneklik değişkenindeki değişimin % 29,1'ini, hız değişkenindeki değişimin % 22,1'ini, cevap verme değişkenindeki değişimin % 19,2'isini ve yetkinlik değişkenindeki değişimin % 4,1'ini bağlılık değişkeni açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 2'de belirtildiği gibi etki büyüklükleri f^2 değeri ile ölçülmüştür. Bağlılık değişkeni; cevap verme, esneklik ve hız değişkenlerin açıklanmasında yüksek etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bağlılık değişkeni yetkinlik değişkeninde düşük etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Q^2 değerlerine bakıldığında da açıklayıcı değişken bağlılık değişkenin yetkinlik değişkenin açıklanmasında düşük etki gücüne sahip olduğu diğer değişkenlerde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Bağlılık etkisinin belirlenmesine yönelik güç ve uyum istatistikleri

	Cevap verme	Esneklik	Hız	Yetkinlik
f^2	0,363	0,70	0,463	0,070
Q^2	0,192	0,291	0,221	0,041
Düzeltilmiş R^2	0,264	0,410	0,315	0,063

Yapısal modelin uyum değerlerine bakıldığında SRMR değeri 0,059 hesaplanmış ve modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir. NFI değeri 0,901 hesaplanmış ve NFI değerine göre modelin uyumu kabul edilebilir düzeyde olduğu bulunmuştur. Elde edilen güç değerleri ve uyum değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Araştırmada işbirliği özelliklerinden koordinasyon gizil değişkeni dışsal

değişken alınmış ve çeviklik boyutları üzerine etkisinin olup olmadığı yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Modelde aşağıdaki hipotezler sınanmıştır.

H_{2a}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyon artarken esneklik de artar.

H_{2b}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyon artarken yetkinlik de artar.

H_{2c}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyon artarken cevap verme de artar.

H_{2d}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyon artarken hız da artar.

Tablo 3. Koordinasyonun dışsal değişken olduğu model için kritik değerler

		Cevap verme	Esneklik	Hız	Koord.	Yetkinlik
Fornell-Larcker Kriteri	Cevap verme	0,863				
	Esneklik	0,375	0,848			
	Hız	0,721	0,460	0,854		
	Koordinasyon	0,486	0,768	0,559	0,815	
	Yetkinlik	0,413	0,181	0,402	0,280	0,842
AVE		0,745	0,719	0,729	0,664	0,709
Cronbach's Alpha		0,829	0,804	0,815	0,747	0,899
rho_A		0,832	0,810	0,827	0,747	0,916
CR		0,898	0,885	0,889	0,856	0,924
Max. VIF		4,899				

Üçüncü modelde dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyonun çeviklik değişkeni boyutlarına olan etkisine yönelik model SmartPLS hazır yazılımı ile sınanmıştır. Geçerlilik ve tutarlılık analizleri istenilen değerler arasındadır, kritik değerler Tablo 3'te ve elde edilen yol grafiği Şekil 2'de verilmiştir. Modele yönelik gözlenen değişkenlerle gizil değişkenler arasındaki tüm yollar istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

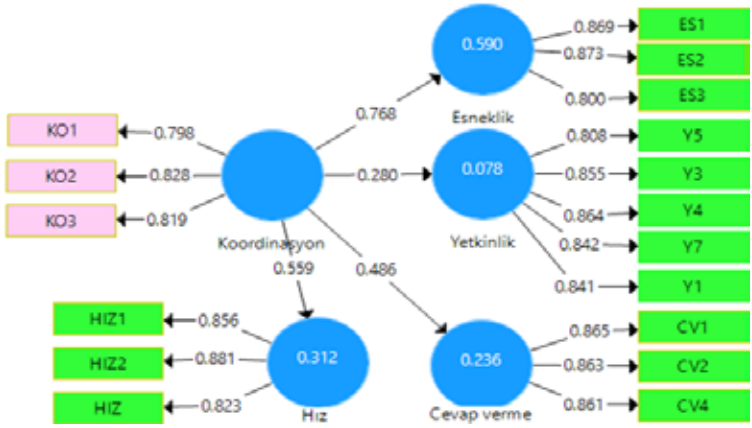

Şekil 2. Koordinasyon değişkenin dışsal değişken olduğu modelde yol grafiği

Şekil 2'e göre dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden koordinasyon ile esneklik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.768 birimlik bir etki belirlenmiş (t=38,376 p=0,000), koordinasyon ile yetkinlik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.280 birimlik bir etki belirlenmiş (t=5,600 p=0,000), koordinasyon ile cevap verme arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.486 birimlik bir etki belirlenmiş (t=11,312 p=0,000), koordinasyon ile hız arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.559 birimlik bir etki belirlenmiştir (t=14,795 p=0,000). Bu durumda H_{2a} $H_{2b,}$ $H_{2c,}$ H_{2d} desteklenmiştir.

Sınanan üçüncü modelin tahmin etme güçlerine de bakılmıştır. Ayarlanmış R^2 değerlerine göre; esneklik değişkenindeki değişimin %58,9'ini, hız değişkenindeki değişimin %31,0'ini, cevap verme değişkenindeki değişimin %23,4'ini ve yetkinlik değişkenindeki değişimin %7,6'sını koordinasyon değişkenin açıkladığı belirlenmiştir.

Etki büyüklükleri f^2 değeri ile ölçülmüştür. Koordinasyon değişkeni; cevap verme değişkeninde etki gücü orta düzeyde, esneklik değişkeninde yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Koordinasyon değişkeni yetkinlik değişkeninde düşük, hız değişkeninde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Q^2 değerlerine bakıldığında da açıklayıcı değişken koordinasyon değişkenin yetkinlik değişkenin açıklanmasında düşük etki gücüne sahip olduğu cevap verme ve hız değişkenlerinde orta düzeyde etki gücüne sahip

olduğu belirlenmiştir. Esneklik değişkenin açıklanmasında ise yüksek etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Yapısal modelin uyum değerlerine bakıldığında SRMR değeri 0,066 hesaplanmış ve modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir. NFI değeri 0,916 hesaplanmış ve NFI değerine göre modelin uyumu kabul edilebilir düzeyde olduğu bulunmuştur. Elde edilen güç değerleri ve uyum değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Koordinasyon etkisinin belirlenmesine yönelik güç ve uyum istatistikleri

		Cevap verme	Esneklik	Hız	Yetkinlik
f^2	Koordinasyon	0,310	1,438	0,453	0,085
Q^2		0,170	0,419	0,219	0,048
Düzeltilmiş R^2		0,234	0,589	0,310	0,076

Araştırmada işbirliği özelliklerinden güven gizil değişkeni dışsal değişken alınmış ve çeviklik boyutları üzerine etkisinin olup olmadığı yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Modelde aşağıdaki hipotezler sınanmıştır.

H_{3a}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güven artarken esneklik de artar.

H_{3b}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güven artarken yetkinlik de artar.

H_{3c}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güven artarken cevap verme de artar.

H_{3d}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güven artarken hız da artar.

Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güvenin çeviklik değişkeni boyutlarına olan etkisine yönelik model SmartPLS hazır yazılımı ile sınanmış elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Modele yönelik gözlenen değişkenlerle gizil değişkenler arasındaki tüm yollar istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Tablo 5. Güven değişkenin dışsal değişken olduğu model için kritik değerler

		Cevap verme	Esneklik	Güven	Hız	Yetkinlik
Fornell-Larcker Kriteri	Cevap verme	0,863				
	Esneklik	0,392	0,843			
	Güven	0,474	0,207	0,817		
	Hız	0,726	0,465	0,529	0,854	
	Yetkinlik	0,414	0,175	0,360	0,480	0,843
AVE		0,745	0,710	0,668	0,729	0,711
Cronbach's Alpha		0,829	0,804	0,749	0,815	0,899
rho_A		0,836	0,862	0,775	0,823	0,904
CR		0,898	0,880	0,857	0,890	0,925
Max. VIF		4,899				

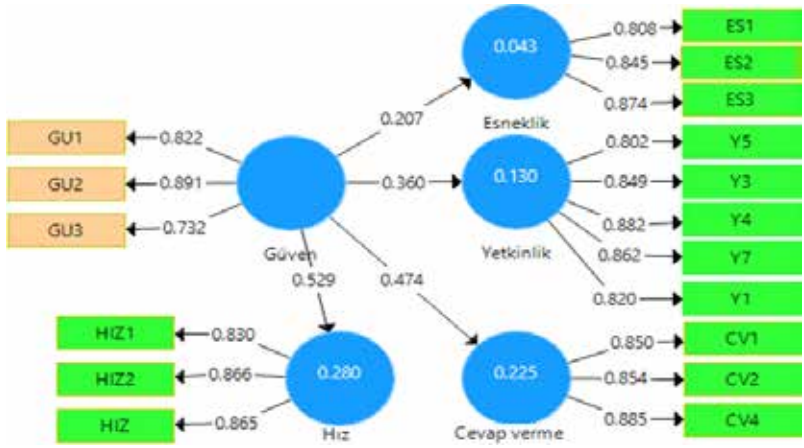

Şekil 3. *Güven değişkenin dışsal değişken olduğu modele yönelik yol grafiği*

Şekil 3'e göre dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden güven ile esneklik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.207 birimlik bir etki belirlenmiş (t=4,337 p=0,000), güven ile yetkinlik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.360 birimlik bir etki belirlenmiş (t=5,740 p=0,000), güven ile cevap verme arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.474 birimlik bir etki belirlenmiş (t=8,499 p=0,000), güven ile hız arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.529 birimlik bir etki be-

lirlenmiştir (t=10,107 p=0,000). Bu durumda $H_{3a,}$ $H_{3b,}$ $H_{3c,}$ H_{3d} desteklenmiştir.

Sınanan dördüncü modelin tahmin etme güçleri ayarlanmış R^2 değerlerine göre incelenmiştir. Ayarlanmış $R^{2'}$ye göre; esneklik değişkenindeki değişimin %4,0'ini, hız değişkenindeki değişimin %27,8'ini, cevap verme değişkenindeki değişimin %22,3'ini ve yetkinlik değişkenindeki değişimin %12,7'sını güven değişkenin açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi güven değişkeni; cevap verme değişkeninde etki gücü orta düzeyde, esneklik değişkeninde düşük düzeyde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Güven değişkeni yetkinlik değişkeninde düşük, hız değişkeninde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Q^2 değerlerine bakıldığında da açıklayıcı değişken güven değişkenin yetkinlik değişkenin açıklanmasında düşük etki gücüne sahip olduğu cevap verme ve hız değişkenlerinde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Esneklik değişkenin açıklanmasında ise düşük etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Güvenin çeviklik değişkenine etkisine yönelik güç ve uyum değerleri

		Cevap verme	Esneklik	Hız	Yetkinlik
f^2	Güven	0,290	0,045	0,389	0,149
Q^2		0,159	0,024	0,197	0,086
Düzeltilmiş R^2		0,223	0,040	0,278	0,127

Yapısal modelin uyum değerlerine bakıldığında SRMR değeri 0,059 hesaplanmış ve modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir. NFI değeri 0,914 hesaplanmış ve NFI değerine göre modelin uyumu kabul edilebilir düzeyde olduğu bulunmuştur.

Araştırmada işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılık gizil değişkeni dışsal değişken alınmış ve çeviklik boyutları üzerine etkisinin olup olmadığı yapısal eşitlik modeli ile araştırılmıştır. Modelde aşağıdaki hipotezler sınanmıştır.

H_{4a}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılık artarken esneklik de artar.

H_{4b}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılık artarken yetkinlik de artar.

H_{4c}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlı-

lık artarken cevap verme de artar.

H_{4d}: Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılık artarken hız da artar.

Tablo 7. Karşılıklı bağımlılığın dışsal değişken olduğu modelde kritik değerler

		Cevap verme	Esneklik	Hız	Karşılıklı bağımlılık	Yetkinlik
Fornell-Larcker Kriteri	Cevap verme					
	Esneklik	0,863				
	Hız	0,379	0,848			
	Karşılıklı bağımlılık	0,720	0,462	0,854		
	Yetkinlik	0,364	0,643	0,466	0,869	
		0,411	0,185	0,399	0,130	0,838
AVE		0,745	0,719	0,729	0,755	0,702
Cronbach's Alpha		0,829	0,804	0,815	0,677	0,899
rho_A		0,836	0,806	0,828	0,683	0,948
CR		0,899	0,885	0,889	0,860	0,922
Max. VIF		4,899				

Tablo 7'de modelin geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerine dair değerler görülmektedir. Dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılığın çeviklik değişkeni boyutlarına olan etkisine yönelik model SmartPLS hazır yazılımı ile sınanmış ve elde edilen yol grafiği Şekil 11'de verilmiştir. Modele yönelik gözlenen değişkenlerle gizil değişkenler arasındaki tüm yollar istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

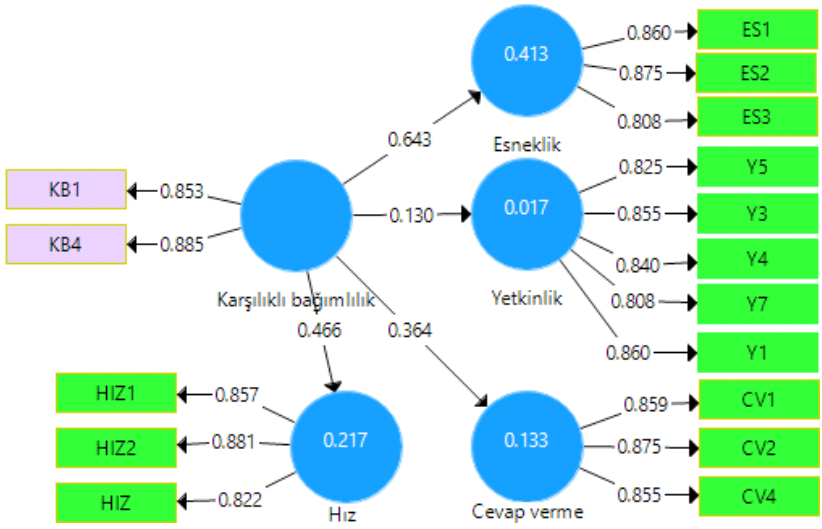

Şekil 11.Karşılıklı bağımlılığın dışsal değişken olduğu modelde yol grafiği

Şekil 11'e göre dijital işbirliği ilişkilerinde, işbirliği özelliklerinden karşılıklı bağımlılık ile esneklik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.643 birimlik bir etki belirlenmiş (t=19,301 p=0,000), karşılıklı bağımlılık ile yetkinlik arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.130 birimlik bir etki belirlenmiş (t=2,326 p=0,020), karşılıklı bağımlılık ile cevap verme arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.364 birimlik bir etki belirlenmiş (t=8,088 p=0,000), karşılıklı bağımlılık ile hız arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı β=0.466 birimlik bir etki belirlenmiştir (t=12,150 p=0,000). Bu durumda $H_{4a,}$ $H_{4b,}$ $H_{4c,}$ H_{4d} desteklenmiştir.

Sınanan beşinci modelin tahmin etme güçleri ayarlanmış R^2 değerlerine göre incelenmiştir. Ayarlanmış R^2'ye göre; esneklik değişkenindeki değişimin %41,1'ini, hız değişkenindeki değişimin %21,5'ini, cevap verme değişkenindeki değişimin %13,0'ini ve yetkinlik değişkenindeki değişimin %1,4'üni karşılıklı bağımlılık değişkenin açıkladığı belirlenmiştir.

Etki büyüklükleri f^2 değeri ile ölçülmüştür. Karşılıklı bağımlılık değişkeni; cevap verme değişkeninde etki gücü orta düzeyde, esneklik değişkeninde yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Karşılıklı bağımlılık değişkeni yetkinlik değişkeninde düşük, hız değişkeninde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Q^2 değerlerine bakıldığında da açıklayıcı değişken karşılıklı bağımlılık değişkenin yetkinlik değişkenin açıklanmasında önemli bir

etki gücüne sahip olmadığı cevap verme ve hız değişkenlerinde orta düzeyde etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Esneklik değişkenin açıklanmasında ise yüksek etki gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8. Karşılıklı bağımlılık değişkenin çeviklik boyutlarına etkisi

		Cevap verme	Esneklik	Hız	Yetkinlik
f^2	Karşılıklı bağımlılık	0,153	0,704	0,277	0,017
Q^2		0,094	0,293	0,152	0,008
Düzeltilmiş R^2		0,130	0,411	0,215	0,014

Elde edilen güç değerleri ve uyum değerleri Tablo 8'de verilmiştir. Yapısal modelin uyum değerlerine bakıldığında SRMR değeri 0,062 hesaplanmış ve modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir. NFI değeri 0,781 hesaplanmış ve NFI değerine göre modelin uyumu kabul edilebilir düzeyde olmadığı bulunmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dijitalleşmede yaşanan değişim ve gelişimden en çok etkilenen sektörlerin başında bankacılık sektörü yer almaktadır. Müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarındaki farklılaşmadan dolayı bankalar hizmet konusunda değişip gelişmeleri gerektiğinin ve bu durumun kaçınılmaz olduğunun bilincindedirler. Teknoloji gelişmelerle birlikte buna bağlı olarak yeni iş imkanları meydana geldiği için istihdamı doğrudan etkilemektedir Teknolojik değişimin, birçok ampirik çalışmada istihdamı azaltıcı yönde etkisinin olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Bazı çalışmalarda ise teknolojik yeniliklerin yeni iş imkanları meydana getireceği ve istihdam kaymaları şekliyle dolaylı olarak etkileyeceği, istihdamı arttıracağı yönündedir.

Bankacılık sektörü son yıllarda dijitalleşme süreci kapsamında çok önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle 2020 yılının Mart ayında Covid-19 salgınının Türkiye'de tespit edilmesiyle birlikte bankacılık sektörünün dijitalleşmeyi yakından takip etmesine rağmen, bu süreç için salgın dönemi dijitalleşme alanına hız katarak bir katalizör olarak görev üstlenmiştir. Özellikle 2020-2021

yıllarının bankacılıkta dijital işlemlerin ön plana çıktığı yıl olduğu görülmektedir. Bu eğilimin artarak devam etmesi beklenmektedir. Pandemi döneminde bankaların dijitalleşmeye geçişinde öncelikli olarak; müşteriye sunulan hizmetlerin olabildiği kadar temassız hale getirilmesi, e- ticaret siteleriyle entegre olunması, verilerin analizinin verimli bir şekilde kullanılarak ve bu verilerin işlenmesine yönelik en doğru teknoloji şirketleriyle işbirliği kurulması gibi konulara yönelim olmuştur. Pandemi döneminin etkisiyle birlikte işbirliğine olan ihtiyaç daha da artmıştır.

Sonuç olarak dijital işbirliği özelliklerinden bağlılık, koordinasyon, güven ve karşılıklı bağımlılığın çeviklik performansına etkisinin pozitif yönde olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın iki önemli katkısı bulunmaktadır. Öncelikle dijital işbirliklerinin de bir kategorisi olduğu stratejik ittifak literatürü, işbirliklerinin firmaya avantaj getirip getirmediğini hala sorgulamaktadır ve bu alanda bir ikilem mevcuttur. Araştırmada bankaların çeviklik performansını pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır ancak işbirlikleri her zaman başarıyla sonuçlanmamaktadır. İşbirliği içinde olduğu firmayı satın alma ya da iflas gibi durumlarla sonuçlanabilmektedir. İkinci olarak dijitalleşme ve çeviklik kavramları literatürde oldukça yeni ve az çalışılmış olmasına rağmen uygulamada sıkça yer almaktadır. Çalışmamız bu alanda yol gösterici olma niteliği taşıyan bir öncü çalışma olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Akkaya, B. ve Tabak, A. (2018). Örgütsel çeviklik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İş ve İnsan Dergisi,* Ekim, 5 (2), 185-206.

Banihashemi, S. A. ve Dahmardeh, N. (2010*).* Organizational sgility and sgile manufacturing. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 27, 178-184.

Dove, R. (1991). The 21s Century manufacturing enterprise strategy. *Iacocca Institute, Lehigh University, AD-A257176*.

Klein, M. (2020*)*. İşletmelerin dijital dönüşüm senaryoları-Kavramsal bir model önerisi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 19(74).

Mohr, J. ve Spekman, R. (1994). Characteristics of partnership success: Partnership attributes, communication behavior, and conflict resolution techniques, , *Strategic*

Management Journal, (15).

Nadeem, A., Abedin, B., Cerpa, N., & Chew, E. (2018). Digital transformation & digital business strategy in electronic commerce-the role of organizational capabilities. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, *13*(2), 1-8.

Narlı, N. (2020). *Kurumlarda Stratejik Çeviklik ve Sonuç Odaklı Strateji Yönetimi Eğitimi*. Rönesans Değişim ve Yönetişim Bilimleri Enstitüsü. 13.04.2020 tarihinde https://egitim.oaib.org.tr/Eklenti/82,stratejik-ceviklikpdf.pdf?0 adresinden erişildi.

Öğütçü, N. (2019). *Dijitalleşmenin Türkiye bankacılık sektörü üzerindeki etkileri*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Tez, İstanbul.

Sharifi, H. ve Zhang, Z. (1999*).* A methodology for achieving Agility in manufacturing organisations: an introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1), 7-22.